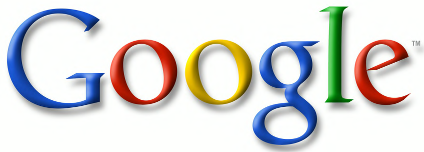

Antonovich, V. B.

ИСТОРИЧЕСКІЯ ПѢСНИ

МАЛОРУССКАГО НАРОДА

съ объясненіями

Вл. Антоновича и М. Драгоманова.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

КІЕВЪ.
Типографія М. П. Фрица, Большая Владимірская ул., у пам. св. Ирины, собств. д.
1874.

Дозволено цензурою. Кіевъ, 10-го августа 1874 года.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

Предисловіе. I—XXIV

Часть I Пѣсни вѣка дружиннаго и княжескаго.

1. Образованіе дружиннаго отряда . . . . 1.
2. Вожди дружины и ихъ обстановка (1, 2, 3, 4, 5). . . . . 5.
3. Раздѣлъ добычи между вождемъ и дружиною . . . . . 9,327.
4. Осада города. . . . . 14,69.
5. Князь и его сыновья на удѣлахъ. . . . . 22.
6. Поединокъ съ турскимъ царемъ . . . . 23.
7. Отраженіе набѣга. . . . . 31.
8. Тоже. 32.
11. Княгиня Иванко. . . . . 36.
12. Князь Романъ . . . . 38, 70, 328.
13. Панъ Перемысльный . . . . 43.
14. Княжескій тіунъ . . . . 49.
15. Легенда о золотыхъ воротахъ . . . . 50.
16. Боярское сватаніе. . . . . 51.
17. Боярское хозяйство. . . . . 52.
18. Журило . . . . 54.
19. Князь Михайло. . . . . 56,70.
20. Княжій бояринъ-разбойникъ. 58

Приложеніе.

Разбойникъ убиваетъ родственниковъ жены. . . . . . . 61.
Разбойникъ убиваетъ жену свою . . . . 68.
Добавленія къ №№ 4, 12, 19 . . . . 69.

Часть II. Пѣсни вѣка козацкаго.

Отдѣлъ I. Борьба съ татарами и турками.

21. Татарскій набѣгъ. . . . . 73.
22. Разореніе села татарами. . . . . 75.
23. Набѣгъ татаръ ночью . . . . 76.
24. Татарскій роздыхъ . . . . 77.
25. Плѣнъ и ослѣпленіе Коваленка татарами . . . . . . 78.
26. Плѣненіе Волынянки татарами. 83
27. Двѣ сестры плѣнницы у турокъ . . . . 85.
28. Три поповны въ плѣну у турокъ. . . . . 86.
29. Три плѣнницы—Подолянки.. . . . . 87.
30. Плачъ невольниковъ на турецкой каторгѣ . . . . . . 88.
31. Плачъ невольника у турокъ о выкупѣ. . . . . 93.
32. Разрушеніе бурею турецкаго корабля. . . . . 99.
33. Выкупъ дѣвушки милымъ изъ турецкаго плѣна . . . . . 100.

34. Выкупъ козака милою изъ турецкой неволи 120
35. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ неволи турецкой изъ Азова 106, 331.
36. Сторожа у Чорнаго Лѣса и плѣнная дѣвушка. . . . . . 135.
37. Тоже. . . . . 138.
38. Дѣвушка будитъ сторожевого козака (татаре уводятъ у него коня) 139.
39. Набѣги Ланцкоронскаго на татаръ . . . . 144.
40. Байда . . . . 145.
41. Походъ Сверчовскаго въ Волощину . . . . 159.
42. Плѣненіе татарами жены Гетмана Богдана . . . . 163.
43. Поединокъ козака Голоты съ татариномъ . . . . 168.
44. Алексѣй Поповичь и буря на Чорномъ морѣ . . . . 176.
45. Побѣгъ Самуила Кошки изъ турецкой неволи . . . . . . 208.
46. Маруся Богуславка освобождаетъ козаковъ изъ турецкой неволи. 230.
47. Иванъ Богуславецъ освобожденъ турчанкою . . . . . . 241.
48. Встрѣча козацкаго судна съ турецкимъ. . . . . 244.
49. Взятіе козаками Варны . . . . 245.
50. Смерть Өедора Безроднаго. . . . . 248.
51. Смерть трехъ братьевъ у р. Самары . . . . 257.
52. Смерть козака Овраменка . . . . 259.
53. Сборъ козака на набѣгъ въ Крымъ . . . . 260.
54. Возвратъ съ набѣга . . . . 261.
55. Походъ въ Крымъ . . . . 262.
56. Татарка-служанка . . . . 263.
57. Козацкая стоянка и пожаръ въ степи . . . . 269.
58. Умирающій козакъ и конь . . . . 270.
59. Козакъ и конь . . . . 271.
60. Козакъ и конь . . . . 272.
61. Отпоръ туркамъ . . . . 274.
62. Гора (могила)—мѣсто битвы въ татарами . . . . . . 274.
63. Покупка братомъ сестры-плѣнницы . . . . 275.
64. Теща въ плѣну у зятя . . . . 286.
95. Братъ продаетъ сестру туркамъ (Романъ и Олена) . . . . 296.
66. Отецъ продаетъ дочь туркамъ (Андріечко и Маріечка) . . . 302.
67. Увозъ (и убіеніе) дѣвушки турками . . . . 312.
68. Дѣвушка топится, чтобъ избавиться отъ нелюбимаго жениха(турка) 313.
69. Дѣвушка—воинъ (взята въ плѣнъ татариномъ) . . . . . 314.

Добавленія:

Варьянты и пѣсни, доставлены во время печатанія.

Къ первой части.

Къ № 3 . . . . 327.
Къ № 12. . . . . 328.
Ягелова дочка. . . . . 331.

Ко второй части, отд. I.

Къ стр. 133, варьянтъ думы о побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова. 331.

ВАЖНѢЙШІЯ ОПЕЧАТКИ.

Страница.	Строка.	Напечатано.	Слѣдуетъ читать.
1.	1 съ низу.	они	вони.
2.	9	сідли,	сідлі,
3.	7 съ низу.	Леньмо-поленьмо	Линьмо-полиньмо
7.	1	тиненько	ти, ненько,
—	9	грае... співае...	грає співає
11.	2	ліпшіи,	ліпшиї,
12.	5	гіршії.	гіршиї
14.	2	будто, что «все,	будто «все,
—	11	и, конечно,	, и конечно,
—	10 съ низу.	дивуйе	дивує
15.	4	подзінкував,	подзінькував,
—	10 съ низу.	моладець	молодець.
15.	8 —	збірае... стае	збірає... стає
16.	1	не дякує	не дякує,
—	6		
—	5 съ низу.	(Ой сину,	«Ой сину,
17.	4	Звів	Звив
23.	14	пойдешъ. . заберешь?	пойдеш... забереш?
—	6 съ низу.	поджигає	поджигає,
25.	14.	затапае.	затопає.
27.	8	ізвязав	ізвязав:
32.	2	матинки	матінки
34.	10	вяне,	въяне,
35.	1	Богъ	Бог
—	6	Твое	Твоє
—	20	Свое	Своє
—	26	Едним	Єдним
36.	4	опредѣсилась	опредѣлить
—	8	вор.	вар.
—	16	предидущею.	предъидущею
37	1 и 2	звяжіте,	звъяжіте,
—	13	являтся	являться
—	6 съ низу.	пѣсни	пѣсни,
—	5 —	объясняется	объясняются
44.	17	зъ... зъ... зъ...	з... з... з
45.	6 съ низу.	стільцах	стільцях
48.	2.	под	подъ
—	6 съ низу.	толко	только
79.	14	отбірнії	отбірниї
89.	12 съ низу.	бідни	бідні
93.	2 съ верху	«въ бтивѣ въ заливѣ Лепанто»	«въ битвѣ въ заливѣ Лепанто» съ 1571 г.
100.	6 съ низу.	Пе	не
102.	13 съ низу.	матинки	матінки
106.	3 съ низу.	въ примѣч. читай:	когда турки раззорили
131,	10, пропущено трете бездорожже		
159.	3 съ низу.	«на Дунаѣ»	«и въ Бѣлгородѣ на Днѣстрѣ».
159.	въ заглавіи	«Сверчовскаго	Свирчовскаго.
199.	12 съ низу	«Судовозиковымъ».	Судовщиковымъ.
112,	5	воздобни	воздобні
116.	8	безхлібия	безхлібъя

120.	13	посіває	посікає
122.	20	безхлібе	безхлібъе
192.	17	прилипнути	приплинути,
210.	18	по волі	на волі
217.	15	цп волі	на волі
224.	10	но терпѣвѣ	не стерпѣвъ
230.	4	препводимое	предводимая
255.	11	воні	вони
261.	19	поденеду	попереду
262.	11	забють	забьють
295.	13	подъ	надъ
313.	16	лілі	білі

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Благодаря собраніямъ Цертелева, (1819) Максимовича, (1827, 1834, 1849) Срезневскаго, (1833—38) Лукашевича, (1836) Метлинскаго, (1854) Кулиша, (1856, 57) Костомарова (1859) и др. въ Россіи и Вацлава зъ Олеска (1833), Паули (1839—40), М. Шашкевича, (1837) Головацкаго (1863 — 72) и др. въ Галиччинѣ, Буковинѣ и Венгріи, давно уже обращено вниманіе на малорусскія народныя пѣсни,—и давно уже рядомъ съ эстетическими достоинствами лирическихъ пѣсенъ, высоко оцѣненъ знатоками *историческій* характеръ многихъ малорусскихъ *думъ* и *пѣсенъ*. Въ каждомъ изъ сборниковъ малорусскихъ пѣсенъ мы встрѣчаемъ и отдѣлъ пѣсенъ, которымъ у насъ, въ Россіи, присвоено названіе *историческихъ,* т. е. такихъ которыя говорятъ *о лицахъ* и *событіяхъ*, большею частію извѣстныхъ и изъ писанныхъ источниковъ и игравшихъ видную роль въ исторіи народа; (въ другихъ странахъ часто называютъ историческими вообще пѣсни повѣствовательныя.) Относительная многочисленность въ такомъ смыслѣ историческихъ пѣсенъ въ ряду другихъ уже сама по себѣ составляетъ одну изъ характерическихъ особенностей устной поэзіи малорусскаго народа. Для полноты оцѣнки такихъ пѣсенъ чувствуется потребность систематическаго ихъ свода, тѣмъ болѣе необходимаго, что они печатались въ теченіе

болѣе чѣмъ 50 лѣтъ въ разныхъ изданіяхъ, изъ коихъ иныя теперь стали библіографическою рѣдкостью. Необходимо свести тексты и варьянты пѣсенъ, необходимо за тѣмъ объяснить ихъ,—сообразно той степени, на которую теперь поднялась наука исторіи малорусской; необходимо, наконецъ, и отдѣлить, что есть подлиннаго, народного, въ томъ, что принималось и выдано за таковое въ прежнія, менѣе разборчивыя, времена, а что поддѣльнаго. Только послѣ такой работы историческая поэзія малорусскаго народа станетъ вполнѣ понятна, и станетъ сама надежнымъ источникомъ для исторіи народа, а за тѣмъ можетъ быть вѣрно оцѣнена и творческая сила самаго народа, ее произведшаго и удержавшаго въ памяти въ теченіе вѣковъ.

Настоящее изданіе есть опытъ такого полнаго и критическаго сборника историческихъ пѣсенъ малорусскаго народа. Мысль и планъ этаго сборника были встрѣчены собирателями и изслѣдователями съ большимъ сочувствіемъ: покойный М. А. Максимовичъ, Н. И. Костомаровъ, П. А. Кулишъ, Н. М. Бѣлозерскій, Н. В. Лысенко, прежде издавшіе записанныя ими пѣсни и доставившіе не мало матерьяла для другихъ сборниковъ, напр. для сборника покойнаго А. Л. Метлинскаго, предоставили въ наше распоряженіе какъ печатные, такъ и рукописные сборники свои. Кромѣ того намъ переданы рукописныя собранія гг. Нѣговскаго, Маркевича, Носа, Мартынова, Новицкаго, Чубинскаго, Сѣницкаго, Штангеева, Стоянова, Шиманова, Андріевскаго, И. Я. Рудченка, А. Я. Рудченка, А. И. Лоначевскаго, Е. В. Судовщикова, Л. В. Ильницкаго, Русова, Залюбовскаго, Лободовскаго, Ганенка, Зайкевича, Симашкевича, Руданскаго, Крапивницкаго, и др.—и изъ Галиччины гг. М. Бучинскаго, Бѣлинскаго,

Стефановича и др. лицъ, которые поименованы дальше подъ пѣснями, ими сообщенными. Большая часть этихъ лицъ, а также много другихъ помогали намъ совѣтами, справками, наконецъ трудомъ при перепискѣ и сведеніи варьянтовъ настоящаго сборника. Намъ нечего говорить о нашей личной благодарности за весь этотъ трудъ и эту предупредительность, такъ какъ услуга эта оказана дорогому всѣмъ просвѣщеннымъ людямъ дѣлу изученія народа.

Ходъ роботы по выбору, сведенію и объясненію тѣхъ пѣсенъ, которыя съ перваго взгляда принимаются за историческія, т. е. пѣсенъ съ именами лицъ и событій, записанныхъ въ лѣтописи, привелъ насъ постепенно къ необходимости принять терминъ *историческія пѣсни* нѣсколько шире, чѣмъ принимали его другіе издатели. Именованныя лица и событія могутъ быть поняты только въ связи со всею обстановкою, ихъ окружавшею; они — только внѣшніе показатели тѣхъ процессовъ, какіе происходятъ въ обще-народной жизни. По этому мы остановились на мысли издать подъ привычнымъ, хотя и не совсѣмъ точнымъ по своей общности, именемъ *Историческихъ пѣсенъ малорусскаго народа*, всѣ пѣсни, въ которыхъ отразились измѣненія *общественнаго строя* этаго народа,—какъ другія пѣсни отразили на себѣ исторію его религіозно-обрядовой, другія—семейной, экономической жизни. Отобравъ въ печатныхъ и рукописныхъ сборникахъ пѣсни въ этомъ смыслѣ слова историческія, какъ бы они не назывались по ихъ формѣ, мы получили *поэтическую исторію общественныхъ явленій въ Южной Руси* по крайней мѣрѣ отъ IX в. до такихъ современныхъ событій, какъ прекращеніе панщины и венгерское возстаніе въ Австріи въ 1848 г.,—и какъ освобожденіе

крестьянъ и польское возстаніе въ Россіи въ 1861—1863 г. Богатство такого рода пѣсенъ и яркость, съ какою сохранились въ нихъ черты столь долговременной исторіи тѣмъ болѣе поразительна, что всѣ наши пѣсни записаны въ самое послѣднее время, въ XIX в., и всѣ сохранены въ памяти неграмотнаго, сельскаго народа Чтобъ оцѣнить съ этой стороны значеніе малорусской народной поэзіи въ наукѣ сравнительной исторіи словесности, довольно будетъ напомнить, что въ странѣ съ столь давней и разнообразной писанной исторіей, какъ Сицилія, только нѣсколькими стихами въ одной пѣснѣ вспоминается время короля Гульельма (II), правившаго въ к. XII в.,—упоминается съ намекомъ на его законъ de violatione thori,—и вообще отдѣлъ историческихъ пѣсенъ далеко не богатъ и состоитъ большею частію изъ короткихъ пѣсенъ, рѣдко касающихся событій и жизни раньше XVI в. *) Самая старая пѣсня образцово изданнаго Мюнхенскою академіей, съ помощью короля Максимиліана II, сборника Р. Лиліенкрона Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13 bis 16 Jahrhundert (Leipzig, 1865—1869, I—IV съ музыкальнымъ приложеніемъ,)—относится къ событію 1243 г., да и она, какъ и всѣ почти пѣсни сборника, взята изъ старой рукописной хроники, такъ что такія пѣсни могутъ быть сравниваемы скорѣе съ нашими памятниками, какъ Слово о Полку Игоревѣ, или виршами XVII в., чѣмъ съ народными пѣснями въ русскомъ смыслѣ слова. Отчего бы ни произошло такое богатство пѣсенъ исто-

*) Смотр. Biblioteca delle tradizioni popolari Siciliane per cura di Giuseppe Pitrè, Palermo. 1871, I, 97—130, 399-410, (Storia, aneddoti) и II, 114,—373 (leggende e storie,—гдѣ большая часть пѣсенъ балладнаго и религіознаго характера).

рическихъ у сельскихъ малорусовъ, хотя бы оно обусловливалось не только болѣе общенароднымъ, чѣмъ сословнымъ харакеромъ старой исторіи края, но и относительно слабымъ развитіемъ городскихъ классовъ и ихъ писанной литературы, во всякомъ случаѣ это богатство остается явленіемъ замѣчательнымъ,—облегчить изученіе котораго назначенъ настоящій сборникъ.

Мы раздѣлили сборникъ нашъ на части, сообразно измѣненіямъ исторіи народа и участія его въ опредѣленіи судебъ родины. Не заходя въ очень сѣдую древность, изслѣдованіе которой на основаніи народной поэзіи будетъ всегда полно натяжекъ, мы принимаемъ за исходной пунктъ политической исторіи южнорусскаго народа образованіе военныхъ дружинъ, которыя, имѣя потомъ во главѣ своей князей изъ рода Рюриковичей. завѣдывали судьбами Южной Руси до татарскаго нашествія и, послѣ измѣненія правящей династіи на Гедиминовичей, до ½ XVI в., до Люблинской уніи Литовской Руси съ Польшею. Хотя подъ болѣе или менѣе аристократическою дружиною на Руси пользовались болѣе или менѣе сильнымъ значеніемъ и народныя общины,— но дружина, какъ наиболѣе активная часть населенія, очевидно, превосходила другія части въ творчествѣ пѣсенъ политическаго характера,—почему мы и должны были дать первой части пѣсенъ нашего сборника заглавіе—**I) Пѣсни вѣка дружиннаго и княжескаго,** Пересмотрѣвъ эти пѣсни, читатель увидитъ, что городскія вѣча,—рада мѣщанъ,—если и встрѣчаются въ нихъ, но на второмъ планѣ, сравнительно съ дружиной, которая потомъ перешла въ боярство, и ея вождями.

Съ XVI в. въ области малорусскаго народа, попавшаго въ государство Литовско-Польское, начинаетъ сильно

проявляться процессъ отдѣленія высшихъ правительственныхъ слоевъ отъ массъ народа, при чемъ эти высшіе слои принимаютъ чужую, польскую, народность; въ тоже время, вслѣдствіе появленія турокъ г. на берегу Чорнаго моря съ 1475 вновь поднимается сила татаръ, которые было усиліями литовскорусскихъ князей съ XIV в. и русской колонизаціи, дошедшей въ XV до самаго моря, были отодвинуты въ Крымъ и къ устью Дуная. Изъ народа начинаетъ выдѣляться вторичный военный элементъ, козачество, который беретъ на себя иниціативу въ защитѣ страны, труда и цивилизаціи отъ татаръ,—а за тѣмъ и въ защитѣ народности и свободы отъ польскаго правительства и пановъ, начавъ борьбу съ ними изъ за уравненія своихъ правъ съ правами стараго дружиннаго сословія, превратившагося въ поземельную аристократію. Въ началѣ борьбы съ татарами и турками новый, козацкій элементъ совпадаетъ съ нѣкоторыми представителями стараго, княжеско-боярскаго,—а въ дѣлѣ борьбы съ польскою аристократіею, онъ сливается съ духовенствомъ, недовольнымъ Уніею 1595 г., и съ народными массами, поспольствомъ, недовольнымъ складывающимся постепенно крѣпостнымъ, панско-жидовскимъ строемъ хозяйства. Эта сложная и многосторонняя борьба козачества съ враждебными ему элементами приводитъ къ подчиненію части Малороссіи Московскому государству въ 1654 г. Тутъ, особенно съ превращеніемъ этого послѣдняго въ Россійскую Имперію, съ одной стороны продолжается козачествомъ, то совмѣстно съ силами русскаго государства, то самостоятельная борьба противъ татаръ и турокъ, борьба противъ польской аристократіи и католическаго духовенства,—а съ другой начинается борьба мѣстнаго козацкаго строя

съ центральнымъ государственнымъ строемъ;—вмѣстѣ съ тѣмъ козачество малорусское призывается на служеніе военнымъ инертесамъ государства въ новыхъ мѣстахъ: на сѣверозападѣ и юговостокѣ имперіи. Среди такихъ обстоятельствъ, въ которыхъ находилась значительная часть области, населенной малорусскимъ племенемъ, а особенно Поднѣпровье, съ XVI—по половину XVIII в. развилась богатая **II) поэзія козацкаго вѣка**, составляющая вторую часть нашего сборника.

Между тѣмъ, какъ козачество доживаетъ на лѣвомъ берегу Днѣпра и на Запорожьи, въ XVIII в. на правомъ берегу и въ Галиччинѣ, оставшихся подъ властью польскаго государства, продолжаются религіозныя преслѣдованія противъ православныхъ, достигающія максимума между 1764 и 1768, особенно во время Барской конфедераціи 1768,—кромѣ того вновь усиливаются порядки крѣпостнаго, панско-жидовскаго хозяйства. Народъ по прежнему стремится свергнуть ихъ и выдѣляетъ изъ себя какъ протестъ въ Галиччинѣ *легиниковъ*, по польски *опрышковъ*, въ Украйнѣ *гайдамакъ*, изъ коихъ первые связываются съ разбойниками, не перестававшими видиться въ горахъ Карпатскихъ, а вторые съ Запорожьемъ, не перестававшимъ считать своей обязанностью борьбу за *вѣру* и *волю*. Результатомъ всѣхъ этихъ причинъ является взрывъ, извѣстный подъ именемъ Уманьской рѣзни или Коліивщины,—1768 г. Среди такихъ условій, продолжающихся до самаго раздѣла оставшейся у Польши области малорусской между имперіями русскою и австрійскою, (1772—1795) образуются **III) Пѣсни вѣка гайдамацкаго.**

Уничтоженіе гетманства козаковъ малороссійскихъ, (1765) разореніе Сичи (1775), закрѣпленіе народа, „пос-

польства" старшинѣ козацкой, превращенной, согласно давнему ея желачію, въ великорусскихъ дворянъ, и этимъ послѣднимъ, получившимъ богатыя помѣстья въ Малороссіи, (1782—1793) паденіе Польши (1772—1795) съ укрѣпленіемъ правъ польскихъ пановъ надъ малорусскимъ крестьяниномъ Граматою о дворянствѣ, и болѣе мягкимъ для крестьянъ австрійскимъ регламентомъ о работахъ, *панщинѣ* (1774) подробная регламентація участія массъ народа въ военной службѣ русской и австрійской,—все это явленія почти одновременныя. Они открыли новую эпоху пѣсеннаго творчества малорусскаго, создали **IV) Пѣсни вѣка рекрутскаго и крепацкаго,** которыя вобрали въ себя и преобразовали и многія пѣсни болѣе ранней эпохи. Тамъ и сямъ мелькаетъ въ пѣсняхъ этихъ воспоминаніе о прошломъ, память о современныхъ событіяхъ государственной жизни, преимущественно военныхъ, но главное вниманіе народная пѣсня сосредоточиваетъ на тяжести рекрутства и крѣпостной работы, отвѣчая сначала сочувственно, а потомъ съ разочарованіемъ на такіе опыты, какъ введенные въ 1847 г. въ югозападномъ краѣ инвентари.

Отмѣна обязательныхъ въ пользу пановъ работъ въ Австріи въ 1848 г. и освобожденіе крестьянъ въ Россіи въ 1861 г. создаютъ новыя **V) Пѣсни про волю;** обѣ эманципаціи сопровождались возстаніями не-русскихъ аристократическихъ элементовъ противъ центральной власти, въ австрійской Малороссіи поляковъ и венгровъ, въ русской—поляковъ,—а потому малорусскія пѣсни о волѣ сливаются съ пѣснями о венгерскомъ и польскомъ движеніи въ Австріи въ 1848 г., въ Россіи въ 1863 г.

Вотъ тѣ *пять частей* на которыя естественно дѣлится наше собраніе,—и которыя въ свою очередь распадаются на нѣсколько отдѣловъ.

Въ настоящемъ томѣ мы помѣщаемъ *первую часть* **Пѣсни вѣка дружиннаго и княжескаго** и первый отдѣлъ *второй части*, **Пѣсенъ вѣка козацкаго:—Пѣсни о борьбѣ съ татарами и турками.** Другіе отдѣлы этой части: 2) П. о борьбѣ съ поляками при Хмельницкомъ, 3) П. о Гетманщинѣ до 1709 г. 4) П. о паденіи козачества, 5) Пѣсни козацкія безъ ясныхъ слѣдовъ опредѣленнаго времени,—всѣ эти пѣсни должны быть, по необходимости, отнесены въ слѣдующій томъ, который не замедлитъ появиться въ свѣтъ.

Въ настоящемъ своемъ видѣ первый томъ. съ пѣснями отъ IX в. до второй половины XVII в., представляетъ собою нѣчто цѣлое, на сколько существуетъ сходство въ мотивахъ жизни общественной древней Руси Кіево-Галицкой и козаччины XVI—XVII в. Большинство пѣсенъ первой части рисуетъ первыя непосредственныя проявленія военной энергіи южноруссовъ въ степи и на морѣ и первыя ихъ усилія распространить свою колонизацію на Юговостокѣ и Сѣверозападѣ и защитить ее отъ набѣговъ кочевниковъ,—тѣ самые мотивы, которые легли въ основу болѣе развитыхъ пѣсенъ и думъ о борьбѣ козаковъ малорусскихъ съ болѣе организованною силою турокъ и татаръ въ XVI—XVII в.

Рѣдкая пѣсня въ нашемъ сборникѣ оставлена нами безъ примѣчанія; изъ этихъ примѣчаній, надѣемся, составятся передъ читателемъ и картины эпохъ, въ какія возникла и сложилась та или другая пѣсня, а потому намъ нечего много говорить здѣсь о тѣхъ эпохахъ, отъ которыхъ остались намъ пѣсни, приводимыя дальше. Мы скажемъ лишь немного о выборѣ и о расположеніи нами пѣсенъ въ этомъ томѣ и о характерѣ и цѣли нашихъ примѣчаній къ пѣснямъ.

Большая часть пѣсенъ первой части такого рода, какой, благодаря старому поверхностному дѣленію пѣсенъ на лирическія и эпическія, долго оставлялся безъ вниманія изслѣдователями древнѣйшихъ остатковъ историческоой (общественной) поэзіи русскаго народа.—Это *колядки, щедривки*,—обрядныя, и *гаивки*—игровыя пѣсни. Что такія пѣсни древнѣе всѣхъ другихъ, по образованію (исключая, конечно, тѣхъ, которыя складываются по образцу старыхъ, напр христіанскія славословія, по образцу колядокъ и т. п.), что обрядное значеніе этихъ пѣсенъ способствуетъ сохраненію ихъ въ болѣе древнемъ видѣ,—это не требуетъ доказательствъ. Но нынѣшнее, преимущественно праздничное употребленіе этихъ пѣсенъ, дѣлаетъ изслѣдователей наклонными къ апріорному мнѣнію, что въ нихъ можно найти исключительно миѳическо-религіозный матерьялъ. Между тѣмъ, если даже не касаться той стороны дѣла, что вездѣ эпосъ историческій связывался съ эпосомъ миѳическимъ, врядъ-ли теперь апріори можно оспаривать то предположеніе, что, если въ колядкахъ, щедривкахъ, не носящихъ на себѣ слѣдовъ христіанства, слѣдуетъ искать остатковъ древнѣйшаго русскаго славословія богамъ, то въ колядкахъ же и щедривкахъ надо искать и древнѣйшихъ славословій героямъ и князьямъ. Уже г. Кулишъ въ Запискахъ о Южной Руси, (1856, т, I, стр. 196) указалъ на вѣроятность того, что между щедривками есть пѣсни, которыя должны были пѣться въ честь князей древнерусскихъ. Въ 1870 г. Въ статьѣ „Малороссія въ ея словесности,“ напечатанной въ „Вѣстникѣ Европы“ за Май, были приведены нѣсколько колядокъ, какъ остатки русскаго героичесскаго эпоса эпохи великокняжесской. Тѣже колядки были признаны за таковый остатокъ г.

Костомаровымъ въ статьѣ „Объ историческомъ значеніи южнорусской народной поэзіи“, напечатанной въ „Бесѣдѣ“ 1872 г. Теперь мы помѣщаемъ тѣ колядки, щедривки и т. п., въ которыхъ, по нашему мнѣнію, можно видѣть явныя слѣды дружинно-княжеской эпохи, сопоставляя ихъ съ лѣтописными сказаніми и выраженіями *). Быть можетъ, не всѣ наши объясненія къ этимъ пѣснямъ будутъ признаны читателемъ чуждыми натяжекъ; мы не стоимъ особенно на всѣхъ тѣхъ объясненіяхъ, въ какихъ мы усматриваемъ связь той или иной пѣсни съ извѣстнымъ опредѣленнымъ *лицемъ*. Гораздо больше придаемъ мы значенія тѣмъ чертамъ *быта* и *эпохи*, удѣльной, какія, думаемъ мы, вполнѣ ясны въ большей части, если не во всѣхъ пѣсняхъ, приводимыхъ нами въ I части. Доказывая, какъ мы думаемъ, ясно, что на югѣ Руси, въ той самой странѣ, гдѣ сосредоточивалась исторія Руси до-Монгольской, остались яркіе слѣды этой исторіи въ народной поэзіи, хотя и не въ формѣ былинъ великорусскихъ, но въ формѣ безспорно глубоко-древней и національной, пѣсни, приводимыя въ нашей первой части и другія, въ такомъ родѣ, которыя могутъ быть открыты или указаны другими изслѣдователями, должны быть принимаемы въ вниманіе прежде всего, при обсужденіи вопроса о древнѣйшемъ русскомъ героическомъ и историческомъ эпосѣ и о древности и національности самихъ великорусскихъ былинъ. Почти всѣ пѣсни такого рода, выбранныя нами въ первую часть, составля-

---

*) Колядки героическаго характера, но съ рѣзкимъ фантастическимъ характеромъ въ цѣломъ, или въ подробностяхъ, какъ ни интересны они для вопроса о переходѣ эпоса миѳологическаго въ героическій,—мы оставили въ сторонѣ. А ихъ очень много напечатанно въ сборникахъ г. Головацкаго и г. Чубинскаго—Труды этногр. экспед. въ Юговап. край, т. III.

ютъ принадлежность исключительно Южной Руси: только нѣкоторыя ихъ выраженія находимъ мы въ соотвѣтственныхъ пѣсняхъ западныхъ славянъ: только одну колядку находимъ мы и у поляковъ въ цѣломъ, да и то въ такомъ мѣстѣ, которое даетъ основаніе предполагать заимствованіе у червоноруссовъ (см. у насъ стр. 22); туже колядку находимъ и въ Бѣлорусскихъ „волочобныхъ пѣсняхъ," — которыя вообще отвѣчаютъ малорусскимъ колядкамъ, что, при отличіи ихъ отъ пѣсенъ даже столь близкихъ народовъ, какъ поляки и великоруссы,—говоритъ въ пользу древности и туземности, какъ колядокъ, такъ и волочобныхъ пѣсенъ. Указываемъ въ заключеніе на то обстоятельство, что пѣсни, въ какихъ мы видимъ наиболѣе слѣдовъ удѣльной эпохи, доставлены главнымъ образомъ западной Малороссіей, Подлясіей и Галиччиной, что и естественно, если вспомнимъ что Поднѣпровье часто опустошалось и, будучи центромъ позднѣйшей козацкой исторіи, развило и сохранило преимущественно пѣсни козацкой эпохи, отъ XVI в., Галиччина же и Волынь, продолжали и въ XIII—XIV в., послѣ розграма Кіево—Переяславской земли татарами, ту жизнь, какая преобладала на всей удѣльной Руси въ XII в. Пѣсни съ чертами болѣе поздней боярской эпохи доставлены главнымъ образомъ тоже частію Галиччиной и Волынью, частію Полѣсьемъ, такъ какъ въ Галицко-Волынской землѣ преимущественно окрѣпло феодальное боярство еще въ XII в.,—а Волынь и Полѣсье были одними изъ центровъ феодальнаго Литовско-русскаго княжества въ XIV—XV в. Такимъ образомъ каждая часть старой Руси даетъ намъ, преимущественно передъ другими, матерьялъ для характеристики послѣдовательныхъ наслоеній ея культурной исторіи.

Въ большинствѣ пѣсенъ второй части слѣды эпохи ихъ сложенія запечатлѣлись такъ ярко, что трудно не замѣтить ихъ. Это XVI—XVII в. Только относительно пѣсенъ, которыя въ общихъ чертахъ рисуютъ татарскіе набѣги, пѣсенъ, которые мы ставимъ въ главѣ отдѣла, можетъ быть поднятъ вопросъ, но не о томъ, новѣе ли онѣ XVI в., а скорѣе о томъ, не древнѣе ли они,—не зачались ли они въ первую эпоху татарскихъ набѣговъ, въ XIII—XIV в. Въ пѣснѣ № 22 читатель найдетъ намекъ на бытовую подробность, глубокой древности, засвидѣтельствованную письменнымъ памятникомъ VI в. Не отрицая возможности зарожденія многихъ изъ пѣсенъ о татарскихъ набѣгахъ и въ раннюю пору, ни того что многія пѣсни глубокой древности о борьбѣ русскаго народа съ разными врагами, могли потомъ приспособиться къ пѣснямъ о народѣ, съ которымъ дольше всего приходилось бороться,—съ XIII по XVIII в., какъ приспособились и нѣкоторые пѣсни первой части (№№ 6, 7, 8), мы все таки думаемъ, что наиболѣе характерныя пѣсни наши о набѣгахъ татарскихъ скорѣе слѣдуетъ отнести къ XV—XVII в. чѣмъ къ XIII—XIV в. Какъ ни тяжко было нашествіе Батыевыхъ татаръ на Кіево-Галицкую Русь въ XIII в., но все таки эта Русь скоро оправилась отъ погрома, и даже внушала къ себѣ страхъ у татаръ и скоро перешла къ наступательнымъ дѣйствіямъ противъ нихъ,—такъ что эта эпоха врядъ ли можетъ быть названа временемъ *ига Монгольскаго* для Руси Югозападной въ той мѣрѣ, какого она была для Руси Сѣверовосточной. Уже при Данилѣ Галицкомъ русскіе осмѣливались побивать татаръ, а Ольгердъ и Витольдъ нападали на татаръ въ самомъ Крыму, въ степи Пятигорской и уводили татарскихъ плѣнныхъ на

Волынь и въ Литву. Еще въ XIV в. Ольгердъ очистилъ отъ Татаръ Подолію, и XV в. литовско-русскія поселенія между Днѣстромъ и Днѣпромъ доходили до самаго моря, откуда въ Константинополь шла правильная торговля хлѣбомъ. Буджакская орда, у нижняго Дуная, и Крымская орда были такимъ образомъ раздѣлены и должны были жить мирно съ Югозападною Русью. Появленіе турокъ въ 1475 г. въ Крыму и за тѣмъ у Очакова, подчиненіе ими Крымскаго Ханства, Молдавіи, заложеніе крѣпостей на сѣверномъ берегу Чорнаго Моря,—открываетъ въ исторіи Южной Руси, эпоху которая, если не можетъ быть названа временемъ ига татарскаго, такъ какъ и теперь власть татаръ надъ этою Русью не была признана и еще менѣе могла быть рѣчь о поголовной переписи и дани, чего не дѣлали татары въ Руси Кіево-Галицкой и въ XIII в.,—то за то эта эпоха можетъ быть съ полнымъ правомъ названа временемъ наиболѣе тяжкаго дѣйствія надъ южноруссами меча и бича татарскаго. Набѣги слѣдовали за набѣгомъ со времени Менгли-Гирея, тѣмъ болѣе, что съ этаго времени Малороссія становится и предметомъ и отчасти театромъ спора между Литовско-Польскимъ и Московскимъ государствами, при чемъ, начиная съ союзника Ивана III, Менгли-Гирея, татары становятся орудіемъ то одного, то другаго государства. Южная Русь обращается въ мѣсто ловли татарами невольниковъ, а Крымъ становится однимъ изъ главныхъ невольничьихъ рынковъ въ мірѣ, снабжая нашими плѣнными Турцію, отчасти Азію и Африку и самыя христіянскія государства, которыя не стѣснялись покупать у турокъ плѣнниковъ русскихъ для своихъ галеръ. (См. примѣчан. къ №№ 30, 31, 45). Такъ прошелъ конецъ XV и большая половина XVI в., пока козацкая колонизація въ сте-

пяхъ южныхъ опять не вступила съ татарами и турками, — которые, замѣтимъ, въ нашихъ пѣсняхъ стоятъ рядомъ и смѣшиваются, — не вступила въ споръ за обладаніе и степью, и берегомъ моря. Въ эту эпоху должны были сложиться приблизительно въ томъ видѣ, какъ мы имѣемъ ихъ теперь, тѣ пѣсни, которыми мы начинаемъ II часть. Въ эту же эпоху окончательно сложилась и характерная форма украинской думы, — которой самые старые образцы, конечно, дума о *неволѣ турецкой* (№№ 30 и 31) и о *побѣгѣ трехъ братьевъ изъ неволи турецкой изъ Азова* (№ 35). Если, какъ это всѣми признано, дума украинская, по своему болѣе мѣрно-прозаическому, чѣмъ стихотворному, изложенію сходна съ словомъ о Полку Игоревѣ, которое можно назвать южнорусскою думою XII в., не имѣвшею только рифмы новѣйшей украинской думы, — то во всякомъ случаѣ характерно, что нѣкоторые кобзари, дожившіе до нашихъ дней, называли всякую думу *невольницкою псальмою (се невольницька, псальма настоящи)*. Впрочемъ и „Слово Полку Игоревѣ“ есть на добрую долю сказаніе о неволѣ братьевъ Игоря и Всеволода у половцевъ. Прочитавъ эти „невольницкія“ думы и прозаическія показанія современниковъ, приводимыя нами въ примѣчаніяхъ къ каждому №-ру, читатель яснѣе пойметъ историческое значеніе козачества, которое собственными силами начало борьбу, сдѣлавшую возможнымъ правильный трудъ на огромной полосѣ Россіи, начало въ то время, когда удаленные отъ театра турецко-татарскихъ набѣговъ центры государствъ Польскаго и Московскаго не могли еще послѣдовательно приняться за дѣло реакціи татарамъ (на югѣ) и туркамъ; пойметъ, почему козаки, аванпостъ русской колонизаціи, непосредственно подверженной нападеніямъ, не могли сообразовать своихъ отношеній къ татарамъ и

туркамъ съ колебаніями польской и московской дипломатіи, которая періодически вступала въ мирные договоры съ государствами мусульманскими.

Со второй половины XVI в. начинаются пѣсни, которыя можно уже смѣло приурочивать не только къ извѣстной эпохѣ, но и къ извѣстнымъ лицамъ и событіямъ, какъ въ этомъ убѣдится читатель изъ сопостовленія текстовъ пѣсень съ выписками изъ историческихъ сказаній, приводимыми нами въ примѣчаніяхъ къ пѣснямъ.

Дѣлая вообще эти примѣчанія мы руководствовались, кромѣ объясненія состава пѣсни, именъ и важнѣйшихъ предметовъ въ ней упоминаемыхъ, главнымъ образомъ желаніемъ выписать изъ прозаическихъ источниковъ, туземнихъ и иностранихъ, какъ можно болѣе матерьялу для того чтобъ можно было судить, *на сколько пѣсни сохранившіяся въ памяти поселянина малорусскаго въ теченіи столькихъ вѣковъ представляютъ поэтическое воспроизведеніе реальныхъ образовъ дѣйствительности* этихъ вѣковъ, послѣдовательно смѣнявшейся. Мы далеки отъ мысли, что привели все, что должно было привести въ объясненіе каждой бытовой подробности, напоминаемой или изображаемой пѣснею. Надъ нашими пѣснями еще много предстоитъ труда въ томъ родѣ, какой мы сдѣлали въ примѣчаніяхъ къ нимъ,—и только тогда пѣсни эти явятся во всей своей цѣнѣ. Во всякомъ случаѣ, надѣемся, что и настоящее изданіе покажетъ читателю реальный художественный характеръ пѣсеннаго творчества малорусскаго народа.

Каждый отдѣлъ мы заключаемъ такими пѣснями, которыя, нося въ своей редакціи слѣды той эпохи, куда они помѣщены, въ тоже время по сюжету не принадлежатъ исключительно малорусской поэзіи и должны быть

причислены къ роду *бродячихъ пѣсень*, болѣе или менѣе общеевропейскихъ. Въ такихъ случаяхъ мы приводимъ въ примѣчаніи ближайшее варьянты изъ пѣсенъ другихъ народовъ по возможности цѣликомъ, другіе сходные резюмирует. Такъ какъ окончательное рѣшеніе вопроса о мѣстѣ образованія и способѣ распространенія бродячихъ пѣсенъ и разсказовъ требуетъ обширнаго изслѣдованія пѣсенъ и сказаній всѣхъ народовъ,—для чего теперь еще далеко не собранъ весь матерьялъ, а даже изъ собраннаго мы далеко не все можемъ имѣть подъ рукою, то мы и не брали на себя рѣшать вопросъ о происхожденіи всѣхъ тѣхъ изъ бродячихъ пѣсенъ, какія помѣщены у насъ. Мы считали только своею обязанностью указать на извѣстныя намъ родственныя нашимъ пѣсни другихъ народовъ и разгруппировать ихъ по степени ихъ сходства. Собственно такія пѣсни столь мало заключаитъ въ себѣ оригинально-національнаго, что рѣдкая изъ нихъ можетъ быть принята въ нашъ сборникъ. Но такихъ пѣсенъ, общихъ малорусской поэзіи съ другими западными не мало. Мы выбрали изъ нихъ только тѣ, которыя носятъ на себѣ слѣды редакціи, совершившейся подъ вліяніемъ извѣстной опредѣленой исторической обстановки. И эти немногія, помѣщенныя нами пѣсни такого рода, указываютъ на настоятельную необходимость предпринять сравнительное изученіе малорусской народной поэзіи, какъ въ видахъ отдѣленія въ ней туземнаго отъ пришлаго, такъ и въ видахъ опредѣленія степени культурнаго общенія малоруссовъ съ другими народами,—прямаго и посредственнаго.

Сравнительныя примѣчанія найдетъ читатель и при нѣкоторыхъ пѣсняхъ, туземность которыхъ мы не думаемъ подвергать ни малѣйшему сомнѣнію. Сравненіе въ такихъ случаяхъ помогаетъ освѣщенію характерныхъ

особенностей нашихъ пѣсенъ, —какія впрочемъ выставляются въ многихъ подробностяхъ передачи и тѣхъ пѣсенъ, которыя трудно признать туземными.

Намъ остается сказать еще объ одномъ обстоятельствѣ. Читатель не встрѣтить въ настоящемъ томѣ нѣкоторыхъ пѣсенъ и думъ, которыя помѣщены были въ другихъ, преждебывшихъ изданіяхъ. Дѣло въ томъ, что и съ малорусскою народною поэзіей повторилось тоже, что со всѣми почти другими: ея памятники не только подправляли издатели, какъ это дѣлалъ напр. съ великорусскими пѣснями Макаровъ, считая ихъ въ подлинномъ видѣ слишкомъ грубыми, мужицкими,какъ сдѣлано это съ большею частію пѣсенъ въ доставленномъ намъ рукописномъ сборникѣ Мартынова, изъ коего мы помѣстили нѣкоторые образцы (см. напр. № 42, вар. Д.), но иныя пѣсни совсѣмъ передѣлывались, а другія поддѣлывались. Подобный примѣръ въ западной Европѣ представляютъ признанныя теперь всѣми знатоками передѣлки и поддѣлки въ произведшемъ въ свое время столько шуму и представляющемъ дѣйствительно большія достоинства, литературныя и этнографическія, сборникѣ бретонскихъ пѣсенъ Barzaz-Breiz Вилльмарке (1 изд. въ 1839 г., съ тѣхъ поръ до 1867 г. семь изданій). *). Въ числѣ вопросовъ для Congrès scientifique de France, который собирался въ 1872 г. въ Saint—Brieuc, былъ заранѣе поставленъ вопросъ: „faire l'histoire *authentique* des chants populaires de la Bretagne,“ — и съ тѣхъ поръ кельтисты Франціи, Англіи и Германіи рѣшили вопросъ не въ пользу подлинности пѣсенъ Вилль-

*) См. объ этомъ Luzel—De l'Authenticité des Chants du Barzaz-Breiz de M. de la Villemarqué. 1872. О другихъ поддѣлкахъ кельтскихъ пѣсенъ см. у Luzel—Gwerziou Breiz Izel, 1868, p. 284, 285, 74, 75.

марке. Въ программѣ третьяго русскаго археологическаго съѣзда поставлены вопросы о малорусскихъ думахъ, аналогическіе съ вопросомъ о кельтской—и трудно сомнѣваться, что и тутъ строгая критика признаетъ поддѣлки,—въ родѣ тѣхъ, какія открыты въ кельтскомъ сборникѣ. Кромѣ какого то страннаго инстинкта къ фальсификаціи, передѣлывать и поддѣлывать пѣсни и думы малорусскія заставляли многихъ своебразный патріотизмъ, русскій и и польскій, стремленіе показать въ народныхъ пѣсняхъ слѣды памяти о глубокой древности,—что замѣтно въ поддѣлкѣ думы *о походѣ князя—язычника въ Византію*,—сообщенной г-ну Кулишу Шишацкимъ Илличемъ, въ пѣсняхъ, въ коихъ упоминается Чернобогъ, Радзивилъ и т. п., помѣщенныхъ въ Памятникахъ наор. творчества въ Сѣверозап.—краѣ, то провести пріятныя авторамъ мысли,—напр. доказать поддѣльною думою симпатіи козаковъ къ Стефану Баторію и польскому правительству (напр. въ думѣ, сообщенной для Запор. Старины I, стр. 77), или же наоборотъ перенести чувства виленскихъ патріотовъ 1863 г. къ полякамъ въ народную пѣсню (Памят. напр. творчества Сѣверозап. Края,—стр. 7,—116) и т. п. и т. п. Надо впрочемъ сказать, что изъ всѣхъ думъ, которыхъ поддѣльность мы считаемъ возможнымъ доказать, нѣкоторыми литературами достоинствами отличаются только дума *Походъ на поляковъ* или о *трехъ полководцахъ* помѣщенная въ первой книжкѣ Запорожской Старины Срезневскаго (1833), откуда ее заимствовалъ сборникъ Максимовича, 1834 г. (стр. 27—35), сильно нравившаяся Гоголю, Бѣлинскому (Сочин. т. V, 86—90) помѣщенная въ „Историч. Христоматіи“ г. Буслаева (стр. 1625) какъ „превосходная дума“ и „образецъ малорусскаго нарѣчія“, изложенная также въ Исторіи Русской

Литературы г. Галахова (I, 213—214) *) и дума „Возстаніе Наливайка“, помѣщ. въ Запорожск. Старинѣ, I, 86. Остальныя поддѣлки до того полны ошибокъ въ языкѣ, до того различаются отъ народныхъ пѣсенъ въ характерѣ, что даже странно, какъ могли они вводить такъ долго въ заблужденіе людей, знакомыхъ съ характеромъ неподдѣльно-народныхъ пѣсенъ и думъ малорусскихъ. Большая часть поддѣльныхъ пѣсенъ и думъ (надо сказать, что въ этихъ поддѣлкахъ смѣшивается весьма неумѣло внѣшнія особенности пѣсни и думы) говоритъ о времени козачества отъ Наливайки до Хмельницкаго,—и тутъ мы видимъ занесенными въ эти quasi—народныя памятники всѣ заблужденія и ошибки историковъ 30-хъ годовъ,—а именно довѣріе къ „Исторіи Руссовъ“ съ которою большинство поддѣльныхъ думъ согласно въ расказѣ фактовъ въ противность другимъ источникамъ и актамъ,—чего въ народныхъ думахъ именно и не замѣчается, — перенесеніе Савы Чалаго изъ XVIII в. въ XVI, въ время Наливайка, которому поддѣльныя думы дѣлаютъ современникомъ и современника Чалаго Гнатка Голаго, дѣ-

*) Въ думѣ этой, кромѣ страннаго, неисторическаго подбора именъ, изъ которыхъ Максимовичъ Степана Кукурузу (?) почему то считаетъ Степаномъ Остряницей (Острянином), бросается въ глаза отсутствіе всякаго дѣйствія, замѣненнаго тремя монологами, и въ заключеніе разгульная пѣсня, которую будто-бы сочинилъ одинъ изъ героевъ думы, Карпо Пивтора Кожуха, коего „Исторія Руссовъ“ заставляетъ быть похороненнымъ въ „горѣлочной бочкѣ (!)“ Пѣсню эту находимъ дальше въ сборникѣ, въ отд. бытовыхъ,—и она будто бы до того понравилась народу,—что онъ усвоилъ ее и „передѣлдлъ на разныя лады“. Макс., op. cit, 47. Замѣчательно, что, не смотря на похвалы, которыя снискала эта дума,—Максимовичъ не помѣстилъ ея въ сборникъ 1849 г.

лая въ тоже время изъ *кравчины,* т. е. отряда, лице, которое издатели принимаютъ за Наливайку и т. д. и т. д. (См. напр. Максим. сборн. 1834, 20 и слѣд. 78—95).

Мы рѣшились поступить съ такими пѣснями и думали такъ: чтобъ сложить съ себя всякую отвѣтственность въ субъективизмѣ, мы не выключимъ совсѣмъ пѣсенъ и думъ, какія считаемъ поддѣльными, изъ нашего сборника, но помѣстимъ ихъ въ самомъ концѣ съ нашими примѣчаніями, въ которыхъ изложимъ, почему какую мы считаемъ поддѣльною. Такъ изъ числа тѣхъ пѣсенъ и думъ, какія читатель могъ бы, по ихъ содержанію, надѣяться встрѣтить въ настоящемъ томѣ, мы относимъ въ категорію поддѣльныхъ слѣдующія:

1) Дума — сказаніе о морскомъ походѣ старшаго князя язычника въ Христіанскую землю,—см. Записки о Южной Руси, Кулиша, т. I, стр. 172-178, сообщилъ Шишацкій Илличъ. Дума будто бы записана отъ бабы Гуйдулихи, на половину прозою, на половину стихами, съ непонятными и будто бы архаическими словами.

2) Двѣ пѣсни:

a) Бывъ на Руси Чорный Богъ,
Предъ нимъ стоявъ Туровъ рогъ и пр.
b) Въ лѣсѣ въ темномъ у Выслицы
Среду бору на Кислицы и пр.—

Стихи эти были напечатаны въ „Вѣстникѣ Западной Россіи“ за Январь 1865 съ подписью А. С., а потомъ помѣщены въ изданіи г. Гильдебранда „Памятники народнаго творчества въ сѣверозападномъ краѣ“, стр. 115—118, какъ „прекрасныя пѣсни, переданныя М. О Кояловичемъ“. Замѣчанія противъ подлинности ихъ см. у г. Безсонова, Бѣлорусскія пѣсни, XLIX—L.

3.) Отрывокъ о набѣгахъ татарскихъ: „Скоро й кони заржали:“ напеч. у Метл. (436—437)съ помѣткою: записалъ отъ старика въ м. Олишевкѣ Шишацкій Илличъ.

4) Такой же отрывокъ о „Маломъ Гареѣ“, т. е. будто бы Менгли Гиреѣ; Метл., стр. 373; помѣчено: *записалъ отъ стариковъ* въ м. Олишевкѣ Шищецкій Илличъ.

5) О козацкомъ походѣ: „Роспустилися пароcти ясної зорі“,—Метл., 436: изъ повѣсти Гребенки—Иванъ Золотаренко.

9) Отрывокъ о Венцеславѣ, будто бы Венжинѣ Хмельницкомъ, — (Максим. 1834, 82, Метл., 374) который есть собственно часть распространенненной въ рукописныхъ сборникахъ западнаго края пѣсни о Скалозубѣ и помѣщенной у г. Головацкаго (Чтенія въ И. Моск. Общ. Исторіи и Др. 1870, III, III, 113) пѣсни о Ревугѣ, видимо, сочиненной какимъ либо украинствовавшимъ польскимъ поэтомъ въ честь Ржевускаго, пародировавшаго передъ 1830 козачество XVI в.—

7) Одна дума и 4 пѣсни о Серпягѣ,—въ которомъ видѣли козацкаго вождя Подкову:

a) дума, напечацанная въ Запорожской Старинѣ Срезневскаго, I, 123, съ помѣткою: „со словъ бандуриста“ и повторенная въ сборникѣ Максимовича 1849 г., стр. 27—30.

b) Пѣсня, начинающаяся: „Ох і сила, сила силу подоліла“, помѣщ. въ Запор. стар., I, 34 и въ Украиск. Нар. п. Максим. 1834, 78 - 79.

c) Пѣсня „Ой у городі у Львові зашуміли верби“, Зап. Стар. I, 33. Можетъ быть, безимянная козацкая пѣсня, подправленная.

d) Пѣсня „За рікою за бистрою бьеться турок з молдавою“, помѣщ. въ сб. Костомарова въ Малор, Сборн.

Мордовцева, стр. 183—185! повторена съ переменою одного слова у г. Стецкаго Wołyn, t. I, 116, безъ измѣненій у г. Пѣровскаго—Волынскія малор. пѣсни, 35—37, съ измѣненіями нѣсколькихъ словъ въ рукописномъ сборникѣ г. Краевскаго, Ворон. губ., Острогожск. уѣзда.

Кромѣ того у насъ есть въ рукописномъ сборникѣ А. А. Мартынова одна пѣсня о Серпягѣ—приближенная къ обстоятельствомъ исторіи Подковы.

8) Пѣсня о Лободѣ и Сулимѣ перепеч. Максим. (1834, 88—90) изъ Запорожской старины; въ сб. Мартынова съ измѣненіями.

9) Отрывокъ объ атаманѣ Случаѣ, помѣщ. у Макс. (1834, 118).

10) Дума „Про Дмитра Самійленка—Коломійця", приведенная Метлинскимъ въ его сборникѣ (стр. 374—376) съ помѣткою: „Записалъ около 1820 г въ г. Умани. Кіевской г. отъ Якова Самійленка—Коломіенка. В. Изопольскій. Athenaeum (виленскій) 1844 г., т. V, стр. 26 и 27. Какъ въ всѣхъ почти поддѣльныхъ думахъ, и въ этой размѣръ пѣсенный перемѣшанъ съ речитативомъ думъ. Дума эта съ измѣненіями и въ видѣ пѣсни съ равностопными стихами помѣщена въ изданіи М. Г. Ужинокъ рідного поля. М. 1859, стр. 272 и слѣд.

Пѣсни и думы, которыя мы считаемъ поддѣльными и которыя говорятъ о другихъ эпохахъ, будутъ указаны въ своемъ мѣстѣ.

Кромѣ того въ настоящемъ томѣ читатель найдетъ нѣсколько пѣсенъ и отрывковъ, которые, по разнымъ соображеніямъ, мы не рѣшились отнести въ конецъ изданія, какъ вполнѣ поддѣльные, но которые мы однакожъ считаемъ во всякомъ случаѣ подправлеными, иные до потери ими вся-

каго научнаго интереса. Таковы №№ 39, 41, 48. Сомнѣніе возбуждаетъ и № 47. Подъ каждымъ № читатель найдетъ замѣчанія, что̀ мы имѣемъ противъ и что̀ можно сказать за подлинность пѣсни.

Варіанты пѣсенъ и думъ въ нашемъ изданіи сгруппированы въ слѣдующей системѣ: Имѣя нѣсколько варіантовъ одной и той-же думы или пѣсни, мы выбирали изъ нихъ больше типическій по содержанію и принимали его за основной, печатая впереди прочихъ и обозначая буквою А. Затѣмъ слѣдуютъ прочіе варіанты: Б, В, Г и т. д. Если эти варіянты оригинальны, то они напечатаны у насъ цѣликомъ; если же они очень близки съ предидущими, то, для сокращенія обьема книги, мы печатали только строки несходныя съ предидущимъ варьянтомъ, указывая на сходныя строки посредствомъ цифръ. Такимъ образомъ выраженіе—11 Б=10 А—означаетъ что 11 стихъ варьянта Б совершенно сходенъ съ 10 стихомъ основнаго варьянта А; выраженіе же—5 Д=6 А..... козак.—означаетъ подобное же сходство за исключеніемъ одного слова *козакъ*, которое стоитъ въ 5 строкѣ варьянта Д вмѣсто соотвѣтствующаго слова въ 6 стихѣ варіянта А.

Мы употребили эту систему, считая ее съ одной стороны болѣе удобною въ типографскомъ отношеніи и избавляющею читателя отъ чтенія одного и того же нѣсколько разъ; въ тоже время думаемъ, что она даетъ изслѣдователю полную возможность возстановить каждый сокращенный нами варіянтъ во всей его цѣлости.

ЧАСТЬ I.

ПѢСНИ ВѢКА ДРУЖИННАГО

И

КНЯЖЕСКАГО.

1.

ОБРАЗОВАНІЕ ДРУЖИННАГО ОТРЯДА.

(Колядки).

А.

Ішли молодці рано с церковці,
Ой дай Боже!
Ой ишли, ишли, раду радили
Раду радили не еднакую,
Не еднакую, а троякую:
«Ой ходімо-ж ми до ковальчика
До ковальчика, до золотника,
Покуймо-ж собі мідяні човна,
Мідяні човна, золоті весла.
Ой пустимож-ся на тихий Дунай,
Долів Дунаем під Царегород
Ой чуемо там доброго пана,
Що платить добре за служеньку:
Ой дае на рік по сто червоних,
По сто червоних, по коникові,
По коникові, тай по шабельці,
Тай по шабельці, по парі сукон,
По парі сукон, тай по шапочці,
Тай по шапочці, тай по панночці».

(Записано г. Стефановичемъ въ Галиччинѣ, въ Злочевскомъ округѣ).

Б.

Ой під вербою, під зеленою,
Стояла рада—хлопців громада;
Радили-ж они добрую раду:

4. «Не купуймо, браття, золоті перстні
5. Купуймо, браття, шовкові шнури,
6. Шовкові шнури, мідяні човни;
7. Спустимося вниз да по Дунаю,
8. Гей по Дунаю під Царегород.
9. Ой чуємо там доброго пана:
10. Ми ёму будем вірно служити,
11. А він нам буде добре платити:
12. По воронім коню, по золотім сідли,
13. По калиновий стрільці, по хорошій дівці».

(Малор. Сборникъ Мордовцева 1859 г. стр. 192.)

В.

1. А в чистім полі, близько дороги
2=2 А.
3. Стоять намети білі, шовкові,
4. А в тих наметах все громадове
5. Радоньку радять: коби врадили!
6. «Ой не справляймо на жони шуби,
7. На жони шуби, на дочки злото,
8=8. Але справляймо..... 9=9...........срібнии....
10. Тай пускаймося края Дуная
11=12. А. Мы тамъ чуємо.....
12. Доброго пана, да пана №;
13=13 А. 14=14 А.
15. По коникові, по вороному,
16. По жупанові, по китаєву,
17=13 Б. По ясній.....

(Записана Стефановичемъ въ Злочевскомъ округѣ).

Г.

1. Ишли молодці коло церковці.
2=2 А.
3. Радили раду молодецьку:
4=4 Б.... на дівки вінків,
5. Але купімо золотий човен, срібне весло,

6. Та пустимося краем Дунаем
7=14 В. 8=10 Б. 9=11 Б.
10. Дасть нам по конику и по сідельці,
11=17 В.

(Зап. П. Чубинскій въ Ушицкомъ уѣздѣ).

Д.

1. Чі много нас є папове молодці?
2. Красний пан, красна пані!
3. Сядай на коника
4. И гряй їм!
5. Изложімося по золотому, по червоному
6. І купимо собі золотого човна,
7. Срібне весельце
8. Та й пойідемъ собі краем Дунаем,
9. На йимя Ивана пана шукаем;
10=10 Б. То... 11=11 Б.
12. Що неділейки по золотому,
13. Що місячейка по червоному.

(Зап. П. П. Чубинскимъ въ с. Великой Глушкѣ, Ковельскаго уѣзда).

Е.

1=1 Б. 2. Святий вечір!
3. Ой там стояла мужів громада,
4. Мужів громада, велика рада.
5. Станьмо ми братці в велику раду,
6. Построймо, братці, золотый човен,
7. Леньмо-поленьмо до свого пана;
8. А наш-бо пан славний богатир,
9. Славний богатир, дорого платив,
10. На місяць платив по сто червоних,
11=15. А..... по воронім коні.
12. На тим коні золотее сідло,
13. А на тім коні золота грива,

*

14. Золота грива персі укрила.
15. На тім сідлі пишное дитя,
16. Пишное дитя, молодий Иванко.

(Зап. П. П. Чубинскій въ Дрогичинѣ Кобринскаго уѣзда).

Приведенные выше варіянты колядокъ сохранили въ совершенной свѣжести картину отдаленной эпохи, современной или, можетъ быть, предшествовавшей первому зарожденію государственнаго порядка въ Южной Руси. «Мужи» составляютъ раду—и рѣшаютъ на ней образовать отрядъ свободной дружины; отрядъ этотъ предложитъ свои военныя услуги «доброму пану» который съумѣетъ вознаградить ея «вѣрную службу» надлежащимъ образомъ. Радѣ извѣстно, что дружина получитъ богатое вознагражденіе въ Царьградѣ и потому «громада» рѣшаетъ спуститься по Дунаю въ море и предложить свои услуги «доброму пану». Условія службы извѣстны также—охотники получатъ: значительную сумму денегъ, добрыхъ коней, вооруженіе «по шабельці, по калиновій стрільці» и богатую одежду: «по парі суконъ та пошапочці, по жупанові, по китаеву». «Мужі» предпочитаютъ пойти въ далекій походъ и употребить средства на сооруженіе флотилии для путешествія въ Царьградъ, чѣмъ остаться на родинѣ и жить мирною семейною жизнью, расходуя тѣже средства на наряды и украшенія для своихъ жонъ и дѣвицъ. Превосходство удалой дружинной жизни и почетной военной «вѣрной» службы у «щедраго пана» надъ семейною жизнью—понятіе господствовавшее въ общественномъ мнѣніи въ теченіи дружиннаго періода русской исторіи. Лѣтопись, сѣтуя о томъ минувшемъ времени, когда дружинники понимали надлежащимъ образомъ свои обязанности и умѣли отстаивать свое положеніе—выражается почти словами приведенной колядки: «Древніи князи и мужи ихъ отбороняху русскія земли и иныя страны пріимаху подъ ся. Князи....правую виру возма, даяше дружинѣ на оружіе. А дружина ею кормляхуся, воюющи иныя страны, бьющися,... не жадаху: мало ми

есть княже сто гривенъ; не кладаху на свои жены златыхъ обручей, не хожаху жены ихъ въ серебрѣ—и расплодили были землю Русскую». (Соф. Врем. изд. 1820 г. т. I, стр. 10).

Замѣчательна въ приведенныхъ отрывкахъ дружиннаго эпоса та черта, что не князь является вчинателемъ, группирующимъ зарождавшееся военное сословіе, а оно какъ будто естественно выростаетъ изъ земства. «Громада на радѣ» обсуждаетъ походъ и остановившись на мысли объ немъ, сама отправляется отъискивать то лице, съ которымъ намѣрена заключить «рядъ военной службы».—На основаніи этой черты мы полагаемъ, что вышеприведенныя колядки относятся къ эпохѣ гораздо болѣе древней, чѣмъ слѣдующіе за ними отрывки, въ которыхъ дружинная жизнь сосредоточивается уже около личности князя.—

По всей вѣроятности, не случайно называется имя Цареграда въ большей части основныхъ варьянтовъ выше приведенныхъ колядокъ,—въ которыхъ вообще дружина предполагаетъ спуститься внизъ по большой рѣкѣ, чтобъ поступить на службу къ «доброму пану» т. е. Византійскому Императору.

Стихи 13—16 вар. Е. представляютъ налетъ, приставшій къ основнымъ стихамъ по поводу упоминанія коня; (ср. Чубинскаго, Матерьялы этнограф. экспед. въ Югозап. край, III, стр. 285 et passim.)

2.

ВОЖДИ ДРУЖИНЫ И ИХЪ ОБСТАНОВКА.

I.

(Колядка)

Ой рано, рано, куроньки піли,
Ой дай, Боже!

Ой ще раньше наш панок устав,
Ой устав, устав, три свічі зсукав;
При одній свічі личенько вмивав,
При другій свічі шатоньки вберав
При третій свічі коника сідлав.
Ой сідлав, сідлав, в поле виїжджав,
В поле виїжджав, з конем размовлявъ:
«Ти, коню сивий, будь мі щасливий,
Будь мі щасливий на три дорозі,
На три дорозі, та у три землі:
Одна дорога—та в Волоськую,
Друга дорога—та в Німецькую,
Третя дорога—та в Турецькую».
З Волощини йде—волики веде
З Німещини йде—грошики несе,
З Турещини йде—коники веде.
Ой воликами на хліб робити,
А грошиками війску платити
А кониками з війском їх бити.

(Чтен. въ Моск. Общ. 1864, I, 111. 61).

2.

(Колядка)

Ой по під гору, по під зелену,—
Гой дай Боже!
Ой долом, долом, та суходолом
Ой ішло війско, аж землі тяжко,
А попереду N коником грае,
Коником грае, мечем махае.
Цар сі питае: чий то син грае?
Ой служки кажуть: наш-то пан їде
А ненька каже: мій-то син грае.

Почім ти ненько ёго спізнаеш?
Пізнаю ёго по кониченьку,
По кониченьку по кошулєнці,
На нім шапочка як мак дрібенька,
На нім кошуля як сніг біленька,
Як сніг біленька, як лист тоненька.
Деж вона прана? В краю Дунаю.
Де вна кручена? В коня в копытах.
Де вна сушена? В тура на розі.
Де вна тачана? В Львові на столі.
Де вона брана? В неньки в коморі,
В неньки в коморі, при ясній зорі.

(Записано въ Галиччинѣ Мелитономъ Бучинскимъ).

3.

(Щедривка)

В чистим полі да намет стоїть
Щедрий вечор, добрий вечор.
Добрим людям да на здоровье!
Под тим наметом пан N... сидять,
Держить коня да за [illegible],
Держить хорта да на [illegible],
Держить сокола да на [illegible].
Пустив коня в [illegible],
Пустив хорта в [illegible],
Пустив сокола [illegible]:
І кінь [illegible]
І хорт [illegible]
Й сокіл [illegible]
Тим пан N... [illegible]
Добрим людям да на [illegible]

[illegible]

4.

(Колядка)

Ой в ліску, в ліску, в зеленім піску,
Ой дай Боже!
Стоіть мі, стоіть шовковый намет,
На тім наметі золотий стільчик,
На тім стільчику гордий пан сидить,
Гордий пан сидить в вігрaни грае,
В вігрaни грае, красно співае.
Приходят к нему три панни з Відня,
Три панни з Відня, в золоті в сріблі:
«Помай-Біг, май-Біг, гордое паня!
Хто жь тебе навчив в вігрaни грати,
В вігрaни грати, красно співати»?
Навчила жь мене рідная мати
В вігрaни грати, красно співати,
Три рази, рази в ночі вставаючи,
А в вині все купаючи.

(Записано въ Злочевскомъ округѣ М. Бучинскимъ).

5.

(Колядка)

А в полі, в полі, й у виноколі,
Стоять намети з білого шовку;
А в тих наметах все столи стоять;
Все столи стоять позастилані,
Позастилані все килимами;
А на тих столах все кубки стоять,
Все кубки стоять понаповняни.
Що за столами все пани сидять;

Меж тими панами красний паничу,
Красний паничу, пане Иване.
Перед паничем вірниї слуги:
Просяться вони у Невір-землю:
«Пусти нас пане у Невір-землю!
Пустимо стрілку, як грім по небу;
Пустимось кіньми як дрібен дощик;
Блиснем шаблями, як сонце в хмарі»!

(Нар. Юж. Рус. пѣсни Метлинскаго, стр. 338).

Въ содержаніи этихъ пяти колядокъ жизнь дружины сосредоточивается уже не въ «радѣ», а около личности предводителя; послѣдній отличается и статностью и храбростью, онъ замышляетъ походы, ѣдетъ въ походъ впереди полка и обращаетъ на себя всеобщее вниманіе; возвращаясь съ похода, онъ платитъ войску. Его одежда и обстановка напоминаетъ о многочисленныхъ его походахъ, трудахъ и опасностяхъ. Въ промежуткахъ между походами онъ предается охотѣ съ «хортами» и соколами—одежда его «сушится на рогахъ у тура». Въ богатомъ шатрѣ онъ слушаетъ пѣсни; играетъ самъ на «вігранах» пируетъ съ дружиною и обсуждаетъ предложенія новыхъ походовъ въ «Невір-землю».—

3.

РАЗДѢЛЪ ДОБЫЧИ МЕЖДУ ВОЖДЕМЪ И ДРУЖИНОЮ.

(Щедрівка)

А.

Пан Хомуненько,
Переберниченько;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Перебирає
Меж кониками;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Котрі ліпшії,
То собі бере;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Котрі гіршії,
Служейкам дає;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Пап Хомуненько,
Переберниченько;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Перебирає
Меж сідельками;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Котрі ліпшії,
То собі бере;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Котрі гіршії,
Служейкам дає;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Пан Хомуненько,
Переберниченько;
  Сам молоденький,
  Кінь вороненький!
Перебирає
Межь воздечками;
  Сам молоденький,

Кінь вороненький!
Котрі ліпшіи,
То собі бере;
Сам молоденькій,
Кінь вороненькій!
А котрі гіршії,
Служейкам дає;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Пан Хомуненько,
Переберниченько;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Перебераe
Межь сукенками;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Котрі ліпшії,
То собі бере;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
А котрі гіршії,
Служейкам дає;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Пан Хомуненько,
Переберниченько;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Перебераe
Чоботойками;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!

Котрі ліпшії,
То собі бере;
Сам молоденкий,
Кінь вороненький!
А котрі гіршії.
Служейкам дае;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Пан Хомуненько,
Переберниченько;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Перебирае
Меж дівоньками:
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Котрі ладнійши,
То собі бере;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
А що погани,
Служейкам дае;
Сам молоденький,
Кінь вороненький!
Бувай же здоров,
Пан Хомуненьку!
Сам молоденький,
Кінь вороненький, и проч.

(Записано въ Шклѣ, въ Галиччинѣ. См. Головацкаго Галицкія и Угорско-русскія пѣсни въ Чт. И. О. Ист. и Древн. въ Москвѣ, 1864 г. т. I. III, 170—173).

Б.

Ой дзвін дзвонить
Місяць зходить

Наш паниченько
Перебірниченько,
Коники перебераe:
Котро враще—
Собі бере,
Котро бридше—
Служенькам дае.
Ой дзвін дзвонить,
Місяць зходить,
Наш паниченько,
Перебірниченько
Волики перебераe, и проч.

(Записано въ Злочевскомъ окр. Чтенія. 1864, г. т. I, III. 143—144).

Возвратившись изъ похода предводитель дѣлитъ добычу съ дружиною. Дѣлежъ происходитъ ночью, при лунномъ свѣтѣ, вблизи родного поселенія, откуда доносится звонъ церковнаго колокола. Вождь злоупотребляетъ своимъ положеніемъ, при дѣлежѣ добычи: лучшихъ лошадей и быковъ, лучшую збрую и одежду онъ отдѣляетъ на свою долю, худшее все—предоставляетъ дружинѣ; послѣдняя считаетъ себя обиженною: она пользуется правомъ свободнаго перехода и разстается съ вождемъ, напѣвая сатирическіе на его счетъ куплеты.—Сравн. какъ Григорій Турскій (Historia ecclesiastica Francorum) разсказываетъ о раздѣлѣ добычи между Клодовеемъ и дружиною послѣ побѣды надъ Сіагріемъ. Воины Клодовея, разграбили церкви. Епископъ одной изъ нихъ просилъ франкскаго вождя воротить ему одну особенно дорогую чашу. Король отвѣтилъ посланному: «иди за мной къ Суассону,—потому что тамъ будетъ раздѣлъ всей добычи,—и если эта чаша достанется на мою долю, то я исполню просьбу отца». Пришедши въ Суассонъ, король велѣлъ разложить всю добычу посреди своихъ воиновъ и сказалъ: «я прошу васъ, мои храбрые воины, не отказать мнѣ, кромѣ моей части, въ этой чашѣ». Болѣе

разсудительные, какъ говоритъ монахъ-историкъ, согласились, говоря—будто, что «все, что есть тутъ,—принадлежитъ королю», но одинъ изъ воиновъ, легкомысленный, завистливый и вспыльчивый, закричалъ громкимъ голосомъ, поднялъ франкскую сѣкиру и разрубилъ чашу, говоря: «ты ничего не получишь, король, кромѣ того, что тебѣ достанется по жребію». Король перенесъ оскорбленіе и получилъ таки чашу,—но затаилъ злобу и скоро ее выместилъ на бунтовщикѣ. H. Martin, Histoire de France, t. 1 413. Такъ равенство въ раздѣлѣ добычи было правиломъ въ первоначальной военной дружинѣ франкской и, конечно, и русской.

4.

ОСАДА ГОРОДА.

А.

1. Ой славен, явен красний N.
2. А чім же ти та прославився?
3. Що із вечера коня осідлав,
4. А вже к світові під Царів град став.
5. Ой як бъе, та й бъе на Царів город,
6. Царь ся дивуйе, хто то воюе.
7. А міщане ходят, все раду радят,
8. Що тому вояці за дари дати?...
9. Вивели ёму коня в наряді;
10. Він коня то взяв—не подзінькував,—
11. Не подзінькував, шапочки не зняв,
12. Шапочки не зняв, не поклонився,
13. Не поклонився й не покорився.
14. Ой як бъе, тай бъе на Царів город;
15. Царь ся дивуе, хто то воюе,

16. А міщане все раду радят,
17. Що тому вояці за дари дати?..
18. Винеєли ж ёму полумисок злата;
19. Він золото узяв—не подзінкував,
20. Не подзіньвував, шапочки не зняв,
21. Не поклонився й не покорився.
22. Ой як бъе, та й бъе на Царів город;
23. Царь ся дивуе,' хто то воює,
24. А міщани ходят, все раду радят,
25. Що тому (папяті) за дари дати.
26. Вивели ж ёму панну в короні;
27. Він панну узяв, тай подзіньвував,
28. Подзіньвував, й шапочку зняв,
29. Шапочку зняв, ще й поклонився,
30. І поклонився, і покорився.

(Изъ рукоп. Кіевск. сбор.).

Б.

1. А в чистім полі близько дороги
2. Стоїть наметце дуже шовкове;
3. А в тім наметці стоїть столичок,
4. На тім столичку гречни молодець
5. К нему військо збірае,
6. Військо збірае, тай під Львів стае,
7. Тай під Львів стае, все шерегуе
8. А свое військо на Львів рихтуе;
9. Як кіньми звернув,—аж Львів ся здвигнув.
10. Як шабелькой звів,—Львів ся поклонив.
11. Ой вийшли к нему усі міщани,
12. Ой всі міщани, всі предміщани
13. Винесли ёму мису червоних.

14. Він тое бере, тай не дякуе
15. А своє військо на Львів рихтуе.
16. Ой вийшли к нёму усі жидове,
17. Усі жидове, всі кагалове,
18. Винесли ёму мису червоних.
19. Він тое бере тай не дякуе
20. А своє військо на Львів рихтуе.
21. Ой вийшли к нёму усі панове,
22. Усі панове, всі гетманове,
23. Вивели ёму коника в сідлі
24. Шабельку в сріблі, панну в кареті.
25. Він тое бере, красно дякуе
26. А своє військо тай шерегуе;
27. Як зачав війско шерегувати,—
28. Ой більше Львова не турбовати.

(Pauli. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi 1839. т. I стр. 140).

B.

1. В полі, в полі, близько дороги,
2. «Ой дай, Боже!
3. Могила сяе, військо гуляе,
4. Військо гуляе, ладу не знае,
5. N... прийшов, лад війську знайшов,
6. Лад війську знайшов, попереду пішов.
7. А ёго неñька барзо старенька,
8. Як випровожала, то й научала:
9. Ой сину, сину N...
10. Поперед війска не вихвачайся,
11. А позад війська не зоставайся,
12. Держися війська все середнёго
13. А отамана все переднёго».

14. Він молоденький не слухав неньки,
15. Поперед війська коником грає,
16. А позад війська мечем махає.
17. Стукнули—гряклули мов великий дзвін,
18. Приїхали аж до царя на двір.
19. Сам царь питає: «Чий син гуляє»?
20. Тож гуляє син старого N...
21. Сам молоденький, непокірненький.
22. Вивели ёму коня в наряді,
23. А він на теє не подивився,
24. Шапочки не зняв, не поклонився.
25. Винесли ёму миску червінців,
26. А він на теє не подивився,
27. Шапочки не зняв, не поклонився.
28. Вивели ёму панну в наряді,
29. А він на теє і подивився,
30. Шапочку ізняв, спасибі сказав.

(Кіев. губ. вѣдом., № 70).

Г.

1. По під Каменець збитий гостинець,
2. Там військо стоїть, ладу не знає
3. Пан N прийшов, лад їм найшов,
4. Сам звив хорогву, тай берегом пішов
5. Став побоем перед Хотином.
6. Як бъє, так бъє в місто Хотин.
7. Вийшли до ёго всі Хотинчане
8. З міста міщане;
9. Винесли ёму тацу червоних.
10=23. В. 11=24. В.
12. Звів хорогву, тай пішов берегом
13. Став побоем тай перед Звонів.
14. Вийшли до нёго усі Звончане,
15. Усі Звончане, з міста міщане,

16=22 В..... в броні. 17=23 В. 18=24 В.
19. Звів хоругву, та пішов берегом,
20. Став побоем, як бье, так бье
21. В місто Каменець
22. Вийшли до ёго всі Каменчане,
23. З міста міщане,
24. Вивели ёму гречную панну
25. Він же на неї тай подивився,
26. Скинув шапочку, тай поклонився.
27. Дай же ті, Боже, веселитися,
28. А нам, гречним молодицям, подивитися.
29. За сім же словом, бувай здоров!
30. Добрий вечор!

(Зап. П. П. Чубинскій въ Ушицкомъ уѣздѣ).

Д.

1. Гречний паничу, що починаеш?
2. По над Міер місто коником граеш.
3.=В 2.
4. Коником граеш, військо завертаеш,
5. Завернув військо, аж землі тяжко,
6. Вийшли до ёго з міста міщане
7=8. Г... з села селяне.
8. Ой стали вони раду радити,
9. Раду радити, щоби йому дати.
10=23 Б... в сріблі 11=23 В. 11=24 В. 13=18 Б. 14=23 В. 12=23 В. 16=24 Г. 13=29 В... на неі... 14=27 Г. Ізняв шапоньку...
15=2 В.

(Зап. П. П Чубинскій въ Ушицкомъ уѣздѣ).

Е.

1. Ой в полі, в полі, дай в виноколі;—
2. Святий вечор!

3. Грай, коню, під молоденьким Івасем!
4. Ой там Івась конем грае, копъем вихае,
5. Да підъїзжае під Вижгорода;
6. Вийшли к ёму всі городяне
7=9 А. 8=11 А. Він тее приняв....
9=24 В..... не подякував.
10. У Вільбові на оболоні,—
11. Грай коню під молоденькім Івасем!
12. Ой там Івась конем грае, копъем вихае,
13. Да підъїзжае під Вижгорода
14. Вийшли к ёму всі городяне,
15=18 Б.... миску червонців. 16=11 А. Він тее приняв.... 17=24 В..... не подякував. 18=У Вільбові на оболоні,
19. Грай, коню, під молоденьким Івасем!
20. Ой там Івась конем грае, копъем вихае,
21. Да підъїзжае під Вижгорода:
22. Вийшли к ёму всі городяне
23=28 В. 24=28 А. Він тее приняв..... 25=29 А....... дай подякував.

(Нар. Юж. Рус. пѣсни Метлинскаго, стр. 334).

Ж.

1. Там військо ішло, ладу не найшло
2=2. Е.
3. Іванко йшов, лад війську найшов:
4. Велів гармати нарихтувати,
5. На Вирвин город стріли спускати.
6. Всі міщаночки полякалися,
7. По ринку ходять, рученьки ломять,
8. Рученьки ломять, й радоньку радять:
9. Що сёму паняті за дару дати?
10=15. Е.

11. А він на той дар і не споглянув.
12=21. А. 13—9. Е.
14. Велів гармати нарихтувати,
15. На Вирвин город стріли спускати,
16. Всі міщаночки полякались,
17. По ринку ходять, рученьки ломять,
18. Рученьки ломять, радоньку радять:
19. Що сему паняті за дару дати?
20=9. А.
21. А він на той дар і не споглянув,
22=21. А. 23=9. Е.
24. Велів гармати нарихтувати,
25. На Вирвин город стріли спускати.
26. Всі мищаночки полякалися,
27. По ринку ходять, рученьки ломять,
28. Рученьки ломять, радоньку радять:
29. Що сему паняті за дару дати?
30=28. В.
31. А він на той дар і споглянув,
32=29. А.... и подякував, 33=30. А. 34=29. Г.
35. Не сам с собою,—з отцем, з маткою,
36. І з милим Богом і зо всім родом.

(Нар. Юж. Рус. пѣсни Метлинскаго, стр. 335).

Сюжетъ приведенныхъ нами колядокъ—осада города, законченная уплатою въ пользу осаждавшихъ богатаго выкупа. Конечно, какъ имя самаго города, такъ и нѣкоторыя бытовыя подробности, составляютъ продуктъ позднѣйшихъ наростовъ. Имя города: то совершенно миѳическое, или по крайней мѣрѣ на столько видоизмѣнившееся при устной передачѣ, что ускользаетъ отъ всякихъ сближеній, какъ: Вырвинъ, Мѣръ, то, хотя и дѣйствительное, но ясно подмѣненное въ различныхъ мѣстностяхъ, сообразно съ географическими понятіями пѣвцовъ;—это безразлично, смотря по варіанту: Царьградъ, Львовъ, Вышгородъ, Каменецъ, Хотинъ, Дзвонів (можетъ быть Звенигородъ). Бытовыя подробности позднѣйшаго времени («гарматы,

жиды» и т. п.) занесены также случайно, въ силу разныхъ мѣстныхъ условій. Основной сюжетъ, приведенныхъ колядокъ быть можетъ, происхожденія миѳологическаго, но онъ принялъ на себя явную окраску героическаго вѣка. Во всякомъ случаѣ эти пѣсни принадлежатъ къ древнѣйшимъ остаткамъ южно-русскаго эпоса. Если не сами приведенныя колядки, то пріемы ихъ извѣстны были составителю древняго лѣтописнаго свода. Нельзя не признать весьма близкаго сродства текста колядокъ съ разсказомъ лѣтописи о походѣ на Грековъ князя Святослава Игоревича и о посылкѣ ему различныхъ подарковъ греческимъ царемъ и его боярами. Для болѣе наглядного сближенія, приведемъ этотъ отрывокъ изъ лѣтописи: «И поиде Святославъ воюя къ городу, и другия городы разбивая, иже стоять пусты и до днешнего дни. И созва царь въ палату бояры своя, и рече имъ: «что створимъ? Не можемъ стати противу ему!» И рекоша ему бояре: «пошли къ нему дары, искусимъ и, любезнивъ-ли есть злату или паволокамъ!» Послаша къ нему злато, и паволокы, и мужа мудры, и рекоша ему: «глядай взора его, лица его и смысла его.» Онъ-же, вземъ дары, приде къ Святославу, и, яко придоша Греци съ поклономъ, рече: «введете я сѣмо.» И придоша, и поклонишася ему, и положиша предъ нимъ злато и паволокы; и рече Святославъ, прочь зря: «похороните!» Отроци-же Святославли, вземше, похорониша. Посли же цареви возвратишася къ цареви, и созва царь бояры, и рекоша-же посланныи: «яко придохомъ къ нему и вдахомъ дары, и не позрѣ на ня, и повелѣ схоронити.» И рече единъ: «искуси и единою и еще, посли ему оружье.» Они-же послушаша его, и послаша ему мечь и ино оружье. Онъ-же, приимъ, нача любити, и хвалити, и цѣловати царя. И придоша опять къ царю, и повѣдоша вся бывшая. И рекоша бояре: «Лютъ сѣй мужъ хощетъ быти, яко имѣнья небрежеть, а оружье емлеть; имися по дань.» И посла царь, глаголя сіце: «не ходи къ городу, но возми дань, и еже хощеши.» За маломъ бѣ не шелъ Царяграда.

(Лѣтоп. по Ипатскому списку, стр. 46.)

Сходная колядка поется и у поляковъ подъ Краковомъ. См. Pieśni ludu krakowskiego. Zebrał J. K. w Krakowie. 1840, стр. 90.

Pode *Lwowem* łącka zielona,
Jaś konika pasie,
Lwowa dobywać chce.
Wyszli do niego lwowscy mieszczanie
J wynieśli mu
Parę bócików.
On bócików nie chce,
Lwowa dobywać chce
Pode Lwowem łącka и т. д.

Ясю выносятъ дальше: czarkę od złota, pas, sukmanę, orteczki, kaftan, koszule, czaprak, siodło, wronego konia, наконецъ pannę od złota,—

Wszystkiego poniechał,
Z dziewczyną pojechał.

5.

КНЯЗЬ И СЫНОВЬЯ ЕГО НА УДѢЛАХЪ.

(Щедрівка)

Славен, славен да пан NN
Щедрий вечір!
Ой чим же він славен?—Трома городами.
Щедрий вечір!
Трома городами, своїми синами.
Щедрий вечір!

«Потомъ, говоритъ г. Кулишъ, слѣдуетъ исчисленіе городовъ, которыми обыкновенно бываютъ: Кіевъ, Черниговъ и тотъ городъ, который ближе къ селу. Сыновья сидятъ въ городахъ и каждый имѣетъ свою заботу: одинъ собирается на войну, другой на охоту, третій на свадьбу; къ сожалѣнію, я непомню

словъ этой щедрівки, слышанной мною въ дѣтствѣ подъ окнами родительскаго дома, [1]) но каждый согласится, что она изображаетъ князя и его сыновей на удѣлахъ.»

(Кулишъ, Зап. о Ю. Руси, т. I. 196).

6.

ПОЕДИНОКЪ СЪ ТУРСКИМЪ ЦАРЕМЪ.

А.

1. Ой в полі, полі, близько дороги
2. Ой дай Боже!
3. Близько дороги намета стоїть,
4. А в ті наметі N... сидить.
5. А коло ёго все слуги ёго
6. Держать шапочки за околички.
7. «Чі сам пойдешъ, чи й нас зобереш?
8. І к Турецькому царю на войну»!
9. «І сам пойду и вас заберу,
10. І вас заберу у Турещину».
11. Ой приїхали у Турещину.
12. Стукнули—грякнули, як грім загримів,
13. Блиснули шаблями, як блискавиця.
14. Виїхавъ к нему сам Турецький царь:
15. Хто кого спограе—той того споймае;
16. А N... спограв, дай царя споймав.
17. Привъязав царя коню до хвоста.
18 А пустив царя по пужарищі.
19. А пожар ніжки все поджигае
20. Крівця слідки все заливае....
21—«Або мене зітни, або мене пусти»
22—«Яж тебе не зітву, яж тебе не пущу,

---

[1]). Въ Черниг. губ., въ Глух. уѣздѣ, въ м. Воронежѣ.

23. Повезу тебе й у свою землю,
24. Батькові на славу, ворогам на кару».

(Кіевск. губ. вѣд., 1870 г., № 11).

Б.

1. Ой на толоці, та на муравці,
2. Ой раненько!
3. Там король Руський коникомъ грае,
4. Коником грае, війско збирае,
5. Турського царя все визирае:
6. «Ой виїдь, виїдь ти, Турський царю!
7. На ту толоку, та на мураву,
8. Покажи славу ти, Турський царю»!—
9. «Як би я не знав, війска не збирав»—
10. Ой все наш панок коником грае,
11. Та як го узрів, тай мечем ізвів:
12. Як панок наш тяв, то Тур-царя стяв;
13. Ой взяв же ёго по підлі коня,
14. А повіз ёго а въ Чеську землю,
15. А в Чеській землі короля нема;
16. «Ой ти, паночку, господаречку,
17. А в Чеській землі королем будешь»—.
18. А взявъ же ёго по пужареві:
19. Чорний пужарець ніженьки коле,
20. Ніжечки коле, все підбуждае,
21. Що сліди кровця все заливае,
22. А чорний ворон все залітае,
23. А з слідів кровцю все випивае.
24. Ой нашъ паничку, господаречку!

(Чтенія, 1864 г., т. I. III. 30).

В.

1. Гарний та пишний, пан господарю,
2. Ой дай, Боже!
3. Згорда ти собі ба й починаеш,

4. Сивим коником дай виграеш,
5. Коником граеш, царя визираеш
6. Скоро жь го узрiв, та й мечем iзвiв,
7. По пiля коня, близько стремени.
8. Ой царь невiрный красно ся просит:
9. «Вiте, пусти мя! Вiте, зотни мя»!—
10. «Нiт, не пущу тя; нiт, не зотну тя,
11. —Ой поведу жь тя въ Руську землю,
12. А въ Руськiй землi короля нема,
13. На королицю тай на столицю.
14. Ой поведу жь тя чорным пожаром.»
15. Ой чорный пожар нiжки пiдпалив,
16. Що жь ему з нiжок кров виступае,
17. Кров выступае, слiд затапае.
18. Ой чорный ворон ба й залитае,
19. Та его кровцю ба й попивае.
20. Бiг му послужив, коник ся схопив,
21. Ухопив же го по пiля коня,
22. По пiля коня, близько стремени.

(Чтенiя, 1864, т. I, III, 29).

Г.

1. Мати сина да родила,
2. А народивши, згодувала,
3. А, згодувавши, в вiйсько послала,
4. В вiйсько послала, дай научала:
5. «Ой мiй синочку, мiй козаченьку!
6. «Як пiйдеш-же ти да цару служити,
7. «Да не вихвачуйся з поперед вiйська
8. «Не зоставайся да позад вiйська:
9. «Що поперед вiйська—да сiчуть, рубають,
10. «А позаду вiйська да мечем махають.
11. Ой син матерi дай не послухавсь,
12. Дай поперед вiйська да конем виграе,

13. А позаду війська да мечем махає.
14. Як загледів ёго да Турецькій король:
15. «Колиб-же я знав, чий син конем грав?
16. «Тоб я за його свою дочку оддав,
17. «Свою дочку оддав, половину царства дав,
18. «Половину царства дав, половину панства дав»!
19—«Яж твоеї царівни сам не хочу,
20. «Яж твое царствечко да коником витопчу,
21. «Я твое панствечко да мечем висічу.
22. «Я з тобою, воен цару! да на войну пойду,
23. «Да на войну пойду, да на стороженьку»!
24. Да стеріг я нічку, да стеріг я другу,
25. А на третю ніч да поймав я звіра,
26. Поймав я звіра—Турського короля,
27. Да привъязав ёго по ближче коня
28. Да повів-же його да пожаречком.
29. Да пожар ноженьки да поподпікував,
30. Да кровця слідочки да позаливала.
31. Ой він-же його хорошенько просив:
32. «Тиж, пане козаченьку, або мене зотни,
33. «Або мене зотни, або живцем пусти.»
34.—«Яж тебе не зотну, живим не пущу,
35. «Да поведу-ж я тебе до свого цара,
36. «Будеж мені од цара дара,
37. «Од цара дара, од війська слава,
38. «Од війська слава, од панів увага»!

(Записана П. П. Чубинскимъ въ С. Плискахъ, Ворзенского у.)

Д.

1. Пишний, гордий, славний паничу!
2. Славний паничу, добрий Іване!
3. Молод-же ти в військо ходити.
4. Є в ёго ненька, ненька рідненька;
5. Як виправляла, то научала:

6. «Синку ж мій, синку, синку Іванку!
7. «Ой як підеш молод до війська,
8=7. Г. 9=8. Г.
10. Держися війська все середнёго.»
11. А він-же неньки дай не послухав:
12. Скоро на коника впав, половину війська стяв.
13. Вибив города—Царигорода,
14. Турського цара зараз ізвязав
15. «Ой колиб я знав, чий син сивим конем грав,
16. «Ой тоб я ёму посади давав,
17. «Дав ёму поля неміраного,
18. «Дав ёму бору несходимого,
19. «Дав ёму грошшя несчисленного,
20. «Дав ёму війска одбіраного,
21. «Дав ёму лучок, и стрілок пучок,
22. «Дав ёму стрілку,—царівну дівку.»
23. Яж тее поле копем зкопаю,
24. Копем зкопаю і стрілками всію,
25. Яж тиї бори військом поламлю,
26. Війском поламлю, и огнем попалю,
27. Яж тіи гроши розумом росчитаю,
28. Молоду царівну за себе візьму.

(Записано П. П. Чубинскимъ въ м. Дымерѣ Кіевскаго у.)

Е.

1. З суботи на неділю заказали на війну,
2. Заказали на війну: хто сина мае,
3. А хто не мае, нехай наймае.
4. Ой дай Боже!
5. Мала ненька одного синка Іванка,
6. Тай висилала, тай научала:
7. Ой їдь синочку, на ту війночку
8=7. Г. 9=8. Г.
10. А посеред війська тримайся

11=11. Д. 12=12 Г....іграе
13. Мечем ввивае, військо рубае,
14. Вийшов против його да цар Турецькій:
15. «Ой чий то синок коником грае,
16. Мечем ввивае, військо рубае?
17. Ой колиб я його знав
18=16. Г.
19. «Ой твоя дочка не мені рівня,
20. Ой мені рівня—сама царівна;
21. Твоя дочка—погана віра!
22. Ой дай Боже!

(Записалъ П. П. Чубинскій въ Ушицкомъ уѣздѣ).

Ж.

А з поля, поля, да туман устае
А з за того туману Иванко йде:
Дай підйізжае під Царевгород.
Дай викликае цара з города:
«Турецькій цару, вийдь на войну,
Воеватися, муштроватися!»
Як ізйіхались, так и вдарились:
Ударив копитами як грімъ по небі,
Засяяли шаблі як сонце з хмари;
Під ïми коні поприпадали,
Золоті гриви поприлягали.
Турецькій царь другим наказав:
«Колиб я знав, чий то син воював?
Тоб я за його свою дочер оддав,
Свою дочер оддав, царство одписав,
Половину царства, трейтину щастя.»

(Народн. Южнорус. пѣсни Метлинскаго, стр. 339).

Главный сюжетъ 7-ми приведенныхъ колядокъ—единоборство русскаго богатыря съ Турскимъ царемъ. Сюжетъ-этотъ впрочемъ въ значительной степени затемненъ позднѣйшими

видоизмѣненіями и вставками; такъ къ главному сюжету приросли варьянты другого совершенно посторонняго: о матери, снаряжающей сына въ походъ (варіянты Г. Д. Е); въ двухъ варіянтахъ включены намеки, заимствованные изъ гораздо болѣе поздней эпохи (начала XV в.), указывающіе на представившуюся русскому князю возможность занять упраздненный Чешскій престолъ (вар. Б. и В.); намеки-эти могутъ быть фрагменты эпическихъ сказаній, возникшихъ въ Южной-Руси вслѣдствіе участія южно-русскихъ князей и ополченій въ гусситскихъ войнахъ съ нареченнымъ Чешскимъ королемъ Сигизмундомъ Корибутовичемъ, случайно приставшіе въ видѣ наростовъ къ болѣе древнему эпосу. Наконецъ, самое названіе «Турскаго царя» намъ кажется позднѣйшею вставкою; бытовыя-же подробности колядокъ указываютъ на болѣе древнее, до—Турецкое, время и скорѣе опредѣляютъ отношенія Украины къ Половцамъ. Мнѣніе это основано на слѣдующихъ бытовыхъ чертахъ сохранившихся въ колядкахъ: 1) Борьба съ врагами и единоборство происходятъ въ степи; только въ двухъ варіянтахъ: (Д. и Ж); мѣстность указана у Царьграда, безъ всякихъ впрочемъ подробностей, которыя дозволили бы видѣть въ этомъ что либо бытовое, а не общее мѣсто, вошедшее въ текстъ уже по случаю имени Турскаго царя. Характеръ степной войны сохраненъ вообще въ колядкахъ этихъ вѣрно: богатырь отправляется «въ поле»—степь и устраиваетъ засаду, онъ напрасно подстерегаетъ врага въ теченіи двухъ ночей, наконецъ на третью ночь успѣваетъ захватить его (вар. Г.) схвативъ врага, онъ его привязываетъ къ стремени и гонитъ по степи, на которой трава зажжена.

2) Самъ фактъ плѣна Турецкаго царя невозможенъ; отношенія къ Туркамъ не могли подать такого мотива народному творчеству. Турецкій царь появлялся только 2 раза на русской територіи (1620 и 1672) и оба раза во главѣ огромныхъ армій. Ужасъ и сознаніе громадной силы врага,—таковы были естественныя впечатлѣнія, которыя турецкій царь могъ оставить въ народной памяти послѣ своего появленія, между

тѣмъ какъ типъ «невѣрнаго» царя, побѣжденнаго въ единоборствѣ и привязаннагó къ стремени,—это типъ извѣстный намъ хорошо изъ лѣтописей въ образѣ половецкихъ хановъ: въ продолженіи 2 столѣтій сотни ихъ попадались среди степной войны въ руки русскихъ князей и воеводъ; одинъ Мономахъ полонилъ ихъ болѣе 100; сколько-же ихъ попадалось въ плѣнъ другимъ князьямъ, воеводамъ, предводителямъ обрусѣвшихъ Черныхъ Клобуковъ и т. д. Мономахъ говоритъ: «и мировъ есмъ створилъ съ Половечьскими князи безъ одного 20....а дая скота много и многы порты своѣ; и пустилъ есмъ Половечскихъ князь лѣпшихъ изъ оковъ толико: Таруканя 2 брата, Багубаровы 3, Овчины братьѣ 4, а всѣхъ лѣпшихъ князій имѣхъ—100; а сами князи Богъ живы въ руцѣ дава: Коксусь съ сыномъ, Акланъ, Бурчевичъ, Таревьскый князь Азулуй и инѣхъ кметий молодыхъ 15, то тѣхъ живы ведъ, исѣкъ, вметахъ въ ту рѣчку, въ Славлий.»

(Поученіе Мономаха. Лаврент. лѣтопись, изд. 1872. стр. 241—242.)

3) Плѣненный царь предлагаетъ за себя выкупъ и миръ, въ залогъ котораго отдаетъ свою дочь въ замужество за побѣдителя. Хотя женитьба молодого героя на дочери чужого или своего царя и составляетъ обычный эпическій пріемъ въ народной словесности, но въ данномъ случаѣ женитьба героя колядокъ на дочери побѣжденнаго Турскаго вождя подходитъ къ дѣйствительно-историческимъ чертамъ сдѣлокъ съ половцами: Такъ въ 1103 г. плѣнный ханъ Белдузь предлагаетъ князю Святополку Изяславичу богатый выкупъ: «злато, и сребро, и конѣ, и скотъ». Въ 1107 году Мономахъ и Давидъ Святославичъ заключаютъ миръ съ половецкими ханами и женятъ своихъ сыновей на ихъ дочеряхъ; въ 1163 князь Ростиславъ Мстиславичъ женитъ своего сына Рюрика на половецкой княжнѣ, желая укрѣпить миръ съ варварами. (Лаврент. лѣт. стр. 184, 187, 357). Извѣстно что Святополкъ Изяславичъ былъ женатъ на дочери половецкаго хана Тугорхана, Мстиславъ Удалой—на дочери Котяна (Лаврентьев. лѣтоп. стр. 161 и 498). Въ Словѣ о полку Игоревѣ, когда половецкіе ханы

узнали о бѣгствѣ Игоря, то одинъ изъ нихъ говоритъ: «аже соколъ къ гнѣзду летитъ, а вѣ соколця опутаевѣ красною дѣвицею.» и т. д. Титулъ «король» примѣняемый въ приведенныхъ колядкахъ безразлично къ царямъ: турецкому, чешскому, русскому и т. д. очевидно позднѣйшая замѣна.

7.

ОТРАЖЕНІЕ НАБѢГА.

(Колядка)

Да пане Іване обмурував двір!
Святий вечір!
Обмурував двір білим каменем,
А ворітечка з жовтоі меді.
А на тій меді стоять намети,
Стоять намети, як біль біленькі,
А в тих наметах сидить пан Іван,
Стрілочки струже да в лучок кладе,
А з лука бере, да й заправляє.
Ой стучить-гремить з поля сторожа,
Да вдариться в жовтиі ворота.
«Пане Іване, чі спиш, чі не спиш?
Ой коли спиш, Господь з тобою,
А коли не спиш, промов зо мною,
Що в наши города турки вступили,
Турки вступили пополам з татарми,
Пополам з татарми, з кіньми з сто пармиˮ.
— «А я ж тих турків да й не боюся:
Ой я з ними в пил перебьюся!
Ой дайте мені коня воронця,
Коня воронця й гострого меча!»
Его матінка випровожала,
Випровожаючи, да й научала:
«Сину Івасю, як поідеш з королем на войну,
То не вихвачуйся поперед війська,

Да зоставайся позаду війська!»
А він матинки да не послухав:
По перед війска конем грае,
А позад війська мечем рубае;
Хвалиться конем перед королем,
Перед панною гострою шаблею.»
«Ой чий то синок, синок Іванок,
Поперед війська конем іграе,
А по зад війська мечем рубае,
Хвалиться конем перед королем,
Перед панною гострою шаблею?
Ой дам я ёму половину царства и свого панства
И свою дочку—королівну.

(Метлинск., Нар. Южнор. Пѣсни, 338).

Колядка эта, какъ и многія другія, составная: стихи 21—37 приставные къ 1—20 и повторяютъ мотивъ, который мы видѣли и въ другихъ колядкахъ и который присоединяется почти ко всѣмъ колядкамъ о молодомъ героѣ. Мы привели эту колядку ради первой ея половины, стих. 1—20. Хотя тутъ и называются турки и татары, но основа колядки древнѣе не только турецкихъ нашествій на Южную Русь, но и татарскихъ. Обстановка героя, вооруженіе его древнѣе козацкаго вѣка; по положенію его,—онъ не козацкій вождь и не староста, но скорѣе стольный князь въ главномъ городѣ съ воротами въ родѣ Золотыхъ Кіевскихъ, а съ другой стороны и набѣжавшіе враги далеко не такъ страшны, какъ турки, и татары послѣ XIII в. Въ пѣснѣ виденъ духъ бодрый, соотвѣтственно тому перевѣсу русской силы надъ силою кочевниковъ, какой сохранялся до XIII в.—

8.

ТОЖЕ.

(Колядка)

А з гори, з долу вітрець повівав,
Дунай висихав, зіллем заростав,

Зіллем трепетем, вшеляким цвітом;
Дивное звіре зілле спасае,
Зілле спасае сиви оленець,
На тім оленці пятдесят ріжків,
Пятдесят ріжків, еден тарелець.
На тім тарельці гречний молодець,
На гуслях грае, красно співае.
Надійшов к нёму татуне его:
«Ти, сину, сидиш і ніц не видиш
Турки й Татари Підгір узяли,
Підгір узяли, волів загнали,
«Сідлай мі, тату, коня бистрого
Коня бистрого, меча острого;
Най я поїду Турка догоню
Мое Підгіре назадъ оброню,
Назад оброню, краще посаджу.»
Ой догонив го, там го розронив,
Свое Підгіре назад оборонив,
Назад оборонив і краще всадив.
Ой всадив же он три села з людьми,
А одно село—з старими людьми
А друге село—з парубочками
А трете село—з паненочками.
Старії люде усім судили,
А парубочки в війску служили
А паненочки шитінки шили.

(Pauli,—Pieśni ludu Ruskiego w Galicji, 1839 r. 1. стр. 165-166)

Начало этой колядки представляетъ какой то странный образъ. Подобный ему мы встрѣчаемъ въ другой колядкѣ галицкой:

Шуми, не шуми чом дубровонько.
Гой, дай, Боже!
—«Ой як же мені гей не шуміти?
По мені ходять дивное звіра,
Дивное звіра десятороге,

А на десятім святий тарільчик,
На тім тарільці золотий стільчик,
На тім стільчику панночка сидить,
Ой сидить, сидить, косоньку чеше,
Косоньку чеше, по столу мече!
—» Ой не доізжай, чом козаченьку,
Ой не відхиляй чом кватиреньку,
Ой не напускай буйного вітру,
Буйного вітру, ясного сонця!
Бо од вітроньку косонька вяне,
А од соненька личенько смагне!»

(Изъ Стрыйск. окр. Чт. въ М. О. Ист. и Др. 1866 г. т. I. III. 612).

«Дивнее звіря», со многими рогами, встрѣчаемъ и въ другихъ галицкихъ колядкахъ (ibid., 603, 604). Въ колядкѣ въ Чт. 1864, I. III, стр. 48 «дивное звіря» съ дявятью рогами называется «туром-оленем». Во всѣхъ этихъ колядкахъ дѣло идетъ просто объ охотѣ на оленя и объ употребленіи оленньихъ роговъ въ хозяйствѣ для вѣшанія платья и т. д.—

Другая колядка въ сборникѣ у г. Головацкаго (Чт., 1854, I. III. 84) представляетъ уже наращеніе образовъ подобное вышеприведенной стрыйской колядкѣ; у тура—оленя девять роговъ, а на десятомъ «терем збудовав»,

«А в тім теремі гречна панночка,
В'на собі ходит, усе шинкуе и т. д.—

Слѣдуетъ думать, что вышеприведенная пѣсня о нападеніи на Подгорье представляетъ одинъ изъ многочисленныхъ, особенно между колядками, примѣровъ сводныхъ пѣсень, въ которыхъ произвольно перетассованы разныя эпическія подробности и образы. Въ этомъ убѣждаемся еще и тѣмъ, что есть другая пѣсня, въ которой эпизодъ о нападеніи на Подгорье сведенъ съ другими образами. Это нижеслѣдующая колядка тоже изъ собранія г. Головацкаго:

Б.

1. Ці спишь, ці чуешь, пан господарю,
Ой дай, Боже!

Ой як ти спишь, то Богъ з тобою!
Ти підведися головонькою,
Побуди ж собі всю челядоньку,
Вияви личко на оконічко,
А з оконічка на підвіречко,
Твое підвіре орда забрала,
Орда забрала, в полон загнала,
Ой загнала а в свою землю.»
Ой як зхопився, перехрестився:
«Служеньки ж мої найвірнійшії,
Виведіть мені коня пирського,
Другі застрійте меча острого!
Де орду вгоню, там ю розропю».
Золота грива коника вкрила,
Срібні підкови землицю пишут,
Кленові ушка ради слушают,
Шовковий хвістик слід замітае.
«Конику сивий, будь мі счасливий!
Де орду вгоню, там еї вроню,
Свое підвіре назад заверну.
Побудую ж го краще, як було,
А в три сторони та в три переї,
А в четвертій церков збудую,
Церков збудую з трома верхами,
З трома верхами, з двома оконці,
Едним оконцем сонечко зходит,
Другим оконцем місяць заходит,
Райскими дверці господарь ходит,
На нем кошулька як лист тоненька,
Як лист тоненька, як сніг біленька,
Господарь ходит, ангела носит,
Ангела носит, все Бога просит.

(Чт. въ М. О. И. и Др. 1864, I, III. 34).

Построеніе героемъ церкви въ родѣ той, о какой идетъ рѣчь въ стихахъ 25—32 встрѣчаемъ и въ другихъ колядкахъ,

напр. тамже, стр. 65 и 66,—при чемъ въ первой видимъ и схожее со ст. 15-18 описаніе коня.

Трудно толковать всѣ эти пѣсни въ цѣломъ, такъ какъ трудно пока опредѣлилась степень органичности связи всѣхъ частей ихъ между собою. Быть можетъ, во всѣхъ ихъ лежитъ миѳологическая основа, обросшая послѣ въ нѣкоторыхъ своихъ частяхъ подробностями антропологическими и дальше героическими. Ради этихъ послѣднихъ (вар. А. ст. 10 и слѣд.; вор. Б. ст. 1—23) мы даемъ мѣсто этимъ колядкамъ въ нашемъ изданіи, такъ какъ въ нихъ все таки видимъ ту наслойку, какую произвела и на старинныхъ пѣсняхъ память о набѣгахъ кочевниковъ.

Владѣлецъ Подгорья рисуется тутъ чертами скорѣе княжескаго, чѣмъ козацкаго вѣка,—а потому мы относимъ пѣсни эти къ одному роду и эпохѣ съ предидущею. На варьянтѣ Б, впрочемъ, замѣтно больше вліянія образовъ позднѣйшей эпохи татарскихъ набѣговъ.—

11.

КНЯГНЯ ИВАНКО.

(Колядка)

А там на лугах, на барѣ широких,
Там же мі горіт терновый огник,
Сам молод, ей сам молод!
Сам молоденькій на коничейку,
Сам молод!
Кол огня ходит широкий танец,
А в танці ходит княгня Іванко,
На головойці сокола носит,
Въ правій ручейці коничька водит
Въ лівій ручейці гусевки носит.
Нихто не видів, лем панскі слузі;
Скоро ввиділи, пану доповіли:

«Ой їдьте, їдьте, Іванка звяжіте,
Іванка звяжіте, ту го приведіте,
Соколойка пустіте до соківниці,
Гусовки шмарьте до гусевниці,
Коничька вставте до кінничейки,
Іванка всадьте до темничейки».
Соколик квілит, головойки хоче,
Гусевки граут, Іванка споминаут,
Коничок гребе до поля хоче,
Іванко плаче, до милейкої хоче.

(Чтенія въ И. О. И, и др. 1864. I т. 57).

Пѣсня эта, встрѣчающаяся только въ Галиччинѣ, говоритъ о князѣ, который, очевидно, не имѣя права являтся въ Галицкую землю, пришелъ туда и былъ взятъ въ плѣнъ. Князь изгой Иванъ Ростиславичъ Берладникъ пытался занять Галицкій столъ въ 1144 г., но былъ изгнанъ Владимірком, бѣжалъ въ Суздаль, гдѣ потомъ въ 1157 г. былъ заключенъ въ темницу Юріемъ Долгорукимъ, по настоянію Ярослава Владиміровича Галицкаго. Сынъ его Ростиславъ Берладничичъ въ 1189 г. призванъ былъ галицкими боярами, недовольными занятіемъ Галича Андреемъ, королевичемъ Венгерскимъ, занялъ нѣсколько пограничныхъ Галицкихъ городовъ, но призвавшіе его бояре перебѣжали отъ него къ Андрею; Ростиславъ былъ взятъ въ плѣнъ, привезенъ въ Галичъ, гдѣ венгры, въ виду начинавшагося въ его пользу возстанія, приложили ядъ къ его ранѣ. (Ипатск. Лѣтоп. стр. 226, 335, 446.)

Въ нашей пѣснѣ имя князя подходитъ къ Ивану Берладнику, а обстоятельства плѣненія къ судьбѣ сына его.

Нѣкоторыя подробности пѣсни какъ напр. вспоминаніе «миленької», объясняется тѣмъ, что теперь она поется, какъ колядка молодому человѣку.

Таже колядка передѣлана для дѣвушки такъ:

Ой там на лукахъ на Бадалівськихъ,
Під бором, гей, під бором,

Під зелененькимъ явором!
Там мі дівчатко Бадавлічатко,
Коники пасе, на гусівках грає;
Підслухали мі го панскі слузі,
Скоро підслухали, пану знати дали:
«Коники возьте до кінничейки,
А гусевки возьте пану до світлиці,
А дівчатко возьте, всадьте до темничейки!»
Коники ірзут пану в кінниці
А гусевки граут пану в світлиці,
А дівчатко плаче пану у темниці.

(Чтен. въ И. М. О. И. и Др. 1864. I. III. 82.)

Подобнымъ же пріемомъ разсказывается объ ограбленіи волоховъ въ колядкѣ:

Ялилуй, гей, ялилуй.
Господи, боже, помилуй!
Ген там Волохи церков муруут,
Ой коло споду каменичейком,
А в середині деревичейком,
А к вершечкові сріблом, золотом;
Виділи мі то панский слузи,
Скоро ввиділи, пану повіли;
«Ідьте ж ви, ідьте, Волох возміте,
Волох возміте, в темницю всадите
В темницю всадите, срібло заберіте,
Срібло золото пану на славу.»

(Тамъ же стр. 12).

12.

КНЯЗЬ РОМАНЪ.

(Игра въ Воротаря или въ Володаря).

А.

1. Вололодарь, Володарку, отчинь ворота.
2. Чого хочете, чого клинете?
3, Пускайте в город, пускайте в город.

4. А що-ж за людзі, а що-ж за людзі?
5. Кнізя Романа, нашого пана!
6. Ніт ёго в дома, ніт ёго в дома.
7. А де поїхав, а де поїхав?
8. До Львова на торг, до Львова на торг.
9. Коли поїхав, коли поїхав?
10. Вчора з вечора, вчора з вечора.
11. Коли приїде, коли приїде?
12. Завтра к обіду, завтра к обіду.
13. Що за дар дасте, що за дар дасте?
14. Мізіне дзецко, мізіне дзецко.
15. А в чім те дзецко, а в чім те дзецко?
16. У срібру в злоті, в ткацькій роботі.

(Изъ рук. сбор. Андреевскаго)

(Запис. въ д. Долюбородахъ, гм. Ганна, Бѣльск. у. Сѣдл. губ. учителемъ мѣстн. учил. г. Остюкомъ).

Б.

1=1 А. Вородару—дарку.. 2=2 А. 3=5 А...кнізя Романа! 4=6 А. 5=7 А. За чим......за чим......

6. Дівкам чорнило, парубкам білило!

7—9 Б=6—11 А. 10=12 А. Тепер......тепер..... 11=3 А.

12. А що за люде, а що за люде?

13=5 А.........кнізя Романа!

(Изъ рук. сб. Андреевскаго. Запис. со словъ старухи въ д. Хирощинкѣ. Бѣльск. у. учит. Медвѣдемъ).

В.

1=1 А......Володар учините..... 2=2 А. 3=3 Б. 4=6 А.... дома...... 5=7 А. Деж вун......деж вун...

6. Дур, дур на войну, дур, дур на войну.

7=11 А. Кулиж......кулиж.....

8. «Взавтра к убіду, взавтра к убіду».

9. «Що за дар чести».—Ми земниї діти.
10. «В чум то ідете»?
11. В срибрі, в злоти,
12. В ткацкуй сороців.

(Изъ рук. сб. Андреевскаго. Записано учен. Б. И. К. С. Полоцкимъ, въ д. Блотховѣ, Бѣльск. у).

Г.

1=1 А. Володару......., очинь.......... 2=2 А.............кричите 3=3 В. 4—5=6—7 А. 6=6 В. 7—9 =11—12 А.

(Изъ рук. сб. Андреевскаго. Запис. учен. Б. Р. И кур. Иваномъ Середнискимъ, въ м. Коднѣ, Бѣльск. у., со словъ отца).

Д.

1=3 А. Пустіте........пустіте.... 2=12 Б. 3=5 А.
4. В орду на войну, в орду на войну.
5=7 А. По що.....по що....
6. Хлопцям на шапки, дівкам на венкі.
7. Взавтра к обіду, на свою біду.

(Изъ рук. сб. Андреевск. Запис. въ Яблочной, Бѣльск. у. учит. Сайчукомъ).

Е.

1. Воротаре, воротаре! вітвори воротонька!
2. А хто воріт кличе
3. Князеві служенькі.
4. А що за даръ везуть?
5. Яриї пчолонки.
6. Ой щеж-бо нам мало!
7. А ми вам додамо.
8. А щож нам додасте?

9. Молоду дівоньку
10. В рутяним віноньку.

(Днѣстровая Русалка, стр. 42—43).

Ж.

1. Втворіт ворітниці, втворіт ворітниці!
2=2 Е. Хтож там.....
3. Паньцькіе служенькі, паньцкіе служенькі.
4=4 Е. Щож нам..... 5=5 Е.
6. А в нас того много, а в нас того много!
7. Ми ше вам придамо, ми ше вам придамо!
8. Шо нам ше придасте, шо нам нам ше придасте?
9. Мізильночку дочку, мізильночку дочку!
10. А в чім уріжену, а в чім уріжену?
11=11 В. У.....у....
12. На чім посажену, на чім посажену?
13. На золотіх кріслах, на золотіх кріслах.

(Записана г. Стефановичемъ въ Коломийскихъ горахъ, въ с. Пекурава).

Слова этихъ игровыхъ пѣсенъ—разговоръ двухъ хоровъ, изъ которыхъ одинъ, представляется, сидитъ въ городѣ, а другой проситъ привратника (Воротаря—измѣнено въ Володарь) пустить въ городъ. Этотъ второй хоръ несетъ дань; дань эта теперь, сообразно обычаямъ игры, дитя,—но въ варьянтахъ Е и Ж упоминается, обычная дань старой Руси—медъ (ярії пчолоньки). [1]). Замѣчательно, что во всѣхъ приведенныхъ здѣсь варьянтахъ изъ Подлясіи (А—Д) князь называется Романомъ [2]). Должно думать, что князь Романъ называется въ подлясскихъ пѣсняхъ не случайно и что пѣсни эти относятся

[1]). Тоже у Чубинскаго, Матерьялы этногр.-стат. экспед. въ Югозап. край, т. III, стр. 39, варьянтъ Б, ст. 12, варьянтъ Г, ст. 10.

[2]). Въ другихъ, далекихъ отъ Подлясіи мѣстахъ князь или совсѣмъ не называется, какъ у насъ въ варьянтахъ Е и Ж (галицкихъ), или же называется произвольно, какъ напр. у Чуб. вар. А, Васильк. у. Кіевск. губ. Царемъ Александромъ.

къ Роману Мстиславиту Галицкому. Данники пѣсень нашихъ должны быть древніе обитатели Подлясіи—Ятвяги, въ землѣ которыхъ Романъ владѣлъ городами, входы въ которые должны были крѣпко оберегаться воротарями; часть Ятвяговъ была у Романа **въ подданствѣ** и платила ему дань. См. Стрыйковскаго, т. I, стр. 211—212. Маколей (History of England, Tauchn. ed. II, 181)—передаетъ, что еще недавно на томъ мѣстѣ, гдѣ была битва между арміей Якова II и Монмута, (около Седгемура) мальчики играли въ крѣпость и въ битву между «людьми короля Якова и людьми короля Монмута» и что представлявшіе послѣднихъ всегда кричали *Сого*! —**Soho**! былъ крикъ войскъ Монмута отъ Soho Fields, мѣста въ Лондонѣ, гдѣ былъ дворецъ вождя, ibid. 176. См. также у Тайлора (Primitive Culture I, ch. III) примѣры того, какъ въ играхъ остаются слѣды старыхъ обычаевъ, и какъ дѣти представляютъ въ играхъ то, что взрослые дѣлали и дѣлаютъ серьезно,—напр. какъ въ игрѣ дѣтей въ Шотландіи (tappie—tonssie) и до сихъ поръ представляютъ обряды принятія въ вассальство, какъ дѣти дикихъ играютъ въ похищеніе женъ и т. д. Въ Малороссіи дѣти, когда разгребутъ муравейникъ и когда муравьи начнутъ прятать яичка,— называемыя у насъ народомъ подушками,—кричатъ: «комашки, комашки, ховайте подушки! Татари йдуть!». Совершенно естественно, что въ области, гдѣ строилъ города и взималъ дань суровый князь Романъ сохранилась память о немъ въ вышеприведенной игрѣ. Быть можетъ, и ношеніе дитяти и передача его въ замокъ намекаетъ на какое нибудь историческое обстоятельство, но, по отсутствію точныхъ указаній, говорить объ этомъ трудно: извѣстно, что біографія Романа въ Ипатской лѣтописи утеряна.

Участіе дитяти или дѣвушки въ игрѣ послужило поводомъ къ вставкѣ въ текстъ пѣсни въ нѣкоторыхъ варьянтахъ стиховъ мало гармонирующихъ съ основными (См. Чубинскаго, op. cit. 30) конецъ варьянта А, В, Д, Е, о дитяти, и вар. Б. стихи 11—27 о дѣвушкѣ; тамже вар. Г. представляетъ механическій наборъ разнокалиберныхъ игровыхъ стиховъ).

13.

ПАНЪ ПЕРЕМЫСЛЬНИЙ.

(Колядка)

А.

1. Ей в полі, в полі, в чистейкім полі,
2. Гей воли, гей сивейкиї, гей воли!
3. Там же мі стоїт загородойка,
4. В тій загородойці нова світлойка,
5. А въ тій світлойці округлий столикъ,
6. При ним мі сидит пан Перемисльний
7. Перед ним пляше молоде паня;
8. На тім паняті рудая сукня,
9. На ножейкахъ ма'т шнуровані бітки,
10. На бочейках ма'т кований пояс,
11. На тім поясі жовті ретязькі,
12. На тих ретязках золоті ключі,
13. На голові ма'т павяний вінок,
14. На ручейці ма'т золотий перстінок.
15. Рудая сукня ізбу замитат,
16. Шнуровані бітки землицю точат,
17. Кований пояс бочки підперат,
18. Павяний вінок брез вітру шумит,
19. Золотий перстінок брез огню горит.
20. А наш панойко з війни приїхав,
21. З війны, з війнойки з Венгерской сторонойки,
22. Позъїзджалися к нёму панове,
23. К нёму панове, ёго братове,
24. Сталися ёго вивідовати:
25. «Що там доброго въ Угрох слихати?»
26. «Добрі слишано, бо южь поорано,
27. Южь поорано, злотом засіяно,

28. Павяним перцем заволочено,
29. Золотим мечем загорождено».

(Мѣст. не указана Ч. М. О. И. и Д., 1864, I. III. 71—72).

Б.

1. Въ нашого пана господарейка,
2. Біг ёму дав, гей, Біг ему дав,
3. Не заздрістіте, панове братья, дасть і вамъ!
4. Ей красні въ него и дворі его,
5. Тисові сінці, яворові сходці,
6. Ходит мі по них молода княгиня,
7. На тій княгині кований пояс,
8. На тім поясі золоті ретязьки,
9. На тих ретязькахъ мідяні ключи:
10. Мідяні ключи, тихо, тихо дзвеніте,
11. Тихо дзвеніте, пана зобудите!
12. Бо теперь пан наш зъ Угорь приіхав,
13. А зъ Угорь, зъ Угорь, зъ Угорской землі.
14. Зійшлися къ нёму вшітки панове,
15. Вшітки панове, ёго братове,
16. Стали ся ёго вивідовати:
17. «Ой пане, пане, што там чувати,
18. Што тамъ чувати въ Угорской земли?»
19. «Угорска земля преч поёрана,
20. Пречь поёрана і посіяна,
21. Павяним перцем заволочена,
22. Ясными мечі обгорождена,
23. Обгорождена одъ злої тучі».

(Ч. М. О. И. и Д., 1864, т. I. III, 4—5)

В.

В нашого пана, пана крайника,
Писано, ей писано,

Злотом му терем писано!
Тисові сходи, яворові сіни;
По сходам ходит молода пані,
Молода пані ключами дзвонит.
По малу дзвоніт, золоти ключі,
По малу дзвоніт, пана не збудіт,
Бо наш панойко з войни приїхав,
З войни приїхав, з Угорской землі,
Прийшли до нёго та братя ёго,
Стали ся в нёго вивідовати:
«Ой брате, брате, що там слихати,
Що там слихати въ Угорской земли?»
В Угорской землі добре слихано,
Ой бо там уже преч пoорано,
Злотом засіяно, заволочено.
Заволочено, преч погороджено.
Дай же вам, Боже, счастья, здоровья,
А із своею господинею!
В стайниці радость, в хижі веселость,
Дай вам, Боже!

(Чтенія, 1864, I. III. 1—2).

Г.

В нашого ксендза господарейка,
Радуйся, радуйся, земле,
Син нам ся Божий народив!
Красненько в нёго і в дворі ёго:
Яворові сінці тисові стільці,
А на тих стільцах красна княжейка,
На тій княжейці сріберний пояс,
На тім поясі злоцісти ключі,
А на тих ключах жовті ретязки,
А наш ксендз з Угор приїхав,
Посходилося к нёму ксендзове,

Сами ксендзовс, ёго братове:
«Що тамъ слихати в Угорской землі?»
Угорска земля пречь поёрана,
Яров пшеничков позасівана
Стрицовым пірьков поволочена,
Золотим мечом обгороджена.
Будь Богу слава з нашого слова
Богу на хвалу, людем на славу.

(Также, стр. 13).

Колядки эти поютъ разнымъ лицамъ: А, по показанію г. Головацкаго, дѣвушкѣ, Б. и В. хозяевамъ, Г. священнику. Сообразно употребленію, колядки приняли разныя наслойки, иногда противурѣчивыя. Основная тема во всѣхъ варьянтахъ впрочемъ выдержана твердо. Это возвращніе пана изъ Венгріи и отчетъ товарищамъ—братьямъ о томъ, за чѣмъ онъ туда ѣздилъ. Слова этаго отчета аллегоричны и разнообразны въ варьянтахъ до неясности и противурѣчій,—но упоминаніе мечей во всѣхъ варьянтахъ, кромѣ В, а также и намекъ на шлемы съ страусовыми (стрицові) перьями, даютъ поводъ заключать, что панъ ѣздилъ въ Венгрію съ военною цѣлью. Что въ первоначальномъ варьянтѣ пѣсни шло дѣло не о возвращеніи пана съ войны въ Венгріи какъ теперь говорится въ вар. А и В, это видно изъ вопроса братьевъ пана: «что добраго слышно въ Уграхъ?» и изъ отвѣтовъ его, что «добре слихано,» что «угорская земля огорожена мечами.» Въ первоначальномъ варьянтѣ, вѣроятно, шло дѣло не о томъ, что панъ, воротившійся изъ Угріи съ своею арміей завоевалъ Угрію, а скорѣе о томъ, что уладилъ какое то дѣло съ уграми, приготовилъ тамъ вспомогательную армію, къ чему могутъ прымыкать и тѣ слова его (вар. А, В.), что угорская земля золотомъ засѣяна. Что уговоръ съ уграми аллегорически представляется какъ взораніе земли, засѣваніе золотомъ, а ополченіе угровъ какъ засѣваніе павлинымъ перомъ и огорожа изъ мечей, это вполнѣ согласно съ эпическими пріемами старой и новой южнорус-

ской поэзіи [1]). Эта аллегорія въ иныхъ случаяхъ понималась буквально, что и заставляло народныхъ пѣвцовъ пѣть напр. въ вар. Г, что угорская земля засѣяна пшеницею.

Впрочемъ, шло ли дѣло въ первообразѣ этихъ колядокъ о нападеніи на Угорскую землю, или объ уговорѣ съ нею, во всякомъ случаѣ—это остатокъ пѣсень о самыхъ старыхъ сношеніяхъ Галиччины съ Венгріей и воспѣваемый въ нихъ панъ является или княземъ, или важнымъ бояриномъ, который дѣйствуетъ самостоятельно, что отодвигаетъ сложеніе колядокъ этихъ во всякомъ случаѣ раньше ½ XIV в., когда Галиччина была подчинена польской коронѣ. Есть основанія полагать, что не случайно въ вар. А панъ, воротившійся изъ Угоръ, названъ **пан Перемисльний**, а равно не случайно тутъ же около него описывается и **молоде паня** которому въ другихъ варьянтахъ отчасти соотвѣтствуетъ княгиня, пани. Теперь подъ этимъ молодымъ панямъ можетъ разумѣться дѣвушка, дочь хозяина, передъ домомъ котораго поютъ колядку, и нѣкоторыя черты въ описаніи его одежды, особено перенесенныя на него съ княгини—хозяйки (какъ напр. ключи, у пояса и вѣнокъ) дѣйствительно болѣе говорятъ о дѣвушкѣ, чѣмъ о мальчикѣ, хотя другія, напр. кованый поясъ, напоминаютъ древнерусскій мужской костюмъ, знакомый намъ по роскопкамъ и Изборнику. Самая форма слова **молоде паня** больше напоминаетъ мальчика, чѣмъ дѣвочку,—а выше въ 3-й колядкѣ N 2-го **гордее паня** равно—**гордый панъ** (См. выше—**княгня Иванко**). Такимъ образомъ въ первоначальномъ варьянтѣ нашей колядки **молоде паня** могло быть ясно мальчикъ [2]). Если принять такое предположеніе, то окажется

---

[1]). Такъ въ Словѣ о Полку Игоревѣ; „черна земля подъ копыты костьми была посѣяна, а кровію польяна,—тучою взыдоша по Руськой землѣ.....“ а въ нар. пѣснѣ: „чорна земля поорана и кулями засіяна, білими тілом зволочена“ и т. д. или „виорала Марусенька мислонками поле, чорними очима тай заволочила“ и т. д.

[2]). Желательно имѣть побольше варьянтовъ. Хотя всѣ варьянты разбираемой теперь колядки и записаны въ Галиччинѣ, однакожъ мы слы-

возможнымъ сблизить колядку о панѣ Перемысльномъ съ слѣдующимъ мѣстомъ изъ Ипатской лѣтописи под 1208 г.

«Володиславъ же кормиличичь [1]) бѣжа во Угры и Судиславъ и Филипъ. Наидоша Данила во Угорской землѣ, дѣтъска суща и просиша у короля Угорьского: «Дай намъ отцича Галичю Данила, атъ съ нимъ приимемъ и отъ Игоревичевъ». Король же съ великою любовью посла воя въ силѣ тяжцѣ..... И совокупившеся вси, первое приидоша ко граду и рече имъ: «братье! почто смущаетеся! Не сии ли [2]) избиша отци ваши и братью вашу».... Они же, сжалившись о бывшихъ, предаша градъ и княза ихъ Святослава яша. Ипатск. Лѣт. 484. Такимъ образомъ Панъ Перемысльный можетъ быть Володиславъ, сынъ кормильца княжескаго, который привелъ изъ Венгріи Данила (отрока около 10 лѣтъ) съ вспомогательною арміею, склонилъ бояръ, сидѣвшихъ въ Перемышлѣ, отдать городъ Данилу и возвратилъ ему отчину, которою овладѣли было Игоревичи: наша колядка, которая теперь поется столь различнымъ людямъ и потому подверглась такимъ измѣненіямъ, какія можно видѣть въ вышеприведенныхъ варьянтахъ, могла первоначально пѣться въ честь этого событія. Достойно вниманія, что **молоде паня** упоминается въ томъ варьянтѣ, въ какомъ сохранилось и имя **Панъ Перемысльний**, что еще бо-

шали, что она поется и въ Полтавской губерніи. Къ сожалѣнію Лѣвобережная Малороссія слабѣе подвергалась изслѣдованію по части обрядовыхъ пѣсенъ, чѣмъ Правобережная и Галиччина, изъ которыхъ мы имѣемъ богатые хотя и несистематическіе, сборники гг. Чубинскаго и Головацкаго. Какъ измѣняется и основная тема и подробности въ разныхъ варьянтахъ можно видѣть между прочимъ еще въ одномъ варьянтѣ колядки о возвратѣ пана изъ Угоръ въ сб. г. Головацкаго (Чтенія, 1863. I. III, 89), въ которомъ панъ воротившись уже лежитъ больной,—и дальше рѣчь идетъ толко о подаркахъ, которые онъ привезъ; подарки эти описываются близко къ костюму молодаго паняти,—а въ кол. (тамже, стр. 81) встрѣчаемъ тѣже вещи съ такими прибавками, какъ „французскі коралі."

[1]) т. е. сынъ опекуна

[2]) Игоревичи

лѣе убѣждаетъ насъ въ томъ, что это **молоде паня** первоначально могло быть—мальчикъ, Данило.

Въ варьянтѣ А особенно подробно описывается костюмъ **молодого паняти**; такого же характера и костюмъ княгини въ варьянтѣ Б. Считаемъ нелишнимъ привести изъ лѣтописи описаніе костюма Данила, въ которомъ онъ посѣщалъ венгерскаго короля Белу IV въ 1252 г: Самъ же ѣха подлѣ короля, по обычаю Руску: бѣ бо конь подъ нимъ дивленію подобенъ, и сѣдло изъ злата жьжена, и стрѣлы и сабля златомъ украшена, иными хитростьми, якоже дивитися, кожюхъ же оловира Грецькаго и кружевы златыми плоскими ошитъ, и сапози зеленаго хъза шиты золотомъ. Немцемъ же зрящимъ, много дивящимся, рече ему король: «не взялъ быхъ тысяще серебра за то, еже еси пришелъ обычаемъ Русскимъ отцевъ своихъ»... Ип. Лѣт. 541. Очевидно что первоначальныя колядки, описывая костюмы лицъ, такъ отличные отъ теперешняго, имѣли предъ собой образцы, въ родѣ этаго старорусскаго княжеско-боярскаго костюма

14.

КНЯЖЕСКІЙ ТІУНЪ.

(Колядка)

Ой нема дома господаренька
Ой лелія!
Господаренька, на имья Василя,
Поїхав же він до Судомира.
Що жь там поїхав? Суди судити.
Що жь ему дано за тоті суди?
Ой дано жь ему та три селечка:
А в однім селі—стариї люде,
А в другім селі—все парубочки,
А в третім селі—все дівочки.
Старими людьми село порадне,

Парубочками село горіжне,
А дівочками село весело.

(Чтенія, 1864, т. I. Ш. 33—34).

Колядка эта относится къ тому періоду дружинной жизни, когда члены дружины переходятъ изъ положенія временныхъ, наемныхъ воиновъ—въ положеніе земскихъ бояръ. Князья поручаютъ имъ завѣдываніе судомъ и, въ награду за отправленіе этой общественной должности, надѣляютъ ихъ помѣстьями.

Судомиръ употреблено, вѣроятно, не въ значеніи имени города, а какъ имя нарицательное, опредѣляющее сущность должности, отправляемой бояриномъ: онъ поѣхалъ творить **судъ** и водворять такимъ образомъ **миръ** въ землѣ.

15.

ЛЕГЕНДА О ЗОЛОТЫХЪ ВОРОТАХЪ.

Як лихолітте було, то прийшов чужоземець, Татарин, і ото вже на Вишгород бъе, а далі вже й під Киев підступае. А тут Михайлик лицарь був, да як зійшов на башту, да пустив з лука стрілу, то стріла і впала у миску тому Татарину. Той скоро сів коло скамъї обідати, тілько що поблагословивсь їсти, аж та стріла так і встромилась у печеню. «Е!, каже, сеж тут е сильний лицарь!.... Подайте, каже, міні того Михайлика, то я одступлю». От Киянс—шушу—шушу, и радяться: «А щож—отдаймо»! А Михайлик каже: «Як отдасте мене, то в останній раз будете бачить Золотиї Ворота». Да, сівши на коня, обернувсь до їх, дай промовив:

«Ой кияне, кияне, панове громада!
Погана ваша рада:
Як би ви Михайлика не отдавали,
Поки світ-сонця вороги б Киева не достали»!

Да взяв на ратище ворота, так як от сніп святого жита візьмеш, дай поїхав у Царіград через татарське військо. А Татари ёго і не бачять. От як одкрив ворота, о чужоземці ввалились у Киев, дай пійшли потоптом.

А лицарь Михайлик и досі живе в Царіграді; перед їм стоїть стаканчик води, и проскурка лежить; більш нічого не їсть. И Золотиї Ворота стоять у Царіграді. І буде, кажуть, колись таке времъя, що Михайлик вернеться в Киев і поставить ворота на свое місто. І, як, ідучи хто мимо, скаже: «О Золотиї Ворота! стоять вам ізнов там, де стояли» то золото так і засяе. А як же не скаже, або подумае: «Ні вже-не буть вам у Киеві»! то золото так и померкне.

(Записано въ Кіевѣ П. А. Кулишемъ,—Записки о Южной Руси, т. I, стр. 3—5).

Легенду эту, не смотря на ея прозаическую форму, мы помѣщаемъ въ сборникѣ, полагая, что она образовалась изъ древней думы, утратившей постепенно стихотворный эпическій характеръ. Уцѣлѣвшее четверехстишіе служитъ тому яснымъ доказательствомъ. Описываемыя въ легендѣ событія, вѣроятно, обломокъ эпической пѣсни о разореніи Кіева Батыемъ.

Г. Стояновъ сообщаетъ намъ, что слышалъ въ дѣтствѣ въ Кіевѣ пѣсню о Михайликѣ; въ ней Михайликъ стрѣляетъ три раза: первою стрѣлой онъ выбилъ у Султана трубку изъ зубовъ, другою убилъ его самого, а третею жену его.—

Метаніе героемъ стрѣлы въ обѣдъ врага встрѣчаемъ въ преданіи о Паліѣ; см. Нѣсколько народныхъ историческихъ преданій, записанныхъ П. П. Чубинскимъ, въ Записк. Югозап. Отд. Импер. Р. Георг. Общ. т. I, стр. 299. См. также дальше примѣчаніе къ пѣснямъ о Байдѣ.

16.

БОЯРСКОЕ СВАТАНІЕ.

(Колядка)

А.

1. Ой рано, рано кури запіли
2. Святий вечор!

*

3. А ще раніше пан N... ко встав,
4. Лучком забрящав,
5. Братів побужав:
6. «Да вставайте, браття, кони сідлайте,
7. Коні сідлайте, хорти зкликайте:
8. Да поїдем в чистее поле на прогуляння
9. На розглядання.
10. Да найцемо, браття, куну в дереві,
11. Дівку въ теремі.....
12. Отъ-се вам браття,—куна в дереві
13. А мині, браття, дівка в теремі.

(Малоруск. и Червоноруск. думы и пѣсни, изд. Лукашевича С-Пет. 1836, стр. 90).

Б.

1=1 А. 2=3 А....раньше козаченько.. 3=4 А. Козаченько встав..... 4=5 А. Лучком забращав.... позбужав. 5=6 А. Браття, вставайте, коней.... 6=7 А. Коней......хортів.....
7. Тай пойідемо на полювання.
8. Бо я там назнав куну в дереви,
9. Куну в дереві, панну въ теремі,
10=12 А. А вам..... 11=13 А. Собіж я возму панну...

(Изъ рукоп. Кіевск. сборн.)

17.

БОЯРСКОЕ ХОЗЯЙСТВО.

(Колядка)

В чистум полю
Криж малёвани,
На тому крижу
Зозуля рабая,
Раненько встала,
Защебетала,
Славного пана
Дай попугала:
Встань раненько,
Вмийся біленько!

Ой пойди собі
До нової стайні,
Ой вибер собі
Коня вороного,
Ой поїдь собі
В чистее поле!
В чистум полі
Ратае твое;
Ратае твое,
Всё молодие!
Волики твое
Всё половие!
Яремца твое
Всё буковие!

Ой сохи твое
Дай золотие!
Сочнічки, твое
Всё медзяние,
Подвое твое
Всё дроцяние!
Полиці твое
Все срібрание!
Поводки твое
Всё шолковие!
Радуйся не сам собою,
З своею женою,
З своїми дзетками!

(Zień'kiewicz,—Piosenki gminne ludu Pińskiego, 1851, 10—12).

Обѣ предидущія колядки относятся къ тому переходному времени, отъ дружинно-русскаго къ феодально-литовскому порядку, когда старая дружинная боярщина обжилась уже совершенно среди земства и составила военное сословіе, не предлагавшее свои услуги временно по краткосрочному «ряду» съ княземъ, а составляла постоянную земскую военную силу, обязанную нести военную повинность въ обмѣнъ за полученныя земли и помѣстія. Удаль и разсчетъ на наживу въ военныхъ походахъ замѣняется стремленіемъ къ развитію хозяйства и къ устройству домовитой и семейной жизни. Бояринъ отправляется съ своею дружиною, подъ предлогомъ охоты, искать невѣсты въ теремѣ;—онъ слыветъ не воинственностію, а богатствомъ своего хозяйства, тѣмъ, что онъ владѣетъ значительнымъ количествомъ плуговъ, что у него работаетъ много «ратаевъ» что хозяйство его богато и образцово устроено. Земледѣльческія занятія сильно развиты и на нихъ сосредоточивается главное вниманіе пѣсни; плугъ описывается подробно и перечисляются поименно его части: и принадлежности упряжи «соха, сошники, підвої, ярма, поводки.»

Въ пѣснѣ о Нечаѣ (см. дальше) встрѣчаемъ слово **джурило** какъ синонимъ **джура**, молодой товарищъ козака, пажъ:

19.

КНЯЗЬ МИХАЙЛО.

А.

Маці дочку карала:
Гдеш ти, доню, веньчик діла?
Єхав мамко, князь Міхайло,
І зняв, мамко, веньчик з мене,
Повёз, мамко, дорогою широкою,
Дубровою зелёною,
Через село Лунінскее,
Через місто боярскее.
Касіна маті по двору ходит,
Слуги будит:
Слуги мої молодие,
Уставайце, закладайце,
Коні вороние
Да бежице, доганяйце,
З пліч головку здойміце!

(Зенькевичъ,—Piosenki gminne ludu pinskiego, 1851, 150—152).

Б.

В тёмнум лесе
На й оресе
Зовзуленька гнездо звіла.
Звівши гнездо заковала,
Заковавши поленула
В тее село Лунінскее,

В тее місто боярскее.
А в тим селі удивонька
Двор будуе,
А збудовавши да й малюе,
А помалёвавши да й говорит:
Кто в гетім дворі
Паном буде?
Кто моїм деткам
Бацьком буде?
Кто в гетим двору
Паніею буде?
Кто моїм деткам
Маткою буде?
Єхав селом
Князь Міхайло,
Да каже: я в гетом двори
Паном буду,
Твоїм деткам
Бацьком буду,
А моя жинка панею буде,
Твоїм діеткам маткою буде.

(Зенькевичъ, Piosenki gminne ludu pinskiego, 154—156).

Пѣсни эти довольно неясны, какъ это часто бываетъ съ варьянтами, записанными въ полѣской мѣстности, и даже не совсѣмъ вяжутся одна съ другою. Такъ въ первой мать похищенной княземъ Михайломъ дѣвушки взываетъ о погонѣ за нимъ, а во второй этотъ князь обѣщаетъ, что онъ будетъ отцомъ дѣтямъ вдовы, а его жена матерью имъ. Первая пѣсня передаетъ въ довольно общихъ выраженіяхъ тему, извѣстную и изъ другихъ, какъ малорусскихъ, такъ и западнихъ пѣсень,—о насильствѣ надъ дѣвушкою, или обманѣ, или похищеніи дѣвушки,—хотя и безъ тѣхъ, подробностей, какія мы видимъ въ этихъ пѣсняхъ (ср. Чтенія, 1863, IV, III, 186, ibid. 1863, III, III, 81, 1870, III, III, 25, Sušila,

Piesni Morawske, 189—193, Haupt, Pjesn. Łuż. Serbow I, 29). Имя похищенной дѣвушки—Кася въ аналогическихъ пѣсняхъ эпическое (ср. Sušila, 191, 192).

Тѣмъ не менѣе мы рѣшаемся видѣть въ этихъ двухъ пѣсняхъ память о какомъ то частномъ и мѣстномъ событіи, такъ какъ въ двухъ варьянтахъ названо не только одно имя, но и одно мѣсто и при томъ послѣднее съ характеристическимъ прозваніемъ.

Похожденія князя Михайла происходятъ въ «боярскомъ селѣ» или мѣстечкѣ Лунинскомъ, т. е. въ ту эпоху, когда низшіе слои боярщины, населяя цѣлыя села, превратились въ свободное но малоземельное сословіе хлѣбопашцевъ, болѣе сближавшееся съ крестьянскимъ (также свободнымъ но п. б. ч. безземельнымъ), чѣмъ съ рыцарскимъ сословіемъ—т. е. въ XV или XVI столѣтіи. Самое названіе—село Лунное есть названіе географическое:—село это существуетъ въ Гродненской губерніи и принадлежало къ леннымъ владѣніямъ князей Сопиговъ (Сапѣговъ). Вѣроятно, князь Михайло—одинъ изъ членовъ этого рода. Въ 1583 г. Лунное село находилось во владѣніи князя Льва **Михайловича** Сопѣги (см. Виленскій археогр. сборникъ. т. V, стр. 9).

20.

КНЯЖІЙ БОЯРИНЪ—РАЗБОЙНИКЪ.

Убійство брата женинаго.

Да недоля моя, да нещасьце мое!
Як мне жиць, як мне биць
За княжим бояриномъ!
Що вечора то з вечора
Коника седлае,
А що ночі то сповночи
К розбою виежджае;
Як к білому світу

То з розбою еде.
Ой ти милая моя, чорнобривая
Ой отчини воруцечка частоколистие!
Веду к тобі, веду к тобі
Девять коней ворониx
На десятум сам розбойник молоди.
Везе тонкую кошулю
Всеньку у круві:
Пойди мила на річеньку,
Сполощи ти ее,
Не розшахваючи, не розмахваючи:
Як ти ее розмахнеш,
Свое личенько улякнеш».
Його білее личко покотілосо,
Його тонкий голосок
Як туман по бору!
Його жовтие кудри розмахнулиса.
Ой ти миленький мій
Ти розбойничку мій!
Забів, забів брата мого,
І кошуля його.
—Ой я ехав і гукав,
Він з дороги не ступав,
А я йому, вражому сину,
З пліч головку ізняв.

(Зенькевичъ,—Piosenki gminne ludu pińskiego, 1851, 260—262).

Въ подробностяхъ редакціи этой пѣсни,—редакціи довольно безсвязной,—проглядываютъ бытовыя черты мелкой феодальной боярщины; удаль «княжего боярина» направляется не на отдаленныя походы въ «невір—землю» а расходуется на разбойническія предпріятія по дорогамъ. Бояринъ не знатный: жена отворяетъ ему ворота и ей онъ поручаетъ награбленную добычу; ни слугъ, ни «братів» у боярина нѣтъ, онъ ѣздитъ на разбойническій промыселъ одинъ. Эти бытовыя

черты напоминаютъ обстановку измельчавшей литовско-русской боярщины, отправлявшей при князьяхъ и ихъ намѣстникахъ сторожевую и посыльную службу.

Сословіе княжихъ бояръ существовало въ западной Руси до Люблинской уніи такъ что, еслибы оказалось изъ сравненія съ нижеприводимыми варьянтами, что пѣсня эта захожая, то, во всякомъ случаѣ, первообразъ вышепоставленнаго варьянта пѣсни принадлежитъ времени не позже Люблинской уніи 1569 г.—

Фабула же этой пѣсни не составляетъ исключительной принадлежности малорусской поэзіи. Весьма близки къ ней пѣсни моравскія, сербскія и польскія, особенно моравская пѣсня въ сб. Сушилы:

Pod javorem pod zeleným
Ore divča volem černým.
Jak pod javor dovoraua
Mati na ńu zavouaua.
Pojeď' dievko, pojeď' domů,
Daua sem t'a ne vim komu.
Daua sem t'a Janičkovi,
Dvanástemu zbojničkovi
«Janičku, ty's čirý zbojnik,
Viš ży k horám każdý chodnik.
Każdý chodnik, każdù cestu,
Kerá ke kerèmu meštu.»
Nejsem milà, taký zbojnìk,
Nemàm peněz, enom trojnik.
V noci vyšeu, v noci došeu,
Nikdà jì nic ne doneseu.

Doneseu jì ručnik nový,
Ručnik nový nebilený.
Kàzau jì ho z mydua pràti.
Nedau jì rozvìjati.
Miua praua, potřìpaua,
Vypadaua jì ruka biuà
«Počkaj Janko povìm na t'a,
Co je ruka z meho brata.»
«Jakà by' s ty żena byua,
Bybys muża prozradiua!
Jakà bych jà sestra byua.
Dybych brata zatajiua?»
Miuà zradi, šerha vsadi,
Kat oběsi, lebo mosi.—

(Moravské nár. pésní s napěvy, 1860, 134—135).

Сербская пѣсня дальше отъ нашей по редакціи:

Ткала je Јанья то біело платно,
Све joj je платно од суза мокро,
А жуто злато од јада јадно;
К ньози долазе ньене сестрице,

К ньози долазе, пак јој беседе:
«Што ти је платно од суза мокро?
Што л' жуто злато од јада јадно?»
Ал' Јанья њима тијо беседи:
«Ево данаске девет година,
Како ја тајим болног Ђурицу:
Даньом болује, ноћом војује,
Све ми доносе руо крваво,
Ноћом га перем, а даньом сушим;
А ши ми јадној ноћшо донесе!
Давао ми је врана коница,
И на том коньу седло војничко,
А у том седлу рука јуначка,
А у тој руци сплет девојачки;
А то је коньиц мога бабайка,
А десна рука мог братца Павла,
Сплет девојачки сестре Іелице;
С тод ми је платно од суза мокро,
С тог жуто злато од јада јадно».

(В. Караџић. Српске Нар. Пјесме, 1. 491).

Пѣсня эта имѣетъ въ Малороссіи другіе варьянты, въ которыхъ разбойникъ убиваетъ отца, брата, сестру жены своей,— какъ въ сербскомъ варьянтѣ; въ этихъ варьянтахъ разбойникъ является не «княжимъ бояриномъ» и подробности не носятъ на себѣ явнаго слѣда опредѣленной хпохи, или же носятъ слѣды болѣе поздняго времени, но для удобства сравненія, мы провидимъ здѣсь и эти пѣсни:

ПРИЛОЖЕНІЕ.

РАЗБОЙНИКЪ УБИВАЕТЪ РОДСТВЕННИКОВЪ ЖЕНЫ.

А.

Ой жаль мені на мого батенька,
Шо мня не дав за ремесненька,
Але дав мня за разбойниченька.
А з вечера коника сідлае;

Опівночі в розбой виїзжае,
На розсвіті в дом приїзжае.
«Ох відчини Ганнусю ворота,
Везу тобі много срібла—злота».
Ще Ганя з лужечка не встала,
Батенькову всю працю пізнала:
«То коники, то мого батенька,
Сіделечко— то мого братіка,
Черевички то моїй сестрички.»
—Їдь, Ганусю, до батька в гостину,
Розвесели всю свою родину,
Знай, що з родом говорити,
Коли хочеш зо мной в світі жити.—

(Изъ руконисн. сборн. Синицкаго Запис. въ Калюсикѣ Под. г.).

Ср. съ сербскимъ варьянтомъ,—

Б.

Ой не жаль мині та так ні на кого,
Як жаль мині на батенька мого:
Оддав мене за разбойника.
Розбойничок—лихий чоловічок:
Як вечоріе,—коня напувае,
А як смеркае,—коника сідлае,
О півночі—людей розбивае.
Розбив же він та того купця
Та того купца—жінчиного отця,
Жінчиного отця, жінчину й матір.
До двора підъїзжае—сам приговорюе:
—«Одчиняй, мила, нові ворота.
Ой чи рада мила ти злоту і сріблу,
А ще чи раднійша моёму здоровью?»
Ой пізнала мила вороний коні;
А ще пізнавай новую колясу:
«Ой се ж коляса батенька мого,
Вороний коні матенькі моеї!

Ой не рада, милий, ні злоту, ні сріблу,
А ще не раднийша твоєму здоровью!»—
—«Слуги мої, слуги молодиї!
Та везіть же ви милую у поле;
Викопайте милу в глибоку могилу:
На батькові—зелена ялпна—
Поставте на милу червону рябину.»
«Постревай, милий, я пісеньку змовлю:
Ой рада ж я милий і злоту і сріблу
А ще я раднійша твойему здоровью!».....
—«Слуги мои, слуги молодиї!
Затопіть же ви новую лазнію,
Та поставте три горшки окропу.»

(Pauli, т. II. стр. 17).

Начало вышеприведенной моравской пѣсни почти буквально повторяется въ слѣдующей галицкой пѣснѣ:

B.

РАЗВОЙНИКЪ УБИВАЕТЪ ЖЕНУ СВОЮ.

А там долов за стодолов,
Оре дівча чорним волом,
Іще борозду не зорала
Юж її матка заволала:
«Піди, дівча, піди до дом!
Сама не знам, кому тя дам!»
Дала мене мати, дала
Янічкові збійничкові.
С ночі прійде, в ночі піде,
Все кривавий меч принесе
Сам сі сіда'т під облачок
Меч сі кладе на столичок.
Мати сина колисала,

Та так ёму припівала:
«Люляй, люляй, синойку мій
Мав би с бити, як отец твій,
Дала би'м го порубати,
До Дунаечку зметати.
Взяв о він ей за ручейку,
Повів він ей на лучейку:
«Клякни, клякни, жено моя!
Буде стята главка твоя.
Співай, співай жено моя,
Як ось в тоді і співала,
Кед есь синка колисала!» —
«Не співанку я спивала,
Лем е'м правду ті казала.—
Мати моя старейкая,
Подай ти мі синка мого,
Ней я цілу' в личко его!» —
Єдно личко му цілила,
А друге му викусила.
«На ж ти, синку, на памятку,
Коли стинав отець матку!»
Як став синочок плакати,
Не міг Янчик ради дати:
Взяв о він го за ручейку,
Вивів він го до лісойка
Справив він му колисойку
З яворовог деревойка:
Буде вітрець подувати,
Буде синок так думати,
Жег' колише рідна мати;
Буде дождик покрапьяти,
Буде синок так думати,
Же го купа'ть рідна мати.

(Чтев. въ Импер. Общ. Истор. и Древн. Рос. 1863. кн. IV. отд. III. стр. 171).

Середина этой пѣсни близка съ слѣдующей моравской пѣсней (Sušila, 132. Nepřirodna msta):

Pani syna uklàdala,
Tak mu ona zazpivala:
—Huli, beli, můj pacholik,
Tvůj otec je velký zbojnik.
Ve dně ide, v noci přide,
Vždy krvavý meč donese.
Dvanàst šàtek sem zedrala,
—Co sem mu meč utěrala.
«Pověz že mi ženo vernà,
Jak jsi to sobě zpivala?»
Śak sem si jà nezpivala,
Len sem sí na služku lála.
«Pověz že mi služko věrna,
Proč ta panì tobě láìa?»
—Śak mně pani nic nelála,
—Len si syna ukladala.
«Pod'že ženo, pod'že dole,
Pojedeme tam do pole,
Pod ty hrušky rozšiřene.
Sedni ženo, sedni dolů,
Jà ti zetnu hlavku tvoju.»
—Podaj služko, daj synàčka,
Nech mu bozkàm jeho lička.—
Jedno ličko pobozkala,
Druhé ličko vyhryzala.
Tu màš synu na pamàtku,
Že ti stìnal otec matku.

Г.

Пѣсня, записанная г. Головацкимъ въ Бережскомъ округѣ около Мукачева, (Чтенія, 1870, III, III, 67) представляя варьянтъ вышеприведенной пѣсни о Яничкѣ, во многихъ мѣстахъ еще дословнѣе сходится съ обѣими приведенными моравскими пѣснями.

Ой там дале пуд явором
Оре дівча едним волом,
Ще і бразди не зорала,
Вже ї мати заволала:
«Дівко, дівко, пой до дому!
Продала'мь тя, не знам кому—
Продала'мь тя Янічкові
Великому збуйничкові.»
В ночі прийде, в ночі піде
Нікда мі нічь не принесе,
Лем кошульку поторгану,
І сабличку скрівавлену.
«Чугай белай, білий хлопец
Киби сь такий, як ті отець,
Дала бих тя іскупати
Кавкам вранам роздзёбати.»
—Співай, жоно, чи сь співала,
Коли сь хлопця колисала!—
«Я хлопцеві не співала
Лем емь пестуночці лала.»
—Ставай, жоно, на коліна
Най іспадє твоя глава!—

«Пестунечко вірна моя,
Подай децько сюди мое!»
Єдно личко побочкала,
А в другое укусила:
«Дам ті, сине, на памятку,
Коли стинав отец матку!»

Д.

Почти дословно сходный съ предидущимъ варьянтъ. Такъ ст. 1—22=1—22 Г.

23. Волів б'есь руки рубити,
«Як маешь главу сняти.
25. Подай дітя сюди мое,
Пестуночко вірна моя

27=25 Г.....цѣловала, 28—20=26—27 Г.

(А. Дешко, Народн. пѣсни и пр. Угорской Руси. въ Зап. И. Р. Географ. Общества, 1867, т. I, стр. 673—74)

Въ этихъ угорско русскихъ варьянтахъ и языкъ замѣчательно близокъ къ моравскому.

Е.

(Отрывокъ)

Гора, гора, што найвисша,
Під тов горов една хижа,
Не пошита, не побита,
Лем хворостом понадкрита.
А в тій хижі Янчик збойник:
Нічков піде, нічков прийде,
Все крвавий мечь принесе,
Єго жена Юліяна,
Свого сина колисала,
І так ему заспівала:
«Люлю, люлю, малий хлопец,
Жеби сь не бив, як твій отець!

Дораз би мъ тя розторгала,
Крукам, вранам розметала.

(Чтен. въ М. О. И. и Др, 1863, III, III, стр. 174—175).

Стихи 6—14 представляютъ смѣшеніе выраженій 9—18: ст. вор. В. и 9—10 и 15—16 вар. Г.

Вотъ для сравненія двѣ польскія пѣсни на туже тему,— въ которыхъ встрѣчаемъ стихи, почти дословно совпадающіе съ малорусскими и моравскими, но которыя все таки въ подробностяхъ редакціи стоятъ дальше отъ малорусскихъ, чѣмъ моравскія.—

1.

«Haniu moja pòjdź do domu
Wydam ja cię niewiem komu,
Wydam ja cię Janiczkowi
Hej walnemu-zbójniczkowi»
—Janku, Janku tęgiś zbójnik
Wiesz po wirchach każdy chodnik,
We dnie idziesz, w nocy wrócisz,
A mnie biedną tylko smucisz.
Masz koszulkę uznojoną,
A szabliczkę zakrwawioną.
Janku, Janku, kędyś ty był,
Coś se szabliczku zakrwawił?—
—«Wyrubałem tu jedliczku,
Co stojała w okienieczku.
We dnie w nocy hurkotała
Mnie smutnemu spać nie dała.»-
Przyniósł ci jej szaty prać,
A nie dał ich rozwijać.
Ona prała rozwijała.
Prawą rączkę nadybała.
W tej rączeczce pięć paluszków
A na małym złoty pierścień.
Na tym pierścieniu troje wrotka
«Być to mego brata rączka».
Nie długo się obawiała,
Do matusi odsyłała.
«Matko moja przemilejsza,
Czy mam bratów wszyśkich doma?»
«Còruś moja, nic z jednego
Z tych to siedmiu najmłodszego».
Skoro wyszedł rok, pòłtora
Nagrodził jej Pan Bòg syna:
—«Lulaj buba synu moj!
Nię bądź tak jak ojciec twòj.
Na kąski bym cię siekała
Orłom krukom rozsypała!»—
Mąż to za smerekiem (choiną) słyszy
I od złości cały dyszy.
—Spiewaj Haniu jakieś spiewała
Kiedyś syna powijała.—
—«Lulaj buba synu mój,
Byś tak był jak ojciec twój,

*

We winie bym cię kąpała,
A w jedwabie powijała!
—Oblecz, Haniu, drogą szatkę
A pòjdziema na przechadzkę.
—«Dwa roczeczkim z tobą żyła,
Na przechadzkę nie chodziła.»—
I wziął ci ją za rączeczku
I zawiòd ją do gaiczku.
Oczka czarne jej wydłubał.
Rączki białe jej odrubał.

2.

Przy gaiczku przy zielònym
Orze dziewcze jednym koniem;
Jeszcze skiby nie zorała,
Matusia ją zawołała.
—«Moje dziecię, pójdź do domu,
Wydam ja cię nie wiem komu
Wydam ja cię za jednego
Za hetmana zbójeckiego.»—
—Kiedy my się pobierzemy
Gdzież bywać będziemy?—
—«Tu w zielonym gaiczku—
Zbudujemy se chateczku»—
Żyli z sobą czy rok, czy dwa,
Nagrodził im pan Bóg syna.
Miła syna kolebała
J tak mu pięknie śpiewała:
—«Lulaj, lulaj synoczku mój
Byś nie był jak ojciec twòj,
Na kąski bym cię rąbała,
Wronom, srokom rozdawała.
We dnie idzie, w nocy przyjdzie,
Nic dobrego nie przyniesie,
Ino szabelkę skrwawioną
I koszulkę uznojoną».
Spiewaj mila, jak'ś śpiewała
Jakieś syna kolebała.
—»Kiedy ja syna kolébała,
Tom mu tak pięknie śpiewała:
Lulaj, lulaj synu moj!
Żebyś był taki jak ojciec twoj,
We winie bym cię kąpała
W paciejoły powijała».
On wziąwszy ją za rączeczkię,
Wywiodłszy ją na łączeczkę
Rączki, nóżki jej odrąbał
A oczyczka jej wydłubał:
—«Gdzie to jedziecie furmani?»-
—Od Dąbrowy do Morawy.—
—«Nie masz tu kogo od Morawy
Od mej matusi kochanej?
Na rąbeczku bym pisała.
Do matusiu bym posłała,
W jakie mnie miasto wydała;
Masz ich matusiu jeszcze dwie
Wydaj ich lepiéj jako mnie.
Ja się matusi dobrze mam,
Rączek, nóżek, oczków nie mam
Wron kołǫ siebie dosyć mam».
Skoro począł syn płakaty
Niè począł mu żadnej rady:
—Stań że miła—jakieś była,
Ukoj że mi tego syna.
—«Jakże ja syna koić mam,
Rączek, nóżek, oczków nie mam;
Wron, srok dość koło siebie mam»

(Oskar Kolberg, Pieśni ludu polskiego, serya I, Warszawa, 1857, 279—281).

Сравн. Żeg. Pauli, Piésni ludu polsk. w Galicji, 87, а также Kollar Pisne swetske lidu slovenskoho w Uhrech, II, 35. Stanko Vraz, Narodne piesni ilirske, U Zagrebu, 1839, I. 53. П. Безсонова, Бѣлорусскія пѣсни, М. 1871. I, стр. 60. Посл. ср. съ нашей на стр. 59—59.

Если предположить, что вышеприведенныя малорусскія пѣсни о разбойникѣ захожія, то слѣдуетъ допустить, что въ область малорусскую являлись въ разное время разные варьянты западнославянскихъ пѣсень.

ДОБАВЛЕНІЯ: КЪ № 4, СТР. 20.

Уже, когда предъидущіе листы были напечатаны, мы получили отъ Пл. А. Лукашевича.

Слѣдующій варьянтъ колядки, помѣщенной подъ № 4.

3.

Ой спід гори да стоять тумани,—Святий вечор!
Да то не тумани,—пара з коней йде,—Святий вечор!
Ой там же військо, аж землі важко,
Ой там у війську пана не мае.
Ой одзовется зличний паниченько,
Зличний паниченько, да панич N-ко,
Славного отця і панiматки:
«Я ж в тому війську да паном стану,
Велю гармати наворочати,
В Чернигов город велю стреляти»—Святий вечор!
Ой бъе да бъе він в Чернигов город.
Там ёго не знали ні царі, ні пани,
Винесли ёму мису червіньців.
Він тое забрав,—шапочки не зняв, не подяковав.
Святий вечор!
Ой спід гори и проч.
В Переяслов город велю стреляти. Святий вечір!
Ой бъе ж він, да бъе в Переяслов город и проч.
Да вивели ёму коня у збруї,
Він коня узяв и проч.
Ой спід гори и проч.

Да в Кіев город велю стреляти. Святий вочор!
Ой бъе він да бъе да в Кіев город.
Там ёго не знали ні царі, ні пани,
Да вивели ёму панну в наряді.
Він панну узяв, шапочку ізняв, подякував!
Ми ж тебе, N-ко, не зневажемо
З святим Рожеством поздоровляемо.

(Березань, Переясловск. у. Полтавск. г).

Сравн. Волочобную пѣсню у П. Безсонова, Бѣлорусскія пѣсни, М. 1871 т. I, стр. 13 № 15.—

КЪ № 12, СТР. 41.

О. П. Косачевой доставлены намъ еще три варьянта, изъ Новогр. Волынскаго уѣзда. Изъ нихъ вар., записанный въ дер. Войтовцах: (З) Володару, Володаречку, Очиняй воротечку.— Хто з за воріт кличе?—Паньськіе служечки.—А якого пана?— **Пана государа.**—Що нам за дар везуть?—Ярої пчілоньки.—Нам того мало.—Ще ми вам придамо.—А що ж ви нам придасте?—Мезино дитятко.—У що воно убрано?—У срібло та в злото?—Да на чім посажено?—На золотім кріслі.—А в що ж воно грае?—**Червоним яблучком.**—А чим покравае?—**Золотий ножик** мае.—Другой (I) схожъ почти дословно съ предидущимъ,—только въ концѣ: На місяцю та посажено.—А чим воно обгорожено?—Зірками обгорожено. (Новгр. Вол.). Третій (К) имѣетъ слѣд. отличія: 6 ст. **Пана Полоньскóго,** —а въ концѣ послѣ—«золотий ножик мае»—Що ж воно нам дае?—Золоті перстюнки.—На що ж ті перстюнки?—На білиї ручки.—(Полонное.)

КЪ № 19, СТР. 57.

Ст. 1—4 вар. А. сравн. въ Бѣлорус. пѣсняхъ Безсонова I, стр. 19, № 28, ст. 1—16.

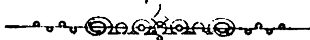

ЧАСТЬ II.

ПѢСНИ ВѢКА КОЗАЦКАГО

ОТДѢЛЪ I.

БОРЬБА СЪ ТАТАРАМИ И ТУРКАМИ.

21.

ТАТАРСКІЙ НАБѢГЪ.

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей витоптала орда кіньми маленькиї діти,
Ой маленьких витоптала, великих забрала
Назад руки постягала, під Хана погнала.

(Запис. отъ Черноморца Журавля).

Ср. дальше пѣсню, озаглавленную **Отпоръ Туркамъ.**

Этимъ отрывкомъ начинаемъ рядъ пѣсень о плѣненіи татарами жителей Южной Руси и раззореніи ими края. Татарскіе набѣги дорого стоили этой Руси. Чтобъ не заходить въ очень давнія времена, укажемъ набѣги въ XVI и XVII в., о которыхъ сохранились болѣе характеристическія подробности у современныхъ писателей. Такъ по показаніямъ М. Бѣльскаго (Kronika, стр. 533) въ 1516 г. татары напали на Червоную Русь и вывели оттуда до 5000 плѣнныхъ, а въ 1537 г. 15000 изъ Волыни (ibid. 571); въ 1575 г. татары ограбили Червоную Русь, Волынь и Подолію и вывели 55,340 человѣкъ (Stryjkowski, Kronika, 421), въ 1589 г. вывели множество люду, въ томъ числѣ много шляхты изъ Червоной Руси и Подоліи, въ 1593 изъ Волыни (Joach. Bielski, Dalszy ciąg Kroniki, 105, 202) въ 1640 г. изъ Украйны, въ 1666 г. изъ Волыни и Украйны, въ 1667 г. изъ Червоной Руси, Волыни и Украйны, въ 1671 г. изъ Подоліи и Украйны (Jerlicz, Kronika, II, I, 44, II, 113, 117—119, 178) и т. д.

Набѣги съ цѣлью увода плѣнныхъ были для татаръ промысломъ. Въ этомъ убѣждаемся между прочимъ письмами татарскихъ князей и мурзъ къ роднымъ и знакомымъ въ Крымъ, съ набѣга на Малороссію въ 1664 г. Мурзы извѣ-

щая о здоровьи своемъ и коней хвалятся, что «Запорожскимъ Черкасомъ разоренье есть болшое», а что татарамъ «Господь Богъ далъ добычи болшіе, не въ которой посылкѣ таковой добычи не бывало», «ни одного нѣтъ безъ ясыря, а у многихъ по два, по три, четыре, или пять ясырей», т, е. плѣнныхъ. Одно письмо все состоитъ изъ перечисленія, сколько у кого ясырей: «у меня двадцать ясырю, у Арсланъ Газы Мурзы десять ясырю, у Капланъ Мурзы десять ясырю, у всѣхъ нашихъ товарышей ясырю по два и по три есть, кромѣ Алаша, никого безъ ясыря нѣтъ»... Нѣкоторые татары хвалятся, что раздобылись кромѣ «добрыхъ ясырей» еще и на «два мерина»; одинъ пишетъ между прочимъ: «у Ибраима одинъ ясырь диковинной». (Акты, относящ. къ Исторіи Южной и Западной Россіи, т. V., стр. 230—232)».

Объ обращеніи татаръ съ плѣнными говоритъ между прочими Герберштейнъ,—въ соотвѣтствіе словамъ нашихъ пѣсень: Царь (Махметъ-Гирей), или не желая медлить, или потому что воины его были обременены добычею, внезапно снялъ лагерь и удалился въ Тавриду. Онъ велъ съ собою изъ Московіи такое множество плѣнниковъ, что едва можно повѣрить, ибо, какъ говорятъ, число ихъ превышало 800,000. Онъ частію продалъ ихъ туркамъ въ Кафѣ, частію умертвилъ. Ибо старцы и немощные, за которыхъ нельзя много выручить, и которые негодны для работы, отдаются у татаръ,—все равно какъ зайцы молодымъ собакамъ,—юношамъ, которые учатся на нихъ военному дѣлу и побиваютъ ихъ камнями, или бросаютъ ихъ въ море, или убиваютъ ихъ какимъ либо другимъ образомъ. Тѣ же, которые продаются, принуждены цѣлыхъ шесть лѣтъ пробыть въ рабствѣ; по истеченіи этаго срока они становятся свободными, однако не смѣютъ уйти изъ страны. (Зап. о Московіи, перев. Анонимова, 144). Плѣнные разсматривались въ Крыму какъ одно изъ главныхъ богатствъ, съ котораго ханы налагали подати. (Акты Южн. и Зап. Руси, VI, стр. 150—166 годъ. «а новой де Крымской ханъ....учалъ править на татарехъ со всякого полоненика по десяти копъ»).

22.

РАЗОРЕНІЕ СЕЛА ТАТАРАМИ.

За річкою вогні горят,
Тамъ Татари полон ділят.
Село наше запалили,
И богатство розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку въ полон взяли.
А в долині бубни гудут,
Бо на заріз людей ведут:
Коло шиї аркан вьэця,
И по ногах ланцух бьеця.
А я бідний з діточками,
Піду лісом стежечками;
Нехай ёму із водою!
Ось-ось чайка надо мною.

(Изъ рукоп. сб. Синицкаго; зап. въ сел. Грузкомъ).

См. примѣч. къ предид. пѣснѣ.

Въ послѣднихъ трехъ строкахъ рисуются способы уркываться отъ татаръ въ лѣсахъ и въ водѣ; здѣсь бѣглецъ предпочитаетъ первый способъ, боясь, что чайка выдастъ его въ водѣ. Послѣдній способъ старый славянскій,—о немъ говоритъ еще византійскій Императоръ Маврикій (+602). Славяне, говоритъ онъ въ сочиненіи «Стратегика», «отличаются отъ другихъ народовъ искуствомъ прятаться въ рѣкахъ, гдѣ могутъ долго оставаться погруженными въ воду; это они дѣлаютъ при неожиданномъ нападеніи враговъ на ихъ сторону. Они опускаютъ въ рѣку длинные къ тому приспособленные камыши, внутри выдолбленные, и лежа держатъ одинъ конецъ во рту, а другой поверхъ воды, такъ что они свободно могутъ дышать, и остаются въ такомъ положеніи до тѣхъ поръ, пока минуетъ опасность. Если и случится, что непріятель увидитъ

торчащіе камыши то, не зная этой хитрости, принимаетъ ихъ за простые камыши, какіе обыкновенно ростутъ въ рѣкахъ. Если же по разрѣзу или положенью камыша узнаетъ хитрость, то прокалываетъ камышомъ рты славянъ или вытаскиваетъ камыши изъ воды, а вмѣстѣ съ ними и людей, которые не могутъ больше оставаться въ водѣ». Schefferus—Mauricii artis militaris libri XII. Upsaliae, 1664, p. 275.

23.

НАБѢГЪ ТАТАРЪ НОЧЬЮ.

(Отрывокъ)

Не світи їм, місяченьку,
Ні тепер, ні коли,
Тількиж мому миленькому,
Як іде до дому.....
А вжеж місяць за горами,
А Татаре в полі,—
Не світи їм, місяченьку,
Ні тепер, ні коли.....

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Извѣстная любовная пѣсня приспособлена къ описанію татарскаго набѣга.

Основная фраза этой пѣсни получила въ недавнее время въ пѣснѣ объ освобожденіи крестьянъ и такое приспособленіе:

Ох ти, зоре ясненькая, ох ти, зоре ясна,
То же сь нам посвітила, як паньщина згасла.
Ох ти, місяцю круглесенький, не світи нікому,
Тілько тому і царові, як іде з кордону.

(Записки Югозападнаго Отдѣла Имп. Русск. Геогр. Общества, т. I, за 1873 г., Матерьялы, стр. 57).

24.

ТАТАРСКІЙ РОЗДЫХЪ.

А.

Ой у лузі береза стояла,
А на березі зузуля ковала;
Питалася зузуля берези:
«Ой, березонько, чого ти не зелена?»
—Ой як я маю зелена бути,
Коли підо мною Татари стояли,
Копитами землю грасовали,
Мечами гилье обтинали,
Ясненькії огні роскладали,
Криничної води доставали,
В кришталеві фляшки наливали?—
Самфорівці шапочки зносили,
Тай гультяя живцем на паль вбили.

(Чт. въ М. О. И. Д. 1863 г. III, III, стр. 101. № 11).

Конецъ этой пѣсни не ясенъ. Вѣроятно, тутъ есть намекъ на то, что Самборовцы побили **гультяевъ-татаръ** во время ночного роздыха **и сносили ихъ шапки**, т. е. попользовались отъ нихъ добычею.

Б.

В чистом полі береза стояла,
На березі зузуля ковала:
«Чом, береза, біла не зелена?»
—Як я маю зеленою бути,
Підо мною стояли рекрути,
Шабельками гільє обтинали,
До маёра дрібний лист писали:
«Ти маёре пане, ти наш капитане,
«Пусти нас в ліс за Ляшками!

Бо Ляшки здрадливиї люде:
Здрадили Цісаря, шибениця буде.»

(Чт. въ И. М. О. и Др. 1870, III, III. 94.)

Любопытный примѣръ приспособленія старой пѣсни къ новымъ обстоятельствамъ: польскаго возстанія въ Галиччинѣ въ 1848 г.

В.

Ой там в полі береза стояла,
На березі зузуля кувала:
—Чом береза біла, не зелена?
—Як я маю зеленою бути?
Підо мною стояли **рекрути**.
Підо мною стояли Татари,
Шабельками гілля й обтинали,
С під коріня води добували,
Вороного-коня напували.—
Ой пане наш, пане капитане,
Пусти ти нас й а в ліс за **Венькграми**;
Бо ті Венькгри зрадливії люде:
Ой зрадили коня вороного,
Ще ізраде хлопця, молодого.

(Записалъ Михайло Цар.... Около Львова.)

Старые мотивы перепутаны съ новыми до потери смысла.

Г.

1=1 В. Ей у.......... 2—7=2—7 В. 8. Тяжкий вогонь підо мною клали, 9=8 В. З.....коріня воду викопали, 10=9 В. ворон.....нею наповали.

(Холовъ въ Галиччинѣ. Записалъ Амброз. Домицкій).

Д.

Чом ти, гаю, чорний стоїшь,
Чом ти, гаю, не зеленіешь?
—Як я маю зеленіти?
Була зіма сутужная,

Ішло вуйсько великое,
Подо мною ночовало,
Кориньечко подоптало
І гульечко постйнало:
Кориньечко копитками
А гульечко шабельками.

(Гродн. губ., Брестск. у,, с. Косичи.—Памятники народ. творчества въ сѣверозап. краѣ, стр. 34).

25.

ПЛѢНЪ И ОСЛѢПЛЕНІЕ КОВАЛЕНКА ТАТАРАМИ.

А.

Ой въ неділеньку рано пораненько
Да ізбірав женців да Коваленко,
Да й усе женці да й одбірнії
Поробив їм серпи да все золотиї
Ой повів женців, на ярі долини
На ярі долини, на яру пшеницю.
«Ой жніте, женчики, обжинайтеся
І на чорную хмару озирайтеся,
А я піду до дому пообідаю,
Жінку та діточок да одвідаю.»
Ох і жнуть женці розжинаються,
На чорную хмару озираються
Ой тож не хмара, тож Орда іде,
А Коваленко та передок веде.
Вязали руки да сирицею
А залили очі да живицею,
А сковали ніжки да скрипицею.
«Ой повій вітроньку да спід ночі
Да роскуй мої да руки, ніженьки,
Ох, повій, вітроньку, спід темної ночі
Да на мої ж да на кариї очі!»

(Изъ рукописнаго сборника Новицкого).

Б.

Ой в неділю рано пораненько
Тай ізібрав женців Коваленко:
Хлопці, дівчата, та все молодиї,
Поробив їм серпи, та все золотиї.
Ой повів женців долом-долиною
А на тую пшениченьку на озимую:
«О жніте, женці, розжинайтеся,
І на чорну хмару оглядайтеся;
А я піду до дому та поснідаю,
В неділю раненько пообідаю.»
Ой коли трохи та погодивши,
Ведуть Коваленка, та уловивши:
Ведуть Коваленка селом-улицею,
Ізвязали руки ему сирицею.
Ёго білі руки тай ізвязали,
Ёго ніженьки тай іскували,
Ёго карі очі тай зопсували.
«Ой повій, вітре, тай од півночі.
На білее лице, на кариї очі!
Ой нехай же я та подивлюся
На свої женці на молодиї,
А на тиї серпи тай на золотиї.
Ой десь же мене та Господь обідив,
Що рано в неділю я сів пообідав;
Ой десь же мене та Господь побив,
Що рано в неділю я горілку пив.»

(Изъ рукописн. сборника Новицкаго).

В.

Із-за гори буйний вітерь віе,
Там Коваленко пшеницю сіе,
Із-за другої дробен-дошчик мочить
Там Коваленко пшеницю волочить.
Сіе, посівае, до Господа Бога стиха промовляе:

Роди, Боже, пшеницю, як лаву,
Мені на пожиток, а людям на славу.»
У неділю рано, раненько,
Збірае женців Коваленко,
Та збірае женців, та все виборниї,
Хлопці, дівчата, та молодиї.
Та подавав серпи їм золотиї;
Повів женців долом-долиною,
До теї пшениці до озимової.
«Жніте, женці, розжинайтеся;
На чорну хмару оглядайтеся,
А я піду пообідаю,
Як рано буде, то й вас одвідаю.»
Пішов Коваленко битими шляхами
Зострівсь Коваленко та з ляхами [1]).
Взяли Коваленка та звязали,
Звязали ёго та сирицею,
Та укинули у темниченьку,
Та у темниченьку, у холодниченьку.
«Десь же мене та Господь покарав,
Що я в неділю женців позбірав.
У неділю, до схід-сонця поснідати дав,
Ой десь мене Господь Бог не простив,
Що я у неділю серпи позубив.»

(Жаботинъ. К. губ. Зап. Ѳ. Т.)

Г.

1=1 Б А...неділеньку.....пораненьку 2=2 Б. Збірае женьці....
3. Збірае женьці, а все прибірниї,
4=3 Б. Дівки, парубки, а..... 5=5 Б. Та п.....же їх на долину
6=6 А.........озиму. 7=7 Б........розжинайтесь, 8=9 Б назад себе не....... 9=Б з за гори Орда іде,
10. За собою коваля веде
11=15 Б. Ёму....позавъязовані, 12=17 Б. Ёму...позаглажовані
13. Оттож будеш, ковалю, знати,

---

*). Позднѣйшая подставка вм. татаръ.

14. Як неділоньку шановати.
15. «Ой, дай, Боже, такую годину,
16. Щоб забачити світ хоч на часину,—
17. То буду вже знати,
18. Як неділоньку шановати.»

(Метлинскій,—Народн. южнорусск. пѣсни 1854, стр. 324). Запис. на Волыни.

Д.

1=1 В......пораненько. 2=2 А. Та збірав женці та...3=3 В. А всі.... та молоденькі, 4=3 А. А всі..., дівки,... молоденькі 5=7 В......та зажинайтеся, 6=8 Г.....та..... 7=11 В. Ой...... та зажинаются, 8 А назад себе не оглядаются, 9=9 Г. Ой ...... та...... 10 А поперсду та Коваленко иде, 11=25 А....... та Бог скарав, 12 Що в неділеньку та женців збірав.

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Е.

Въ сборникѣ г. Головацкаго (Чтенія, 1863, т. IV, III, 203) перепечатана изъ Кіевлянина Максимовича за 1841 слѣдующая галицкая пѣсня о Коваленкѣ,—въ которой подробности татарскаго набѣга сокращены и искажены,—а религіозная мысль еще болѣе выдвинута.

Ой біда, ненько, не той Коваленько,
Ізбірае женці в неділю раненько:
«Жніть же, женчики, та й не (?) віджинайтеся,
А на чорнявую все поглядайтеся,
А я піду до домоньку, та не забавлюся,
Чи готовый полуденок, та відвідаюся:
Ой зза гори чорна хмара іде,
Там два донці Коваленка веде
Білі рученьки назад му звязали,
Білі ноженькі в кайдани вковали.
«Дай же мі, Боже, неділі діждати,—
Буду я знати, як святковати.»

Коваленко—имя нарицательное. Главною мыслію пѣсни стала теперь обрядно-религіозная, которая и высказывается въ концѣ. Только въ вар. А безъ всякой примѣси рисуется татарскій набѣгъ.

Есть моравская пѣсня на похожую мысль—о почитаніи богослуженія,—но съ фабулою противуположною пѣсни о Коваленкѣ. Витязь, который долженъ былъ начать битву, былъ въ церкви на обѣднѣ, когда стали прибѣгать къ нему звать на бой противъ турокъ. Рыцарь достоялъ обѣдню, и хоть мало уже осталось непобитыхъ людей,—однако онъ одержалъ побѣду.

Tak mu Pân Bůh ščesti dał,
Že mše svaté nezmeškal.— (Sušila, Mořavske nàrodné pisné, 1860. 795).

Болгарская пѣсня **Димана плената** (Болгарски народни пѣсни собрани одъ братья Миладиновци. Въ Загребѣ. 1861., стр. 189) начинается проклятіемъ матери Диманы, за то что послала дочку рано въ воскресенье жать ячмень, убирать хлѣбъ. Дѣвушку взяли въ плѣнъ Гурбети. Дочь потомъ возвращается изъ плѣна.

Въ нашей пѣснѣ замѣчательна подробность—неожиданный набѣгъ татаръ въ то время, когда Коваленковы люди заняты полевыми работами. Такіе случаи бывали въ дѣйствительности: Ерличъ разсказываетъ о нападеніи орды въ 1667 г. на округъ Збаражскій и Вишневецкій, «гдѣ орда забрала много людей, которые орали, другіе сѣяли. Говорятъ, что однихъ домохозяевъ, кромѣ женъ, дѣтей и челяди, взято было 8064». (Latopisiec, II, 117—119). Коваленко изображается въ нашей пѣснѣ, какъ зажиточный домохозяинъ съ челядью.

26.

ПЛѢНЕНІЕ ВОЛЫНЯНКИ ТАТАРАМИ.

А.

Із за гори, гори, з темненького лісу
Татари ідуть, Волиночку везуть.
У Волиночки коса з золотого волоса,—
Щірий бір освітила,
Зелену діброву і биту дорогу.
А за нею біжить у погоню
Батенько її.
Кивнула—махнула білою рукою:
«Вернися, батеньку, вернися рідненькій!

*

Вжеж мене не однімеш, і сам старенький загинеш:
Занесеш голову на чужую сторону,
Занесеш очиці на Турецькі границі!»

(Кіевск. губ.—Метлинскій,—Народн. южнор. пѣсни, 1854, стр. 437).

Б.

Зеленая дубровонька
Чого рано зашуміла?
—Ой якже мні не шуміці!
Через мене Татари йдуць,
Шабельками голье тнуць,
Везут Волиночку,
Молодую Вкраїночку.
За єю погоня іде,
Єє родний бацюхно.
Вона назад позірнула,
Шириною замахнула:
«Ой вернися, мій бацюхно!
Бо ти мене не догониш,
Оно коника утомиш.»

(Зеньковичъ,—Piosenki gminne ludu pińskiego, 1851, 190).

Въ обоихъ варьянтахъ, довольно несходныхъ по формѣ и записанныхъ въ довольно отдаленныхъ одно отъ другаго мѣстахъ, плѣнница называется одинаково **Волыночкою**,—не смотря на то, что во второмъ, полѣсскомъ варьянтѣ географическая терминологія сбивчива: Волынь называется Украиною. Это даетъ основаніе думать, что пѣсня относится къ какому нибудь дѣйствительно случившемуся происшествію: плѣненію татарами дочери какого нибудь волынскаго вельможи, который имѣлъ настолько власти, чтобъ гнаться за татарами.

Примѣры плѣненія татарами знатныхъ семействъ вовсе не рѣдкость въ XV—XVII в. Такъ 1482 г. Кіевскій воевода Иванъ Ходкевичъ былъ взятъ со всею семьею, въ 1549 г. было взято въ плѣнъ все семейство кн. Вишневецкаго въ замкѣ Перемирѣ, въ 1589 г. князь Збаражскій съ семьею и множествомъ шляхты; много шляхты было забрано на Волыни въ 1666 г.

и т. д. Іоахимъ Бѣльскій описываетъ набѣгъ татаръ на Волынь въ 1593 г. съ обстоятельствами, которыя весьма подходятъ къ нашей пѣснѣ о похищеніи татарами знатной **Волыночки** и о погонѣ за нею отца: «татары пришли неожиданно,— и даже половили сторожу; набрали много плѣнныхъ изъ шляхстныхъ домовъ, особенно бѣлаго пола (женщинъ), такъ какъ мущины находились или на судебныхъ засѣданіяхъ волынскаго воеводства, или на сеймѣ.» (Dalszy ciąg kroniki, 202. Варшава 1851).

27.

ДВѢ СЕСТРЫ ПЛѢННИЦЫ—У ТУРОКЪ.

Чому, кури, не пієте,
Чому люде не чуєте?
Турки село звоєвали,
Громадами людей гнали.
Межи ними дві сестриці.
Повели їх по жерниці,
А жерниця ніжки коле,
Чорну кровцю проливає;
Чорний ворон залітає,
Тую кровцю попиває.
Сестра сестрі промовляє:
«Проси, сестро, турка-мужа,
Нехай косу-росу утне,
Най до мамки меї пішле:
Най ся мамка не фрасує,
Най нам віна не готує!
Бо ми віно утратили
Під явором зелененьким
За турчином молоденьким!»

(Чт. въ М. О. И. и Др. 1863, т. III, III, 44).

Стихи 1—4 ср. дальше въ пѣснѣ Тёща въ плѣну у зятя, вар. Б, 1—4, а ст. 15—19 дальше въ пѣснѣ Сторожа у чорнаго лѣса вар. А, 44—49, вар. В. 32—36; стихи 8—10 ср въ пѣснѣ Тёща въ плѣну, вар. А 24—26.

По поводу жалобъ плѣнницъ на «утрату вѣна» приведемъ слова М. Бѣльскаго изъ описанія набѣга татаръ на Галиччину въ 1516 г: «дѣвицъ при родителяхъ, а женъ при мужьяхъ насиловали». (Kronika, 533).

28.

ТРИ ПОПОВНЫ—ВЪ ПЛѢНУ У ТУРОКЪ

Коли турки воёвали,
Білу челядь [1]) забірали;
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.
Єдну взяли по при коні,
По при коні на ремені,
Другу взяли по при возі,
По при возі на мотузі.
Третю взяли в чорні мажі....
Що ю взяли по при коні,
По при коні на ремені,
То та плаче: «Ой, Боже ж мій!
Косо моя жовтенькая!
Не мати тя росчесує,
Візник бичем ростріпує.»
Що ю взяли по при возі,
По при возі на мотузі,
То та кричить:
«Ой, Боже мій, ніжки мої!
Ніжки мої біленькії!
Не мати вас умиває,
Пісок пальці розъїдає
Кровця пуки заливає!»
Що ю взяли в чорні мажі.
То та плаче, то та кричить:
«Ой Боже ж мій, очка мої,
Очка мої чорненькії!

---

[1]) Женщинъ.

Тільки орсак [1]) проходили,
А білий світ не виділи!»

(Чт. въ Имп. Общ. Ист. и Др. въ М. 1863, III, III, 49).

Эта характерная, при своей сжатости, пѣсня рисуетъ намъ тѣ же картины, о которыхъ говоритъ и татарскій авторъ Рамиалъ Хаджа (½ XVI в.), который съ подробностями описываетъ, какъ «плѣнныхъ гнали въ Крымъ, окруживъ ихъ цѣпью верховыхъ и подхлестывая нагайками, клеймили тавромъ, раскаленнымъ въ огнѣ, на тѣхъ-же частяхъ тѣла, что и у животныхъ» —Хартахай, Историч. судьба Крымскихъ татаръ, Вѣстн. Евр. 1867, II, 152.—Одну дѣвушку, видимо болѣе красивую, припрятали въ возъ (чорні мажі). См. дальше примѣч. къ думѣ о Марусѣ Богуславкѣ.

29.

ТРИ ПЛѢННИЦЫ—ПОДОЛЯНКИ.

А.

О сіуй ночі стучало—гриміло,
Я думала што брат з вуйська їде.
А то їхали Татаре-Вуяре,
Везли з собою три Подоляночки.
Три Подоляночки—всі три сестреньки.
Ой старшую везли в червонум убранні,
А середнюю везли в зелёнум жупані,
А найменьшу везли голеньку-нагеньку.
Ой найстаршуй треба чипок вишіти,
А середнюй треба віночок увіти,
А найменьшу треба на Дунай пустити,
Нихай пливе до ойця до матки,
До своеи родиноньки.

(Гродн. г., Бѣльск. у. Памятники Народнаго творчества въ Сѣверо-Западномъ краѣ. Стр. 123).

---

[1]) Тюрко-Венгерск.—страна, край, царство.

Б.

Не дзве хмароньки з-мижи гуор виступают,
Ой-рано—рано з-мижи гуор виступают.
Там Татарове Подуол воёвали
Ой рано—рано и проч.
Вивоёвали три Подоляночки.
Ой рано—рано и проч.
Старшая плаче по вуолах, по коровах,
Ой рано—рано и проч.
Середня плаче своей гурької долі,
Ой рано—рано и проч.
Меньшая плаче до ойця, до матоньки.
Ой рано—рано и проч.
Ой старшуой даці вуоли і корови,
Ой рано—рано и проч.
Середню даці муолодим охвицерам,
Ой рано—рано и проч.
Меньшу пусціці а з ціхою вуодою,
Ой рано—рано и проч.

(Гродн. г., Бѣлост у., близъ м. Заблудова. Памятники Народнаго творчества въ Сѣверо-Западномъ краѣ. Стр. 95).

Пѣсни эти интересны между прочимъ потому, что задержали названіе подолянокъ для плѣнницъ и въ краѣ переходномъ отъ малорусскаго къ бѣлорусскому. Замѣчательна скудость образовъ въ этихъ пѣсняхъ сравнительно съ предидущею.—

30.

ПЛАЧЪ НЕВОЛЬНИКОВЪ НА ТУРЕЦКОЙ КАТОРГѢ.

(Дума)

А.

1. У святу неділю не сизі орли заклекотали,
Як то бідни невольники у тяжкій неволі заплакали,
У гору руки підиймали, кайданами забряжчали;
Господа милосердого прохали та благали:

«Подай нам, Господи, з неба дрібен дожчик,
А з низу буйний вітер!
Хочай-би чи не встала на Чорному морю бистрая хвиля;
Хочай-би чи не повиривала якорів з турецької каторги!
Да вже ся нам турецька-бусурманська каторга надоїла:
Кайдани-залізо ноги повривало,
Біле тіло козацьке молодецьке коло жовтої кості пошмугляло!»
Баша турецький, бусурманський,
Недовірок християнський
По ринку він похожає,
Він сам добре тее зачуває;
На слуги свої, на Турки-яничари зо-зла гукає:
«Кажу я вам, Турки-яничари, добре ви дбайте,
Із ряду до ряду захожайте,
По три пучки тернини і червоної таволги набірайте,
Бідного невольника по-тричі в однім місці затинайте!»
То ті слуги, Турки-яничари, добре дбали,
Із ряду до ряду захожали,
По три пучки тернини і червоної таволги у руки набірали,
По тричі в однім місці бідного невольника затинали;
Тіло біле козацьке молодецьке коло жовтої кості обривали,
Кров християнську неповинно проливали.
Стали бідни невольники на собі кров хирстиянську забачати,
Стали землю турецьку, віру бусурманську кляти-проклинати:
«Ти, земле Турецька, віро бусурманська,
Ти, розлуко християнська!
Не одного ти розлучила з отцем з матерью,
Або брата з сестрою,
Або мужа з вірною жоною!
Визволь, Господи! всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги бусурманської
На тихі води,

На ясні зорі,
У край веселий,
У мір хрещений,
В города християнські!
Дай, Боже, миру царському,
Народу християнському,
Славу на многі літа.

(Максимовичъ, Сборн. Украинск. пѣс. 1849, 10).

Б.

Совершенно сходенъ съ предидущимъ до 41 стиха; только конецъ древнѣе:

Даруй, Боже, милости вашій,
І всёму війську запорозьскому
На многая літа.

(Кулишъ, Записки о Ю. Руси, I, 42).

В.

Што на Чорному морю,
Потреби царській,
Громади козацькій
Там много війська понажено,
У три ряди бідних, безщастних невольників посажено,
По два та по три до купи посковано,
По двое кайданів на ноги покладено,
Сирою сирицею назад руки повъязано.
Тоді бідні, безщасні невольники на коліна упадали,
В гору руки підиймали,
Господа милосердного прохали та благали:
«Господи милосердний! создай з неба ясне сонце—мати.
Нехай будуть кайдани коло ніг ослабати,

Сирая сириця коло рук ослабати.
Хай ми будем, бідні, безщасні невольники
У чужій землі хоч мале число полегкости собі мати.
Тое промовляли,
Землю турецьку кляли проклинали:
«Земле турецька,
Проклята віро бусурманська!
Розлука ти на світі християнська!
Що ти не одного розлучила мужа з жоною,
Або брата з сестрою,
Альбо кровну родину з родиною,
Альбо близьку сосіду з сосідою.
Хто у тобі срібло-злато виробляє,
По всіх землях прохождае,
У турецькій землі нікогда собі отрадости не мае,
Визволь, Господи, невольника з неволі,
На простиї дороги,
На ясні зорі,
На руський берег,
На край веселий,
Меж мир хрещений!»

(Записано М В. Нѣговскимъ въ м. Вильшанѣ, Харьк. губ., Богодухов. уѣзда, отъ кобзаря Петра Колыбабы).

Въ этихъ двухъ думахъ украинскіе плѣнники представляются сидящими на турецкихъ каторгахъ, т. е. галерахъ (**kadriga**—по тур. галера съ 24—26 скамьями для гребцовъ, —отъ 3 до 4 челов. на каждой скамьѣ). Татары обязывались давать въ Турцію часть своихъ плѣнныхъ, другихъ продавали. Такъ въ 1563 г. новый ханъ Крымскій «обязался собрать съ Крымскихъ и Ногайскихъ татаръ полоняниковъ 20,000 человѣкъ и отослать къ султану». (Акты Ю. и Зап. Руси, VI, стр. 151). Правда, на этотъ разъ татары, не захотѣли давать туркамъ даромъ своихъ полоняниковъ

и прогнали хана, но мы имѣемъ нѣсколько указаній, что великорусскіе (а слѣдовательно и малорусскіе) плѣнники были продаваемы туркамъ и работали на каторгахъ. Такъ въ 1663 г. «полоненикъ Курчанинъ рейтарскаго строю Петрушка Аѳонасьевъ сынъ Волобуевъ» въ челобитной царю Алексѣю Михайловичу расказываетъ, что онъ былъ взятъ въ полонъ въ Крымъ подъ Чудновымъ, и изъ Крыму проданъ въ Турскую Землю въ Царьградъ на каторги и на каторгѣ животъ свой мучилъ два годы», пока его не «купилъ гречинъ Юрья Григорьевъ и привезъ въ Волоскую землю», а оттуда передалъ его въ Переясловъ къ брату своему Яну Томарину, а дальше въ въ Москву. Волобуевъ просилъ выдать «греченину четыреста тарелей,» которые тотъ будто бы заплатилъ за него,—«чтобъ впредь было тѣмъ гречаномъ мою братью окупать поводно.» (Акты Ю. и Зап. Руси, V. стр. 176). Другіе плѣненные подъ тѣмъ же Чудновымъ, гдѣ былъ разбитъ въ 1660 г. воевода Московскій Шереметевъ, расказывали въ Каневѣ свои похожденія такъ: одинъ, что «былъ отвезенъ съ товарищи въ Крымъ, а въ Крыму жилъ у служилого Татарина съ пять недѣль; и Татаринъ де продалъ его за море въ Турскую землю въ городъ Таманъ Турченину, а Турченинъ де продалъ его на бейскую каторгу, а на каторгѣ де онъ лѣтовалъ, а съ каторги окупили его Царегороцкіе Гречане; и съ Турскіе де земли поѣхалъ онъ съ Гречаны черезъ Молдавскую землю на Ясы» и т. д.; другой сказывалъ, что былъ «проданъ изъ Крыму въ Царьгородъ, а съ Царьгорода былъ на каторгѣ на Бѣломъ морѣ (Архипелагѣ) и его де окупили тѣжъ Гречане» и т. д. (Акты Ю. и З. Р. V, стр. 267, 278). Въ томъ же 1666 г. Московскіе военачальники распрашивали въ Кіевѣ «изъ Турскія земли выходца Новогорода Сѣверскова Рылскаго помѣщика Родивона Лукьянова», который «сказалъ: взятъ де онъ подъ Чюдновымъ въ полонъ въ Крымъ и былъ въ Турской землѣ на каторгѣ; и въ нынѣшнемъ де году онъ изъ полону вышелъ, а шелъ де онъ изъ Турской земли на Виницѣю, на Цесарскую на Польскую, землю». (Акты Ю. и З. Р., VI, стр. 82).

Извѣстно, что захвативъ въ знаменитой битвѣ въ заливѣ Лепанто, 130 галеръ турецкихъ (94 кромѣ того было сожжено на берегу), испанцы и итальянцы овладѣли 3468 рабами-каторжниками, которыхъ и подѣлили между собою, а 15.000 христіанъ-рабовъ освободили изъ цѣпей. Hammer, Geschichle des Osmanisch. Reiches, 1828, III, 596.

Слова, какими говорятъ наши думы о неволѣ турецкой подходятъ къ словамъ новогреческой пѣсни тоже о неволѣ (Kind, Anthologie Neugriechischer Volkslieder. 1861. 29):

῞Η πὄυρθ'ῄ ὥρα γὶα σκλαβιὰ κ'ή ὥρα γιὰ τα ξένα;
Χωρίζ'ῄ μάνα το παιδὶ κὰι το παιδὶ τὴ μάνα,
Χωρίζονται τ'ἀντρόγυνα τὰ πολυαγαπημένα....

т. е. «развѣ не наступилъ часъ рабства, часъ блужданія на чужбинѣ? разлучается мать отъ дитяти, а дитя отъ матери; разлучаются мужъ съ женою, многолюбящіе».....

«Недовірок христіянскій—ренегатъ; объ этомъ и еще о христіанахъ—каторжникахъ смотр. дальше примѣчаніе къ думѣ о Сам. Кошкѣ.—

31.

ПЛАЧЪ НЕВОЛЬНИКА У ТУРОКЪ О ВЫКУПѢ.

(Дума)

А.

Поклоняеться бідний невольник
Із землі Турецької, із віри бусурманської
У города Християнські,—до отця, до матусі.
Що не может він їм поклонитися,—
Тілько поклоняеться голубонькам сивеньким:
«Ой ти, голубонько сивеньки!
Ти далеко летаеш, ти далеко буваеш;
Полени ти в города Християнські

До отця моёго до матусі
Сядь, пади на подвіръї отцовськім,
Жалобненько загуди:
Об моеї пригоді козацької припомяни.
Нехай отець і матуся
Мою пригоду козацькую знають
Статки, маетки збувають,
Великі скарби собирають,—
Головоньку козацькую із тяжкої неволі визволяють!
Бо як стане Чорнее море сограваги,
То не знатиме отець, либонь матірь
У которої каторзі шукати:
Чи у пристані Козловської [1])
Чи у городі Царьграді на базарі.
Будуть ушкали, Турки яничари набігати,
За Червоное море у Орабськую землю запродати,
Будуть за них сребро, злато, не лічачи,
Сукна дорогі поставами, не мірячи,
За них брати.
Тогді далася бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
Кайдани руки-ноги позъїдали,
Сирая сириця до жовтої кості
Тіло козацькее проїдала.»
То бідниї невольники, на кров, на тіло поглядали
Об вірі Християнський гадали,
Землю Турецьку, віру бусурманськую проклинали:
«Ти, земле Турецькая, віро бусурманськая,
Ти есь наполнена сребромъ, златом
І дорогими напитками;
Тілько же бідному невольнику на світі невільно,
Що бідний невільник у тебе пробуваеть,

[1]) Евпаторія, по тур. Гёзлефъ—1000 очей.—Тамъ стоялъ обыкновенно турецкій горнизонъ. Хартахай, Ист. судьба Кр. Тат., Вѣстн. Евр. 1867, II, 173.

Празника Рожества, будь-ли Воскресення не знаеть.
Все у неволі проклятої, на каторзі Турецької
На Чорнім морі пробувають,
Землю Турецькую, віру бусурманськую проклинають:
«Ти, земле Турецька, віро бусурманська,
Ти розлуко християнська!
Уже бо ти розлучила не единого за сім літ войною:
Мужа з жоною, брата з сестрою
Діток маленьких з отцем і маткою.
Визволь, Боже, бідного невольника
На Свято-Руський берег,
На край веселий, меж народ хрещений!»....

(Лукашевичъ. Малороссійскія и Червонорусскія народныя думы и пѣсни С.-П Б. 1836, стр. 64).

Б.

Не ясний сокіл квилить-проквиляе,
Як син до батька до матері с тяжкої неволі в городи християнські поклон посилае,
Сокола ясненького рідним братом називае:
Соколе ясний,
Брате мій рідний!
Ти високо літаеш,
Чому в мого батька-у матері ніколи в гостях не буваеш?
Полинь ти, соколе ясний,
Брате мій рідний,
У города християнськиї,
Сядь-пади
У мого батька й матері перед воротьми,
Жалобненько проквили,
Ще моему батьку й матері білшого жалю завдай.
Та нехай мій батько добре дбае,
Грунта, великі маетки збувае,
Скарби збірае,

Хай синів своїх с тяжкої неволі турецкої викупае!»
То брат-товариш тее зачувае,
До брата-товариша промовляе:
«Товарише, брате мій рідний!
Та не треба нам в городи християньскі поклону посилати
Своему батьку й матці білшого жалю завдавати:
Бо хотя наш батько й мати будуть добре дбати,
Грунти, великі маетки збувати,
Скарби збірати,—
Та не знатимуть, де, в які тажкі неволі турецкі синів своїх шукати;
Що сюди ніхто не захожае,
Ї люд хрещений не заїжжае,
Тільки соколи ясненькі літают
На темниці сідают,
Жалібненько квилят—проквиляют
Нас всіх бідних невольників у тяжкі неволі турецкі
Добрим здоровьем навіщают....»

(Изъ рукописн. сборн. И. П. Новицкаго).

Въ послѣднихъ двухъ думахъ невольники украинскіе приготовлены къ продажѣ, (во второй думѣ они сидятъ въ темницѣ),—къ продажѣ, какъ говоритъ первая дума «у Царьграді на базарі,» или и далѣе «за Красное море у землю Орабськую.» М. Бѣльскій росказываетъ, какъ барскій староста Претвицъ гнался въ 1541 за татарами, чтобъ отбить у нихъ плѣнныхъ но «прибѣжавъ къ Очакову увидѣлъ, что татары посадили уже плѣнниковъ на корабли и везли ихъ въ Кафу (Θеодосію) продавать.» (Kronika, 582). Вотъ что говоритъ о торговлѣ плѣнными въ Крыму въ XVI в. очевидецъ, Михалонъ Литвинъ (Архивъ Калач. Кн. II, II, Отрывки Михалона 21—25,—напечатано по Базельскому изданію 1615 г. Michaloni Litvani de moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum, Fragmina X etc.)

«Хотя Перекопцы имѣютъ стада, обильно плодящіяся, рабовъ же только плѣнныхъ, однако послѣдними они богаче и потому снабжаютъ ими и другія земли. Корабли, приходящіе къ нимъ часто изъ за моря, изъ Азіи, привозятъ имъ оружіе, одежды и лошадей, а отходятъ отъ нихъ, нагруженные рабами. И всѣ ихъ рынки знамениты только этимъ товаромъ, который у нихъ всегда подъ руками и для продажи, и для залога, и для подарковъ, и всякій изъ нихъ, покрайней мѣрѣ имѣющій коня, даже если на самомъ дѣлѣ нѣтъ у него раба, но, предполагая, что можетъ достать ихъ извѣстное количество, обѣщаетъ по контракту кредиторамъ своимъ въ положенный срокъ заплатить за одежду, оружіе и живыхъ коней, живыми же, но не конями, а людьми, и притомъ нашей крови. И эти обѣщанія исполняются въ точности, какъ будто бы наши люди были у нихъ всегда на задворьяхъ. Поэтому одинъ Еврей, мѣняла, сидя у единственныхъ упомянутыхъ выше воротъ Тавриды, и видя безпрестанно безчисленное множество привозимыхъ туда плѣнниковъ нашихъ, спрашивалъ у насъ, остаются ли еще люди въ нашихъ сторонахъ или нѣтъ, и откуда такое ихъ множество. Такъ всегда имѣютъ они въ запасѣ рабовъ не только для торговли съ другими народами, но и для потѣхи своей дома и для удовлетворенія своимъ наклонностямъ къ жестокости.

«Тѣ, которые посильнѣе изъ этихъ несчастныхъ, часто, если не дѣлаются кастратами, то клеймятся на лбу и на щекахъ и, связанные или скованные, мучатся днемъ на работѣ, ночью въ темницахъ, и жизнь ихъ поддерживается небольшимъ количествомъ пищи, состоящей въ мясѣ дохлыхъ животныхъ, гниломъ, покрытомъ червями, отвратительномъ даже для собакъ.... Когда рабовъ выводятъ на продажу, то ведутъ ихъ на площадь гуськомъ, какъ будто журавлей въ полетѣ, цѣлыми десятками, прикованныхъ другъ къ другу около шеи, и продаютъ такими десятками съ аукціона, при чемъ аукціонеръ кричитъ громко, что это рабы самые новые, простые, не хитрые, только что привезенные изъ народа Королевскаго,

а не Московскаго. Московское же племя считается у нихъ дешевымъ, какъ коварное и обманчивое. Этотъ товаръ цѣнится въ Тавридѣ съ большимъ знаніемъ и покупается дорого иностранными купцами для продажи по цѣнѣ еще большей отдаленнымъ народамъ чернаго племени, Сррацинамъ, Персіянамъ, Индѣйцамъ, Арабамъ, Сирійцамъ и Ассиріянамъ... Когда покупаются тамъ рабы, то не только осматриваются ихъ видимые члены и зубы, которые не должны быть рѣдки и черны, но и сокровенныя части тѣла, и если окажется какая нибудь бородавка, шишка, рубецъ или другой скрытый порокъ или недостатокъ, слѣдуетъ тяжба.... Это бываетъ во всѣхъ городахъ полуострова, особенно въ Кафѣ. Тамъ цѣлыя толпы этихъ несчастныхъ невольниковъ отводятся съ рынка прямо на корабли. Этотъ городъ, ненасытная и беззаконная пучина, кровь нашу пьющая, лежитъ на удобномъ для морской торговли мѣстѣ пролива.» Кафа была главнымъ крымскимъ рынкомъ рабовъ плѣнныхъ и покупныхъ. Тамъ всегда было ихъ до 30,000. Ханъ выбиралъ первый и получалъ пошлину съ каждаго купленнаго раба.—Хартахай, Истор. судьба Крымск. татаръ. Вѣстн. Евр. 1867, II, 174.—

Въ обѣихъ думахъ невольники мечтаютъ о возможности выкупа ихъ родителями. Дѣйствительно, если какой невольникъ еще не проданъ былъ «за море,» а оставался въ Крыму, эта возможность не отнималась совсѣмъ. Изъ Крыму до родныхъ плѣнниковъ могли доходить вѣсти и первые могли вступать въ переговоры о выкупѣ,—какъ это видно и изъ челобитья, съ коимъ обращался къ царю въ 1662 г. «Коробскаго уѣзда (въ **великорос.** области) села Лукнова **попъ Петръ.**»— Священникъ писалъ: «въ прошломъ году.... Татаровя въ селѣ Лукновѣ церковь Честнаго и Животворящаго Креста Господня сожгли со всѣмъ церковнымъ строеніемъ, съ иконами, и съ книгами, и съ ризами, и отца моего, и мать мою, и братишковъ, и мою поподьишку съ дѣтишками взяли въ полонъ, осмнадцать душъ, только я богомолецъ твой одинъ ушолъ; и нынѣ я убогой богомолецъ твой про отца своего и мать, и

про братишковъ, и про попадьишку свою съ дѣтишками провѣдалъ, что они въ Крыму живы..... И нынѣ я богомолецъ твой приволокся къ тебѣ великому государю къ Москвѣ бити челомъ о своей бѣдности..... Пожалуй меня богомольца своего, вели, государь, мнѣ свою государеву дать грамоту къ Запорожскому гетману и ко всему войску, чтобъ мнѣ, богомольцу твоему, по твоему великаго государя указу, тотъ гетманъ и все войско Запорожское на обмѣну давали Татаръ за отца моего и мать, и братьевъ, и поподьишку, и дѣтишекъ моихъ, чтобъ имъ въ бусурманскомъ безвѣріи у поганцовъ въ конецъ не погинуть, а мнѣ бъ твоему богомольцу до остатку не разоритца, и вели, государь, мнѣ, богомольцу своему, на одежу и дорогу дать, какъ тебѣ великому государю Богъ извѣститъ. Царь, государь, смилуйся, пожалуй.» (Акты Ю. и З. Руси, т. V, стр. 120). Сравни въ думѣ ст. 15—17.

По родственности сюжетовъ, думы эти смѣшались у позднѣйшихъ пѣвцовъ съ предидущими, (особенно первая дума),— хотя тѣ и другія передаютъ различныя положенія украинскихъ плѣнниковъ у турокъ. Нѣсколько общихъ стиховъ, что и въ этихъ думахъ, найдете дальше и въ думѣ о побѣгѣ братьевъ изъ Азова, въ думѣ о Марусѣ Богуславкѣ и о Самойлѣ Кушкѣ.

32.

РАЗРУШЕНІЕ БУРЕЮ ТУРЕЦКАГО КОРАБЛЯ.

(Отрывокъ изъ думы).

Ой з за гори хмарка виступае
С тії хмарки дощик накрапае,
Та синёго моря доповняе.
А синее море розіграло,
Турецкий корабель розірвало;
Витопило війська сорок тисяч,
О сорок на сорок, ще й чотирі....

(Гадячъ, Полт. губ.—Метлинскій, Народн. южнор. пѣсни 1854 стр. 446).

Отрывокъ этотъ, очевидно, начало думы. Быть можетъ, въ ней расказывалось о судьбѣ каторжниковъ украинскихъ, гребшихъ на судахъ турецкихъ.

*

33.

ВЫКУПЪ ДѢВУШКИ МИЛЫМЪ ИЗЪ ТУРЕЦКАГО ПЛѢНА.

Верхь Бескида калинова,
Стоïть мі там корчма нова,
А в той корчмі Турчин піє,
Пред ним дівча поклон біє:
«Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губь мене молодойку,
Їде тато, одмін несе,
Одмін несе, возом везе,
Не даст він мі загинути.»—
Одмінойки та й не стало,
Дівча гірко заплакала;
Верхь Бескида калинова
Стоïт мі там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин піє,
Пред ним дівча поклон біє:
«Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губь мене молодойку;
Їде мамця відмінити,
Не даст в'на мі загинути.»—
Одмінойки та й не стало,
Дівча гірко заплакала.
Верхь Бескида калинова
Стоïт мі там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин піє,
Пред ним дівча поклон біє:
«Турчин, Турчин, Турчинойку,
Пе губь мене молодойку;
Їде милий одмін несе,
Одмін несе, возом везе.»
Милий прійшов, та й відмінив,
Ліпшій милий, як брат рідний.—

(Чтенія въ М. О. И. и Др., 1863, т. III, III, 50).

Мотивъ, довольно распространенный въ любовныхъ пѣсняхъ, обставленъ здѣсь образами турецкаго плѣна. Прежде всего, слова пѣсни слѣдуетъ принимать за фигуральныя выраженія силы чувства милаго къ милой. Одна сербская пѣсня въ такомъ родѣ, говоритъ что дѣвушка упала въ воду,— а мать, отецъ и братъ, вмѣсто того, чтобъ вытягивать ее, еще бросаютъ камнями и говорятъ: «тони, тони, дьяволъ,— ты не моя и не была моя.» Только милый (драги) вскочилъ въ воду и говоритъ: «иди ко мнѣ, душенька, ты моя и была моя» В. Караджичъ, I, 204. Ср. тоже 209. Ср. Чт. М. О. И. и Др. 1864, I. III. 80. Въ моравской пѣсни (Sušila, Moravske nàrodné písné, 1860. 328) плѣнникъ у турокъ обращается къ шести родственникамъ съ просьбой выкупить его,—пока наконецъ выкупаетъ его милая.

Французская пѣсня передаетъ тотъ же мотивъ такимъ образомъ:

Ce sont les filles de Lorry....
Elles s'en vont au cabaret....
Elles ont bu dix huit pots d'vin.
Tra la, ah! tra la la,
Ell's ont bu dix-huit pots d'vin
Et une bouteille,
Et une bouteille,
O gué!
Et une bouteille.
L'ont mangé dix-huit jambons..
Et une saucisse.....
Ell's avaient tout's de l'argent,
N'y a que la petite....

L' hotesse lui prit son jupon.
Et sa chemise
Son amant passa par lá.....
Se mit a rire....
—Oh, rendez lui son jupon,
и т. д.
C'est moi qui paira l'écot.
Tra la; ah! tra la la,
C'est moi qui paira l'écot
De la petite,
De la petite,
O gué
De la petite.—

(Очень распространенная пѣсня. Puymaigre,—Chants populaires recueillis dans le pays Messin. 1865, 305—308).

Ср. малорусскую пѣсню:
Ой бре, море, бре!
Сип, шинкарко ще!

Есть у мене та і рідний батько,
(мати, брат)
Викупить мене.

От і батько йде,
Грошей не несе:
От тепер же я, та шинкарочко,
Засів у тебе! и т. д.
Ой бре, море, бре!
Сип шинкарко ще!

Есть у мене та і мила любка
Викупить мене!
От і мила йде
Грошики несе:
От тепер же я, та шинкарочко,
Піду од тебе!

34.

ВЫКУПЪ КОЗАКА МИЛОЮ ИЗЪ ТУРЕЦКОЙ НЕВОЛИ.

А.

Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До батинька листи пише:
«Най сі тато йа змилує
Най мя відси викупує.»
—Щоби за те сину дати?
«Вісім волів тай від хати»
—Ой маю я, сину, дати,
Волиш сину загибати.»—
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До матиньки листи пише:
«Най сі ненько йа змилує
Най мя відсе викупує.»
—Щоби за те, сину, дати,
«Вісім коров йа с теляти.»
—Ой маю я тільки дати,
Волиш, сину, погибати.»—
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До милої листи пише:
«Най ся мила йа змилує
Най мя відси викупує.»

—Щоби за те милий дати?
«Сімсот качок тай від хати.»
—Ой волю я, мій миленький,
30. Весь маенток відгоняти
Ніж ти маеш загибати.—

(Галицкая. Записана Мелитономъ Бучинскимъ).

Б.

1. Пішов Іван в Волощину
Тай в далеку Татарщину;
Там Іванові добре було
Заким Турка не прибуло.
5. Взяло Турків прибувати,
Узяв Іван хорувати.
Лежить Іван тяжко дише,
8—11 Б.=4—7 А.
—Сорок волів йа з ярмами
Ще до того йа з плугами.—
14—15 Б.=9—10 А.
16. Лежить Іван.... 16—20 Б.=13—17 А.
21. Сорок коров йа з телятем
22—23 Б.=19—20 А.
24. Лежить Іван..... 24 Б.=13 А.
25. До братчика листи пише
26 Б. .....братчик..... 26—27 Б.=15—16 А.
28. —Що би за те брате дати?—
29. Сорок коней йа з лошатем
30 Б.=19 А.
31. Волеш, брате, погибати.
32. Лежить Іван..... 32 Б.=13 А.
33. До сестрички..... 33 Б.=14 А.
34. —Най сі сестра йа змилуе
35 Б.=16 А.
36. —Щоби за те брате дати?
37. —Сорок овець йа з ягнятем. 38 Б.—.....брате.....39
39. Лежить Іван.... 39—42 Б.=23—27 А.

43. Сорок козей йа з козятем»
44. —Ой волю я милий дати
45. Ніж ти маеш загибати.

(Записано М. Бучинским.)

Слова: «що то в полі за димове?» вар. А. показываетъ, что тутъ идетъ дѣло о неволѣ у набѣжавшаго войска. Хотя основной мотивъ этихъ и вышеприведенной пѣсень и общій любовный, но во всякомъ случаѣ черты выкупа изъ плѣна въ этихъ пѣсняхъ не далеки отъ дѣйствительности.

И въ одной и въ другой плѣнные представлаются близко отъ ихъ родствениковъ, которые наконецъ и выкупаютъ ихъ. Ерличъ росказываетъ, что въ 1671 г. татары, ограбивъ Волынь и Подолію, сдѣлали списокъ плѣнныхъ и послали польскимъ военнымъ начальникамъ съ предложеніемъ выкупить, кого хотятъ. (Latopisiec, II 178). Ср. слова Герберштейна о томъ, какъ Махметъ-Гирей, получивъ отъ Василія III обязательство платить дань,—отвелъ войско къ Рязани и «далъ позволеніе московитамъ выкупать и размѣнивать плѣнныхъ, а остальную добычу продалъ съ аукціона.» (Записки о Московіи, перев. Анонимова, 1866, 143). Въ 1666 г. «Печерскаго монастыря житель» Григорій Герасимовъ изъ Кіева ѣздилъ въ Бѣлую Церьковь «для сестры своей родной выкупать изъ полону» у татаръ, пришедшихъ помогать Дорошенку. (Акты Ю. и З. Руси, VI, стр. 82).

Въ другихъ аналогическихъ галицкихъ пѣсняхъ милый представлается уже молодымъ разбойникомъ (лединь) сидящимъ не прямо въ плѣну у чужихъ, а вообще въ неволѣ, (Головацк., Чтенія 1863, III, III, 48, Wacław z Oleska, 495) или въ городской темницѣ:

Ой у місці в Бузанові
Седить лединь у неволі
Гей у синім зелізячку,
Тай у білім ремінячку. (Тамъ же, 47).

Милая,—когда къ ней доходитъ вѣсть о заключеніи милаго, который самъ находитъ, что

«Не можь, мила, тільки ізложити,
Мене відсі викупити,»— отвѣчаетъ:
Буду, милий, заробьяла,
Чужу кужіль запрядала,
Буду усе продавала.....
Волію все пострадати
Тебе з відти викупяти,—
Ніжь маю тя в неволенці поминати. (Тамъ же, 49).

Ср. великорусскую пѣсню у Сахарова:

1. Ты воспой, воспой, младъ жавороночекъ,
Сидючи весной на проталинкѣ.
Доброй молодецъ сидитъ во темницѣ,
Пишетъ грамотку въ отцу, къ матери,
5 Онъ проситъ того жавороночка:
«Отнеси ты, младъ жавороночикъ,
На мою ли, ахъ на дальнюю сторону,
Ты мое письмо къ отцу къ матери.»
Во письмѣ пишетъ доброй молодецъ:
10. «Государь ты мой, родной батюшка!
Государыня ты моя, родна матушка!
Викупайте вы добра молодца,
Добра молодца, своего сына,
Своего сына, своего родимаго.»
15. Какъ отецъ и мать отказалися
И весь родъ-племя отрекалися:
«Какъ у насъ въ роду воровъ не было,
Воровъ не было и разбойниковъ.»
Ты воспой, воспой и т. д., какъ 1—3.
22=4..... къ красной дѣвицѣ.
23. Въ другой разъ проситъ жавороночка;—
Чтобъ отнесъ письмо къ красной дѣвицѣ.
25. Во письмѣ пишетъ добрый молодецъ:
«Ты душа ль моя, красна дѣвица,
Моя прежняя полюбовница!
Выкупай, выручай добра молодца,

Своего прежняго полюбовника.»
Какъ возговоритъ красна дѣвица:
—«Ахъ вы нянюшки мои, мамушки,
Мои сѣнныя вѣрныя дѣвушки!
Вы берите мои золоты ключи,
Отмыкайте скорѣй кованы ларцы,
Вы берите казны сколько надобно,
Выкупайте скорѣй добра молодца,
Моего прежняго полюбовника.»

(Сказанія Русск. Народа, 1841, 228).

Если только стихи 1—4 вар. Б. не смѣшеніе географическихъ терминовъ, то въ нихъ можно видѣть память о томъ времени, въ XV в. когда въ Крыму мирно жили генуезцы (волохи) и татары и среди нихъ русскіе,—до подчиненія Крыма туркамъ, особенно въ правленіе перваго изъ Гиреевъ, Девлета (1428—1467). Девлетъ жилъ въ мирѣ съ обѣими Русями и отдалъ сына, Менгли-Гирея, учиться генуезцамъ. Когда Магометъ II прислалъ визиря въ Крымъ, —Менчли-Гирей сначала былъ за генуезцевъ, но потомъ призналъ власть Турціи и раззорилъ съ турками генуезскую Кафу. Съ той поры начались жестокіе набѣги Крымскихъ татаръ на Южную Русь. Хартахай, Ист. с. Кр. тат. В. Евр. 1867, II, 138—139.

35.

ПОБѢГЪ ТРЕХЪ БРАТЬЕВЪ ИЗЪ НЕВОЛИ ТУРЕЦКОЙ ИЗЪ АЗОВА.

(Дума)

А.

Ізпід города, зпід Азова то не великі тумани уставали,
Як три брати рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
Із города, із Азова, з тяжкої неволі
У землю християнську до батька, до матері, до роду утікали.
Два брати кінних,
А третій брат, менший, піша пішаниця,

За кінними братами уганяе,
І на біле каміння,
На сире коріння
Свої ніжки козацькі-молодецькі побивае,
Кровью слід заливае
І до кінних братів словами промовляе:
«Братики мої рідненькі,
Голубоньки сивенькі!
Добре ви учините,
Мене, найменьшого брата, між коні возміте,
І в землю христіянську, до отця, до матері, до роду надвезіте.»
І ті брати тее зачували,
Словами промовляли:
«Братіку милий,
Голубоньку сивий!
Ради б ми тебе між коні узяти,
І буде нас Азовська орда наганяти
Буде в пень сікти-рубати,
І буде нам велику муку завдавати»
І тее промовляли,
Відтіль побігали.
А меньший брат, піша пішаниця, за кінними братами вгоняе,
Коні за стремена хватае,
І словами промовляе;
Слізами обливае:
«Братіки мої рідненькі,
Голубоньки сивенькі!
Не хочете мене між коні узяти,
Возьміть мене постриляйте-порубайте
І звіру та птиці на поталу не подайте.»
А ті брати тее зачували,
Словами промовляли:
«Братіку милий,

Голубоньку сивий!
Що ти кажеш,
Мов наше серце ножем пробиваєш,
Що наші мечі на тебе не здиймуться,
На дванадцять частей розлетяться,
І наша душа гріхів до віку не відкупится.
І будем ми до байраків, до мелюсів добігати,
І будем ми тернове віття, верхи стинати,
І будем тобі, найменьшому брату, пішій пішаниця, на признаку покидати,
Щоб знав з тяжкої неволі
В землю християнську
До батька, до матері, до роду куди утікати»
І тее промовляли
Відтіля побігали.
І до байраків, до мелюсів добігали,
І тернові віття, верхи стинали,
Свому найменьшому брату, пишій пишаниці, на признаку покидали.
Далі з байраків, із мелюсів вибігали,
І не стало ні байраків, ні мелюсів ставати,
І тільки поле лилие,
На єму трава зелена зеленіе.
На шлях Муравський вибігали,
І един до единого словами промовляли.
Що промове середульший до старшого:
«Братіку рідненький,
Голубоньку сивенький!
І ну думати-гадати,
Зпід червоного каптана чорні китиці видирати.
Своему брату найменьшому, пішій пішаниці, на признаку покидати,
Щоб знав, куда у землю християнськую
До батька, до матері, до роду прибувати.»
Старший брат тее зачувае,

Словами промовляе:
«Братіку милий,
Голубоньку сивий!
Лиш ми будем коло своїх каптанів чорні китиці видирати,
І як-дасть нам Господь до батька, до матері, до роду прибувати,
І ні в чім буде між білу челядь піти погуляти.»
Середульший брат на те не потурае,
Зпід червоного каптана чорні китиці видирае,
І своёму меньшому брату, пішій пішаниці по шляху
Муравському на приміту покідае.
А старший брат тее забачае,
Середульшого брата на сміх підиймае.
Братіку рідний,
Голубоньку сизий!
Либонь ти собі жіноцький розум маеш
Що ти на собі прекрасну одежу теряеш.
Як дасть нам Господь до отця, до матері до роду прибувати,
Ні в чім буде піти міжь білу челядь погуляти.»
Тее промовляли,
Віттіля побігали.
І бігли не день, не два,
Не три й не чотирі,
І до Савур-могили добігали,
На Савур-могилі три дні, три ночі спочивали,
Свого найменшого брата, пішу пішаницю піджидали,
А меньший брат, піша пішаниця, до тернів до байраків добігае.
І тернове віття, верхи у руки бере-хапае,
До серця козацького прикладае,
Слізми обливае:
Сюди мої два брати кінні пробігали,
Тернові віття, верхи стинали

І мині, найменьшому брату, пішій пішаниці, на признаку
покидали,
Щоб знав я з тяжкої неволі
В землю християнську,
До батька, до матері, до роду утікати.»
Теє промовляє,
Віттіля побігає,
Із байраків, із мелюсів вибігає.
Не стало байраків, ні мелюсів ставати,
І тілько поле лиліє,
На єму трава зелена зеленіє.
На шлях Муравський вибігає
І по шляху Муравському вибігає,
З під червоного каптана чорні китиці забачає
У руки бере-хватає.
До серця козацького-молодецького прикладає,
Слізами обливає,
Словами промовляє:
Сюди мої два брати кінні пробігали,
І видно, їх Азовська орда доганяла
І посікла-порубала,
Мене, найменьшого брата, пішу пішаницю, у тернах,
у мелюсах на спочинку минала!
І колиб їх кість, каже, я знаходив би,
Поховав би, похоронив би,
Звіру та птиці на поталу не подав би.»
І теє промовляє,
Віттіля побігає;
До Савур-могили добігає,
І тільки своїх братів рідних трошки сліди забачає.
І на Савур-могилу збігає,
Словами промовляє,
Слезами обливає:
«Побило мене в полі
Три недолі:

Перва доля безхлібна,
Друга доля безвідна,
Третя доля, що своїх братів рідних не догнав.»
І буйний вітер повіває,
Бідного козака безщасного з ніг вже валяє!
От меньший брат на Савур-могилу лягає,
Головку зклоняє.
І вовки сіроманці набігали,
І орли сизопери налітали,
На кудрі наступали;
Вони смерти дожидали.
Меньший брат, піша пішаниця, теє зачуває,
Словами промовляє:
«Когда б мені Біг дав на ноги козацькі встати,
Семипъядную пищаль підняти
І орлам сизоперим кулю на подарунок подарувати.»
І тоді найменьший брат, піша пішаниця, на ноги встав,
Семипъядную пищаль підняв
І орлам сизоперим кулю на подарурок подарував.
І тоді меньший брат на Савур-могилу схожає,
Голову схиляє,
Батькову-матчину молитву споминає,
І Богу душу оддає.
Тойді сиві зозулі налітали,
У головках сідали
І так як рідні сестри кували.
Тойді орли сизопері налітали,
На кудрі наступали,
З лоба очі видирали.
І вовки сіроманці набігали,
Кості по байраках, по мелюсах розношали.
А два брати кінниї до річки до Самари добігали,
І єдин до єдиного словами промовляли,
Що промове до старшого середульший:
«Братіку рідненький,

Голубоньку сивенький!
Добре ми вчинімо,
Свої коні козацькиї напасемо й напоїмо:
Тут трави зелені, води холодні,
Очерети воздобни.»
Каже: «попасемо,
Свого найменьшого брата підождемо.»
Тойді середульший брат до старшого брата словами промовляе:
«Братіку рідненький,
Голубоньку сивенький!
Як дасть нам Господь до батька, до матері, до роду прибувати,
Як ми будем перед батьком, перед матірью отвіт оддавати?
А старший брат тее зачувае,
Словами промовляе:
Лиш ми будем, середульший брате, перед отцем, перед маткою отвіт оддавати,
Лучше ми будем свою батьківщину у двох паювати,
Лиш ти будеш, середульший брате, перед батьком, перед маткою попереду отвіт оддавати,
І буде твоя голова від моёго меча із плич відпадати,
Я могу отвіт і сам росказати.»
І тее промовляли,
Віттіля побігали.
І бігли не день, не два,
Не три й не чотирі.
Четвертої неділі до отця, до матері добігали;
Отець да й мати за ворота виходили, на здоровье питали:
«Сини наші, сини,
Два, як ясненькі соколи!
Чи в одній ви неволі бували?
Чи одному ви пану слуговали?
Чи разом із неволі тяжкої втікали?»
Старший брат тее зачувае,

Слóвами промовляе:
«Батько і мати!—не в однiй ми неволі бували.
Не одному пану слуговали,
Не разом із тяжкої неволі втікали».
А середульший брат тее зачувае,
Із коня встават,
Слезами обливае,
Перед отцем, перед маткою по правдi отвiт оддавае:
«Отець да і мати! у однiй ми неволі бували,
І одному пану слуговали;
І разом ми з тяжкої неволі втікали,
Отець да і мати старшого сина кляне, проклинае,
Із очей згоняе,
Середульщого сина ситить, жалуе, поважае,
За гостя принімае.
А меньший син, піша пішаниця, за гостя приникае.
І вже ёго слава не вмре, не поляже,
Буде слава помиж царями,
Помиж панами,
Помиж православними християнами.

(Записано М. В. Нѣговскимъ въ мѣст. Вильшанкѣ, Харьк. губ., Богодух. уѣзда, отъ Кобзаря Петра Колыбабы).

Б.

Як із землі Турецької,
Да з віри бусурменської,
Із города із Азова не пили-тумани вставали:
Тікав повчок;
Малий-невеличок,
Тікало три братики рідненькі,
Три товарищі сердешні.
Два кінних, третій піший-піхотинець,
За кінними біжить-підбігае,
Чорний пожар під білі ноги підпадае,

Кров сліди заливає,—
За стремена хватає,
Словами промовляє:
«Братте миле, братте любе!
Хоть одно ви милосердие майте,
Оправи кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене, брата піхотинця, міждо коні беріте,
Хоч милю верст увезіте
І доріжку укажіте.
Нехай я буду знати,
Куди за вами в городи християнські з тяжкої неволі втікати.»
То старшій брат згорда словами промовляє:
«Чи подобенство, мій брате,
Щоб я своє добро Турецьке на шляху покидав,
Тебе, труп, на коня брав?
Одначе ми сами не втечемо,
Ні тебе не ввеземо.
Будуть Кримці та Нагайці, безбожні бусурмени,
Тебе, пішого-піхотинця на спочинках минати,
А нас будуть кіньми доганяти
І назад у Турещину завертати.»
То брат піший-піхотинець за кінними біжить-підбігає,
Чорний пожар під білі ноги підгортає,
Словами промовляє:
«Братте любе, братте миле!
Хоч одно же ви милосердиє майте,
Назад коней завертайте,
З піхов шаблі виймайте,
Мині, брату меншому, пішому-піхотинцю, з пліч голову здиймайте,
У чистому полі поховайте,
Звіру-птиці на поталу не подайте.»

То брат старший згорда словами промовляє:
«Чи подобенство, брате, тебе рубати?
Одначе шабля не візьме,
Рука не зведется,
Серце не осмілится
Тебе рубати!
А як ти жив-здоров будеш
Сам у землі християнські увійдеш.»
То брат найменший, піший-піхотинець, за кінними підбігає
Словами промовляє:
«Браттє миле, браттє любе!
Хоч одно же ви милосердиє майте,
Будете до тернів, до байраків прибігати,
Так у боки забігайте,
Віти тернові рубайте,
По шляху покидайте,
Мині брату пішому-піхотинцю, на признаку давайте».
То став брат старший та середульший до тернів до байраків прибігати,—
У боки забігали,
Віти тернові зелені рубали,
Брату меншому, пішому-піхотинцю, признаку давали.
Да став же брат найменший, піший-піхотинець, до байраків прибігати,
Став віти тернові знахожати:
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І слёзами ридає:
«Боже мій милий, Сотворителю небесний!
Видно то мої братикі сюда з тяжкої неволі втікали,
Об мині велике старанне мали.
Колиб мині Господь поміг зсиї тяжкої неволі Озівської втікати,
Мог би я своїх братиків при старості літ шановати й поважати.»
*

То став же брат старший та середульший на полівку ізбігати
На степи високі, на великі дороги росхідниї,—
Не стало тернів да байраків рубати;
До став же брат середульший до старшого промовляти:
«Нум брате, ми з себе зелені жупани скидати,
Червону та жовту китайку видирати,
Пішому брату меншому, на признаку покладати
Нехай він бідний знає, куди за нами, кінними, тікати.»
До став же брат старший згорда словами промовляти:
«Чи подобенство, брате, щоб я своє добро Турецьке на шматки драв,
Брату меншому на признаки давав?
Як він жив-здоров буде,
Так сам у землі християнські, без наших признаків усяких прибудє.»
До брат середульший милосердие має,
Із свого жупана червону та жовту китайку видирає,
По шляху стеле-покладає,
Меншому брату признаки даває.
То став брат найменший, пішій-піхотинець, на полівку ізбігати,
На степи високі, на великі дороги розхідниї,—
Нема ні тернів, ні байраків
Ніяких признаків.
Став червону китайку да жовту знахожати.
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І слёзами ридає:
«Що не дурно ж ся червона да жовта китайка по шляху валяется:
Либонь моїх братиків на світі не має:
Альбо їх порубано,
Альбо їх постреляно,

Альбо у горду тяжку позаймано!
Колиб я мог добре знати,
Що їх порубано, альбо постреляно,
Мог би я в чистому полі тіла шукати,
В чистому полі поховати,
Звіру-птиці на поталу не дати».
Одно ж брата найменшого, одно безвіддя
Друге безхліба,
Трете те, що тихий вітер з ніг валяе.
До Өсавур-могили прибуває.
На Осавур-могилу зіхожає,
Там собі безпечно девятого дня спочивок має,
Девятого дня із неба води-погоди вижидає,
Мало-немного спочивав,
К ёму вовці-сірохманці нахождали,
Орли-чорнокрильці налітали,
В головках сідали,—
Хотіли заздалєгоди живота темний похорон одправляти.
Тоді він словами промовляе:
«Вовці-сірохманці, орли-чорнокрильці,
Гості мої милі!
Хоть мало-немного обождіте,
Поки козацька душа з тілом розлучиться.
Тоді будете мині з лоба чорні очи висмикати,
Біле тіло коло жовтої кості оббірати,
І комишами вкривати.»
Мало-немножко спочивав...
От, руками не візьме,
Ногами не пійде,
І ясно очима на небо не згляне...
На небо взирае,
Тяжко воздихае:
«Голово моя козацькая!
Бувала ти у землях Турецьких,
У вірах бусурменських;

А тепер припало на безвідді, на безхлібї погибати.
Девятий день хліба в устах не маю,
На безвідді, на безхлібї погибаю!»
Тут тее промовляв.... не чорна хмара налїтала,
Не буйни вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.
Тоді вовці-сирохманці нахождали
І орли-чорнокрильці налїтали,
В головках сідали,
З лоба чорні очі висмикали,
Біле тіло коло жовтої кості оббірали,
Жовту кість по-під зеленими яворами розношали,
І комишами вкривали.
А ще став брат старший да середульший до річки Самарки прибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Став брат старший до середульшого промовляти:
«Станьмо, братіку, тута, коні попасімо!
Тут могили великі,
Трава хороша
І вода погожа
Станьмо тутечка, подождімо,
Поки сонце обігріе,
Чи не прибуде ік нам наш піший-піхотинець.
Тоді на ёго велике усердие маю,
Усю добич скидаю,
Ёго, пішого, міждо коні хватаю.»
—«Було б тоді, брате, як я казав, хватати!
Тепер девятий день минув,
Як хліб-сіль їв,
Воду пив,
Досі й на світі немае.»
Тоді вони коней пустопаш попускали,
Кульбаки під себе послали,
Ружжя по комищах поховали,

Безпечно спать полягали,
Світової зорі дожидали.
Став Божий світ світати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку у Християнськи землі утікати,—
Став брат старший до середульшого промовляти:
«Як ми будем, братіку, до отця до матки прибувати,
Як ми їм будем повідати?
Будем ми, брате, по правді казати,—
Буде нас отець-мати проклинати;
А будемо ми, брате, перед отцем, перед маткою олгати,—
Так буде нас Господь милосердний і видимо, й невидимо карати.
А хіба, брате, так і скажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
Ї ночної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до его забігали:
«Устань, брате, з нами, козаками, з тяжкої неволі втікати!»
Либонь-то він так іказав:
«Тікайте ж ви, братці,
«А я буду тут оставаться
«Чи не буду собі луччого долі-щастя мати.»
А буде отець-мати помірати
І будем грунта-худобу на дві часті паювати.—
І трете меж нами не буде мішати.»
Тут тее промовляли,
І не сизі орли заклекотали,
Як їх Турки-яниченьки із-за могили напали,—
Постреляли, порубали,
Коні з добиччу назад у город, у Турещину позавертали.
Полегла двох братів голова вище річки Самарки,

Третя у Осаур-могили.
А слава не вмре, не поляже
Однині до віка!
А вам на многая літа!

(Х. Оржица, Лубенск. у. Полт. губ. Зап. отъ кобз. Архипа Никоненка П. А. Кулишъ, Записки о Южной Руси 1856, т. I, стр. 32—42).

В.

Ой тоді то не сиви тумани вставали,
То з города Азова три брата з тяжкої неволі Турецької втікали.
То брати старші рідні, обидва кінні,
А найменьшій брат пішій піхотою за кінними братами уганяе,
На сирі коріньа, на білі каміньа ніжкі свої козацкії посівае,
Кровью сліди заливае, до кінних братів уганяе,
За стремена хватае, дрібними слезами обливае;
Словами промовляе:
«Брати мої старші, рідненькі!
Прошу я вас, хоч трішки надождите.
Коні свої козацькії попасите,—
Мене найменьшого брата між себе на коні возьміте,
До города Хрестьянського хоч мало підвезіте,
Нехай-же я буду знати,
Куди в городи Хрестьянськи до отца до матки дохождати!
Прошу я вас, брати мої старши,
Хоча мене на коней возьміте,
Хоч міні з плеч голову здійміте,
В чістому полі тіло козацьке схороните,
Птиці й звірю не поталу не пустите.
То старшій брат тое зачуває,
До найменьшого брата словами промовляе:
«Брате наш, найменьшій, рідненькій!

Рука наша не здійметься, серце не восхититься.
Булатна шабля не йме тебе, найменьшого брата рубати,
Лучше будемо, брате, тернами та байраками гуляти,
Будемо тобі верховіття у тернів стинати,
Будемо тобі на признаки на шляху покидати.—
То бігли тії брати не день, не два, не три й не чотире,
А найменьшого пішого брата на Азовскому степу повидали;
А як стали з тернів, з байраків вибігати,
І того й сего найменьшому брату на признаки покидати,
Найменьшому брату на признаки покидати.
То середульший брат старшому брату словами промовляє:
«Брате мій старшій, рідненькій, прошу я тебе:
Тут трави зелені, води здорові, очерети удобні!
Станемо хоч мало не много коні свої попасімо,
Свого пішого брата хоч трохи подождимо,
На коней возьмімо,
В городи Хрестьянськи хоч мало надвезімо.
Нехай-же наш найменьшій брат буде знати;
Куди в городи Хрестьянськи до отця до матки дохожати.»
То старшій брат до середульшого брата словами промовляє:
«Брате мій середульший, рідненькій!
Як будемо свого брата пішого наджидати,
То буде за нами з города Азова велика погонь уганяти,
Буде нас кінних братів доганяти,
Буде нас на три штуки рубати,
Або буде нас в гіршу неволю живьем завертати,
А нашого найменьшого пішого брата
Буде в тернах, в байраках на спочинках минати,—
То ми свого брата пішого не звеземо,
А сами з Азовської Турецької неволі не втечемо.»—
То той середульший брат добре дбає,
Один на собі каптан має,
Та з під того жовті та чорні кити видирає,

Свому найменьшому братові по шляху покидає.
Тоді біг той найменьшій брат не день, не два, не три й не чотире,—
Став з тернів, з байраків вибігати,
Став жовти та чорни китиці з під каптана знахожати.
В рукі хватає, дрібними слёзами обливає,
Словами промовляє:
«Ой не дурно моїх братів китиці по шляху валяються!
Певно, моїх братів обоїх на світі не має!
Певно, за ними з города Азова погонь уганяла,
Моїх кінних братів доганяла,
На три штуки рубала;
Або ще в гіршу неволю живьем завертала;
А мене пішого у тернах та байраках на спочинку минала.
Колиб мині Бог поміг
Хоча їх тіло неживоє у степу знахожати,
Мог-би я їх тіло козацьке у степу поховати,
Птиці й звірю на поталу не подати.
Ой, годі-ж мині за кінними братами уганяти;
Час мині козацьким ногам пільгу дати.
Що одно безводье, а друге безхлібе,
А третье буйний вітер в полі повіває,
Бідного козака з ног валяє.
Став тоді найменьшій брат пішій свою козацьку голову склоняти,
Стали тоді сизокрилі орли налітати,
На чорнії кудри наступати,
З лоба очі видирати.
То він добре дбає,
До сизокрилих орлів словами промовляє:
«Ой ви орли сизокрилі,
Ви гості не люби й не мили!
Ізождіте хоч мало не много; як буде душа з тілом розлучатися,
Тоді будете налетати,

З лоба очі видирати.»
Тоді ще й дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кости тіло обдирала.
Ще й зозулі налітали, у головах сідали,
Як рідні сестри кукували;
Ще й вовки сіромани находжали,
Жовту кость по балках, по тернах розношали,
Жалобненько хвилили проквиляли.
То-ж вони усі козацький похорон одправляли.
Стали конні брати до городів християнских доходжати,
Стала в їх сердцях велика туга налягати.
То середульший брат до старшого брата словами промовляе:
«Братіку мій старший рідненький!
Не дурно к нашим серцям велика туга налягае:
Певно нашого брата на світі не мае.
Як будемо, брате, до свого отця й до матері доходжати;
Як будуть вони нас питати,
То що, брате рідний, станемо казати?»
То старший брат до середульшого промовляе:
«Скажемо: ми не в одного пана в неволі бували,
Ночної пори з неволі втікали,
Ёго сонного будили, не збудили;
Та там ёго у неволі й зоставили.»
То середульший брат тое зачувае,
До старшого брата словами промовляе:
«Як не будем отцю й матері правди казати:
То буде нас отцевська й материнська молитва карати.»
Тоді старшиї брати у ліси Самарськи заїзжали,
По над річкою Самарью опочивку собі мали,
Коней попасали.
В той час безбожниї бусурмани набігали,
Та й тіх двух братів піймали,
У кайдани заковали, на степу розъїзжали;

А після тіло козацьке карбовали,
У чистому полі роскидали,
Голови на шаблі вздіймали, та глумовали.
От-же то, панове, хоча й легли,
Полегли голови трех братів;
Та слава їх не помре між царями, між панами,
Між православними хрестьянами.
Дай, Боже, миру царському,
Міру хрестьянскому
Втім здравіє на многа літа. Аминь.

(Запорожская стар. Срезневскаго I. 34).

Г.

Із города із Азова не великиї тумани вставали,
Три брата рідненьких з тяжкої неволі втікали.
Два кінних; третій піший за ними підбігає,
На сире коріння, на біле каміння
Ніжки свої козацькиї посікає, кровю сліди валиває,
До кінних братів добігає, словами промовляє:
Станьте ви, братця! коней попасіте, мене подождіте,
З собою візьміте, до городів хрестянських підвезіте».
То сердульший тее зачував, старшого питав;
То старший ёму словами промовляв:
—Чи ще-ж тобі не далася тяжкая неволя знати?...
Як будем ми брата дожидати,
Буде нас погонь доганяти,
Буде нас стреляти, рубати
Або в тяжкій роботі будем пропадати.—
«Коли-ж мене братця, не хочетє ждати,—
Став менший промовляти,—
То прошу вас, братця: на праву сторону звертайте,
Шаблі із піхв винімайте,
Тіло мое порубайте,
В чистім степу поховайте

Звіру та птиці на поталу не дайте!»—
То середульший теє зачував,
Словами промовляв:
«Сёго, брате, із роду нігде не чували
Щоб рідною кровю шаблі обмивали,
Або гострим списом опрощенне брали.»
—«Коли-ж не хочете, братця, мене рубати,
То прошу вас, братця, як будете до байраків прибувати,
Тернові вітки в запілле рубайте.
Мині признаку покидайте!»
То вже два козаки в байраки вїжжае;
Середульший брат милосердие мае:
Верховіття у тернів зтинае,
Меншому брату приміту покидае.
А як стали на Муравський шлях виїжжати,
Нічим ёму признаків покидати;
Він червону китайку з під жупана видирае,
По шляху розкидае
Меншому брату приміту зоставляе.
То як став пішеходець з тернів виходити,
Став червону китайку находити:
У руки хватае, дрібними слёзами обливае.
«Не дурно, промовляе, червона китайка по шляху валяе,
Мабуть моїх братів на світі немае!...
Мабуть за ними з города Азова погоня вставала,
Мене в тернах на спочиві минала,
Братів моїх догоняла, стреляла, рубала!
Колиб мині Біг
Милосердий поміг
Тіло козацьке находити,
В чистім стёпу хоронити!»
Що одно безвідде, друге безхлібе
Трете буйний вітер в полі повівае,
Бідного козака з ног валяе...
—«Ой годі-ж мині за кінними братами уганяти,

Час мині козацьким ногам пільгу дати!»
То тее промовляв,
До Савор-могили прибував,
Під Савор-могилою спочивав.
В той час сизі орли налітали
Пильно в очі козакові заглядали.
Козак тее забачає,
Словами промовляє:
«Орли сизопери,
Гості мої милі!
Прошу я вас тогді налітати,
З лобу очі мині висмикати,
Як не буду я світа Божого видати...»
То тее промовляв,
За час за годину милосердому Богу душу оддав.
Тоді орли налітали, з лобу очі висмикали,
Тоді ще й дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло оббірала.
Вовки-сіроманці набігали, тіло козацьке рвали,
По тернах, по балках жовту кость жваковали,
Жалобненько квилили, проквиляли:
То ж вони козацькиї похорони одправляли!
Де ся взялась сиза зозуленька,
В головках сідала, жалобно кувала;
Як сестра брата, або мати сина оплакала.
Стали кінни брати до городів хрестянських дохожати,
Стала к їх серцям туга налягати.
То середульший брат до старшого брата словами промовляє:
«Не дурно к нашим серцям велика туга налягає:
«Мабуть нашого брата живого на світі немає!
«Як будемо, брате, до отця й матері прибувати?
«Як будуть вони нас питати, та що станемо казати?
То старший брат тее зачуває,
До середульшого словами промовляє:

«Скажем: не в одного пана в неволі бували,
Нічної доби з неволі втікали,
Его сонного будили не збудили,
Там его в неволі й зостановили!»
То середульший брат тее зачувае,
До старшого брата словами промовляе:
«Як не будем отцю й матері правди казати,
То буде нас отцевська й материнська молитва карати.»
Тоді старші брати на поля Самарські виїжжають,
Над річкою Самарською опочивку собі мають
Коней попасають.
В той час безбожниї бусурмани набігали—
І тих двух братів порубали,
Тіло козацьке карбовали,
В чистім полі розкидали,
Голови на шаблі вздиймали, долго глумовали!

(Украинскія народныя пѣсни. Максимовича 1834, стр. 9).

Д.

Ой то не пили пилили
Не тумани уставали,—
Як із города Азова із тяжкої неволі
Три братикі втікали
Два кінних, третій піший пішениця,
Як би той чужий чужениця,
Біжить-підбігае....
Під білі ноги пожар підпадае,
Кров сліди заливае!
То він своїх братів доганяе,
Между коні убігае,
Словами промовляе,
Гірко слёзами ридае,
За стремена хватае:
«Брати-ж мої старшиї, милиї,

Як голубоньки сивиї!
Ей, то станьте (ви), коні попасіте,
Мене, меншого брата, підождіте;
Або назад завернітесь,
Да на коні возьміте,—
Хоть мало підвезіте:
Нехай я буду знати,
Куди в городи християнські
До отця, до матки в гості прибувати?»
—«Ой, братіку наш менший, милий,
Як голубонько сивий!
Ой та ми сами не втечемо
І тебе не увеземо;
Бо із города Азова
Тяжко-велика погоня буде;
То ти будеш по тернах, по байраках схоронятися,
А нас (погоня) буде догоняти,
Стріляти-рубати,
Або живих в полон займати.»
«Ой, брати-ж мої старші, милиї,
Як голубоньки сивиї!
Ой, есть у вас ясний міч..
Та здийміть мині головку з пліч,
Та тіло мое козацьке-молодецьке
А в чистому полі поховайте,
Да звіру-птиці на поталу [1]) не дайте!»
То ті брати промовлять словами,
Обіллются гірко слізами:
—«Ой, братіку наш меньший, милий,
Як голубонько сивий!
Ой, хоть у нас ясен міч е,
Так наше серце козацькее-молодецкее не осьмілиться,
І рука наша козацька-молодецька не воздойме

---

[1]) Потала—то пища звіру-птиці, або пожива. Замѣчаніе пѣвца.

І наш ясен міч твоеї головоньки не йме:
На прах розпаде!»
«Ой, брати-ж мої старшиї, милиї,
Як голубоньки сивиї!
Їдьтеж ви шляхами
Та рубайте тернове вітя шаблями
Та зелениї байраки,
Та розкидайте меншому брату, пішому пшениці шляхами,—
Для козацької призпаки,
Щоб я мог знати,
Куди у городи Християнські
До отця до матки в гості прибувати.»
То то-ж-то їхали брати шляхами,
Рубали терновиї віті шаблями
І зелениї байраки,
Розкидали меншому братові, пішому пшениці
Для козацької признаки.
Та як стали на Мурав-степи виїжджати,—
Нігде ні тернів, ні зелених байраків не завидати!
Ей, то брат середульший промовляе словами:
«Ей, братіку старший, милий,
Як голубонько сивий!
Ой станемо ми, коні попасімо,
Меншого брата підождімо;
Або назад завернімося,
Та на коні возмімо,—
Хоть мало підвезімо:
Нехай він буде знати,
Куди в городи Християнські
До отця і до матки в гості прибувати.»
То то промовляе старший словами,
Обіллется гірко слёзами:
—«Ой, братіку мій менший, милий,
Як голубонько сивий!

Чи щеж тобі катерга турецька не ввірилася,
Сириця у руки не въїдалася,
Щоб ти назад завертався,
Та дні вакував [1]),
Та на коні вагу набірав?!
Та він сам жив-здоров буде,
В городи християнські
До отця до матки у гості він і піхом прибуде!»
Ей то брат середульший добре дбає,
З-під лудану [2]) червону китайку виймає,
Дере, шляхами розкидає,
Меншому брату пішому пішениці
Признаку дає.
Ой то тож-то менший брат піший пішениця
Біжить-підбігає...
Під білі ноги пожар підпадає,
Кров сліди заливає!...
На Мурав-степи вибігає,—
Так нігде тернових віт не забачає:
Тільки червону китайку забачає;
То до еї прихожає,
У руки бере, ік серцю прикладає,
Гірко словами промовляє:
«Ей, і знать-то Азовська орда [3]) великі збитки мала,
Мене на спочивку минала,
А моіх братів догонила,
Стріляла-рубала,
А може живих у полон займала!..
Ей, Господи, Боже мій!
Колиб я мог знати,
Чи моїх братів постреляно,

---

[1]) Цеб-то гаїв. Зам. Пѣвца.

[2]) Чи сідло, чи що, а може й жупан. Пѣв.

[3]) На вопросъ: „Що то таке Орда?“ пѣвецъ отвѣчалъ: „Не що-ж, як пугоня.“

Чи їх порубано,
Чи їх живих у руки забрано?
Ей до пішов би я по тернах, по байраках блукати,—
Тіла козацького-молодецького шукати,
Да тіло козацьке-молодецьке
У чистім полі поховати,
Звіру-птиці на поталу не подати».
Ей, то до Савур-могили [1]) ой! прихожае,
(Одно-безвідья
Другее-голодья),—
До Савур-могили прихожае,
На Савур-могилу голову склоняе,
Гірко слёзами ридае.
Ой то тоже орли сизопері налітали,
Тай на чорні кудрі наступали,
Із-під лоба очі виймали.
То той піший пішениця,
Як би чужий чужениця,
Промовить словами,
Обіллеться гірко слёзами:
«Ой, гості ж мої немилі, нелюбі!
Ой, до станьте, підождіте,
Поки буде душа козацька-молодецька
З білим тілом розтрявати.
То тоді будете од жовтих костей тіло оббірати,
А з-під лоба очі виймати.»
До тоже не чорна хмара наступала,
Як душа козацькая-молодецькая
З білим тілом розтрявала.
Орли сизоперці налітали,

---

[1]) На вопросъ: „що-то за могила і де вона? та чи й е вона справді де-небудь?,“—Пѣвецъ съ неудовольствіемъ отвѣчалъ: „Вона й е і буде —під Полтавою. Кажуть, що ідуть у Ростов чи Марнополь, за два да чи за три, кажуть, її видно, поки дойдеш.“

Од жовтих костей тіло оббірали,
А із-під лоба очи виймали
І тоже олці-сірохманці [1])
З великіх степів набігали,
Од сустав кості одривали,
Да по тернах по байраках розношали.
Ей, до тоже буйниї вітри повівали,
Та комишами жовтиї кості покривали.
Ей то тоже козака ні отець ні мати оплакала,
Як сива зозуля прилітала,
Да у головах сідала,
Да жалібно закувала:
«Ой, голово, голово, козацькая-молодецькая!
Се-ж ти ні допила, ні доїла,
Ані хороше не сходила;
Ай довелося валятися
Звіру-птиці, на поталу податися!»
То як стали два брати
У городи Християнські прибувати,
Стали на церкви накладати,
І землю турецькую кляcти-заклинати:
«Ой земле, земле турецькая,
Віро бісурманьская,
Розлуко християнськая!
Розлучила брата із сестрою
І мужа з жоною,
Товариша із товаришем!
Бідному невільнику ніколи спокою немае!
Ой земле, земле,
Ти справді ж проклятая!
Тільки турчину-камъяничину
На сребро на злато весьма богатая!»
Услыши, Господи, у прозьбах, у молитвах

---

[1]) Усе їдно—вовки, тільки тут не можна так казать. Пѣв.

Люду Царському, Народу Християнському
I усім головам слухащим
На многі літа
До конця віка!

(Зап. отъ кобзаря Вересая, изъ Прилуцк. у. см. Зап. Югоз. Отд. И. Р. Геогр. Общ. I, 7—10).

Дума эта должна была сложиться не ранѣе конца XV в. и не позже начала XVII в., такъ какъ въ ней съ одной стороны Азовъ принадлежитъ уже туркамъ, а онъ занятъ ими въ 1475 году,—съ другой стороны степь между Азовомъ и лѣво-бережною Украиною представляется трудно проходимою пустынею, по которой бродятъ татарскія шайки, между тѣмъ какъ послѣ 1576 г. уже появляются по рѣкѣ Самарѣ запорожскія паланки. (Скальковскій, Исторія новой Сѣчи, II, 8—10), а при Бопланѣ (1630—1640) Самарская паланка была уже одною изъ болѣе заселеныхъ запорожскихъ земель. (Тамъ же, т. 1, 56).

Въ 1569 г. польскій посолъ Тарановскій не могъ проѣхать въ Астрахань иначе, какъ спустившись до Аккермана, а оттуда взморьемъ до Очакова и дальше на Перекопъ до Азова тоже берегомъ Азовскаго моря. По указанной, очевидно самой удобной, дорогѣ ему приходилось набирать провизію отъ стоянки до стоянки, т. е. отъ Перекопа до самаго Азова, на 11 дней. Въ это время посолъ указываетъ одно только мѣсто при устьѣ Міуса, куда изрѣдка являлись козаки «стрелять звѣря и разбивать татаръ.» (M. Bielski kronika polska, 628, 636).

Азовъ еще во время генуезцевъ въ XV в. былъ пунктомъ торга невольниками. (Брунъ, О поселеніяхъ итальянскихъ въ Газаріи, Москва, 1872, стр. 31).

Упоминаемый въ думѣ **Муравскій шляхъ** шелъ изъ татарскихъ предѣловъ по верховьямъ рѣчекъ: Конскія Воды, Самара, Орель, до верховьевъ Ворсклы, т. е. по водораздѣлу Днѣпровскаго и Азовско-Донскаго бассейна, подобно тому, какъ **Чорный шляхъ** велъ изъ Крыма въ право-бережную

Украину по водораздѣламъ между бассейнами Буга и Днѣпра. Для татаръ, какъ потомъ и для козаковъ и для чумаковъ, было важно миновать переправы черезъ рѣки и въ тоже время идти не далеко отъ начала балокъ, въ которыхъ можно было найти водопой. (Скальковскій, Исторія Новой Сѣчи, т. I, стр. 131, 132). Пѣшимъ, какъ въ нашей пѣснѣ, на этой дорогѣ въ XVI в. грозило «безхлібье і безводье.»

Савуръ-могила, часто упоминаемая въ пѣсняхъ, была гдѣ то около р. Самары.

Ст. 164—174 вар Д придадлежатъ думѣ о неволѣ турецкой.

36.

СТОРОЖА У ЧОРНАГО ЛѢСА И ПЛѢННАЯ ДѢВУШКА.

А.

«Гонят, мамко, на сторожу,
Під Чорний Ліс на могилу,
Видит мі ся, моя мамко,
Що, відав, я там загину!»—
—Відперайся, мій синоньку
Що тя болит головонька.—
«Гонят, мамко, на сторожу,
Під Чорний Ліс на могилу,
Видит мі ся, моя мамко,
Що либонь я там загину?»—
—Відперайся мій синоньку
Що коника тай не маєшь.—
Коня дали, осідлали,
На сторожу виправили...
Їду милю, їду другу,
Їду нічку, одну, другу—
Мій коничок ослабає,
Сон головку похиляє.
Я прихилив кониченька
До дубонька зеленого,

Сам приклонив головку
На маленьку годиноньку—
Ой я заснув, моя мамко!
Ой прибігли татароньки,
Аркан втяли, коня взяли,
Дівці бранці даровали.
Ой, устаю ранесенько,
Нема-ж мого ворон коня! —
Ой вийду я на могилу,
Подивлюся у долину:
Їдуть **ляхи** на три шляхи,
А козаки на чотири,
Щоб їм коні припочили,
А татари на все поле;
Меже ними дівка бранка
Сидить собі на конику,
На вдовинім бо й синонька,
Русу косу розчесуе,
Дрібне листе пописуе,
Там у воду пометуе:
Плинь-же, плинь же, дрібне листе,
До моего тата в гості,
Нехай тато не сумуе,
Най ми посаг не готуе;
Ой вжеж бо я посаг мала
Під явором зелененьким,
Тай с турчином молоденьким,
Іс турчином, арабином
Та й с нещирим татарином.

(Днѣстр. Русалка,—1837, 15—17.)

Б.

1—3=1—3 А, 4=4 А. ...віддав....... 5—6=11—12 А.

7. Дали коня, дали зброю:

8. Ставай синку до побою!

9=15 А. 10=16 А. ......, їду..... 1—12=17 А. 13=19 А. Ой

припнув я..... 14=20 А.....явора.... 21 А. 15—20=21—26 А. 21=27 А.... встаю я.......

22. Арканъ втятий, коник взятий!—

23=29 А. ..... горочку, 26=30 А. ....в долиночку: 25=31 А. 26=34 А...... кіньми грают,

27. Й мого коника ведут,

28=35 А. На нім сидит.......

29. Дівка бранка Мариянка;

30=38 А. ...... розчесала,

31. До батенька лист писала:

32=43 А. Най сі... турбує, 53=44 А. 34=45 А. Я... утратила, 35=46 А. ...., яворином, 36=49 А. г.... невіром.....

(Pauli,—Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, I, 171—172).

Въ пѣснѣ этой соединены два мотива: о сторожевомъ, воинѣ, который утратилъ коня, и о плѣнницѣ, отношенія которой къ сторожевому не ясны изъ пѣсни [1]). Первая половина пѣсни рисуетъ неохотные сборы на сторожу подъ Чорный Лѣсъ, который былъ росположенъ въ углу между р. Тясминомъ и Днѣпромъ, въ теперешнемъ Чигиринскомъ уѣздѣ. По южному краю лѣса, по вышеупомянутому Чорному Шляху, обыкновенно пробирались татары для набѣга на Кіевскую Украйну,—а по сѣверному стояла сторожа, которая снаряжалась изъ старостъ: Чигиринскаго, Каневскаго и Бѣлоцерковскаго. Приходъ татаръ узнавали между прочимъ потому, что звѣри и птицы изъ Чорнаго Лѣсу бѣжали въ Украйну. M. Bielski, Kronika, 721.

Видно, что пѣсня сложилась въ раннюю эпоху, въ началѣ XVI в. до окончательнаго сложенія козачества. Въ это время военная служба лежала на обязанности, не только служилыхъ людей (бояръ, козаковъ и т. п.), но и мѣщанъ, купцовъ и т. п.—

[1]) Въ собраніи Головацкаго (Чтенія въ Моск. О. Ист. и Др. 1863, т. III, III. 22) прибавленъ еще и третій мотивъ—объ убитомъ козакѣ. Этотъ мотивъ встрѣчается въ отдѣльныхъ пѣсняхъ, что даетъ основаніе предполагать въ записывателяхъ варьянтовъ Паули и Головацкаго желаніе свести двѣ—три пѣсни въ одно литературное произведеніе.

Слова пѣсни о неохотныхъ сборахъ на сторожу, отговорки, что нѣтъ коня и т. п.,—вполнѣ отвѣчаютъ тѣмъ чертамъ сторожевой службы по наряду литовско-польскихъ воеводъ и старостъ, какія встрѣчаемъ въ актахъ начала XVI в. Такъ въ 1526 г. Кіевскій купецъ Игнатій Смольнянинъ, который «служивалъ въ мѣстѣ Кіевскомъ службу мѣстскую и подачки давалъ и на погоню хаживалъ» выпрашивалъ себѣ у короля льготы,—такъ какъ во время его отлучки Московскіе войска «жену его изъ дѣтьми и со всими его статки до Москвы зъ Смоленска завели.» Король далъ такой приказъ: «а такъ мы бачили его не малый упадъ, ижъ онъ, какъ жону свою съ Москвы выкупаючи, на то накладъ не малый наложилъ,—зъ ласки нашое то есмо вчинили, для успоможенья его: съ тое погони его вызволяемъ, пока дѣти его лѣтъ своихъ не доростуть, а какъ дѣти его лѣтъ своихъ доростуть, маеть ихъ предся на погоню посылать.... (Акты Ю. и Зап. Росс., II, стр. 134). Въ 1523 г. Король писалъ грамоту воеводѣ Кіевскому, вслѣдствіе жалобы мѣщанъ, что воевода «дѣлаетъ имъ кривды и тяжкости всяки» какъ напр. заставляетъ ходить въ «погоню» за татарами тѣхъ, кто коней не имѣетъ, безъ очереди заставляетъ сторожить плѣнныхъ татаръ и т. п. Король приказывалъ воеводѣ: «есть ли который мѣщанинъ можетъ мѣти коня, тотъ маетъ съ твоею милостью на погоню ѣздити; а хто бы не могъ зъ достатчика коня купити, тотъ маетъ въ замку быти» и т. д. (ibid. стр. 131—132). Ср. А, ст. 11—14.

Стихи 31—34 представляютъ, быть можетъ, вставку общаго эпическаго выраженія, въ особенности естественную въ Галиччинѣ, вдали отъ мѣста дѣйствія пѣсни. Впрочемъ одновременное движеніе въ степи ляховъ, козаковъ и татаръ (у которыхъ плѣнница) не противно отношеніямъ первой половины XVI в.,—когда польскія войска вмѣстѣ съ зарождающимся козачествомъ выступали противъ татаръ. Плѣнная дѣвушка здѣсь представляется панночкой. Съ нею обращаются заботливо. (См. примѣч. къ думѣ о Марусѣ Богуславкѣ).

37.

ТОЖЕ.

Та йшов козак дорогою,
Дорогою широкою,
Не сам іде,—коня веде:
Коня веде за поводы;
Привъязав коня до прикорня,
До аркана шовкового;
А сам ліг спать біля ёго:
Сіделечко в головочки,
Стременечки у бочечки;
Чи спав—не спав,—прокинувся:
Нема коня у прикорня,
Ні прикорня дубового,
Ні аркана шовкового.
Пішов козак тиняючи,
Свого коня шукаючи;
Вийшов козак на могилу
Та й заглянув у долину!
А в долині корчма стоїть,
Коло корчмы огонь горить,
Коло огня турок сидить;
Турок сидить—люльку курить,
Коло ёго дівка сидить;
Дівка бранка косу чеше:—
«Косо ж моя русявая!
За кого ж ти заручена?
За турчина заручена,
За татара засватана,
За козака рушник дала—
За татара заміж пішла.

(Молодикъ. Украин. литер. сборникъ 1843 г. II, стр. 138—139).

Тѣже мотивы, только сбора на сторожу нѣтъ, подробности позднѣе (козакъ, корчма). Сторожевой козакъ тутъ, какъ и въ предидущей пѣснѣ, представляется не очень бдительнымъ,—что и бывало: мы привели выше свидѣтельство Іоах. Бѣльскаго, что татаре въ 1593 г., забрали въ плѣнъ сторожей;—въ то время въ Украинѣ думали, что татары собираются вторгнуться въ Московское государство. Это было то вторженіе, при которомъ особенно много взято плѣнныхъ женщинъ на Волыни, (См. выше примѣч. къ пѣснѣ Плѣнъ Волынянки) Въ виду этого не лишено интереса то обстоятельство, что въ обѣихъ пѣсняхъ объ отгонѣ коня у сторожеваго козака встрѣчается и «дівка-бранка.»

38.

ДѢВУШКА БУДИТЪ СТОРОЖЕВОГО КОЗАКА.

(Татаре уводятъ у него коня).

А.

Ой, матусю,
Ти не гай мене,
В далеку дорогу
Выряжай мене:
Тепер нічка
Та темненькая,
Козаку дорога
Та далекая:
Ой їхав козак
Та дорогою,
Пустив голосочок
Та дібровою,
Пустив голосочок
Та зеленою.
Ой щось мені
Та дрімаеться,
І кінь підо мною
Спотикаеться.
Ой пущу коня
На степ, на долину,
А сам ляжу
На час, на годину.
Ой сплю годину,
Та сплю і другую,
А вже повертае
Та на третюю.
Ой добрая
Та годиночка,
Десь узялася
Та дівчиночка
Десь узялася
Тай молодая.
Ой вирвала
Та травиченьку,

Вдарила козака
Та по личеньку,
Вдарила козака
Та по білому.
«Ой встань, козаче,
Годі тобі спати;
Бо вже твого коня
В степу не видати.
Турки ідуть
І коня ведуть,
Тобі молодому
З пліч голову знімуть
Турки ішли
І табун гнали;
Твого конички
Й у табун заняли.
Ой хоч коня займуть,
То другий буде;
Тебе зарубають,
Мені жаль буде;
Бо й повік такого
Уже не буде.»

(Гулакъ-Артемовскій, Украінскі народні пісні стр. 34).

Б.

Ой вийду я на гороньку,
Пущу коня в долиноньку;
Ой піду я на стеженьку,
На битую дороженьку,
Тай там я сі ляжу спати,
Темну нічку ночовати.
Ой вийшла там дівчинонька,
Та вступила до садоньку,
Виломала галузоньку,
Червоную калиноньку,
Вдарила го по личеньку:
«Втікай, втікай, козаченьку!
Бо татари з війни йдуть,
Тебе забьють, коня возьмуть!»
—Най би вбили, най би брали,
Було мене не будити:
Коли м у сні тебе любив,
До серденька приголубив.—

(Чт. О. И. и Д. 1863. III, III, стр. 127).

В.

Під нашою слободою
Роде жито з лободою.

Там дівчина жито жала,
Малі снопики вязала.
Де не взявся козаченько
На вороній кониченьку.
—«Годі, годі, дівча жати,
Малі снопики вязати.»
Зъїхав козак на могилу,
Пустив коня й на долину.
Пустив коня й на долину,
А сам заснув на годину.
Де не взялась дівчинонька,
Та вирвала травиченьки,
Та вдарила козаченька
Та вдарила й по личеньку.
—Годі, годі, козак, спати
Та вже ж коня не видати.
Ішли турки з татарами,
Взяли коня з поводами.»
—Мене турки добре знають,
Вони ж мене не займають.
Візьмуть коня—другий буде,
Тебе ж візьмуть, то й не буде!—

(Балина., Укр. пісні, 1863, 73—74).

Ст. 21—22 вставные на подобіе словъ извѣстной пѣсни: «Гомін—гомін по діброві...»

Г.

«Що я бідна наробила
Гей-ой-ой ой.
Молод-хлопця полюбила
Гей, Боже мій.»
Добра ж була то година,
Де-ж сі взяла ту дівчина.
Вірвала пшениченьку,
Тай вдарила по личеньку.
—«Встань, козаче, годі спати,

Твого коня не видати.
Гей зза гори турки їдут,
10. Мого (sic!) коня в сріблі ведут.
С коня зберут срібло-злото,
Тебе убьют на болото.

(Станиславовъ. Підгірья. Зап. П. Кумановскій).

Д.

1=5+6 А. Та....... 2=7+8 А. Та дороженька....... 3=17+18 А. ....вороний...... 4=15+16 А. Козаченьку.....дрімается.

5. Ой припну я коня коло калиночки,

6=21 А. ....спати на край могилочки!

7. Щасливая годинонька!

8=29+30 А. ....ся взяла дівчинонька, 9=33+34 А. Ї....... 10=35+36 А. Та....... 11=39+40 А. ......, ой встань, ...

12. Наступає горда, схоче коня взяти;

13=51+52 А. Та...... возьмуть, та кінь......; 14=53 А. ...... зарубають, ...на світі не буде!

15. «Десь ти мене, дівчино, любиш;
16. Що ти мене так рано будеш?»
17. —Як би я тебе та не любила,
18. Яж то тебе із давна кохаю,
10. Що й на свою славу не вважаю.—

(Чт въ М. О. И. и Др. 1863 г. III, III, стр. 127 № 38).

Е.

1—2=1—2 Б. 3=3 Б. ....пійду........ 4=4 Б. ....дороженьку, 5=5 Б. Ляжу я се тай там......, 6=6 Б. 7=7 Б. ...прийшла...... 8=8 Б. 9=10 Б. 10—11=11—12 Б. 12=13 Б. «Вставай, вставай,...... 13—14=14—15 Б. 15=16 Б. .....били,....... 16=17 Б. 17=18 Б. .....в соні...... 18=19 Б.

(Pauli,—Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, I, 173).

Ж.

1. Ой, у лісі сніжок тресе,
2. Ой там козак коня пасе,—
3. Коня пасе, дрівці ломит,
4. Й а до шаблі вогню робит—

5=10 В. ......могилу, 6=12 В. ....ліг спати..... 7=7 Д. Щаслива то...... 8=8 Д. .....сі взела дружиночка, 9=9 Д. Тай..... 10=12 Б. .... 11=13 Б. —Устань, устань,..... 12=11 Д. —Устань, устань,.... 13=18 В. Твого...... 14=43+44 А. ...... їдут коня й озьмут. 15=13 Д. .....озьмут,....... 16=53+54 А. .....озьмут, жаль мні....., 17=16 Д. На що сь....тай збудила.

18. Колись мене не любила?

19=17 Д. .....те.....

20. То би я те не будила.

(Станиславовъ. Подгірье. Кутищи. Зап. Мелитонъ Бучинскій.)

3.

1=1 Д. Ей там темна..., темна невидная. 2=2 Д. А мні...дуже...

3. Гей, поїду з гори на долину.

4. Пущу кониченька в червону калину.

5. Пущу кониченька в червону калину.

6=6 Д. ......в вчесну годину.

7. Вже наступае вчесна година,

8=8 Д. Где ж би......молода дівчина. 9=5 Г. ......жита и...... 10=6 Г. Затяла козака.......білім...... 11=7 Г. ......бо вже...... 12=12 Д. Бо їдут татари, хотят...... 13=13 Д. Ой як.....

14. А як мене забьют, жаль серденьку буде.

(Галиччина, Холоевъ. Зап. Амврозъ Долницкій).

Вся эта пѣсня—фигуральное выраженіе чувства дѣвушки къ козаку и изложеніе мечтаній послѣдняго на сторожѣ. Образъ разбуженія отъ сна,—для выраженія любви кого къ кому,—встрѣчаемъ и въ другихъ малорусскихъ пѣсняхъ: такъ въ червонорусской свадебной пѣснѣ у г. Лукашевича. (Малор. и Червон. пѣсни, стр. 164—165) изображается молодая заснувшею въ саду-винограду; идетъ отецъ—и не смѣетъ будить ее,—идетъ «миленький,—виноградъ ломати вміе, Марьичку сбудити сміе;» такъ у г. Рудченка (Чумацкія пѣсни, Кіевъ, 1874 г., стр. 207) пѣсня говоритъ, будто дѣвушка является передъ чумакомъ въ степи. У насъ въ вар. В. образъ удвоенъ: козакъ въ свою очередь является передъ дѣвушкою.

39.

НАБѢГИ ЛАНЦКОРОНСКАГО НА ТАТАРЪ.

(1516—1528).

По долині воли ревуть: ой чому-ж то не коні ржуть?—
Коні вороиї, коні випряжниї!
Ой колись то коні, коні... по Кримський дорозі;
То-то було щастя, доля у Ланському розі!...
А в Ланському розі явір похилився:
Ой Татарин тяжко-важко вертью закрутився.
Чи в тебе, Татарине, горілонька у в очах запіла?
Чи в тебе, Татарине, головоньку чара заломила?

(Укр. Нар. пѣсни Максимовича 1834, стр. 130).

Странная постройка третьяго стиха этаго отрывка, искусственность образовъ въ двухъ послѣднихъ, противурѣчіе образа —«у Ланському розі явір похилився» съ заявленіемъ о «счастьѣ—долѣ» въ этомъ Ланскомъ рогѣ,—все это возбуждаетъ сомнѣніе,—не поддѣлка ли это подъ архаическій отрывокъ изъ народной пѣсни,—въ родѣ тѣхъ, какія оговорены въ предисловіи къ изданію. Но если это не поддѣлка,—то это искаженный отрывокъ пѣсни о Ланцкоронскомъ.

Въ жизни Предслава **Ланцкоронскаго**, старосты Хмѣльницкаго (Хмѣльникъ—мѣстечко Под. губ., Литинскаго уѣзда), котораго прежде считали первымъ гетманомъ козацкимъ, есть два событія, которые могли подать поводъ къ составленію подобной пѣсни. Въ 1516 году, по словамъ Бѣльскаго, козаки предприняли первый военный походъ подъ предводительствомъ Ланцкоронскаго. «Они ѣздили козаковать подъ Билгородъ (Аккерманъ) **захватили стада** турецкія и татарскія и погнали ихъ домой. Турки и татары догнали ихъ у Видового озера, вступили съ ними въ битву; но козаки одолѣли и возвратились съ добычею.» (Marcin Bielski, Kronika Polska, стр. 534,

изд. 1597). Въ концѣ 1528 г. «Предславъ Ланцкоронскій и Остафій (Дашкевичъ), староста Черкасскій, соединились съ старостами Винницкимъ и Брацлавскимъ, составивъ отрядъ въ 1200 человѣкъ, и отправились подъ Очаковъ. Тамъ они въ трехъ битвахъ побѣдили татаръ, захватили до 30000 скота и 500 лошадей, и добычу эту пригнали домой.» Bielski, ibid., 560, Niesiecki, Korona Polska, т. III. 25). Родъ Ланцкоронскихъ былъ изъ краковской земли, гдѣ они имѣли замокъ Ланцкорону. Переселившись въ Подолію, они основали тамъ другой городъ того же имени. (Starożytna Polska, Baliński i Lipiński, т. 2, стр. 976). Эта то Ланцкорона, полная добытаго отъ татаръ скота, и могла пожалуй остаться въ памяти пѣвцовъ подъ именемъ Ланского рога. Во всякомъ случаѣ въ настоящемъ его видѣ отрывокъ этотъ трудно признать подлинно народнымъ.

40.

БАЙДА.

А.

В Царіграді на риночку
Та пье Байда мед, горілочку;
Ой пье Байда, та не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиночку;
Ой пье Байда, тай киваеться,
Та на свого цюру поглядаеться:
—«Ой цюрож мій молодесенькій!
Та чи будеш мені вірнесенькій?»
—Царь Турецькій к нему присилае,
Байду к собі підмовляе:
—«Ой ти, Байдо, та славнесенькій!
Будь мені лицарь та вірнесенькій,
Возьми в мене царівночку,
Будешь паном на всю Вкраїночку!»
—«Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая.»—

Ой крикнув царь на свої гайдуки:
—«Возьміть Байду добре в руки,
На гак ребром зачепіте!»—
Ой висить Байда, та й не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиночку
Ой висить Байда, та й гадае,
Та на свого цюру споглядае,
Та на свого цюру молодого,
І на свого коня вороного.
—«Ой цюро ж мій молодесенькій!
Подай мені мені лучок та тугесенькій,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки,
Хочу я убити для ёго дочки.
Де я мірю, там я вцілю,
Де я важу, там я вражу.»—
Ой як стрілив,—царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Ёго доньку в головоньку.
—«От то ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було тобі знати,
Як Байду карати:
Було Байді голову ізтяти,
Ёго тіло поховати,
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити.»

(Чт. въ М. Общ. И. и Древн. 1863, III, III 1—2).

Б.

Ой у лісі, в Берестечку
Там стояла коршомка на грудочку.
Там пив-гуляв Байда мед-горілочку

Не їдну ночку-годиночку;
Ох, аж приїхав цар Турецький:
«Здоров, здоров, Байда-молодецький!
Покинь, Байдо, пить гуляти,
Бери мою дочку, та йди царувати!»
—Твоя дочка поганая,
Твоя віра проклятая!—
Крикнув цар Турецький
На свої слуги, слуги молодецькі:
«Возьміть Байду ізвяжіте,
За ліве ребро гаком возьміте!»
Взяли Байду ізвязали,
За ліве ребро гаком пройняли.
«Пусти, царю, погуляти,
Ті пташечки постріляти.»—
Стрелив Байда із лука—
Попав царя помежи уха,
Царицю—в потилицю,
Царову дочку—
В саму головочку.
«Не хтів, цару, Байду карати,
Тепер, цару, будеш пропадати!
Не хтів, цару, Байду вчити,
Тепер, цару, будеш в сирі землі гнити.»

(Изъ рукоп. сборн. г. Рудченка).

В.

Був пан Корецький
Дмитро Вишновецький—
Він небесну силу мав
І воєвав
Громом та своїм словом!
Ёго невірні не злюбили
Ловить на ёго вартовали

*

Ловить на ёго чатовали,
Потом ёго спіймали,
Тай в кайдани заковали,
І ребро ёго крюкомъ затягали
І на стіні прибивали....
Висить пан Корецькій не день і не два,
А висить він так сім года,
І не їсть, і не пье,
А таки все своє думає.
«Турки-ениченьці [1])!
Прошу вас, Божим помишленем,
А вашим милосердем,
Дайте ж ви мені стрілок пучок
А до моїх білих ручок,
А убью ж я вашему ениченьці, цару
Голубця і голубку на славу.
І буде ёму на сніданне
І на обіданне і на полуданне
І на вечеру....

(Rulikowski. Opis powiatu Wasylkowskiego. Warszawa. 1853, стр. 184)

Г.

1. А в містечку славнім Берестечку

2—4=2—4 А. 5=9 А. ....к ёму..... 6=10 А. 7=11 А. ..... Байда,..... 8—9=12—13 А. 10=14 А. Будь....... Україночку 11=15 А. 12=16 А. .....царю, дочка....... 13=17 А. ....на гайдуки: 14=18 А. Візміть....15=19 А. Візміть..... 16—19=20—23 А. 20=24 А. ......хлопця..... 21=25 А. ....хлопця...... 22=26 А.

23. Ой ти, хлопче, молодесенький!

24=28 А. 25=29 А. .....мені лучок

26. І стрілочок пучок:

---

[1]) Янычары.

27—28=31—32 А.

29. **Нехай же я убью царю**

30. **Та на славную вечерю!»**

31—32=35—36 А. 33=37 А. **А.... дочку.... головочку.** 34=38+39 А. **....да за твою.....** 35=40+41 А. 36—39=42—45 А.

(Укр. нар. пѣсн., Максимович., 1834 г., 106—107 стр.; изъ собр. Ходаковскаго).

Д.

1=1 Г. **Ей у місті славном.....** 2=2 А. **Там..... козак..... мед і.....**

3. **Ей пье же вун враз і наливае,**

4. Его царь Турецкій судощае:

5=11 А. **Ей........, мій молоденкій,** 6=21 А. **Знаю з тебе служка.....**

7. Візми мою дочку царуночку,

8=14 А. ......, будеш гатаманом,

9. Будеш меї землі государом.»

10. Я не хочу твеї дочки брати:

11. Ти мене не будеш зятем звати;

12=9 Б. .....негідная, 13=10 Б. 14+15=17 А. Гуквув..... турецкій....... служечки:

16. «Возмите Байду повісите,

17 А. І на острій гак знежите.»

18. Взяли Байду повісили

19. І на острій гак ребром знезали

20=23 А. .....еще не вмирае 21=24 А. .....джуру поглядае:

22. Ей, мій джура, мій вірнесенькій

23. Подай мені лука й три стрилиці,

24. Бо я й побачив три голубиці.»

25. Трапив царя в саме чоло

26=36 А. 27=22 Б. .....під білу цицечку. 28=38+39 А.

29=40+41 А. Треба....
30. Лепій було б ёму головоньку зняти,
31. Неж на острій гак ребром знезати.
(Изъ сбор. Андреевск. Запис. учен. Б. Д. П. Кур. Ив. Серединскимъ, въ м. Коднѣ, Бѣльск. у.)

Е.

1=1 А. Ой у Києві, да.....
2. Там пьеть Байда да горілочку.
3. Ой пье же він да подпивае
4. Да на турецкого царя похваляе.
5=17 А. 6=18 А. «Да візміте..... в добриї..... 7=19 А. Да візміте.... да звяжіте, 8=20 А. .....почепіте!» 9=21 А. .... не день, не два;
10. Не дві ноченки, не дві годиночки.
11=27 А. Ой ти, джуро....
12. Шо на тобі жупан голубенкій:
13=25+26 Г.
14. Да забачив я трех голубочок.»
15. Як ударив царя
16. Да посеред чела
17=36 А. 18=33 Г. А царівночку у..... 19+20=34 Г. Отсе тобі....
21. Шо ти не умів Байди як покарати,
22. Було-б тобі, царю, Байду покарати,
23—42 А. .....б тобі....с плеч.....
24. Да на козацкую славу отдати!..
(Лукаш. Малорус. и червонорус. народ. думы и пѣсни. 1836 г., I, 11—12).

Ж.

1. У містечку Берестечку
2=2 А. Там.....горілку.
3. Дае ёму сам цар знати
4+5=7 Б.

6. Та молодців підмовляти;
7+8=8 Б. 9=17 Б. Позволь, царе,.... 10=18 Б. Сиві голубоньки........ 11=19 Б. Як ударив......... 12=20 Б. Того цара..... 13=36 А.

14. А царову дочку в голівочку:
15. «Лучче мені пить гуляться
16. Тай нікого не боятьси!»

(Село Торчинъ, Радомысльскаго уѣзда Кіев. губ. Зап. В. Магеръ).

З.

1—4=1—4 А. 5=5 А. .....Дмитро.... 6—12=6—12 А. 13=13 А. .....донку царівнонку.

14. «Та будеш мати за жинонку.»
15. Твоя донка хорошая,

16—28=16—28 А.

29. Подай міні лучок і три стрілочок

30—45=30—45 А.

(Паули, т. I, стр. 133).

И.

1=1 Б. 2=2 А. Там.... 3=5 Б. Ой пріїхав.....

4. «Що ти, Байдо, робишь,
5. Байдо молодецкий?»
6. —Ой пью, цару, пью гуляю
7. А не одну нічку, ані годиночку.—

8=7 Б. 9=8 Б. Возми.....будеш.....! 10—16=9—15 Б. 17=16 Б. I..... узяли.

18. Висить Байда, умирае,
19. Та на свого коня поглядае
20. «Ой подайте мені лук і три стрілки,

21=31 А. Як побачив аж..... 22=19 Б. Як вистрелив..... 23=20 Б. ......поміж..... 24=36 А. ...... у......, 25=33 Г. ...... цареву....

26. Ото тобі, цару,—не вмів знати,
27. Чим Байду скарати:
28. Було перше Байді з плеч голову зняти.

(Зап. Штангеевъ, въ Сквирскомъ уѣздѣ, Кіевск. губ.)

I.

1=1 Ж. 2=2 А. Там.... 3=4 Б. Ні єдную нічку—.... 4=5 Б. Аж приходить..... 5+6=4+5 И.

7. Годі тобі, Байдо, байдикувати,

8+9=8 Б. 10=9 Б. .... віра...., 11=10 Б. ...дочка....! 12=11 Б. Як...... 13=12 Б. .....молодіи: 14=13 Б. 15=14 Б. Да за ребро.... почепіте!

16. Да висить Байда на колочку
17. Ні єдну нічку, ні годиночку.
18. Аж приходить цар турецький,
19. «Що ти робишь, Байдо,
20. «Байдо молодецькій?
21. Ой у полі два дубочки,
22. На дубочках голубочки;

23=17 Б. Позволь...... 24=18 Б. Сізи голубочки.....

25. Як ударив Байда, Байда з лука

26=20 Б. Та поцілив..... поміж..... 27=36 А. 28=25 И.

29. Не вмів, цару, Байди бити,
30. За це тобі в землі пріти.

(Полтавщина. Зап. Зайкевичемъ).

К.

1=2 А. Ой..... 2=4 А. Ні єдную..... 3=5 Б. Приходить до єго.... 4=4+5 И. .....робишь, Байдо, 5=7 І. ....байдувати, 6=8 Б.

7. Лучче ж мені сім рік байдувати,

8. А ніж твою дочку та за себе брати.»
9=11 Б. Ой як.... 10+11=12+13 Б.
12. Та за ребро гаком почепіте.

(Зап. въ Кіевѣ).

Пѣсня эта издателями (Лукашевичъ, Максимовичъ, (1849), Жегота Паули, Рулиновскій), относится къ Дмитрію Вишневецкому, старостѣ Черкасскому, князю изъ рода Гедиминовичей,—основателю первой Запорожской Сичи на островахъ Днѣпровскихъ: Томаковкѣ и Хортицѣ въ ½ XVI в. (M. Bielski, kronika, 718).

Въ 1556 г. Дмитрій Вишневецкій сдѣлалъ набѣгъ на Крымъ. Въ 1556 г. онъ явился въ московское государство и получилъ отъ Ивана IV Бѣлевъ. Оттуда онъ ходилъ съ Московскими войсками въ Крымъ въ 1558 г. и на помощь черкесскимъ князьямъ противъ крымцевъ. Въ 1563 г. Вишневецкій ушолъ отъ Ивана IV и появился опять на Украйнѣ. Въ 1564 г. онъ былъ призванъ на господарство въ Молдавію партіей бояръ, но попалъ въ плѣнъ Томжѣ (Стефану IX), который и выдалъ его туркамъ, питавшимъ на него злобу за раззореніе Крыма и за неоднократные набѣги на турецкія владѣнія. По словамъ М. Бѣльскаго (+1575) Султанъ Селимъ II приговорилъ Вишневецкаго къ слѣдующей казни: «Вишневецкій и Пясецкій были брошены съ башни на крюки, вдѣланные въ стѣны у морскаго залива по дорогѣ отъ Константинополя въ Галату. Пясецкій немедленно скончался, а Вишневецкій, зацѣпившись ребромъ за крюкъ, жилъ въ такомъ положеніи три дня, пока турки не убили его изъ луковъ, не стерпѣвъ его злословій на Магомета.» (Bielski, стр. 614). Въ этомъ росказѣ близкаго современника обща съ пѣсней только та подробность, что Вишневецкій висѣлъ на крюкѣ, какъ и Байда.— Въ XVIII в. у Несецкаго (+1774) мы находимъ уже подробности нѣсколько подходящія къ словамъ пѣсни о томъ, что султанъ предлагалъ Байдѣ пе-

рейти въ магометанство: «Непоколибимое мужество Вишневецкаго проявилось въ плѣну: угрожая ему ужасною казнью, къ которой онъ былъ приговоренъ, султанъ, предлагалъ ему въ замѣнъ свою милость и расположеніе, если онъ согласится отступить отъ христіянства и присоединиться къ Магометовому лжеученію. Но благовѣрный князь Дмитрій отнесся съ презрѣніемъ къ этому предложенію, заявивъ, что онъ готовъ скорѣе претерпѣть тысячу смертей, чѣмъ отречься отъ вѣры.» Несецкій передаетъ и такую сказочную подробность, будто турки, желая овладѣть рыцарскою силою Вишневецкаго, вынули изъ него сердце и съѣли его. (Несецкій. Korona Polska, 1728—1748, т. IV, стр. 545).

Что въ XVII в. уже существовали пѣсни о Байдѣ тождественныя съ нашими и что ихъ тогда уже стали относить къ Вишневецкому, это видно изъ сочиненія Станислава Темберскаго, написаннаго въ честь коронаціи короля Михаила Вишневецкого—Chronologia synoptica palmitis Coributei. Краковъ. 1669.—гдѣ содержаніе пѣсни передается въ латинскомъ извлеченіи [1]).

[1]) Вотъ текстъ розсказа Темберскаго: Cum (Demetrius) Cretica fide Valachica deceptus, ad Turcica vincula deductus esset, eo, quod Scythas ac Turcas notabilibus cladibus afficeret, cum ad immane supplicium imperator Selimus tyrannus destinavit, ut lentae mortis atrocitate in unco ferreo vitam invitus terminaret: idque in ludibrium Christianae fidei, quam Mahometani peiorem canibus at anguibus detestabili ore comblaterant. Quo in supplicio heros incomparabilis manens vivus biduo, divi Andreae apostoli exemplo, Christianitatis nomen extollens, Mahometismum deprimens, circa agonem mortis—lentissimum angorem vitae efficientis, petiit sibi gratiam quanquam tyrannicam concedi: ut militari morte et quidem christiana liceret sibi obire, non autem funesto supplicio criminosorum hominum. Concessa gratia tyrannica, pendentique heroi in unco porrecta est pharetra cum manipulo sagittarum; pro quo beneficio signis gratitudinis expressis, viribus fortibus ad pharetram pendulus applicatis, in effusam gentem turcicam, spectaculi erga congregatam, sagittas intorsit ac effudit (una sagitta ad cervicem reservata). praecipuosque Turcas in scena illa exanimavit vi-

Обращаясь теперь къ варьянтамъ пѣсни, мы видимъ, что Байда въ большей части ихъ не имѣетъ другого названія. Дмитромъ онъ называется только въ варьянтѣ г. Паули (З.), который правда говоритъ, что въ Галиччинѣ часто зовутъ Байду Дмитромъ;—это можно принять за отголосокъ варьянта В., въ которомъ встрѣчаемъ названнымъ Дмитрія Вишневецкаго. Но варьянтъ В. отличается особенно церковною редакціею, —и въ немъ Дмитро Вишневецкій названъ еще и паномъ Корецкимъ. Въ началѣ XVII в. былъ дѣйствительно князь Самуилъ Корецкій, котораго судьба нѣсколько сходна съ судьбою Дм. Вишневецкаго, такъ какъ онъ тоже ходилъ въ Молдавію и былъ два раза взятъ въ плѣнъ (1617 и 1620). Въ первый разъ онъ ушолъ, а во второй разъ былъ казненъ. Несецкій передаетъ подробность, которая имѣетъ только весьма отдаленную аналогію съ эпизидомъ о предсмертной борьбѣ Байды съ турками: «отказавшись, подобно Вишневецкому, отъ почестей, предложенныхъ ему султаномъ подъ условіемъ отреченія, (отъ христіанства), Корецкій былъ приговоренъ къ смерти; когда пришли въ тюрьму исполнители приговора, то Корецкій вырвалъ у одного изъ нихъ ножъ и сталъ отчаяно защищаться; только послѣ усиленной борьбы турки успѣли одолѣть плѣнника и исполнить надъ нимъ смертный приговоръ.» (Несецкій, Korona Polska, II, 611). Можно, конечно, сдѣлать предположеніе, что въ XVII в. было двѣ пѣсни: одна о Вишневецкомъ, а другая о Корецкомъ и что

goroso affectu emissis sagittis. Haec res stupenda postquam esset ad tyrannum delata, illico fertur Selimum advenisse equitans, stipatus satellitibus, recreationis crudelissimae perficiendae erga; atque tyrannum quaesivisse, num Demetrius adhuc aliquid vigoris in exhausto corpore habuisset? Js, conspecto tyranno, sagittam, reservatam ad cervicem, resumpsit, pharetrae applicavit, in tyranni personam direxit, sed jam viribus vacilantibus. Eo in periculo constitutus. tyrannus, illico sagittariis demandavit heroem invicti pectoris crudelibus telis conficiendum. (Temberski. Chron. synopt. стр. 16—17). Ср. нижеприводимое описаніе обращенія съ плѣнными козаками Османа II.

онѣ потомъ слились въ одну,—но гораздо вѣрнѣе, что имя—Корецкій попало въ пѣсню по сходству съ имененемъ—Корибутъ: какъ, вѣроятно, стояло въ первомъ варьянтѣ пѣсни о Байдѣ. приспособленномъ книжными людьми къ брошюрѣ Темберскаго.

Кромѣ висѣнія на крюкѣ остальныя подробности пѣсни о Байдѣ мало подходятъ къ старымъ историческимъ показаніямъ о Дмитріи Вишневецкомъ лично. Его, приглашали господарствовать, а Байду турецкій царь царствовать, но Вишневецкаго приглашали молдаване, о которыхъ въ пѣснѣ нѣтъ помину, и приглашенія на царство и казнь сведены въ пѣснѣ въ одинъ моментъ и въ одно мѣсто (Кіевъ, Берестечко, Царьградъ).

Нельзя не обратить вниманія еще на слѣдующія обстоятельства: имя Байда—которое мы встрѣчаемъ во всѣхъ варьянтахъ, кромѣ наиболѣе книжнаго В. есть нарицательное прозвище—гуляка, лѣнтяй; въ нѣкоторыхъ варьянтахъ мы встрѣчаемъ тутъже и соотвѣтственный глаголъ **байдувати, байдикувати**. Имя это мало подходитъ къ энергическому кн. Дмитрію Вишневецкому. Кромѣ того встрѣча турецкаго царя съ Байдою въ кабакѣ, предложеніе ему въ замужство своей дочери, чудесная стрѣльба Байды изъ лука,—все это подробности такого сказочнаго характера, какихъ мы не встрѣчаемъ въ другихъ пѣсняхъ малорусскихъ объ историческихъ лицахъ. Подобный характеръ въ южнорусскихъ преданіяхъ имѣютъ только старыя сказки о Кирилѣ Кожемякѣ (Зап. о Ю. Руси, Кулиша, т. II. стр. 27) о Михайликѣ (см. выше, особенно варьянтъ г. Стоянова, въ коемъ Михайликъ кидаетъ три стрѣлы) о богатырѣ Чеботкѣ,—который сапогомъ (чоботомъ) побилъ войско вражеское,—расказъ, резюмированный въ XVI в. посѣтившимъ Кіевъ императорскимъ посломъ Эрихомъ Ляссотою, [1]) прозаическія преданія о Паліѣ [2]) и т. п.

---

[1]) Tagebuch des Erich Lassota von Steblau. Halle, 1866, 205. Es liegt darinen (въ Пещерахъ Лавры) unter andern so Jch gesehen, Sanct

Нѣкоторые варьянты пѣсни о Байдѣ состоятъ почти исключительно изъ такихъ сказочныхъ подробностей. Сказочный характеръ этихъ варьянтовъ дѣлаетъ ихъ аналогичными съ великорусскими былинами, которымъ знакомъ и образъ богатыря выходящаго изъ кабака и производящаго стрѣльбою убійства въ татарскомъ лагерѣ, или вызываемаго изъ кабака княземъ Владиміромъ на борьбу съ татарами, и вышибающаго глазъ у Мамаева, или Батыева зятя,—хотя, конечно, въ редакціяхъ великорусскихъ былинъ о такомъ героѣ видны значительныя отличія отъ пѣсенъ о Байдѣ. (См. Былины о Василіи Игнатіевичѣ и Батыгѣ у Гильфердинга, Онежскія былины, стр. 118, 206, 358, 633, 1117, 1179, Рыбникова, Пѣсни, т. II, 10, 65, 111, 37, а также о Василіи пьяницѣ, Кирѣевск. Пѣсни, I, 72, 73, II, 93.—96).

Всѣ эти обстоятельства даютъ основаніе предполагать или, что раньше Дмитрія Вишневецкаго существовала на Югѣ Руси пѣсня-сказка о Байдѣ, которая потомъ приняла въ себя нѣкоторыя подробности исторіи Дм. Вишневецкаго (висѣнье на крюкѣ) а дальше и цѣликомъ почти была приспособлена къ этому лицу, во всякомъ случаѣ не позже ½ XVII в.; или что раньше того энергическаго участія народа южнорусскаго въ своей исторіи, которое знаменуется козачествомъ въ к. XVI и въ XVII в. и которое составляетъ причину того реально-историческаго характера, какимъ въ значительной степени отличается южнорусскій народный эпосъ,

Denis, Sanct Alexius, Sanct Marcus (aber nicht der Evangelist) Jtem ein Riesz und Bohater, Czobotka genandt, von dem sagt man, dasz Er einmals von vielen seinen Feinden unversehens überfalen worden, gleih wie Er den einen stiefel angelegt, Als Er aber in der eill zu keiner andern Wehr kommen können, hatt Er sich mitt der andern stiefel, so er noch nicht angezogen, zur gegenwehr gesazt undt sie alle damitt erlegt, undt davon den Nahmen bekommen.—

[2]) Записки о Ю. Руси, I. 115—123. Архивъ Ю—З. Россіи, Ч. III, и II, предисловіе стр. 61—63. Записки Югозап. Отд. Имп. Р. Георг. Общ. т, I, стр. 298.

— современники Дм. Вишневецкаго и ближайшіе ихъ потомки не были способны удержать въ поэтической памяти реальныя подробности исторіи его, и, передавая разказъ объ ней, впали въ сказочный тонъ, какъ впадаютъ въ него теперь (послѣ эпохи крепачества) раскащики преданій о Паліѣ и т. д., заимствуя при этомъ образы изъ ходящаго оборота старинныхъ образовъ сказочныхъ. Въ данномъ случаѣ оба эти предположенія почти что сводятся къ одному, а именно, что если не вся пѣсня о Байдѣ, то значительная часть ея подробностей старѣе Дмитрія Вишневецкаго, къ которому пѣсня приспособилась, вѣроятно уже въ началѣ XVII в. если не въ концѣ XVI. Старая общая тема но героѣ, которому царь предлагаетъ дочь свою въ замужество,—тема, встрѣчающаяся и въ колядкахъ, изъ коихъ въ одной, въ собраніи г. Чубинскаго (т. III, стр. 273) герой отвѣчаетъ царю, какъ Байда: «твоя дочка—погана віра»,— старая тема о героѣ, чудесно стрѣляющемъ, осложнилась чертами беззаботнаго «лицарства» первоначальныхъ козацкихъ временъ, приняла въ себя подробности XVI в., какъ предложеніе перейти въ магометанство (чему примѣры бывали тогда среди молдованъ, да и южноруссовъ; см. ниже примѣч. къ думѣ о Самойлѣ Кошкѣ), какъ турецкая казнь черезъ повѣшенье на крюкъ,—а потомъ такимъ образомъ переработанная тема приблизилась и къ обстоятельствамъ жизни дѣйствительнаго лица—Дмитрія Вишневецкаго. По всему этому пѣсня о Байдѣ, если и не возникла изъ сказанія о немъ лично, то въ настоящемъ видѣ своемъ носитъ характеръ близкаго ему времени и въ многихъ подробностяхъ и въ способѣ поэтическаго творчества.

На окончательное сложеніе пѣсни въ той формѣ, какую она имѣетъ въ болѣе полныхъ варьянтахъ и въ латинской передачѣ Темберскаго, должны были подѣйствовать обстоятельства похода на Русь султана Османа II въ 1621 г. Между прочимъ султанъ стоялъ у Исакчи на Дунаѣ, пока строился мостъ. Въ это время пришло извѣстіе, что Гуссейнъ, Очаковскій намѣстникъ, захватилъ восемьнадцать чаекъ козац-

кихъ; пришелъ также и капитанъ-паша Халилъ, прежній великій визирь, съ двумя стами плѣнныхъ козаковъ,—пойманныхъ на Чорномъ морѣ. Онъ получилъ двойную почетную одежду, а восемьнадцать начальниковъ и капитановъ были одарены кафтанами. Двѣсти козаковъ было отдано въ руки солдатъ на варварскую смерть. Одни были раздавливаемы ногами слоновъ, другіе набиваемы на крюки, третіе посажены на колъ. Султанъ часто садился на маленькія чайки въ Бѣлгородѣ (Аккерманѣ) и ѣздилъ на другой берегъ смотрѣть казни, или упражнялся въ ѣздѣ на конѣ и стрѣльбѣ изъ лука, будучи ловкимъ наѣздникомъ и стрѣльцемъ.. Въ припадкѣ меланхоліи онъ стрѣлялъ не только въ плѣнныхъ козаковъ, но и въ собственныхъ пажей. Такъ расказываетъ Гаммеръ, на основаніи турецкихъ и венеціаоскихъ источниковъ. (Gesch. des Osman. Reiches, IV, 526—527). Черезъ полгода султанъ былъ низверженъ и убитъ.

41.

ПОХОДЪ СВЕРЧОВСКАГО ВЪ ВОЛОЩИНУ.

(1574)

А.

Ой у городі у Черкасі
Сурьми засурьмили,
Як тиї ляшськи комиссари
До гетьмана приходили.
Ой у городі у Черкасі
Бубни *заорали*,
Як тиї ляшськи комиссари
До гетьмана прибували.
Ой, пан пишний, пан Свирговскій,
А ще другій пан Зборовскій,
А ще третій Морозенко,
А ще четвертий пан Горленко.
Що із волохами турок *дереться*,
А із татарами волох бьеться.
Та волошськи земли руйнують,

Плiндрують, ще й не милують.
Ой, зайржали конi, конi,
Та пiд гору йдучи;
Заголосили бусурмани
Та до Килiї йдучи.
От як пан Свирговскiй
До Килiї прибував,
Усiх козакiв собiрав,
Та на радi прохав.
Сизим орликом лiтав,
Яворонькoм гнувся:
«Де-сь то я, мои мили братья,
Та й сподiнуся.»
Сподiнувся пан Свирговскiй
У сирiй могилi,
Як козаки бiля ёго
Та загомонили.
Плакала стара баба Грициха
Мов перепелиха, мов перепелиха;
Молодая сестра сон-траву iрвала,
Старую питала, старую питала:
«Чи той сон-трава козацькая сила?
Чи той сон-трава козацька могила?»
«Ой, той сон-трава, голубонько,
Зростився у полi,
Та пiймала ту траву недоля,
Та дала моїй донi.
Ой, доня-ж, доня, моя доня,
Годi сумовати;
Що нашого молодого Йвана
У могилi шукати,
У глибокiй у могилi,
Бiля города, бiля Килiї.»
Не то батенько сина прощав,
Шаблю та збрую давав;

А то мати сина випровожала,
Що слізьми опрощенье давала,
Що слізьми опрощенье давала,
Що на горе собі ёго вигодовала.

(Запорожская старина Срезневскаго I, стр. 27).

Б.

Як того пана Івана,
Що Свірговского гетьмана,
Да як бусурмани піймали,
То голову ёму рубали,
Ой голову ёму рубали,
Да на бунчук вішали,
Да у сурьми вигравали,
З ёго глумовали.
А із низу хмара стягала,
Що *воронів ключа* набігала,
По Україні тумани клала;
А Україна сумовала—
Ой Україна сумовала,
Свого гетьмана оплакала.
Тоді буйні вітри завивали:
—Де-ж ви нашого гетьмана сподівали?
Тоді кречети налітали:
—Де-ж ви нашого гетьмана *жалковали (!)?*
Тоді орли загомоніли:
—Де-ж ви нашого гетьмана *зхоронили?*
Тоді жайворонки повилися:
—Де-ж ви из нашим гетьманом простилися?
У глибокій у могилі,
Біля города, біля Килії,
На Турецькій линії!

(Укр. народ. пѣсни, Максим., 1834, 71—72).

В.

1—6=9—14 А. 7=15 А. Да волоську землю...... 8=16 А.

9. Ой ми волохи, ми християне,
10. Да не милують нас бусурмане:
11. Ви козаченьки, за віру дбайте—
12. Нам, християнам, на поміч прибувайте!
13. А козаченьки за віру дбають,
14. Волохам християнам поміч посилають,
15. Трублять в труби, в сурьми виграваюгь,
16. Оченьками козаченьків з України провожають.

17=49 А. То не..... 18=50 А. ....збрую.... 19=51 А. 20=52 А. Слізьми опрощення.... 21=53 А.

(Малор. лит. сбор., Мордовц., 1859 г., стр. 181—182. Волынь. Доставлена Костомаровымъ).

Пѣсни эти относятся къ тому лицу, которое у украинскихъ историковъ называется Иванъ Свѣрговскій. Въ болѣе раннихъ польскихъ памятникахъ онъ называется Swierczowski. Что малорусскіе хронисты прочитали въ актахъ, къ нему относящихся, *ч* за *г*, нѣтъ ничего удивительнаго,—но странно, что зовется онъ Свірговскимъ и въ пѣсняхъ, которыя должны были быть записаны съ устнаго говора, коему нѣтъ основанія перемѣнять звуки такъ, какъ перемѣняются знаки въ книгахъ. Вообще вышепреведенные варьянты не представляютъ вполнѣ неприкосновеной подлинности. Самый большій и раньше другихъ напечатанный варьянтъ (А) появился въ изданіи, въ которомъ далеко не всегда встрѣчаемъ вполнѣ неподдѣльныя произведенія чисто народнаго творчества. Стихи 33—54 представляютъ очевидную приставку пѣсни на обыкновенную тему о разлукѣ козака съ родными, при томъ подправленную не совсѣмъ удачно. Къ Свирчовскому эта пѣсня привязывается только именемъ Иванъ, да Киліей, которая едва ли не вставлена въ началѣ пѣсни о Свирчовскомъ, такъ какъ ни въ одномъ писанномъ источникѣ городъ этотъ не упоминается, хотя и можетъ отвѣчать условіямъ послѣдней битвы Свирчовскаго.

Неправильности въ языкѣ и даже неудобопонятности очевидны въ вар. А и Б.

Варьятъ г. Костомарова глаже, но на сколько помнитъ Н. И-чъ, взятъ имъ изъ рукописной тетради, а не прямо записанъ имъ изъ народныхъ устъ.

Только сообщеніе пѣсень о Свирчовскомъ нѣсколькими лицами и изъ разныхъ мѣстъ позволяетъ предполагать, что въ общихъ своихъ чертахъ пѣсни эти могли существовать въ народѣ,—но только они подверглись, при записываніи, искусственной ретушировкѣ, во всякомъ случаѣ, въ такой степени, которая граничитъ съ совершенной поддѣлкой.

Нѣтъ основанія считать Свирчовскаго козацкимъ гетманомъ, какъ зовутъ его эти стихи. Онъ былъ начальникомъ разнокалиберной милиціи, навербованной молдавскимъ господаремъ Ивонею на помощь противъ турокъ. Входили въ нее, какъ видно изъ названій сподвижниковъ Свирчовскаго, въ значиной долѣ польскіе шляхтичи,—но были и козаки, по преимуществу брацлавскіе. Въ 1574 г. это ополченіе доставило возможность Ивонѣ одержать нѣскотько блестящихъ побѣдъ надъ турками, но потомъ, въ слѣдствіе измѣны молдавскихъ бояръ, оно было окружено при устьѣ Дуная и взято въ плѣнъ. По показаніямъ польскихъ историковъ, Свѣрчовскій былъ послѣ выкупленъ изъ плѣна родными, а не «порубанъ», какъ говорится въ стихахъ. Изъ сподвижниковъ Свирчовскаго, въ историческихъ источникахъ, описывающихъ походъ весьма подробно, не упоминается ни одного имени, похожаго на имена, приведенныя въ пѣсни (вар. А.); можно допустить участіе въ походѣ развѣ Самуила Зборовскаго, такъ какъ походъ совпадаетъ съ временемъ его изгнанія. (Gorecki, Opisanie Wojny Jwona. M. Bielski, 711—717).

42.

ПЛѢНЕНІЕ ТАТАРАМИ ЖЕНЫ ГЕТМАНА БОГДАНА

А.

1. Ой Богдане, Запорозський Гетьмане!
Да чому-ж ти в чорнім ходиш, да в чорнів оксамиті?

*

—Гей, були-ж в мене гості татарове:
Одну ніч ночували: стару неньку зарубали, а миленьку собі взяли.
Гей, сідлай хлопче коня, коня вороного,
Татар швидко доганяти, миленькую одбивати!—
Гей, у чистім полі там татаре ночують і вечерю готують,
Татарин по табору ходить, миленьку за ручку водить.
—Гей, одсунься, миленька, нехай забью татаренька!—
—«Чи забьеш, чи не забьеш, тільки мене з ума зведеш!
Чи влучиш, чи не влучиш, тільки мішкання розлучиш.
Ой сідлай, милий, коня: ти ж не мій, я не твоя!
Гей коли жива буду, то я тебе не забуду!»

(Укр. народн. пѣсн.—Максимович., 1834, 77).

Б.

Ой Лимане, Лимане, запорозький козаче,
Чому не пьеш, не гуляеш, чого смутен не веселий?
—Як же мені молодому та не бути смутному?
Були в мене гостоньки, молодиї татароньки,—
Стару неньку зарубали, а миленьку з собой взяли.
Ой сідлай, хлопче, коня, поїдемо в чисте поле,
Поїдемо полювати, татароньків здоганяти.—
Догонили татароньки в чистім полі край дороженьки
Там татари вогонь кладут й вечеру готуют,
Миже ними баша сидить, на колінах милу держить.
—Ой миленька, миленька, відсунься від башенька,
Бо я башенька вбью, а миленьку з собой возьму.—
«Коли бьеш, бий обое, бо башенько серце мое.»

(Изъ рукописн. сборник. Синицкаго; запис. въ Калюсикѣ).

В.

Ох, і ти, Лимане, ти, Лимане,
Та Запорозький атамане,
Гей, Запорозький атамане!

Ох, чогож ти у чорному ходиш
Та у чорному оксаміті,—
Гей, у чорному оксамиті?
—Ох, і як же мині не ходити,
Що до мене гості приїзджали,—
Гей, до мене гості приїзджали.
А у мене гості не якиї—
Два зопорозці молодиї,—
Гей, два запорожці молодиї.
Що перву нічку вони ночували—
Отця й неньку зневажали,—
Гей, отця, неньку зневажали.
Що другу нічку вони ночували,—
Мое добро поцінували,—
Гей, мое добро поцінували.
Що третю нічку вони ночували—
Та малихъ дітей порізали,—
Гей, малих дітей порізали.
А четверту нічку вони ночували—
Та ї мою милу із собою взяли,—
Гей, мою милу з собою взяли.
Ох, моя мила, ти, моя мила,
Та з ким ти дітей наплодила?
Гей, з ким ти дітей наплодила?
—Ох, та із тобою, мій Лимане,
Та запорозький отамане,
Гей, запорозький отамене!

(Лисенко. Збірн. Укр. пісен., I, стр. 9).
(Та же пѣсня записана въ с. Высшій Дубишні, Остерскаго уѣз. отъ козака Данила Коломийця).

Г.

1=1 А. 2=2 А. 3=7 В. 4=8 В. 5=3 А. 6=13 В: одну....
7. Стару неньку вони зарубали
8. Миленьку собі взяли

9=5 А. 10=6 А. 11=7 А. В чистім...... собі готують 12=8 А. А..... 13=9 А. ....моя..... 14=10 А. Ой... 15—11 А. Ой...

16. Сідлай, милий, коня, та йідь з двора,
17. Бо ти не мій, я не твоя

18=13 Ой як-же я.....

(Записанъ въ Остерскомъ уѣздѣ. С. Д. Носъ).

Д.

Ой Гетьмане Запорожський! ой любий Богдане!
Що ти чорні сукні носиш, поважний наш пане?
—Були гості, татарове, сю ніч ночували;
Стару мати порубали, у плін милу взяли!
Ой сідлайте мені коня татар доганяти;
Свою милу із неволі треба одбивати!
Геть!—у полі, у широкім, татари ночують;
Роспустили своїх коней, вечерю готують;
Їх приводець по табору, мов пан який ходить,
Гетьманиху за рученьку коло себе водить.—
Гей!—одсунься ти од нёго, жіночка миленька!
Нехай убью я оттого вражья татаренка!—
—Може, якось мій миленький, ти в нёго не влучиш,
Тілько мене у неволю, ти далі залучиш!
—Ой дай хлопче! ой дай малий! коня вороного;
Не щитай ти, мене мила, за мужа своёго!
Любить тебе я не кину, поки живий буду!
І до віка, до могили тебе не забуду!

(Изъ рукопис. сборн. А. А. Мартынова).

Этотъ варьянтъ, видимо, тронутъ рукою грамотнаго любителя, и вовсе неудачно.

Имя гетмана Запорожскаго «Богдана,» называемое въ этой пѣснѣ, напоминаетъ имя одного изъ болѣе выдающихся козацкихъ вождей XVI ст. Князя Богдана Михайловича Рожинскаго, извѣстнаго у козаковъ подъ именемъ Богданка.

Скудныя свѣденія о немъ, передаваемыя источниками, умалчиваютъ о подробностяхъ его личной біографіи и вскользь только упоминаютъ о его военныхъ подвигахъ; можетъ быть потому подробностей семейной драмы, расказанной въ пѣснѣ, мы въ нихъ не находимъ. Въ войнахъ съ татарами Богданъ Рожинскій отличается неутомимою предпріимчивостью и жестокостью, побужденія къ которой, можетъ быть, и имѣли основаніемъ тяжелыя семейныя воспоминанія этаго гетмана. Такъ, ворвавшись въ 1575 г. въ Крымъ, Рожинскій страшно опустошилъ эту страну: «козаки все жгли и никого въ живыхъ не оставляли, даже дѣтей сажали на колъ.» (M. Bielski—Kronika Polska, стр. 722) и страшно истязали женщинъ (Истор. Мал. Бантышъ-Каменскій т. I, стр. 138). Козацкія лѣтописцы приписываютъ ему опустошительный набѣгъ на Турецкія владѣнія, во время котораго раззорены были: Синопъ, Трапезундъ и окрестности Царьграда. (Лѣтопись Самовидца, стр. 3. Лѣтоп. Грабянка, стр. 22). Наконецъ въ 1576 году онъ совершенно разрушилъ «не оставивъ даже слѣда» турецкій городъ Асламъ-городъ, при чемъ въ штурмѣ замка онъ погибъ самъ при взрывѣ его подкопомъ.» (Niesiecki—Korona Polska, т. III стр. 898, M. Bielski, стр. 722. Бантышъ-Каменскій, т. I, стр. 140).

Слова: **«ой чого ти у чорному ходиш, та у чорному оксаміті»** даютъ основаніе полагать, что сочиненіе пѣсни современно Богдану Рожинскому и что въ жизни его, вѣроятно, случилось обстоятельство, подобное тому о которомъ говоритъ пѣсня. Современный польскій историкъ Оржельскій, расказывая о набѣгѣ татаръ на Украйну въ 1575 г., при которомъ татары захватили до 35000 плѣнныхъ, 40000 коней, скота до ½ милльона, говоритъ, что послѣ этого набѣга русскіе послы прибыли на сеймъ въ траурной одеждѣ. (См. «Первий период козацтва од его початку до ворогування з ляхами» въ львовскомъ журналѣ «Правда» 1868, стр. 166, примѣч.).

По давности сложенія, фабула пѣсни стала затемняться у народныхъ пѣвцовъ и принимать въ себя посторонні под-

робности. Такъ въ нѣкоторыхъ варьянтахъ исчезло имя Богдана или замѣнилось не имѣющимъ здѣсь смысла—Лимане; вм. турки—татары—появились запорожці,—наконецъ вставился разговоръ гетмана съ женою изъ семейной пѣсни о козакѣ, который видитъ свою милую за нелюбымъ, или вообще за другимъ. (См. Лавренка, Пісні про кохання. Кіевъ. 1864 г., стр. 141—144). Подобный же разговоръ вставленъ и въ пѣсню о выдачѣ дѣвушки замужъ за ляха въ сборникѣ Лукашевича. (Малорусск. и Червонорусск. нар. думы и пѣсни. 1836 г., стр. 122). Ср. Гул. Артемовск., Укр. пісні, К., 1868, № 17.

43.

ПОЕДИНОКЪ КОЗАКА ГОЛОТЫ СЪ ТАТАРИНОМЪ.

(Дума).

А.

Ой полем, полем Килиїмским,
То шляхом битим ординським,
Ой там гуляв козак Голота.
Не боїтся ні огня, ні меча, ні третёго болота.
Правда, на козакові шати дорогиї—
Три семирязі лихиї:
Одна не добра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа [1]).
А ще, правда, на козакові постоли вязові,
А унучи китайчані—
Щирі жіноцькі радняні;
Волоки шовкові—
У двое, жіноцькі щирі валові [2]).
Правда, на козакові шапка бирка,
Зверху дірка,

---

[1]) Уже й закинуть не спосібна. *Примѣч. Пѣвца.*

[2]) Козак прибірався на прочудо; славу свою пускав на ввесь світ. *Прим. пѣвц.*

Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віе, туди й провіває,
Козака молодого прохоложае.
То гуляе козак Голота, погуляе,
Ні города, ні села не займае,—
На город Килию поглядае.
У городі Килиї татарин сидить бородатий,
По гірницях похожае,
До татарки словами промовляе:
«Татарко, татарко!
Ой чи ти думаеш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?»
Каже: «татарине, ой, сідий, бородатий!
Я тількі бачу, що ти передо мною по гірницях похожаеш,
А не знаю, що ти думаеш да гадаеш.»
Каже: «татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літае:
То козак Голота добрим конем гуляе.
Я ёго хочу живцем в руки взяти
Да в город Килию запродати,
Іще ж ним перед великими панами башами вихваляти,
За ёго много червоних не лічачи брати;
Дорогиї сукна не мірячи пощитати.»
То тее промовляв,—дороге платте надівае,
Чоботи обувае,
Шлик бархотний на свою голову надівае,
На коня сідае,
Безпечно за козаком Голотою ганяе.
То козак Голота добре козацький звичай знае,—
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядае.
Каже: «татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:

Чи на мою ясненькую зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене козака молодого?»
—«Я», каже, «важу на твою ясненькую зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килию запродати,
Перед великими панами башами вихваляти
І много червоних не лічачи набрати,
Дорогиї сукна не мірячи пощитати.»
То козак Голота добре звичай козацькій знае,
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядае.
«Ой,» каже, «татарине, ой сідий же ти, бородатий!
Либонь же ти на розум не богатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
А вже козакові віри доняв.
А вже з ёго й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав.
І козацьких звичаїв не внаеш.»
То тее промовляв,
На присішках став,
Без міри пороху підсипае,
Татарину гостинця в груди посилае.
Ой ще козак не примірився,
А татарин ік лихій матері с коня покотився.
Він ёму віри не донімае.
До ёго прибувае,
Келепом міжи плечі гримае,
Колиж огледится, аж у ёго духу немае.
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацьки ноги обував;

Одежу істягав,
На свої козацьки плечі надівав;
Бархатний шлик іздиймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі пье гуляє
Поле Килиїмське хвалить-вихваляє:
«Ой поле Килиїмське!
Бодай же ти літо й зіму зеленіло,
Як ти мене при нещасливий годині сподобило!
Дай же, Боже, щоб козаки пили та гуляли,
Хороші мислі мали,
Од мене більшу добичу брали,
І неприятеля під ноги топтали!»
Слава не вмре, не поляже,
От нині до віка!
Даруй, Боже, на многі літа!

(Зап. о Ю. Р., Кулиш., I, 14—19, Зап. въ Лубенск. уѣздѣ отъ Архипа Никоненка).

Б.

Да на Савур могилі, гуляв козаченько, гуляв,
Да ніякого дива не видав:
Ой долино-Ялино! скількі я на тобі гуляв,
Да ніякого дива не видав!»
. . . .
Ой на полі на Киліяньскім,
На шляху на ординськім:
То не ясний сокол літає,—
То козак Голота, сердечний, добрим конем гуляє,
Ой став татарин к нему приїзжати,
Порошку на полку посипати;
Сердечного козака Голоту січе да рубає,
Голота нагайкою стріли отбиває:

«Ей, ти, татарюго, сідий, бородатий,
На що ти уповаєш?
Чи на свою [1]) шапку бирку,
Що шовком шита,
Вітром підбита,—
А сверху дірка?
Чи на свої постоли боброви,
Що шовкові волоки —
В одну сталь
З валу?
Чи на свою сермягу семилатную?
Старий, бородатий, да кому Бог поможе.....»
. . . .
«Ой ти Савур могило! скілько я гуляв,
Да такої добичі не добував!»

(Лукаш., Малоросс. и Червонорусск. народн, думы и пѣсни, 1836 49—50, Максимов., 1849, 15—16).

В.

Ой десь, ой десь за Килимом-городом козаченько гуляе;
А з Килима-города татарин поглядае.
Загадав татарин татарці пару коней сідлати,
Да того козаченька доганяти.
Як вибіг татарин, старий бородатий,
На розум небагатий,
Вибіг того козаченька доганяти.
«Та козаченьку молодий,
Під тобою кониченько вороний!
Колиб я тебе піймав,
Яб тебе у Килим город запродав,
І срібнії за тебе гроші побрав!»

---

[1]) Вм. *мою*.... Варьянтъ вобще не полонъ и исқаженъ.

А козаченько оглядается,
І карбачем одбивается.
«Ой ти татарин, старий бородатий,
Да на розум не багатий!
Ти між козаками не бував,
І козацької каші не їдав,
І козацьких жартів не знаеш...
Десь у мене був з кулями гаман;
Я'ж тобі гостинця дам.»
Як став ёму гостинці посилати,
Став татарин з коня похиляти.
«Ой ти татарин старий бородатий,
Да на розум небагатий!
Іще ти мене не піймав,
Да уже в Килим—город запродав,
І срібниї за мене гроші побрав!
От-тепер твого одного коня вороного
Поведу до шинкарки пропивати,
А другим твоїм конем вороним
По Килиму-городу гуляти!
Ой, гуляти, гуляти, гуляти,
Да единого Бога споминати!»

(Максимовичъ. Сборн. Укр. п. 1849, стр. 13).

Г.

Був собі козак Голота,
Не боявся ні огня, ні води, ні лиха, ні всякого болота.
А на ёму шапка бірка
Ізверху дірка,
Соломою шита,
А вітром підбита,
А коло околиці нічогісенько катмае...
(Татарин).
Підходив к Голоті під город Тягиню

На Черкеню-долину,
І становить свого коня, попасае,
І на охотне війско кличе-покликае...
Да іще він думае-гадае,
Щоб козака Голоту ізвоёвати....
«Що я козака Голоту пійду воёвати
І буду живцем ёго брати....»
Колиж козак Голота на Черкені долині гуляе,
І татарина із татаркою живцем у плін забірае,
Да татарина келепом у груди потягае...

(Метлинскій. Нар. Ю. Р. пѣсни. 1854, стр. 445. Зап, въ с. Брытанахъ Борзенс. у. отъ Кобз. Ивана Романенка).

Дѣйствіе думы происходитъ подъ Киліею, или подъ Тягинемъ, (Бендерами)—довольно далеко отъ Сичи,—къ западу, что и показываетъ, что дума сложилась въ эпоху значительнаго заселенія этой части запорожскихъ степей,—которое повело за собою сухопутные набѣги въ сторону Молдавіи во второй половинѣ XVI в. Въ 1582 г. турки жаловались на набѣги козаковъ и въ 1584 г. ограбили у Адріонополя королевскаго шталмейстера въ отмщеніе за разореніе козаками Тягини; въ 1584 г. она была возстановлена, но въ 1589 г. опять султанъ жаловался королю, что козаки раззорили Бѣлгородъ (Аккерманъ) Тягинь и Оди (Hammer, Gesch. des Osmanischen Reiches, IV, 152, 155, 209). Въ вар. А. татаринъ представляется богатымъ горожаниномъ, а въ другихъ степнымъ здобычникомъ, въ вар. Б. вооруженнымъ даже стрѣлами.

Дума описываетъ подробно костюмъ козака Голоты,—что составляетъ рѣдкость въ малорусской народной поэзіи. Костюмъ этотъ невзрачный, соотвѣтственно той бѣдности козаковъ на матеріи, вслѣдствіе которой сукна считались однимъ изъ обычныхъ подарковъ казакамъ городовымъ со стороны польскаго правительства (актъ отъ 1584 г. см. въ Арх. Югозап. Руси, ч. III, т. I, стр. 24). Запорожцы, въ XVI в. конечно, еще больше скудались одеждою. Кромѣ

того нарочитая бѣдность костюма была своего рода шикомъ у запорожцевъ. Въ варьянтѣ извѣстной надписи къ изображенію запорожца читаемъ: «козакъ душа правдивая—сорочки не мае.» Оршанскій староста Филонъ Кмита описываетъ въ 1514 г. оборвышами черкасскихъ козаковъ, служившихъ московскому царю и получавшихъ отъ него жалованье за то, что побиваютъ татаръ. Оборвышами казались французу Дельбурку (Anecdotes de Pologne ou mèmoires secrets du régne de Jean Sobieski) тѣ козаки, изъ которыхъ образовалось зерно Палiивщины, та «milice sauvage», безъ которой Собѣскій не рѣшился начать битву съ турками. (Кулишъ, Польская колонизація Югозападной Руси, Вѣстникъ Европы, 1874, Апрѣль, стр. 531).

Въ началѣ XVIII в. московскій священникъ Лукьяновъ описывалъ такъ козаковъ Палія, которые въ Хвастовѣ (Кіевск. губ.) завели нравы Сѣчи: «Валъ земляной, по виду не крѣпокъ добре, да сидѣльцами крѣпокъ, а люди въ немъ—что звѣри. По земляному валу ворота частые, а во всякихъ воротахъ копаны ямы, да солома постлана въ ямы. Тамъ палѣевщина лежитъ, человѣкъ по двадцати, по тридцати; голы, что бубны, безъ рубахъ, нагіе, страшны зѣло. А когда мы пріѣхали и стали на площади, а того дня у нихъ случилося много свадебъ, такъ обступили, какъ есть около медвѣдя; всѣ козаки, палѣевщина, и свадьбы покинули; а все голудьба безпорточная, а на иномъ и клочка рубахи нѣтъ, страшны зѣло, черны, что арапы, и лихи, что собаки: изъ рукъ рвутъ. Они на насъ дивятся, а мы имъ и втрое, что такихъ уродовъ мы отроду не видали. У нась на Москвѣ и въ Петровскомъ кружалѣ не скоро сыщешь таково, хочь одного.» (Путешествіе Лукьянова, 1862, стр. 15). Такъ жили и одѣвались козаки Палія не смотря на то, что въ Хвастовѣ, какъ говорилъ Палій, «домостройства много,—пространныя поля хлѣбомъ засѣяны...... церкви Божіи украшеныя» (Архивъ Юг.—Запад. Россіи. Часть III, т. 2. Предисловіе 74). Оборванность иногда не мѣшала богатству козака: «Хоть на

менi жупанъ дранъ, говоритъ пѣсня, есть у мене грошей джбанъ.» Но прежде всего она была результатомъ обстановки жизни козацкой въ раннее время,—а потомъ уже модой. Воины ополченiя русскаго, ходившаго въ 1572 г. смѣялись надъ щегольскимъ уборомъ одного турецкаго богатыря,—состоящимъ изъ леопардовой кожи и страусовыхъ перьевъ,—которыми позже обыкновенно украшалась шляхта польская и старшина козацкая,—и называли его «святочною маскою» (Кулишъ, op. cit, 493).

Объ антагонизмѣ между голотою и образовавшимися послѣ кармазинниками, дуками—сребляниками будетъ сказанно въ слѣдующемъ томѣ въ примѣчанiи къ думѣ о Ганджѣ Андыберѣ,—котораго костюмъ описывается сходно съ костюмомъ Голоты. (Ср. въ вышеприведенной думѣ, вар. А, ст. 5—19 и въ думѣ объ Андыберѣ у Метлинскаго, Нар. Южнор. Пѣсни, стр. 377, ст. 5—16. Стихи о шапкѣ-бирке одинаковы въ обѣихъ думахъ) О позднѣйшей одеждѣ запорожцевъ см. Устное повѣствов. б. запорожца Коржа, Одесса, 1842, 27, и Скальковскаго, Исторiя новой Сѣчи. т. I, стр, 327—329 Оружiе впрочемъ дума описываетъ на козакѣ, какъ «ясненькую зброю», на которую зарится татаринъ (А, ст. 49, 52). Запорожцы, конечно, главнымъ образомъ заботились о вооруженiи. Бопланъ говоритъ, что во время набѣга каждый козакъ имѣлъ саблю, двѣ пищали, необходимое количество пороха и пуль. (Beauplan, Description de l' Ukrane, Rouen, 1660, p. 57).

44.

АЛЕКСѢЙ ПОПОВИЧЬ И БУРЯ НА ЧОРНОМЪ МОРѢ.

(Дума).

1583?

А.

1. Ей на Чорному морю,
На камени біленькім,
Там сидить сокіл ясненький,

Жалібненько квиле-проквиляє,
І на Чорнеє море спильна поглядає:
Що на Чорному морю
Щось не добре начинає:
Злосупротивна хвилечка,
Хвиля встає,
Судна козацькі-молодецькі
На три части розбиває:
Перву част ухопило
У Біларапську землю занесло;
Другу часть схопило
У Дунай в гирло забило;
А третя часть тут має—
Песеред Чорного моря,
На бистрій хвилі
На лихій хуртовині потопляє.
При той часті
Було війська много;
А був старшиною
Грицько Коломниченко,—
По всёму війську барзе окличен,—
Словами промовляє,
Слізами обливає:
«Ей, козаки, панове-молодці!
Добре ви дбайте,
Гріхів не тайте!
Исповідайтеся ви
Милосердному Богу,
Чорному морю,
Отаману Кошовому,
Хто на собі гріхи має!»
Тут всі козаки
Так замовчали,
Як в рот води набрали.
Тільки озоветься

Олексій Попович,
Гетьман Запорожець:
— Ей, козаки, пани-молодьці!
Добре ви чините,
Самого мене—
Оликсія Поповича—возьміте,
До моєї шиї
Камінь біленький привъяжіте,
Очі мої козацькі, молодецькі,
Червоною китайкою запніте,
У Чорне море
Самого мене спустіте:
То нехай я буду
Своєю головою
Чорнеє море дарувати,
Ніж я маю
Много війська безвинно
На Чорнім морі погубити,—
Ніж я маю много душ—
Вір християнських
По Чорному морю потопити.—
Теє козаки як зачували,
Словами промовляли,
Слізами обливали:
«Ей, Оликсію Поповичу,
Славний лицарю і писарю!
Ти ж святе письмо
По тричі на день читаєш
І нас—простих козаків
На все добре научаєш;
Про шо ж ти од нас
Гріхів більше маєш?»
Оликсій Попович
Тоє зачуває,
Словами промовляє,

Слізами обливає:
«Ей козаки, панове-молодьці!
Я святе письмо
По тричі на день читаю,
І вас—козаків простих
На все добре научаю,—
Од вас-таки гріхів більш маю:
Шо як в охотне військо одъїжжав,
І з отцем і з матірью
Вопрощення не мав,
І старшого брата
За брата не мав;
І старшу сестру
Барзе зневажав,—
Стремінем у груди одпихав:
А ще з города вибігав,
Триста душ дітей маленьких
Конем своїм добрим розбивав,
Кров християнську
Безвинно проливав;
А молоди жени
За ворота вибігали
Діток маленьких
На руки хватали,
Мене, Оликсія Поповича,
Кляли—проклинали.
А ще мимо сорока церков пробігав
Шляпи не здіймав
І на себе хреста не покладав,
І отцевскої-матчиної
Молитви не споминав...
Либонь мене, козака, панове-молодьці,
Найбільше той гріх споткав.
А ще мимо царської громади пробігав,
За своею гордощу шляпи не здоймав

На день добрий не давав...
Либонь мене, козака, панове-молодьці,
Найбільш той гріх споткав.
Ей, се не Чорне море
Мене потопляє:
Се отцевська—матчина
Мене молитва карає.
Ей, колиб мене отцевська-матчина молитва
На Чорному морю не втопила,
Од смерті боронила!..
Як буду я до отця до матері
І до роду прибувати,
То буду я отця і матір
Штити, шанувати, поважати,
І старшого брата
За рідного отця почитати:
І близьких сусід
За рідну братію
У себе вживати.»—
Як став Оликсій Попович
Гріхи Богу повідати,
То зараз стала злосопротивна
Хвилечка-хвиля
На Чорному морю притихати:
Притихала і впадала,
Мов на Чорнім морі не бувала;
Усіх козаків до острова
Живцем прибивала.
То козаки на остров виходили,
Великим дивом дивовали,
Словами промовляли,
Слезами обливали;
Шо на Чорном морі,
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопали,—

Ніодного козака,
Через Оликсія Поповича,
Міждо військом не стеряли.
Олексій Попович на чуд вихожае,
Бере в руки святе письмо,
По тричі на день читае
І всіх простих козаків
На все добре научае:
«Слухайте, козаки, панове-молодьці!
Як се святе письмо просвіщае,
На все моленіе указуе:
Который чоловік
Отцевську-матчину молитву
Штит, шануе, поважае,
Того отцевська-матчина молитва
Зо дна моря винімае,
Од гріхів душу одкупае,
До царствия небесного провожае;
Та отцевська-матчина молитва
У купецтві і в реместві,
І на полі і на морі
На поміч приспівае.
Нам годиться тое спомъятати,
За которими молитвами
Стали ми хліба-соли поживати».
Дай, Боже, миру царському,
Народу християнському,
Усім на здравіе, на многі літа мати.

(Основа, 1862, Августъ, стр. 21).

Б.

Ой як на Чорному морі,
Та на білому камени,
Там сидів ясний соколонько

Смутен, далеко сяє і видає.
Що на Чорному морі не добре вже починає.
Звізди помрачило,
Половину місяця у тьму уступило
І все небо тьмою укрило.
То з неба дрібен дощик накрапає,
З Чорного моря хвилешна хвиля уставає,
Якорі зриває,
Судна козацькі затопляє.
Там потопало три полки виська Дніпрового низового.
Самого чистого Запорозького.
То миждо ними був батько гетман старий Запорозький [1]).
А ще й половичий,
Що здавну козаків на Чорнеє море гуляти покличе.
Той друг на чердак виступає,
До козаків словами промовляє.
«Ой козаки, панове молодці!
Которий у великіх гріхах чувається,
То сповідайтесь ви наперед Богу,
Іще й святому морю,
І міні, гетьману старому.
Як би отцю духовному.
Ой добре ви дбайте,
Да Богу гріхи сповідайте,
Марно війська не теряйте».
То всі козаки замовчали:
Вони в великих гріхах не чувалися.
Тілько озоветься Попович,
Пирятинський родич.
Той друг на чердак виступає,

---

*) Зборовський.

До козаків словами промовляе:
Ой ви козаки, панове молодці!
Ой добре ви учините,
Возміте мені назад руки ізвяжіте,
Чорним оксамитом очі затмите,
Мене у Чорнее море пустіте;
Нехай я буду у Чорному морю головою дарувати,
Ніж маю я не по вині усе військо пікувати.
То козаки словами промовляли:
«Ой Олексію Поповичу,
Пирятинський родичу,
Отамане військовий,
Писарю лестровий!
Тижь бо й по трійчі письмо святе у руки береш на день, та й читаеш,
Ти нас козаків простих на все добре научаеш.
Чом ти грихів більше на собі од усіх нас маеш?,»
—«Ой ви козаки, панове молодці!
Хочь я й по трійчи на день письмо святее у руки беру, та й читаю,
Вас, козаків простих на все добре научаю,
А сам не гаразд починаю:
То ще більше грихів од усіх вас на собі маю.
Що я з города з Пирятина виступав,
Не добре я починав:
Отця і матір поругав,
Рідного брата за брата не мав,
А близьких сусідів хліба і солі ізбавляв,
Та ще конем добрим по улиці гуляв,
Діти маленькі розбивав,
Кров християнську безневинно проливав.
То ще я їхав мимо церкви, Святого Спаса,
Шапки не зняв,

Хреста на себе не поклав.
То за те мене Господь покарав,
Злою хуртовиною з усим військом на Чорному морі подарував.
То ще я їхав селами і городами,
І всякими чудними сторонами;
То там жони стариї стояли,
Може вони к чому доброму думали і гадали;
То я шапки не зняв
І помагайбі не дав.
Не питався: яка в вас церква святая?
Та питався: де в вас корчма новая,
І шинкарка молодая?
То в неділю рано, пораненьку,
По церквах і по манастирах служби одправляють,
А я у корчмі пью, гуляю,
Танці справляю,
І по том я, панове молодці, увесь гріх свій знаю.
Ой моглаб мене, отцева паніматчина молитов на Чорному морі рятовати;
Уже б я знав, як свою матір шанувати-поважати
І рідного брата за брата поштитав би».
Тогда козаки добре дбали,
Узяли ёму назад руки ізвязали,
Чорним оксамитом очі затмили.
То ще такого козака у море пускать пощадили;
На лівій руці мизинаго пальця втинали,
Ёго кровь у Чорнее море метали.
То скоро Чорнее море кров християнську заживало,
То так уклало,
Як-би никогда й не грало,
Суден козацьких не розривало.
Тогда козаки добре дбали,

До Тендри-острова прибували,
А в Тендрі-острова три дні й три ночі стояли,
Великим дивом дивовалися,
Що в якому то страху ми бували,
Та ніодного козака ізмиж війська не втеряли.
То й озоветься Олексій Попович,
Пирятинський родич,
Отаман військовий,
Писар лестровий.
Ой той друг на чердак виступае,
Письмо святее в руки бере і читае,
До козаків словами промовляе:
Ой ви козаки, панове молодці!
Чи ви видите, як се святее писаніе свідчить висвідчае,
На всяке молениe указуе,
Що который козак штить отця й матку шануе і поважае,
То він нігде марно не пропадае:
Его отцева й паніматчина молитов зо дна моря виімае,
Од смертелного гріха душу одкупляе.
Хоч-би й у потребі—кривава ніч минае.
А который не штить отця й матки не поважае,
То він аби-де марно пропадае.»

(Записана П. А. Кулишемъ отъ лирника Өедора Кононенка въ Лубенскомъ уѣздѣ, Полтавской губерніи, въ с. Александровкѣ).

В.

На Чорному морі на білому камені
Ясненький сокіл жалібно квилить-проквиляе,
Смутно себе мае, на Чорнее море спильна поглядае.
Що на Чорному морю недобре ся—починае,
Що на небі усі звізди потмарило,

Половину місяца в хмари вступило.
А із низу буйний вітер повівае,
А по Чорному морю супротивна хвиля встававе,
Судна козацькі на три часті розбивае.
Одну часть взяло—в землю Агарску занесло,
Другу часть гірло Дунайське пожерло,
А третя—где ся мае?—в Чорному морю потопае.
При тій часті був Грицко Зборовській
Отаман козацькій Запорозській,
Той по судну похожае, словами промовляе:
«Хто-сь між нами, панове, великій гріх на собі мае,
Щось дуже злая хуртовина на нас налягае.
Сповідайтесь, панове, милосердому Богу,
Чорному морю, і мені Отаману Кошовому;
В Чорнее море впадіте,
Війська козацького не губіте!»
То козаки тее зачували, усі замовчали,
Бо в гріхах себе не знавали.
Тільки обізвався писарь військовий, козак лестровий,
Пирятиньскій Попович Олексій:
«Добре ви, братця, вчиніте, мене самого візьміте,
Мені чорною китайкою очі завяжіте,
До шиї білий камінь причепіте,
Да й у Чорнее море зіпхніте!
Нехай буду один погибати,
Козацького війська не збавляти!»
То козаки тее зачували, до Олексія Поповича промовляли:
«Ти-ж святее письмо в руки береш, читаеш,
Нас простих людей на все добре наставляеш,
Як-же ти найбільше од нас на собі гріхів маеш?
—«Хоча святее письмо я читаю,
Вас простих людей на все добре наставляю,
А я все сам не добре починаю.
Як я із города Пирятина, панове, виїзжав,

Опрощенья з пан-отцем із пані-маткою не брав,
І на свого старшого брата великій гнів покладав,
І близьких сусідів хліба-й-солі безневинно збавляв,
Діти малиї, вдови стариї стремням в груді товкав,
Безпечно по вулицям конем гуляв,
Против церкви, дому Божого проїзжав,
Шапки з себе не знімав, хреста на себе не клав.
За те я, панове, великий гріх маю, тепер погибаю!
Не есть се, панове, по Чорному морю хвиля вставае,
А есть се—мене отцевська і материнська молитва карае!
Колиб мене сяя хуртовина злая в морі не втопила,
Од смерті молитва боронила:
То знав би я отця й матір шановати, поважати,
То знав би я старшого брата за рідного отця почитати,
І сестру рідненьку за неньку у себе мати!»—
То як став Попович Олексій гріхи свої сповідати,
То стала злая хуртовина по Чорному морю стихати,
Судна козацькі до-гори як руками підіймала,
До Тентрева острова прибивала.
То всі тогді козаки дивом дивовали,
Що по якому Чорному морю, по бистрої хвилі потопали,
А ні одного козака з-межи війська не втеряли!—
От-же тогді Олексій Попович із судна вихожае,
Бере святее письмо в руки, читае,
Усіх простих людей на все добре научае, до козаків промовляе:
«От-тим-би то, панове, треба людей поважати,
Пан-отця й пані-матку добре шановати;
Бо котрий чоловік тее уробляе,
По вік той счастье собі мае,
Смертельний меч того минае:
Отцева й матчина молитва зо дна моря виймае,

Од гріхів смертельних душу одкупляе,
На полі й на морі на поміч помагае!»

(Укр. народн. пѣсни, изд. Максимович., 1834 г., ч. 1, стр. 14—18).

Г.

На синёму морі, на білому камені
Там сидів сокіл—смутно себе мав.
Спильна на синее море собі поглядав.
Щось на синёму морі недобре починае:
Великая хуртовина на козацьке військо налягае;
Одно судно загнала в Агаранську землю,
Друге Дунайськее гірло пожерло,
На третёму судні Зборовскій Григорий отаман похожае,
До козаків промовляе:
«Ей, ви, козаки, сповідайтесь Богові и синёму морю,
І мені Грицькові—козакові!
Хто які гріхі мае
І за що козацьке військо погибае?»
Тогді обізвався Пирятинскій Олексій Попович; лейстровий козак:
«Як ви маете, панове, козацьке військо тиряти,
То лучче ви мені чорною китайкою очі завъяжіте,
Та білий камень до шиї привъяжіте,
Та мене одного в море зопхніте!»
Козаки зачували, да всі замовчали,
Потім до Пирятинскаго Олексія Поповича, лейстрового козака промовляли;
—«Які-ж ти гріхі на себе покладаеш,
Коли ти святе письмо читаеш,
Нас всіх на добрі діла навчаеш?»—
«Хоч я, панове, святе письмо беру—читаю,
А я од вас більше гріхів маю;
Бо як я дома проживав,

Бідних сусід з хліба, з солі збавляв,
Буйно конем по вулиці проїзжав,
Старим удовицям, малим дітям
Струмента в груди встромляв,
І просто церкви шапки не скидав;
Як на се судно виїзжав,
То у отца-неньки благословення не брав,
Цеж, панове, не хуртовина налягае,
Цеж нас отцева-материна молитва карае.
О, коли б же, панове, ця злая хуртовина
Мене на морі не втопила, не вдавила,
О знав би я!....»
Як се став Пирятинскій Олексій Попович лейстровий козак сповідати
Стало синее море стихати
І стало судно як руками до гори поднимати,
І стало до Тин-дерева—острова прибивати.
Тогді, як прибило до Тин-дерева острова,
Бере Пирятинскій Олексій Попович, лейстровий козак святе письмо,
Із судна вихождае
І всім козакам читае:
—«От же то, панове, не треба людей з хліба з солі збавляти,
Не треба буйно конем по вулиці проїзжати,
Старим удовицям, малим дітям струмента в груди встромляти,
І треба просто церкви шапку скидати,
І куди виїзжати—як есть ненька,
Треба в її благословення брати!»—
Як на синёму морі потопали,
А, хвалить Бога милосердого,
Ні одного козака з війска не втеряли.—

(Зеленки Каневск. у., Кіевск. губ.)

Д.

На синім морі, на білому камсні,
Там сидить ясен сокіл білозерець,
Жалобненько квилить, проквиляе,
На святе пебо поглядае:
Половина сонця й місяця
У тьму потьмарило,
Уже во тьму уступило.....
Щб не разом на морі починало,
Козацькії суда на три части розбивало:
Перву часть отбивало—
В тихій Дунай замчало;
Другу часть отбивало—
В Агарянську землю заносило;
А третю часть отбивало—
Середь моря затопляло.
У сей часті затопляе два брата рідненьких,
Як голубоньків сивеньких.
І между ними третя: чужа-чужениця,
Безродний і безплеменний!
Тому ні с кім прощення приняти,
На чужині порятунку дати!......
. . . .
Тілько старшій брат, промовить словами,
Обольется гірко слізами:
«Се, брате, не сопротивна хвиля затопляе:
А отцева, паніматчина молитва карае,
Що ми у охотне військо виряжалися:
У отца і матки прощення не прохали,
Старшого брата зневажали,
Середульшу сестру, не чтили і не поважали,
Ближнему сусіду, хліба-солі сбавляли;
Против церкви проїздили: шличок с глав не сднімали,
Милосердного Творця—на помощь не прохали:

Старих людей марно зневажали.
А потім, ми. счасте і долю утеряли.
Се, брате, колиб отцева молитва і паніматчина:
Із супротивной хвилі стала визволяти,
Моглиб ми, брате, отцеву молитву і паніматчину вихваляти,
І старшого брата за рідного отця мати,
Середульшу сестру чтити и поважати,
Ближнёго сусіда за рідного брата мати.»'
Тілько стали отцеву молитву і паніматчину вихваляти.
Став їх Господь на Русь визволяти,
Стали близко к бережку припливати
І рученьками за білий камень хапати,
На берег виступати:
На край веселий,
Між народ хрещений;
До отця до паніматки прибувати,
Против синів отець, матерь виходили:
«Ей чи' добре, сини, в дорозі починалось?»
«Добре, пан-отче і паніматко, на синім морі гуляти,
Тілько не добре, чужому чужаниці на чужині помірати
Тому ні с кім прощення приняти,—
На чужині порятунку дати.»
Счасливий той, панове молодці,
Чоловік на світі буває,
Котрий чтить отця, і неньку поважає:
Отцева молитва і паніматчина
І із супротивної хвили визволяє!

(Лукаш., Малорос. думы и пѣсни, 1836 г. I, стр. 61—63).

E.

Ой як на Чорному морі,
Та на білому камені,

Там сидить ясен соколонько,
Смутно мае,
Жалібненько квилить-проквиляе,
На Чорнее море сяе,
Далеко поглядае,
Що на Чорному морю не добре вчиняе:
Противну филю зо дна моря знімае,
Судна козацькі на три части розбивае.
Перву часть ввірвало,
В гірло Дунайсьне замчало;
Другу часть увірвало,
У землю Орабську замчало;
Третю часть увірвало,
Ой не знало де подіти,
Серед Чорного моря утопило.
У тій части потопало два брати рідненькі,
Товариші сердешні.
Що ні до кого прилипнути,
Опрощенья приняти.
Ті два брати один до одного припливали,
Опрощенье приймали
І словами промовляли,
Слёзами ридали:
Ой не есть то нас, брате, на Чорному морі супротивна филя потопляе,
А есть то отцева-матчина молитва побивае-карае.
Нам отець-мати позволяли одному в військо виступати,
А другому дома хліба пахати.
А то ми, брате, не добре вчиняли—
Обидва коні посідлали,
У військо виступали,
З отцем, з маткою опрощення не приймали,
Ще матку стареньку зневажали,
Стременем у груди од коней одпихали.

То ще ми, брате, не добре вчиняли:
Мимо церкви святої проїзжали,
За гордостю, за пишностю з глави шличка нездиймали,
На себе хреста не покладали
І Бога милосердного на поміч не благали.
То ще ми, брате, не добре вчиняли:
По вулицям добрими киньми гуляли,
Дітки маленькі кіньми розбивали,
Кров християнську безневинно проливали.
Їхали ми городом-вулицею,
Там стояли три жени старенькі;
Може, думали та й гадали против нас що добре сказати,
Да ми й там за гордостю, за пишностю противним словом одказали.
Не питали церкви святої
Да питали корчми нової.
Чужі козаки по церквах молебні наймали,
А ми у шинку пьем-гуляем,
Танці-музики наймаем.
Колиб дав Бог на суходіл виступати,
Вжеб тепер могли знати,
Як святої церкви не забувати,
Отця-матку штить и поважати.»
Стали вони отцеву й матчину молитву сохваляти,
Стала по Чорному морю супротивна филя утихати,
Став Господь милосердний їх визволяти.
Вони тогді до пристані прибувають,
За білий камінь руками хватаються,
На суходіл виступають
І словами промовляють:
«Котрий чоловік отця-матірь шануе-поважае,
Бог ёму милосердний помогае;
Котрий чоловік отця-матери не шануе, не поважае,

Нещасливий той чоловік буває,
Так він аби-де марне пропадає.»

(Записана П. А. Кулішемъ, въ м. Оржицѣ, Лубенскаго уѣзда отъ кобзаря Архипа Никоненка. Зап. о Южн. Руси, I, 28—31).

Ж.

Ой на Чорному морі,
На білому камені,
Ой то там сидить ясен сокіл-білозірець:
Низенько голову склонив,
Та жалібно квилить-проквиляє;
Та на святеє небо,
На Чорнеє море
Іспільно поглядає.
Що на святому небі,
На Чорному морі не гаразд починає:
На святому небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило;
На Чорному морі не гаразд починає:
Ізо дна моря сильно хвиля встае,
Судна козацькі-молодецькі на три части розбиває.
Перву часть одбивало,
У тихий Дунай заношало;
Другую часть одбивало,
У землю Орабськую
На катергу турецьку заношало;
Третю часть одбивало,
Да на Чорному морі затопляло.
То тоже при тий части два братіки рідненькі,
Як голубоньки сивенькі.
То вони потопали,
Порятунку собі нівідкіля не мали.
Да вони один до одного припливали,
Словами промовляли,

Гірко ридали,
Прощения домогали,
Перед Господом милосердним гріхи свої сповідали.
Ой между ними третій чужий чужениця
Бездольний, безрідний і безпомощний потопае,
Порятунку собі нівідкіль не мае.
То він до їх припливае,
Словами промовляе,
Гірко слёзами ридае,—
Прощения домогае,
Перед Господом милосердним
Гріхи свої сповідае.
То ті брати промовлять словами,
Обіллются гірко слёзами:
«Се-ж то, нас, браття, не сильна морська хвиля затопляе;
Се то отцева молитва і материна
Нас видимо карае:
Що як ми у охотне військо виряжалися,
То од отця од матки прощения не приймали,
Да старую матусю ми од себе тай стременами одпихали;
То то-же ми собі превелику гордость мали:
Старшого брата у себе за брата не мали,
Сестру середульшу марно зневажали,
Близькому сусіді хліба і солі ізбавляли;
То-же ми собі превелику гордость мали:
Проти Божих церков їжджали,
Шличків із голов не здиймали,
На свое лице хреста не клали,
Милосердного Творця на поміч не призивали,
Да по улицях кіньми вигравали [1]);

[1]) Гуляли. *Вер.*

Да проти себе нікого не стрічали,
Діток малих кіньми розбивали,
Кров християнську на сиру землю проливали!
Ей, колиб то нас, браття, могла отцева і матчина молитва відсіля визволяти,
То нехай же-б ми могли вже знати,
Як отцеву і матчину молитву штити-поважати,
І старшого брата за рідного батька мати,
Сестру середульшую штити-поважати,
Близького сусіду у себе за рідного брата мати!»
То як стали словами промовляти,
Отцеву і матчину молитву споминати,—
Став Господь милосердний їм помагати,
Стало Чорне море утихати;
Та так-то утихало,
Ніби не гуляло.
То стали ті два брати к берегу припливати,
Стали за білий камінь рученьками брати,
Да на край вихожати,
На край веселий
Между мир хрещений
У города християньскиї,
Та до отця до матки в гості прибувати.
То тоже отець-мати навпроти синів вихожали,
Синів питали:
«Ой, сини, пани молодці!
Чи добре вам у дорозі починало?»
—«Добре, отець і мати, нам було на Чорному морі гуляти;
Тільки недобре було, отець і мати,
Чужому чужениці на Чорному морі потопати:
Ему опрощення ні од кого приняти]
І на чужині порятунку дати!»
Да услиши, Господи, у прозьбах, у молитвах,
Люду царському,

Народу християнському
І усім головам слухащим
На многа літа
До конця віка!

(Запис. отъ Кобзаря Вересая: см. Зап. Югоз. отд. И. Р. Географ. Общ., I, 3—6).

Ст. 72—74 встрѣч. въ думѣ о неволѣ и въ д. о Марусѣ Богуславкѣ.

3.

Ей да на синёму морі,
На білому камені (bis)
Там сидів сокол ясен-білозірець;
Низенько голову склоняе,
Жалібненько квилить-проквиляе,
На святе небо поглядае:
Що половина сонця-місяця похмарило,
То у тьму заступило;
Не горазд на синёму морі починае:
Зо дна моря хвиля уставае,
Козацькі судна на три часті розривае;
Первую часть одривало,
В тихий Дунай замчало;
Другую часть одривало,
В Арабську землю заносило;
Третю часть одирвало,—
Середь моря затопило.
У тий часті потопае два брата ріднеських,
Як голубонькі сивенькі.
Помеждо ними треття чужа чужанина,
Безрідна, безплемінна:
Ні у кого прощения взяти,
На чужині порятунку дати,
Промовлять два брата словами,
Обіллються горко слізами:
—«Се нас, брате, не супротивна хвиля затопляе,

Се нас отцева молитва, паніматчина карае,
Що ми в війско виряжалися,
У отця, у паніматки прощення не брали,
По улицям проїздили,
Старих людей зневажали,
Малих дітей розбивали
Проти церкви проїздили,
Із глави шличок [1]) своїх не здиймали,
На себе христа не клали,
Милосердного творца не прохали;
Тим ми свою долю
На вік віком потеряли.»
Ет, промовлять два брата словами:
—«Колиб нас отцева молитва
Із супротивної хвилі могла визволяти,
Могли б ми добре знати,
Як отцеву молитву та паніматчину
При старости-літя
Штити-поважати.»
Як стали на синім морі
Отцеву молитву, паніматчину
Хвалити-сохваляти,
Стала супротивна хвиля утихати;
Стали два братіка
Ік бережку припливати;
За белий камень руками хапатись,
На берег виступати:
На край веселой,
Меж доми хрещеной [2]).
Отець мати проти сини виходила,
Сини питае: «чи добре-то, каже,
Сини, у в охотнім війску починало?»

---

[1]) Се виходить,—шапки. Примѣч. пѣвца.
[2]) Вм. миждо мир хрещеной.

—«Не так то, мати, каже добре;
На синёму морі могли гуляти,
Да тілько сутяжно в чужой чужині,
На чужий стороні
Без порядку погибати.»
Ето, щчасливий, пани—молодці,
Чоловек на свете буває;
Котрий отцеву молитву, паніматчину
Хвалить-сохваляє;
Бо отцева молитва, паніматчина
Зо дна моря винімає,
От смертельного гріха откупляє.
Вслиши, Господи, в прозьбах і в молитвах,
У люду царскім, народу християнськім,
Усім головам вислухлящим
От нам мати многа літа
До конца віка.

(Запис. въ Пирят. уѣздѣ, въ Яготинѣ, отъ кобзаря Ѳедора Алексѣева, изъ с. Крячковки Е. В. Судовозиковимъ).

Варьянтъ этотъ близокъ съ вар. Д., записанному тоже не подалеку отъ Яготина,—только онъ сохранился гораздо лучше. Замѣчательно, что Крячковскій кобзарь эту думу какъ и другія, называлъ **невольницкою** о ст. 52—54 см. примѣч. къ вар. Ж.

И.

. . . .

1. Стала на Чорном морі велика хвиля утихати:
2. Утихала, упадала,
3=134 А. На Чорном..... 4—7 Б=135—138 А.
8. Що черѐз Алексія Поповича
9. Ніодного козака на Чорном морі не тиряли.
10=147 А....... на остров.....

11.—I всіх козаків
12.—13 Б=151—152 А. 14=153 А. Як святе..висвічиваєт,
15.—На всі моленія указиваєт:
16—18 Б=155—157 А.
19.—Господь ему в путі і дорозі
20. Всегда помогає;
21. А которий чоловік отцевску-матчину молитву
22. Бардзев сневажає.
23. Сам в віки марно погибає,
24. І счастя-долі нікогда у себе не має.

(Записано отъ слѣпаго бандуриста въ Харьковѣ).

I.

1=6+9 А..... супротивна.... 2=10+11 А. 3=12 А.

4 Одбило у Гаранську землю;

5=14 А.... ухопило. 6=15 А. 7=16 А.... де ся має? 8=17 —19 А...... потопає. 9=20+21 А.

10. При тій часті хто був старшиною?

11=23 А..... Колонко.

12. По всему війську похожає.

13=25 А. Ізбарзе окличе і до козаків... 14=27 А. Козаки... 15=28 А. 16=29 А. 17=30+31 А. Сповідайтесь.. попереду... 18=32 А. І..... 19=33 А. І мені....

20, 21 =22 В. То всі.... 22=38+39 А. І...

23. Гетьман Запорозький:

24=42 А..... вчиніте, 25=44 А. І мене....., самого.,.. 26=45+46 А,..... білий камень.... 27=48 А... очі мої козацькі—молодецькі запніте,

28. І в море спустите.

29=51—53 А. Хай я сам...... 30=57—56 А......душ християнских безневинно....погубляти.

31, 32 =32 В... Ті... 33=63 А. 34+35=64 А.... віськовий...

36=65+66 А. Ти.... 37=67+68 А. нас козаків... 38=69+70 А. . што ти найболш... 39=75 А. 40=76+77 А...письмо тричі... 41=78+79 А. 42=80 А. І від....

43. Що я недобре починав

44=81 А. У вохотно... 45=82+83 А... матушкою опрощенія... 46=84+88 А....в.....видпихав. 47=105+106 А...., козаки молодци, найбольш... 48=100 А Ще... сорок... 49=102 А. На... 50=103+104 А. 51=108 А....зняв. 52=109 А. Мужикам і козакам 53=120+111 А. І....., козаки молодци, найбольш.... спиткав. 54=89 А. Іще.... 55=90+91 А.... маленьких діток конем... 56=94+95 А. молодиї жінки... 57=96+97 А. І маленьки діти.... хапали, 58=98+99 А І... 59=48 В. І... мене... супротивна хвиля потопае 60=49 В. І...... та материна.... 61=116+118 А. Колиб..... та материна..... 62=117 А. І..... 63=119+120 А. 64=121+122 А. І... матушку.. 65=228+119 А. І..... по істиний правді.... 66=132 А. Стала... супротивна хвиля утихати. 67=133 А. І втихала... 68=134 А. І... Чорному морю... 69=135+136 А. І всіх 70=137 А. І всі... 71=138 А. І.. 72=140 А. 73=139 А. 74=141—143 А. Що на якому Чорному морю. .. 75=144+145 А. І

76. На Чорному морі, на бистрій хвилі, на лихій хуртовині зпроміж себе не втеряли.

77=157 А. І.... чердак.. 78=148 А, І... Письмо святее читае.

79. І слезаме обливае,

80. Словами промовляе

81=152+153 А...... як святее...... висвічуе 82=154 А. 83=84=162+164 А. Отцева й...... помогае.

85. А который чоловік отцеву й матчину молитву ізбарзе зневажае,

86. Той чоловік усегда на морі погибае,

87. І щастя і долі коло себе не мае.

(Изъ рукоп. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

Дума эта должна была возникнуть въ начальную эпоху удалыхъ набѣговъ козацкихъ по Чорному морю на турецкіе берега, въ концѣ XVI в.

Къ той эпохѣ относится и упоминаемый во многихъ варьянтахъ думы «гетманъ, Григорій Зборовскій», т. е. Самуилъ Зборовскій, который, будучи банитомъ, изъ Польши, бѣжалъ на Запорожье, былъ нѣкоторое время кошевымъ и впослѣдствіи былъ казненъ королемъ, Стеф. Баторіемъ, который сначала благоволилъ ему (Niesiecki, Korona Polska, т. IV, 717.) Подробно похожденія этаго Галицкаго (изъ Злочова, почему онъ могъ прозываться и Коломниченко—изъ Коломіи) магната—авантюриста на Запорожьи и между прочимъ его плаваніе съ козацкою флотиліею изъ Днѣпровскаго лимана черезъ море въ устье Днѣстра съ цѣлью проникнуть въ Молдавію,—описаны на основаніи современой брошюры Папроцкаго у г. Кулиша, (Польск. Колониз. Югоз. Руси, Вѣстн. Европы, 1874, апрѣль, 517—530). Въ исторіи этаго похода впрочемъ не упоминается ни о какой бурѣ. [1]) Буйства и грѣхи героя думы,—за которые онъ и его товарищи наказываются бурею,—если исключить изъ нихъ то, что составляетъ эпически—церковные грѣхи,—отвѣчаютъ чертамъ поведенія тѣхъ авантюристовъ, которые, какъ и свита Зборовскаго, прибѣгали на Запорожье ради разгульной жизни и приключеній, а также скрываясь отъ преслѣдованій за свои преступленія.

Дума, конечно, должна была получить свое начало въ средѣ самихъ низовыхъ козаковъ. Она показываетъ, что въ этой самой средѣ были уже элементы, которые возмущались вполнѣ безпринципнымъ буйствомъ, какъ возмущалось запорожское «лицарство», признававшее главной своей задачей войну съ «невѣрными», тѣмъ, что Зборовскій соглашался идти на службѣ турецкаго султана съ ханомъ крымскимъ противъ Персіи.

Островъ Тендра низменный песчаный островъ на югъ отъ Кинбурнской косы.—Географія думы,—если опустить такіе общіе термины, какъ білоарапська, агарянська земля,—вообще

---

[1]) По Несецкому Зборовскій былъ уже въ 1583 г. схваченъ въ Польшѣ,— по г. Кулишъ, по Папроцкому, ставитъ пребываніе его на Запорожьи въ 1583.

не идетъ дальше сѣверозападныхъ береговъ Чернаго моря,-отъ Днѣпровскаго лимана до гирлъ Дунайскихъ,-что тоже говоритъ въ пользу ранней редакціи думы,—въ к. XVI в. Въ XVII в. казаки уже смѣлѣе и дальше разъѣзжаютъ по Чорному морю: такъ въ 1614 г., въ то время, когда турецкій флотъ былъ занятъ на Средиземномъ морѣ, козаки разорили богатѣйшую и крѣпчайшую гавань на Черномъ морѣ—Синопъ, (Hammer, qesch. d. osm. Reiches, IV, 470). По показанію испанскаго священника Otavio Sapiencia, отъ 1622 г., козаки изъ Запорожья гдѣ въ его время набиралось до 30—40,000 человѣкъ, выставляли 200—300 чаекъ и ѣздили смѣло по всему Чорному морю; такъ въ 1616 и 1617 г. они нападали съ успѣхомъ на Синопъ, Кафу и Требизондъ. (Рукопись въ Исаполитанской Національной библіотекѣ, Ms. I, J,,—Nuevo Tratado de Turquia con una Description del sitio y ciudad de Constantinopla etc. Compuestos por D. Otavio Sapiencia clerigo etc. Dedicando a la Magestad del Rey catolico don Felipe IIII. Anno 1622, capitolo XXIIII, De los Roxos vassallos de Polonia y su valor. Сообщено намъ г. Штейнтманомъ). Здѣсь упонинается, очевидно, о походѣ Сагайдачнаго, который прежде относили къ 1616 г. но который Максимовичъ, какъ теперь оказывается, невѣрно отнесъ къ 1606 г.— Въ 1621 г. во время похода султана Османа II къ Дунаю,—турецкіе начальники наловили на Чорномъ морѣ много козаковъ (одинъ 18 чаекъ у Очакова, другой 200 козаковъ въ морѣ, третій у Кафы 300 козаковъ) которые были казнены въ присутствіи султана; самъ онъ стрѣлялъ по казакамъ (см. выше въ примѣч. къ пѣснѣ о Байдѣ) и велѣлъ посолить головы козацкія для отсылки въ Константинополь (Hammer, Geschichte, IV, 526—528). Въ 1622 г. султанъ принялъ съ большими почестями Редшебпашу, который привелъ 18 чаекъ и 500 козаковъ, захваченныхъ имъ на Чорномъ морѣ,—гдѣ козаки въ теченіи 10 лѣтъ грабили турецкіе берега (Hammer, IV 565).

Въ 1624 г., 21 Іюля козаки напали на самый Босфоръ. Вотъ какъ описываетъ это нападеніе Гаммеръ по показаніямъ

современниковъ, христіанъ и турокъ: «козаки появились на 150 длинныхъ быстро несущихся на парусахъ и на веслахъ лодокъ (чайки) съ 10 веслами на каждомъ боку, по два гребца на весло, и кромѣ того съ 50 хорошо вооруженыхъ ружьями и саблями воиновъ;—лодки имѣли одинаково устроенныя корму и носъ и переносныя кормила, такъ что могли не поварачиваясь, плыть впередъ и назадъ. Козаки опустошили европейскій берегъ, сожгли Буюкдере, Іеникё и Сдегну; отъ 400 до 500 судовъ, большихъ и малыхъ выбѣжало изъ гавани Константинополя, чтобъ помѣшать имъ проникнутъ далѣе. Большая цѣпь, сохранявшаяся со времени взятія Константинополя, когда она запирала гавань, была послана къ слѣсарямъ Босфора, чтобъ заперли гавань: десять тысячъ вооруженыхъ побѣжали изъ города по берегамъ Босфора, чтобъ охранитъ ихъ отъ дальнѣйшей высадки и опустошенія. Флотъ козацкій стоялъ спокойно цѣлый день полумѣсяцемъ посреди канала; съ заходомъ солнца онъ отплывъ, нагруженный добычею, въ Чорное море. Черезъ нѣсколько дней козаки воротились въ большемъ числѣ, но только къ началу Босфора, сожгли маякъ и возвратились къ своимъ берегамъ, съ добычею и сознаніемъ, что потревожили Османское царство въ его столицѣ». (Hammer, V, 43—45). Кошевой Сирко въ грамотѣ къ хану крымскому отъ 1675 г. говоритъ о набѣгѣ подъ Константинополь въ 1629 г.,— и кромѣ того упоминаетъ морскіе походы Самуила Кошки до 1575 г., въ 1609 г. набѣгъ Сагайдачнаго на Крымъ чолнами и взятіе Кафы, въ 1621 г. взятіе кораблей и каторгъ турецкихъ Б. Хмельницкимъ, въ 1633 г. нападеніе Сулимы на Азовъ моремъ. Разумѣется, годы, которые приводитъ Сирко—только приблизительно вѣрны. (Величко, Лѣтопись, II 380—81).

Въ 1639 г. 700 козаковъ на 35 чайкахъ появились на Восточномъ берегу моря, за Тамавью у Чочука; начальникъ арсенала турецкаго (Кіаjа), Піале съ 40 галерами и намѣстникъ Кафы (беглербегъ—князь князей) сначала загнали ихъ въ устье Кубани, заперли выходъ укрѣпленіями; послѣ нѣсколько дневной битвы, козаки были большею частію перебиты;

250 было взято и съ 30 чайками доставлено въ Константинополь. Едва побѣдитель воротился въ столицу, какъ получилось извѣстіе, что опять 10 чаекъ появилось въ томъ же мѣстѣ, на Чорномъ морѣ. Піале воротился, укрѣпилъ Очаковъ, нашелъ 10 чаекъ у острова Тонтеры (Тендры), съ плѣнными, между которыми были женщины и дѣти,—и отвелъ ихъ въ Константинополь. (Hammer, V, 269—270).

Способъ постройки запорожскихъ чаекъ—традиціонный на Чорномъ морѣ: еще Тацитъ, описывая похожденія Понтскаго бунтовщика Аницета, который по смерти Вителія розорилъ Трапезунтъ,—говоритъ: «варвары розъѣзжали дерзко въ сдѣланныхъ на скоро лодкахъ, называемыхъ camarae (перс. кемеръ) съ выпуклыми боками, широкимъ кузовомъ, сбитымъ безъ всякой мѣдной или желѣзной связки; когда море бурно, они увеличиваютъ высоту бортовъ лодокъ досками, сообразно поднятію волнъ, пока совсѣмъ не закроютъ лодки,—какъ крышею; такъ крутятся они среди волнъ, имѣя одинаковыя кормы и носы, и кормило переносное,—такъ, что имъ вольно и безопасно нападать впередъ и назадъ.»—Histor., III, 47.

Похожія суда сдѣлалъ наскоро и Германикъ на сѣверномъ морѣ. Tac. Ann., II, 6. По всей вѣроятности, таковы были суда болгаръ, нападавшихъ на Константинополь, и руссовъ,—которые съ Аскольдомъ подошли къ Византіи на 200 лодкахъ, какъ послѣ ихъ потомки съ большимъ успѣхомъ на 150 чайкахъ. Изяславъ Мстиславичъ, когда придумалъ сдѣлать двѣ кормы на судахъ, на которыхъ онъ сражался съ Юріемъ Долгорукимъ на Днѣпрѣ, только возстановилъ старую конструкцію черноморскихъ судовъ, устроивъ суда, очень похожія на суда Аницета; Ипатская лѣтопись описываетъ ихъ такъ: бѣ бо исхитрилъ Изяславъ лодьи дивно: бѣша въ нихъ гребци невидимо, токмо весла видити, а человѣкъ бяшеть не видити; бяхуть бо лодьи покрыти досками, и борци стояще горѣ въ броняхъ и стрѣляюще, а кормьника два бѣста: единъ на носѣ, а другий на кормѣ, каможе хотяхуть, тамо поидяхуть, не обращающе лодий». (подъ 1151 г. Изд. 1871 г.

293). Описаніе набѣговъ запорожскихъ по морю на чайкахъ находимъ у Боплана (Descript d'Ukranie, 23—24, 55—61).

«Нѣсколько пониже рѣки Чертомлыка козаки запорожскіе собирались на островъ, среди Днѣпра находящійся, окружённый многими другими островками, покрытыми высокимъ камышемъ, гдѣ не одна галера турецкая погибла, преслѣдуя ихъ отъ Чернаго моря: галеры, попадая въ сей лабиринтъ, лишались возможности выйти изъ него, между тѣмъ, какъ козаки наносили непріятелю чувствительный вредъ подъ прикрытіемъ тростника. Главный островъ вмѣщалъ въ себѣ войсковую скарбницу: тутъ скрывали днѣпровитяне свои орудія, деньги, добычу. Каждый козакъ имѣлъ особый уголокъ; тутъ строили они и лодки. Дно ихъ состояло изъ одной выдолбленой липы или ивы, къ которой прибивались доски въ вышину на 12, а въ длину на 60 футовъ. Онѣ были безъ палубы съ двумя рулями и съ мачтою. Толстыя камышевыя веревки, простиравшіяся по сторонамъ во всю длину и укрѣпленныя другими веревками изъ коры липоваго и боярышниковаго дерева, облитыя смолою препятствовали лодкѣ погружаться, когда она наполнялась водою. На мачтѣ находился парусъ, весьма дурно сдѣланный, который они употребляли только въ хорошую погоду, предпочитая при сильномъ вѣтрѣ дѣйствоватъ веслами: ихъ было отъ 20 до 30 у каждой лодки. Козаки столь проворно умѣли разсѣкать ими воду, что опереживали галеры турецкія, идущія на греблѣ».

«Запорожцы пускались обыкновенно въ море осенью. Въ каждой лодкѣ садилось отъ 50 до 70 человѣкъ съ оружіемъ и съ запасомъ какъ соленой рыбы, такъ и прѣсной воды.

«Лишь только турецкія галеры, стоявшія у Очакова, усматривали на морѣ запорожцевъ, немедленно дѣлалась тревога, достигавшая до самого Константинополя, откуда отправлялись гонцы во всѣ прибрежныя мѣста Анатоліи, Романіи, Булгаріи для предостереженія тамошнихъ жителей, но козаки упреждали обыкновенно гонцовъ и въ тридцать шесть или сорокъ часовъ достигали до Леванта. Тамъ выходили они на берегъ, каждый

съ ружьемъ, оставляя въ лодкѣ только по два человѣка, вооруженныхъ и два мальчика для охраненія; неожиданно нападали на города, брали оные, разоряли до основанія, обращали въ пепелъ, простирали иногда опустошенія свои на цѣлую милю во внутренность этой страны».

«Встрѣчая турецкую галеру или корабль, поступали слѣдующимъ образомъ: лодки ихъ возвышались надъ водою не болѣе двухъ футовъ съ половиною, почему запорожцы усматривали корабль непріятельскій, прежде нежели сами были видимы. Тогда опускали они мачту, замѣчали подъ какимъ направленіемъ вѣтра они находятся и старались къ вечеру зайти такъ, чтобы солнцо было имъ въ тылъ; потомъ за часъ до захожденія солнечнаго, они поспѣшно приближались къ галерѣ, или кораблю, разстояніемъ на милю, чтобы не терять его изъ вида; наконецъ, около полуночи, по данному знаку, быстро плыли къ непріятелю, находясь въ готовности къ сраженію: въ одно мгновеніе 80 или 100 лодокъ неожиданно нападали на невѣрныхъ, приводили ихъ въ величайшее смятеніе, устремлялись со всѣхъ сторонъ на корабль, брали его, грабили и потомъ потопляли вмѣстѣ съ людьми. Такъ сражались козаки. Еслибъ умѣли они управлять галерою, или кораблемъ, то не истребляли бы его, но искуство это было имъ неизвѣстно. Одержавъ верхъ надъ невѣрными, запорожцы отправлялись въ свою скарбницу для дѣлежа добычи, съ значительною иногда потерею въ людяхъ и лодкахъ, тонувшихъ въ морѣ. Они направляли плаваніе къ небольшому заливу, въ трехъ или четырехъ миляхъ на Востокъ отъ Очакова находящемуся, гдѣ обрѣтается весьма низкая лощина, на коей бываетъ воды на $1/2$ фута и которая на разстояніи трехъ миль постепенно возвышается къ Днѣпру. Тамъ козаки числомъ отъ 200 до 300 человѣкъ, тащили на себѣ лодки одну за другою и менѣе чѣмъ въ два или три дня достигали благополучно Днѣпра, избѣгнувъ нападенія со стороны, галеръ Турецкихъ, стоявшихъ въ устьѣ при Очаковѣ».

«Дѣйствуя ночью съ успѣхомъ противъ невѣрныхъ, ко-

заки претерпѣвали днемъ сильное пораженіе; пушки раздробляли, потопляли лодки ихъ. Запорозцы оборонялись отчаянно, производили безпрерывный огонь. Со всѣмъ тѣмъ орудія наносили имъ величайшій вредъ. Они теряли тогда двѣ трети людей; рѣдко оставалась у нихъ половина; искали спасенія на берегахъ, укрывались въ тростникѣ. За то, когда счастье благопріятствовало имъ, богатая добыча была наградою отважныхъ ихъ подвиговъ. Она состояла изъ испанскихъ реаловъ, арабскихъ цехиновъ, тканей, парчи, хлопчатой бумаги, шелковыхъ издѣлій и другихъ дорогихъ товаровъ.» Почти тоже говоритъ и вышеупомянутый испанецъ.

45.

ПОБѢГЪ САМУИЛА КОШКИ ИЗЪ ТУРЕЦКОЙ НЕВОЛИ.

(1599)

(Дума).

Ой із города із Трапезонта виступала галера,
Трёма цвітами процвитана, малёвана.
Ой першим цвітом процвітана
Злотосиніми киндяками [1]) побивана;
А другим цвітом процвітана—
Гарматами арештована; [2])
Третім цвітом процвітана—
Турецькою білою габою покровена.
То в тій галері Алкан-Паша,
Трапезонськее княжя гуляе;
Ізбранного люду собі мае:

---

[1]) Лентаки.
[2]) Отъ нѣм. rüsten.

Сімсот Турків, яничар чотириста;
Та бідного невольника півчвартаста
Без старшини військової.
Первий старший між ними пробуває
Кішка Самійло, гетьман Запорозський;
Другий—Марко Рудий,
Суддя військовий;
Третій—Мусій Грач,
Військовий трубач;
Четвертий—Лях-Бутурлак,
Клюшник галерський,
Сотник Переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять-чотирі як став на волі,
Потурчився, побусурманився,
Для панськтва великого,
Для лакомства нещастного!
В тій галері од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли:
Проти Кефи города приставали,
Там собі великий та довгий опочинок мали.
То представиться Алкану-Пашаті
Трапезонському княжаті, молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, на почуд.
То Алкан-Паша,
Трапезонське княжя
На турків-яничар, на бідних невольників покликае:
«Турки, каже, турки-яничари,
І ви, бідниї невольникі!
Который би мог турчин-яничар сей сон одгадати,
Мог би ёму три гради турецькиї даровати;
А который би мог бідний невольник одгадати,
Мог би ёму листи визволени писати,
Щоб не мог ніхто нігде зачіпати!»

Сее турки зачували, нічого не сказали;
Бідни невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між турків Лях-Бутурлак,
Клюшник галерський,
Сотник Переяславський,
Недовірок християнський:
«Як же каже, Алкане-Пашо, твій сон одгадати,
Що ти не можеш нам повідати!»
—«Такий мині, небожята, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!
Видиться: моя галера цвіткована, малёвана,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;
Видиться: мої турки-яничари
Стали всі в пень порубані;
А видиться: мої бідниї невольникі,
Которії були у неволі,
То всі стали по волі;
Видиться мене гетьман Кішка
На три часті ростяв,
В Чорнее море пометав.....»
То скоро тее Лях-Бутурлак зачував,
К ёму словами промовляв:
«Алкане-Пашо, Трапезонський княжату,
Молодий паняту!
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати;
Скажи мині получче бідного невольника доглядати,
З ряду до ряду сажати
По два по три, стариї кайдани і новиї исправляти,
На руки, на ноги надівати;
Червоної таволги [1]) по два дубці брати,
По шиях затинати,

---

[1]) Spirea.

Кров християнськую на землю проливати!»
Скоро то сеє зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали:
До города до Козлова,
До дівки Санджаківни на залети поспішали.
То до города Козлова прибували.
Дівка Санджаківна на встрічу вихожає,
Алкана-Пашу в город Козлов зо всім війском затягає.
Алкана-Пашу за білу руку брала,
У світлиці-камяниці зазивала,
За білу скамью сажала,
Дорогими напитками наповала;
А військо серед ринку сажала.
То Алкан-Паша,
Трапезонськеє княжя,
Не барзо дорогиї напитки уживає,
Як до галери двох турчинів на-підслухи посилає:
Щоб не мог Лях-Бутурлак Кішки Самійла одмикати,
Упоруч себе сажати!
То скоро ся тиї два турчини до галери прибували.
То Кішка Самійло, гетьман Запорозський
Словами промовляє:
«Ой Ляше-Бутурлаче, брате старесенький!
Колись і ти був в такій неволі, як ми тепера:
Добро нам учини,
Хоч нас старшину одомкни;
Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали.»
Каже Лях-Бутурлак:
«Ой Кішко Самійлу, гетьмане Запорозський,
Батьку козацький!
Добро ти учини:
Віру християнську під нозі підтопчи,
Хрест на собі поламни!
Аще будеш віру християнську під нозі топтати,

*

Будеш у нашого пана молодого за рідного брата пробувати!»
То скоро Кішка Самійло зачував,
Словами промовляв:
«Ой Ляше-Бутурлаче, сотнику Переяславський,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не дождав,
Щоб я віру християнську під нозі топтав!
Хоч буду до смерті біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську покладати!
Ваша віра погана,
Земля проклята!»
Скоро Лях-Бутурлак тее зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
«Ой, каже, Кішко Самійлу, гетьмане Запорозський!
Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Стариї і новиї кайдани направляти,
Ланцюгами за-поперег втрое буду тебе брати!»
То тиї два турчина тее зачували,
До Алкана-Паши прибували:
«Алкане-Пашо, Трапезонське княжя!
Безпечно гуляй!
Доброго і вірного клюшника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає!»
То Алкан-Паша,
Трапезонськеє княжя
Великую радость мало:
По-полам дорогиї напитки розділяло,
Половину на галеру одсилало,
Половину з дівкою Санджаківною уживало.
Став Лях-Бутурлак дорогиї напитки пити-підпивати;
Стали умисли козацьку голову клюшника розбивати.

«Господи! есть у мене що испити і исходити,
Тільки ні-з-кім об вірі християнській разговорити...»
До Кішки Самійла прибувае,
Поруч себе сажае,
Дорогого напитка метае,
По два по три кубки в руки наливае.
То Кішка Самійло по два по три кубки в руки брав:
То в рукава, то в пазуху, скрізь хусту третю до долу пускав.
Лях-Бутурлак по единому випивав:
То так напився,
Що з ніг звалився.
То Кішка Самійло та угадав:
Ляха-Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати клав;
Сам восімдесят-чотирі ключи з-під голов виймав,
На пяти чоловік по ключу давав:
«Козаки-панове! добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не кидайте,
Полуночної години дожидайте!»
Тоді козаки один другого одмикали;
Кайдани із рук, із ніг не кидали,
Полуночної години дожидали.
А Кішка Самійло чого-сь догадав,
За бідного невольника ланцюгами втрое себе приняв;
Полуночної години дожидав.
Стала полуночная година наступати,
Став Алкан-Паша з військом до галери прибувати.
То до галери прибував,
Словами промовляв:
«Ви, турки-яничари, по-маленьку ячіте,
Моего вірного клюшника не збудіте!
Сами же добре поміж рядами прохожайте,
Всякого чоловіка осмотряйте!
Бо тепера він підгуляв,

Щоби кому пільги не дав...»
То турки-яничари свічі у руки брали,
Поміж рядів прохожали,
Всякого чоловіка осмотряли....
Бог помог: за замок руками не приймали!
«Алкане-Пащо, безпечно почивай!
Доброго і вірного ключника маеш:
Він бідного невольника з ряду до ряду посажав
По три, по два, старні кайдани посправляв;
А Кішку Самійла ланцюгами у трое приняв.»
Тоді турки-яничари у галеру вхожали,
Безпечно спати лягали;
А которнї хмельні бували, на сон знемагали,
Коло пристані Козловської спати полягали.
Тогді Кішка Самійло полуночної години дождав:
Сам між козаків устав;
Кайдани із рук із ніг у Чорнее море пороняв;
У галеру вхожае, козаків пробужае,
Шаблі булатнї на вибір вибірае,
До козаків промовляе:
«Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не учиніте,
Ні которого турчина въ галері не збудіте!...»
То козаки добре зачували:
Сами з себе кайдани скидали,
У Чорнее море кидали,
Ні одного турчина не збудили.
Тогді Кішка Самійло до козаків промовляе:
«Ви, козаки молодці! добре, братте, майте!
Од города Козлова забігайте,
Турків-яничарів в пень рубайте,
Которих живцем у Чорнее море бросайте!»
Тогді козаки од города Козлова забігали,
Турків-яничар в пень рубали,
Которих живих у Чорнее море бросали.

А Кішка-Самойло Алкана-Пашу із ліжка взяв,
На три часті ростяв,
У Чорнее море побросав
До козаків промовляв:
«Панове-молодці! добре дбайте,
Всіх у Чорнее море бросайте,
Тільки Ляха-Бутурлака не рубайте
Между військом для порядку, за яризу військового, зоставляйте!»
Тогді козаки добре мали:
Всіх Турків у Чорнее море пометали
Тільки Ляха-Бутурлака не зрубали,—
Между військом, для порядку, за яризу військового, зоставляли.
Тоді галеру од пристані одпускали,
Сами Чорним морем далеко гуляли.
Та ще у неділю, барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля заковала,
Як дівка Санджаківна коло пристані похожала,
Та біли руки ламала, словами промовляла:
«Алкане-Пашо, Трапезонськее княжату,
На що ти на мене такее великее пересердие маеш,
Що од мене сёгодня барзо рано виїжжаеш?
Когда би була од матері
Сорома и наруги приняла,
З тобою хоч едину ноч переночувала!»
Скоро ся тое промовляли,
Галеру од пристані одпускали,
Сами Чорним морем далеко гуляли.
А ще у неділеньку
У полуденну годиноньку
Лях-Бутурлак од сна пробуждае,
По галері поглядае, що ни единого турчина на галері немае.
Тогді Лях-Бутурлак із ліжка вставае,

До Кішки Самійла прибуває, у ноги впадає;
«Ой Кішко Самійлу, гетьмане Запорозський,
Батько козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був на станції віка моєго на тебе!
Бог тобі допомог неприятеля побідити,
Та не умітимеш у землю християнську входити!
Добре ти учини:
Половину козаків у окови до опачин посади,
А половину у турецькее дорогее плаття наряди;
Бо ще будемо од города Козлова до города Цареграда гуляти,
Будуть із города Цареграда дванадцять галер вибігати,
Будуть Алкана-Пашу з дівкою Санджаківною
По залетах поздравляти:
То як будеш отвіт давати?...»
Як Лях-Бутурлак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман Запорозський учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькее дорогее плаття нарядив.
Стали од города Козлова до города Цареграда гуляти,
Стали із Цареграда дванадцять галер вибігати,
І галеру із гармати торкати,—
Стали Алкана-Пашу з дівкою Санджаківною
По залетах поздравляти.
То Лях-Бутурлак чогось догадав:
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по-грецьки
У' друге по-турецьки;
Каже: «ви, турки-яничари, по маленьку, браття, ячіте.
Од галери одверніте;
Бо тепера він підгуляв, на упокої почиває,
На похміллє знемогає,

До вас не встане, голови не зведе.
Казав: як буду назад гуляти,
То не буду вашої молості і по вік забувати!»
Тогді турки-яничари од галери одвертали,
До города Цареграда убігали:
Із дванадцяти штук гармат гремали,
Яссу воздавали.
Тогді козаки собі добре дбали:
Сім штук гармат собі арештовали,
Яссу воздавали,
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті низенько укланяли:
«Хвалим Тя, Господи, і благодарим!
Були пятдесят-чотирі годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам Бог хоть час по волі!»
А у Тендрові острові Семен Скалозуб
З війском на заставі стояв,
Та на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
«Козаки, панове-молодці! що сия галера чи блудить
Чи світом нудить,
Чи много люду царського мае,
Чи за великою добичью ганяе?
То ви добре майте:
По дві штук гарматъ набірайте,
Тую галеру з грозної гармати привітайте
Гостинця їй дайте!»
Тогді промовляли:
«Семене Скалозубе, гетьмане Запорозський,
Батьку козацький!
Десь ти сам боїшся
І нас козаків страшишся:
Єсть сия галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського мае,

Ні за великою добичью ганяє:
Се, може, є давній, бідний, невольник із неволі утікає...»
—«Ви віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набірайте:
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте:
Як турки-яничари, то у пень рубайте,
А як бідний невольник, то помочі дайте!
Тогді козаки, як діти, не горазд починали,
По дві штуки гармат набірали:
Тую галеру із грозної гармати привітали,
Три доски у судні вибивали,
Води Дніпровської напускали.....
Тогді Кішка Самійло, гетьман Запорозський,
Чогось отгадав,
Сам на чердак виступав;
Червониї, хрещатиї, давнії корогви із кишені винімав,
Роспустив,
До води похилив;
Сам низенько уклонив:
«Козаки, панове-молодці! сия галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добичью ганяє:
Се есть давній, бідний невольник
Кішка Самійло із неволі утікає;
Були пятдесят-чотирі годи у неволі,»
Тепер чи не дасть Бог хоч час на волі.
Тогді козаки у каюки скакали;
Тую галеру за малёвани облавки брали,
Та на пристань стягали;
Од дуба до дуба
На Семена Скалозуба

Паёвали;
Тую галеру та на пристань стягали.
Тогді: златосинії киндяки—на козаки,
Златоглави—на отамани,
Турецькую білую габу—на козаки на біляки;
А галеру на пожар спускали.
А срібро, злато—на три часті паёвали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На Святого Межигорського Спаса,
На Трехтемировський монастир,
На Святую Січовую Покров давали,—
Которі давнім козацьким скарбом будовали,
Щоб за їх, вставаючи і лягаючи,
Милосердого Бога благали.
А другую часть по-між собою паёвали;
А третюю часть брали,
Очеретами сідали,
Пили та гуляли,
Із семипъядних пищалей гремали,
Кішку Самійла поздоровляли:
«Здоров, кажуть, здоров, Кішко Самійлу,
Гетьмане Запорозський!
Не загинув еси у неволі,
Не загинеш із нами козаками по волі!»
Правда, панове, полягла
Кішки Самійла голова,
В Києві—Каневі манастирі.....
Слава не вмре, не поляже!
Буде слава славна:
Поміж козаками,
Поміж друззями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, Боже, люду царського
Народу християнського,

Війська Запорозського,
385. Донського,
З сиєю черню Дніпровою,
Низовою,
На многая літа
До конця віка!

(Лукашевичъ, Малороссійскія и Червонорусскія Нар. думы и пѣсни. 1836, 16—27.—Записана отъ слѣпаго бандуриста въ Полтавской губерніи: перепеч. и у Максим. Сборн. Укр. пѣсенъ 1849, 31 и слѣд.).

Это самая длинная и лучше другихъ сохранившаяся дума,—такъ какъ она была записана еще въ 30-е годы. Она можетъ дать понятіе, каково было богатство эпическаго творчества въ старой Малороссіи, утраченное теперь вслѣдствіе того, что слишкомъ поздно стали записывать его памятники.

Описаніе парадной галеры, какимъ начинается дума, близко къ дѣйствительности. **Кадриги** турецкія имѣли по три паруса, и по два **тента**, которыми какъ палатками покрывалась галера (въ дождь обоими). На простыхъ галерахъ они были изъ бѣлаго холста, но иногда нижній тентъ на кормѣ дѣлался изъ египетскаго, полосатаго,—бѣлый съ синимъ,—холста. Палатка на **баштардѣ**, или галерѣ капудана-паши, (больше кадриги, въ 26—36 скамей, 5—7 гребцовъ на каждой скамьѣ) дѣлалась изъ цѣтныхъ дорогихъ матерій, изъ золотистой, или изъ зеленаго съ краснымъ, или просто краснаго бархата, (могла быть и бѣлой абы). Пушекъ имѣла галера обыкновенно большихъ три и четыре меньшихъ; флаги были большею частію желтые и красные.—(Hammer, Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien, 1815 г., II, 282—285, Relazioni degli Ambasciatori Veneti al senato, Firenze, 1840, Serie III, Vol. 1., 140, 292). Снаружи суда турецкія часто разрисовывались яркими красками. (См. описаніе битвы въ з. Лепанто у Гаммера, Gesch. d. Osm. Reich., III, 594—595; ср. въ думѣ ст. 347).

О числѣ и родѣ обыкновеннаго экипажа галеръ турецкихъ говоритъ венеціанскій посолъ Дан. Де-Лудовизи: «на

(простой) галерѣ бываетъ людей 180—200, если туда не сажаютъ большаго числа янычаръ,—и до 150 гребцовъ, и отъ 30 до 40 ghimigi, т. е. свободныхъ моряковъ, 20 бомбандировъ, которымъ даетъ жалованье хозяинъ. (Relazioni degli Ambasciatori Veneti, Serie III, Vol. 1, 68). Янычаръ, какъ говорятъ другіе послы венеціанскіе, на галерахъ бываетъ обыкновенно 20—40. (ibid., 140, 293—4). Говоря о семи пушкахъ на галерѣ, дума называетъ приблизительно обычное число пушекъ на большой галерѣ, баштардѣ. И общее число вмѣстимости галеры, описанное думой, (700+400) близко къ дѣйствительной вмѣстимости большой турецкой военной галеры. Такъ флотъ, посланный Магометомъ II въ 1475 г. для завоеванія генуезскихъ колоній на берегу Чернаго моря имѣлъ 40,000 войска на 300 карабляхъ, т. е. по 1330 на каждый. (Hammer, Gech. d. Osm. R., II, 139). По всему этому видно, что дума возникла среди людей, имѣвшихъ близкое знакомство съ турецкими галерами.

На сколько реально описываетъ наша дума положеніе невольниковъ-гребцовъ на галерахъ, можно видѣть изъ сопоставленія словъ думы съ слѣдующимъ описаніемъ галеры и галерниковъ въ сочиненіи Loiseleur—Les crimes et les peines dans l'antiquité et dans les temps modernes, (Paris, 1863 г., стр. 257):

«Это было первобытное латинское судно вродѣ того, какое можно видѣть на колоннѣ Траяна; вѣка внесли въ него мало усовершенствованій. Вообразите себѣ плоское, длинное, очень узкое, очень низкое двухмачтовое судно, длиною почти 50 метровъ, на 10 метровъ ширины, идущее въ одно время на веслахъ и на парусахъ. Гребцы, въ числѣ около 300, (въ думѣ півчвартаста, т. е. 350) сидѣли прикованные на 25 или 30 скамьяхъ, пересѣкавшихъ и заграждавшихъ палубу на половину съ лѣвой, на половину съ правой стороны. Пять или шесть гребцовъ на каждой скамьѣ, приводили въ движеніе одно весло, которое опиралось на подставку, торчащую сверхъ палубы. Лѣвыя скамьи отдѣлялись отъ правыхъ проходомъ,—

узкимъ помостомъ, служащимъ для перехода съ задней части въ переднюю. Въ этомъ проходѣ, болѣе возвышенномъ, нежели скамьи, прогуливался галерный приставъ, съ кнутомъ въ рукѣ, уравляя невольниками, прикованными подъ его ногами.

«Волны постоянно хлестали галерныхъ невольниковъ, прикованныхъ къ очень низкой палубѣ и обнаженныхъ во всякую погоду, до пояса. Спали и ѣли они по смѣнамъ, не оставляя своихъ скамей и не останавливая хода галеры. Они не знали никакого отдыха, даже въ праздники,—не имѣя никогда права протянуться, перемѣнить мѣсто, убѣжать на минуту отъ этой холодной скамьи. Единственно возможный отдыхъ былъ тогда, когда корабль входилъ въ гавань для поправокъ или для того, чтобы запастись съѣстными припасами. Тогда позволялось нѣсколькимъ каторжникамъ, не всѣмъ безъ различія, но привилегированнымъ, дворянамъ,—потому что въ числѣ галерныхъ невольниковъ были и дворяне,—работать въ гавани надъ земляными и очистительными работами.» (Ср. послѣднія слова съ 103—105 стихъ думы). Авторъ описываетъ французкія галеры XVI—XVII в., но вездѣ галеры были содержимы по одному образцу. Сами турки строили ихъ по образцу византійскихъ и итальянскихъ, развѣ нѣсколько меньшія по объёму, чѣмъ описываемыя у французскаго автора. У итальянцевъ плѣнники-мусульмане содержались также, какъ у турокъ христіане: только они еще сковывались вмѣстѣ съ преступниками, такъ что между двумя турками было по одному преступнику. (La pena dei lavori forzati. Genova, 1851 г., 1, 3, 15, прим. 4). Христіанскія правительства покупали у мальтійцевъ и венеціанскихъ корсаровъ плѣнныхъ турокъ, покупали у турокъ и плѣнныхъ христіанъ, взятыхъ турками **на окраинахъ Польши и Руси**. (Loiseleur, op. cit. стр. 256—257).

Какъ далеко попадали русскіе люди, благодаря плѣненію татарами и службѣ на галерахъ турецкихъ, видно изъ грамоты короля польскаго Сигизмунда III отъ 1599 г. Литовскимъ городовымъ и пограничнымъ урядникомъ о свобод-

номъ пропускѣ въ Московское государство «подданныхъ князя великаго Московскаго трехъ человѣкъ,»—которыя «на имя: Михайло Омельяновъ зъ земли Казанской отъ замку Чобоксарина, Иванъ Яков-евъ съ Московской же земли съ подъ города Каширы, Иванъ Григорьевъ съ Московской же земли съ города Дѣдилова, будучи пойманы, черезъ сколько годовъ въ неволи на галерахъ непріятеля крыжа святого Турецкихъ зоставали, а теперь, съ презрѣнья Божого, часовъ недавныхъ, черазъ жолнѣрство короля его милости Гишпаньского зъ неволи Турецкой вызволены будучи, зъ ласки короля его милости Гишпанського до земли Московской добровольнѣ пущены суть (якожъ и свѣдѣтствомъ слушнымъ вывелися).— (Акты Зап. Россіи, т. IV, стр. 195).—

Янычары, какъ извѣстно, былъ корпусъ войскъ, составлявшійся изъ христіанскихъ мальчиковъ, получавшихъ спеціальное воспитаніе. Каждый полководецъ, возвращаясь изъ похода, вмѣнялъ себѣ въ особую обязанность доставить нѣсколько такихъ «дѣтей султана.» Частые набѣги татаръ на Русь доставляли много русскихъ дѣтей въ число янычаръ. Михалонъ Литвинъ говоритъ объ этомъ нѣсколько преувеличенно или въ общихъ выраженіяхъ: «всѣ министры этихъ тирановъ, евнухи, секретари и прочіе чиновники, и ихъ особенное войско, янычары, съ дѣтства обучающіеся военному искуству и военной дисциплинѣ, изъ коихъ избираются вожди и бароны, всѣ происходять изъ нашей крови. (Mich., Litvin. Op. cit. p. 23). Но и изъ иностранныхъ показаній видно, что русскихъ было не мало между янычарами. Такъ французскій писатель XVI в. говоритъ: есть много жирныхъ и богатыхъ купцовъ, которые покупаютъ (красивихъ молодыхъ рабовъ) на Черномъ морѣ, гдѣ они находятъ мингрельцевъ, черкесовъ, московитовъ, русскихъ (малороссовъ), литовцевъ (бѣлоруссовъ)........ Султанъ отправляетъ ихъ, женскій полъ въ сераль,..... мужескій, самыхъ красивыхъ, удерживаетъ въ сералѣ, при себѣ, другихъ же отсылаетъ въ другія мѣста, какъ: въ Галату, Магнезію, Адріанополь, Бруссу. (La tierce partie des orientales Histoires etc.

par Guillaume Postel cosmopolite, à Poitiers, 1560, p. 18). Ранке, по донесеніямъ венеціанцевъ, говоритъ, что между янычарами были: поляки, чехи, русскіе, итальянцы, нѣмцы. (Fürsten und Völker von Süd-Europa im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. Berl., 1837, I, 9).

Уже въ думѣ «плачъ невольниковъ на турецкой каторгѣ,» мы встрѣчались съ «пашею—недовіркомъ христіанскимъ»—ренегатомъ, который понимаетъ русскую рѣчь. Въ настоящей думѣ мы имѣемъ сотника Ляха-Бутурлака, который потурчился, побусурманился,—но терпѣвъ «много лѣтъ неволи. Ренегаты христіанскіе у турокъ пріобрѣли себѣ громкую извѣстность между прочимъ жестокимъ обращеніемъ съ христіанами. Такъ хозяинъ Сервантеса,—которому достался великій поэтъ, попавшись въ плѣнъ въ 1575 г., знаменитый корсаръ арнаутъ Мами былъ ренегатъ; дей Алжира, который купилъ потомъ Сервантеса, былъ тоже ренегатъ,—и оба обращались съ страшной жестокостью съ христіанскими плѣнными. (Vida de Miguel de Cervantes въ изд. сочиненій, Paris, Jose René Masson, I, 22—23, pruebos de la vida, 327—333). Вообще, какъ біографія Сервантеса, такъ и повѣсть плѣннаго, занимающая 39—41 главы Донъ-Кихота, заключаютъ въ себѣ много подробностей однородныхъ съ тѣми, какія находимъ въ нашихъ думахъ о турецкой неволѣ. Между прочимъ тамъ мы встрѣчаемъ и типы ренегатовъ, то ожесточенныхъ, какъ паша въ «Плачѣ», то колеблющихся, какъ Ляхъ-Бутурлакъ и т. п. Посолъ венеціанскій Тревизіано, отъ 1554 г., описывая флотъ турецкій, говоритъ о многихъ изъ служащихъ, «бѣдныхъ рабахъ, которые дѣлаются турками, не стерпѣвши битья и голода, ни постоянныхъ угрозъ смертію.» (Relazioni, Ser. III, Vol. I, 143). Изъ такихъ—Ляхъ-Бутурлакъ,—который, пробывъ долго въ неволѣ, потурчился, и сталъ «ключникомъ галерскимъ.» Это, вѣроятно, та должность смотрителя за порядкомъ на галерѣ, которую венеціанецъ Барберо называетъ parone (quello che sopraintende alla barca e la regola),—четвертое лице въ ряду свободныхъ чиновниковъ на галерѣ, (Relazioni, vol. cit., 293)

Въ письменной исторіи извѣстно нѣсколько примѣровъ ренегатовъ русскихъ и польскихъ, изъ которыхъ иные занимали и высокое положеніе: такъ въ хроникѣ Іоак. Бѣльскаго говорится, что въ 1595 г. турки прислали для переговоровъ съ поляками потурчившагося козака (Joach. Bielskiego— Dalszy ciąg Kroniki Polskiej, стр. 246). Въ царствованіе Сулеймана I Великолѣпнаго (1520—1566) и Селима II (1566—1574) т. е. въ эпоху найбольшаго могущества турокъ, почти всѣ высшіе чиновники были ренегаты. Въ то время изъ русскихъ ренегатовъ извѣстны: Гассанъ-Паша, намѣстникъ Іемена, и евнухъ Джаферъ-Паша,—по всей вѣроятности южноруссы. (Hammer, Gesch. d. Osm. Reiches, III, 614). Позже извѣстенъ польскій ренегатъ Бобовскій, написавшій сочиненіе о Турціи, (Hammer, G. d. O. R, V, 492) и въ началѣ XVIII в. (1703 г.) очень жадный великій визирь Ахмедъ, родомъ русскій (Hammer. op. cit, VII, 95). Вообще же въ ряду высшихъ чиновниковъ турецкихъ, сравнительно съ другими націями, встрѣчаемъ не много русскихъ. Больше всего было грековъ.

Алканъ-Паша изображается въ нашей думѣ недалекимъ, но однакожъ жестокимъ къ христіанамъ человѣкомъ. Это одинъ изъ обычныхъ типовъ въ турецкой администраціи. Венеціанецъ Де Лудовизи (въ 1534 г.) описываетъ начальника флота турецкаго (il capitano di mare) въ такихъ словахъ: «онъ мало опытенъ въ морскомъ дѣлѣ,—въ которомъ не имѣлъ практики, и однакожъ его слушаются больше, чѣмъ кого другого,.... онъ требуетъ, чтобъ всякое его приказаніе исполнялось, и хочетъ быть всѣмъ признаваемъ старшимъ. Онъ мало вѣжливъ и сдержанъ на слово, желченъ или, лучше сказать, неистовъ; такъ что нѣтъ человѣка, какъ бы друженъ съ нимъ кто ни былъ, чтобъ могъ говорить съ нимъ, когда онъ только что вспылитъ [1]). Онъ легковѣренъ и какъ

[1]) È poco cortese e poco riservato nel parlare, collerico e, per dir meglio, furioso, in tanto che non è uomo, per amico che gli sia, che nei primi impeti gli possa parlare.

только скажетъ слово,—хочетъ навязать свое мнѣніе,—и съ большимъ трудомъ отказывается отъ него. Жаденъ, какъ всѣ турки,—отчего происходитъ, что **subasci** въ Перѣ и его чиновники поднимаютъ ежедневно новыя придирки и новые притѣсненія жителямъ Перы, которыя улаживаются деньгами и подарками. Послѣдній мусульманинъ у него вѣчно правъ передъ христіаниномъ;—онъ говоритъ, что мусульманинъ никогда не скажетъ того, чего не было; такъ что вообще, чтобъ имѣть дѣло съ нимъ, надо много ловкости и счастія.» (Relazioni, vol. cit, 70). **Санджакъ**—по тур. знамя, потомъ начальникъ ополченія, собирающагося къ знамени, губернаторъ. Нѣсколько **киличей**, (сабля, ленъ, уѣздъ) составляютъ **санджакъ**, а нѣсколько санджаковъ—**эйялетъ**—намѣстничество. (Hammer, Des Osm. Reiches Staatsverfass. und Staatsverw. I, 86, 338, II, 249). Трапезунтъ —резиденція паши, начальника эйялета. (Hammer, op. cit., II, 259). Алканъ Паша, начальникъ эйялета Трапезундскаго пріѣхалъ, значитъ, къ дочери губернатора козловскаго (дівка - Санджаківка). Малорусскіе кобзари, быть можетъ, изобразили «дівку-Санджаківку» слишкомъ по подобію своихъ женщинъ,—но знатныя турчанки, да еще въ провинціи, могли позволять себѣ большую свободу, чѣмъ какая обыкновенно полагалась по мусульманскому этикету. Въ Крыму же и туземныя женщины пользовались относительною независимостію, такъ какъ получали отдѣльное имущество отъ родителей. (Хартахай, Историческая судьба крымскихъ татаръ, Вѣстникъ Европы 1866, II, 209, 233. 1867, II, 148). См. также дальше, примѣч. къ пѣснѣ объ Иванѣ Богуславцѣ.—

Въ ст. 321, 327 упоминается о пушкахъ на козацкомъ суднѣ: ихъ двѣ. По стольку пушекъ было на судахъ, съ какими Стенька Разинъ напалъ на Персію по Каспійскому морю. (Діаконенко. Путеш. Шардена въ Персію, Универс. Изв. (Кіевскія) 1874, № 9, 17). Конечно, у донцовъ и запорожцевъ былъ одинъ родъ строенія и вооруженія судовъ. Въ ст. 334 Кошка вынимаетъ хоругвь, которую берегъ въ

неволѣ. У запорожцевъ были значки куренные и полковые. (Скальковскій. Исторія Нов. Сѣчи, I, 95, 99).

Кромѣ богатства и реальности бытовыхъ подробностей дума о Сам. Кошкѣ замѣчательна и значительною для устной народной поэзіи точностію біографически-хронологическихъ данныхъ. О Самойлѣ Кошкѣ вспоминалъ запорожскій Кошевой Иванъ Сирко въ письмѣ къ крымскому хану въ 1675 г., говоря: «Самуилъ Кошка отаманъ, чили гетманъ кошовій воевалъ по Чорномъ морю; по немъ року 1575 Богданко съ козаками Крымъ воевалъ.» (Величко, Лѣтопись, II, 380). Значитъ, Кошка былъ кошевымъ раньше 1575 г. Послѣ этого времени мы встрѣчаемъ перерывъ въ извѣстіяхъ о немъ до 1600 г. Въ это время, вѣроятно, онъ былъ въ плѣну турецкомъ. О плѣнѣ его упоминаетъ одна изъ лѣтописей, изданныхъ г. Н. Бѣлозерскимъ,—говоря: «были гетманами запорожскими: Кошка, котораго турки живого взяли, а по немъ Бородавка.» (Лѣтописи Н. Б., стр. 56). Въ изданіи: Listy Stanisława Żółkiewskiego 1574—1620. (Krakow. 1868) помѣщены шесть писемъ Самуила Кошки, изъ которыхъ видно, что онъ былъ опять кошевымъ запорожскимъ съ половины 1600 по 1602 г. и участвовалъ въ походахъ Замойскаго въ Молдавію въ 1600 г. и въ Ливонію въ 1601—1602. На обратномъ пути изъ этого похода Кошка умеръ, такъ какъ письмо изъ табора козацкаго, возвращавшагося изъ похода, отъ 24 Марта 1602 г. подписано новымъ кошовымъ—Гавриломъ Крутневичемъ. (Listy и пр. стр. 107—117) Объ участіи Кошки въ ливонскомъ походѣ упоминаетъ и Гейденштейнъ (Dzieje Polskie, т. II, 448) который называетъ его Костка. Грабянка называетъ его, по полѣсскому выговору, Кушка,—Лѣтопись, 25; такъ пишетъ за Грабянкой Максимовичъ,—но Лукашевичъ, записавшій думу въ Полтавщинѣ пишетъ, по полтавско-украинскому выговору, Кишка; видно, что герой думы происходилъ изъ волынско-полѣсскаго края, гдѣ украинскому і, образовавшемуся изъ о, отвѣчаетъ звукъ средній между о и у.

Дума представляетъ возвратъ Кошки изъ плѣна при

*

кошевомъ Семенѣ Скалозубѣ, котораго зоветъ гетманомъ запорожскимъ. Три лѣтописи (Самовидецъ и двѣ, изданныя г. Бѣлозерскимъ) упоминаютъ о гетманѣ Скалозубѣ, убитомъ въ морскомъ сраженіи съ турками, но ставятъ его гетманство т. е. вѣрнѣе, атаманство, врядъли хронологически точно, а именно раньше Косинскаго, котораго они ставятъ въ 1593 г. (на дѣлѣ онъ былъ—гетманомъ съ начала 1592 г.). (Самовид. 3, Лѣтоп. Н. Б. III, 130). Изъ письма кошевого Тихона Байбузы въ концѣ 1598 г. видно, что въ то время Скалозубъ былъ есауломъ, а въ половинѣ 1600 запорожцы пишутъ письмо къ Замойскому безъ кошоваго. (Listy Żołk. 88, 104). Очевидно, что Скалозубъ могъ быть выбранъ кошовымъ на новый годъ (какъ обыкновенно бывало у запорозцевъ) 1599. Въ этомъ году должно быть, и возвратился Кошка изъ плѣна и былъ, по смерти Скаловуба, выбранъ кошевымъ. Значитъ, Кошка пробылъ въ плѣну если и не 54 года, какъ говоритъ дума, то не менѣе 25 лѣтъ. (Число 54 составлено изъ двухъ эпическихъ чиселъ—30 и 24.)—Островъ Тендра, около котораго, по думѣ, встрѣчается Кошка съ Скалозубомъ, —былъ обычною стоянкою запорожцевъ. См. выше примѣч. къ думѣ о бурѣ на Черномъ морѣ и тамъ же указ. мѣсто Гаммера.

О другихъ лицахъ, упоминаемыхъ въ думѣ,—свѣдѣній нѣтъ.

Отдѣленіе козаками части добычи на «Січову Покрову, Трахтеміровскій монастырь и Межигорского Спаса»—было въ обычаяхъ времени въ XVI—XVII в. Когда была основана церковь Покровы въ Сичи,—мы не знаемъ, но если Запорожье въ 1569 г. было уже постоянным мѣстомъ жительства козаковъ (Архивъ Юго-зап. Россіи, Ч. III, т. I, 4 и слѣд.), то, конечно, въ концѣ XVI в. уже тамъ была и церковь. Трахтеміровскій монастырь, по извѣстіямъ, которыми пользовался Максимовичъ (Скасаніе о межигорскомъ монастырѣ, Кіевъ, 1865 г., 29) былъ уже съ 1576 г. запорожскимъ монастыремъ; онъ находился въ цвѣтущемъ состояніи въ первой четверти XVII в. Послѣ опустошенія этаго монастыря въ эпоху польско-козацкихъ

войнъ, запорожцы обратились къ Межигорскому монастырю, въ парафію къ которому они хлопотали быть приписанными отъ 1672 до 1683 г. (Максим., op. cit, 29). Впрочемъ и раньше Межигорскій монастырь слылъ козацкимъ (Львовская Лѣтопись подъ 1630 г.).

Въ ст. 358—370 отразились тѣ обычаи, которые при полной организаціи Сичи въ XVII в. отправлялись послѣ удачнаго набѣга на мусульманъ: Такъ, воротившись изъ Крыму въ 1651 г. кошевой запорожскій Сирко, «зблизившися до Сѣчи, все войско здобычами и корыстми Кримскими подуванилъ. Прибывши тежъ въ Сѣчъ Запорожскую первѣе отдалъ хвалу Богу Всесилному, помощнику своему, и молебное Пресвятой Дѣви Богородици со всѣмъ войскомъ благодарствіе; потомъ зъ скотовъ и овецъ Кримскихъ (якихъ было до осимнадцати тисячъ) на всѣ куренѣ сѣчовіе доволную учинивши башловку, учинилъ заразъ и генералний со всѣмъ войскомъ въ Сѣчи банкетъ, который онъ и войско, по всѣхъ куреняхъ через два дня отправуючи, зъ непрестанныхъ арматнихъ и мушкетнихъ тѣшился громовъ». (Лѣтопись Сам. Величка, Кіевъ, 1851, II, 377; ср. выше выдержку изъ Боплана въ примѣч. къ думѣ о бурѣ на Чорн. морѣ.)

Въ финалѣ думы любопытно упоминаніе и «войска Донского»,—свидѣтельствующее о симпатіяхъ между козаками запорожско-малороссійскими и великоруссами-донцами.

Въ теченіе XVI в. отношенія между козаками донскими, подвигавшимися къ югу изъ предѣловъ рязанскихъ и козаками днѣпровскими были настолько близки, на сколько то позволяли разстоянія и зависимость однихъ отъ Московскаго государства, другихъ отъ Литовско-Польскаго. Уже въ 1546 г. московскій воевода въ Путивлѣ писалъ Великому князю Василію III: «нынѣ, Государь, казаковъ на Полѣ много и Черкасцевъ и Кіянъ и твоихъ Государевыхъ; вышли, государь, на поле изъ всѣхъ украинъ. (Истор. описаніе земли Войска Донскаго. изд. Войсков. Статист. Комит. Новочеркаск. 1869, 4). Въ 1558 г. вождь днѣпровскихъ козаковъ Дм. Вишневецкій

съ донскими козаками разбилъ крымцевъ,—въ то время, когда московский воевода Адашевъ съ помощью днѣпровскихъ козаковъ вторгся въ Крымъ по Днѣпру. (Тамже, 19). Въ 1588 г. часть днѣпровскихъ козаковъ, предводимое атаманомъ Матвѣемъ Ѳедоровымъ поселилася на сѣверномъ Донцѣ и оттуда нападала на посады Азова. (тамже, 68). Вообще днѣпровскіе козаки, называемые у татаръ и москвичей черкасами (ногайцы называли даже польскаго короля черкаскимъ царемъ) часто нападали на Азовъ; наоборотъ донцы--дѣлали набѣги до Очакова и Аккермана (тамже, 89, примѣч. 212, 62, 58—грамота о Данилкѣ, Мишкиномъ сынѣ, **Черкашенинѣ** который былъ уважаемое лицо у донцовъ, 20). То и другое козаки могли дѣлать только при взаимной помощи.

Ст. 27—29 ср. дальше въ думѣ о **Марусѣ Богуславкѣ** со ст. 85—87, вар. А., ст. 77—79 ср. выше въ думѣ **Плачъ невольниковъ на каторгѣ** со ст. 19—20 вар. А.

46.

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

освобождаетъ козаковъ изъ турецкой неволи.

(Дума).

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця камяная.
Що у тій-то темниці пробувало сім-сот козаків,
Бідних невольників.
То вже тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного в вічі собі не видають.
То до їх дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Прихождає,
Словами промовляє:
«Гей козаки,

Ви, бідниї невольники!
Угадайте, що в нашій землі Християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку бранку,
Марусю, попівну Богуславку
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко?
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі Християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваем,
Божого світу, сонця праведнаго у вічі собі не видаем.
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі Християнській за день тепера»
Тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувае,
До козаків словами промовляе:
«Ой козаки,
Ви, бідниї невольники!
Що сёгодня у нашій землі Християнській Великодная субота,
А завтра святий празник, роковий день Велик-день.»
То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день Велик-день сказала!»

То тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала,
Словами промовляла:
«Ой козаки,
Ви, бідниї невольники!
Та не лайте мене, не проклинайте;
Бо як буде наш пан турецький до мечеті відъїжджати,
То буде мині, дівці бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключи віддавати:
То буду я до темниці прихождати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати».
То на святий празник, роковий день Велик-день,
Став пан турецький до мечеті відъїждждати,
Став дівці бранці
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключи віддавати.
Тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбае—
До темниці прихождае,
Темницю відмикае,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускае
І словами промовляе:
«Ой козаки,
Ви, бідниї невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи Християнськї утікайте;
Тількі прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
Моему батьку й матері знати давайте:

Та нехай мій батько добре дбае,
Гуртів, великих маетків нехай не збувае,
Великих скарбів не збірае,
Та нехай мене, дівки бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупае;
Бо вже я потурчилась, побусурменилась,
Для роскоши турецької,
Для лакомства нещастного!
Ой, визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
З тяжкої неволі
З віри бусурменської
На ясні зорі,
На тихі води
У край веселий
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у прозьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

(Красный Кутъ, Богодухов. у. Харьк. губ. отъ Григоренка зап. Кулишъ. Записки о Южной Руси. 1856 г., т. I, стр. 210).

Б.

На Чорному морі, на каменю биленькому,
Там стояла темниця камяная,
Цеглою мурована,
А в тій темниці пробувало сім-сот бідних невольників.
Вони пробували,
Ніколи світа сонця не видали.
То дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
До темниці прихождае,
Темницю одмикае,

Словами промовляе:
«То козаки, бідниї невольникі, то гадайте,
Що в нашій землі за день тепера?»
То вони тее зачувають,
Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку по річах познавають:
«Що дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
По чим ми можем сее знати?
Що ми в темниці пробуваем,
Ніколи світа сонця не видаем!»
То вона тее зачувала
Словами промовляла:
«То козаки, бідниї невольникі,
Що в нашій землі за день тепера?
Великодна субота!
А завтра пресвітле Христове воскресение
День-Великодень!»
То вони тее зачувають,
Білим лицем до сирої землі припадають,
Ой дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку кленуть-проклинають:
«Бодай ти собі ні щастя, ні долі не мала,
Що такий великий празник роковий сказала!
Що ми в темниці пробуваем,
Ніколи світу Божого не видаем!»
Вона тее зачувае,
Словами промовляе:
«Що козаки, бідні невольникі!
И не лайте мене, не проклинайте:
Мене завтра наш пан турецький до мечету буде виряжати,
Мині дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці до рук ключи отдавати.»
Пан турецький до мечету виряжае,

Дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці до рук ключі отдавае.
То дівка-бранка добре дбае,
До темниці приходжае,
Темницю одмикае,
Словами промовляе,
Дрібними слёзами обливае:
«То, бідні невольники, ви дбайте,
В городи Християнськи утікайте,
Тількі одного города Богуслава не минайте,
Моёму отцеві та матінці знати давайте.
Нехай мені отець худоби не трачае
Скарбів не збувае,
Нехай мене молодої із неволі не викупае,
Бо вже я потурчилась, побусурманилась
Для турецької роскоши.....»
Ой визволь, Господи, сім-сот бідних невольників на волю
В край веселий,
Мир хрещений,
На зорі ясни,
В городи Християнські.
Даруй, Господи, миру царському,
Народу Християнському,
Всім православним Християнам
На многая літа!

(Записалъ въ Зеньковск. у. Полт. губ. А. Метлинскій).

По характеру своему и по подробносямъ дума эта должна относиться къ одной эпохѣ съ предидущею.

Красивыя плѣнницы представляли цѣнный товаръ (самыя дорогія—черкешенки покупались по 6000 піастровъ), а потому онѣ пользовались исключительнымъ обращеніемъ и во время перегона плѣнныхъ въ Крымъ. Мы видѣли въ пѣсняхъ, что одну «дівку-бранку» татары сажаютъ на коня, (выше,

стр. 135). одну изъ плѣнныхъ поповенъ везутъ въ «чорныхъ мажахъ,» когда сестеръ ея гонятъ пѣшкомъ и истязаютъ, (выше, стр. 86). Красивая плѣнница, попадая къ знатному человѣку, могла занять высокое положеніе, какое занимаетъ въ думѣ «дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка,» особенно, если принимала исламъ. Объ обращеніи татаръ и турокъ съ красивыми плѣнницами и о судьбѣ нѣкоторыхъ русскихъ плѣнницъ, аналогической съ судьбою Маруси Богуславки, Михалонъ Литвинъ, описавъ вышеприведенными словами обращеніе съ обыкновенными плѣнными говоритъ такъ: «женщины, которыя понѣжнѣе, держатся иначе; нѣкоторыя должны увеселять на пирахъ, если умѣютъ пѣть или играть. Красивыя женщины, принадлежащія къ болѣе благородной крови нашего племени, отводятся къ упомянутому выше Таласію (??) живущему въ раю..... Ловкіе торговцы и сводчики...... не выводятъ просто мальчиковъ и дѣвушекъ, которыхъ имѣютъ самыхъ лучшихъ въ толпѣ плѣнниковъ, но сначала откармливаютъ ихъ хорошенько, одѣваютъ въ шелкъ, бѣлятъ и румянятъ, чтобъ подороже продать. Красивыя дѣвушки нашей крови покупаются иногда на вѣсъ золота и иногда тутъ же на мѣстѣ перепродаются съ барышемъ...... Всѣ они (мусульмане) съ жадностью ищутъ себѣ въ жены плѣнницъ...... И у нынѣшняго турецкаго императора любимая супруга, мать его первенца и наслѣдника, похищена изъ нашей земли.» (De Moribus Tartarorum, ed. cit., 23—24). Издатель М. Литвина означилъ упоминаемую этимъ султаншу русинку женою Сулеймана I и матерью Амурата III,—но Амуратъ III былъ сынъ Селима II, сына Сулеймана I. У Сулеймана I была жена плѣнная русинка, знаменитая Росса или Роксолана, у западныхъ писателей, или по турецки Хурремъ—Радостная; она имѣла огромное вліяніе на султана и его политику, побудила его даже казнить сына его Мустафу, двухъ визирей,—держала султана вѣрнымъ себѣ даже по утратѣ красоты. Вліяніе ея начинаетъ становиться виднымъ въ 1541 г.; умерла она въ 1558 г. Изъ нея разные писатели дѣлали польку,

француженку, итальянку,—поддѣлывали даже акты (апокрифическое письмо Сулеймана къ Сигизмунду I, въ коемъ Росса названа сестрою короля; см. Моск. Вѣдом. 1825 г., Апр. 28). Имя Rossa, какъ ее зовутъ современники-итальянцы иные съ этими цѣлями хотѣли перевести—русая,—но венеціанецъ Марини Сапуто прямо зоветъ султаншу—donna di nazion Rossa,—т. е. русской, отчего и другое турецкое имя ея Рушенъ. (Martin, Hist. de France, XIII. 245). Такою русскою, малороссіанкой, (Russin von Kleinrussland) признаетъ ее и Гаммеръ,—считая при этомъ правдоподобными предположенія гр. Ст. Ржевусскаго, что знаменитая султанша была поповна изъ Рогатина въ Галиціи, плѣненная турками. Въ Константинополѣ до сихъ поръ есть мечеть, построеная Россой и памятникъ ея. (Hammer, Gesch. des Osmanischen Reiches, III, 228, 317, 345, 350, 672, 706.) Русская была и любимѣйшая жена Османа II (1604—1622). Исторію этой такъ передаетъ современный венеціанецъ: «въ ночь 20 Окт. 1621 г. родился у Е. В. первородный сынъ; мать называется Миликлія,—которая русская по народности, простаго роду (Russa di nazione, di bassa nascita), взятая въ плѣнъ маленькою дѣвочкою и ставшая рабою Мурата визиря, была отдана женою его, по его смерти, кифлар-агѣ Мустафѣ,—который полюбилъ ее, какъ дочь, и сдѣлалъ свободной. Однажды ее увидѣлъ султанъ, былъ очарованъ ея красотою,—говорятъ, необыкновенною,—и попросилъ ее у кифлар-аги; этотъ извинился, говоря, что по закону не можетъ передать ея, такъ какъ освободилъ уже ее,—развѣ Е. В. женится на ней. Такъ и сдѣлалось, и султанъ любитъ ее больше всѣхъ женъ.» (Hammer, Gesch. d. Osm., R., IV, 531). Извѣстна также русская султанша мать Османа III, умершая 80 лѣтъ въ 1766 г. Эта была до того богомольна, что не вставала съ софы на землю, не свершивъ омовенія рукъ и прочитывала въ ночь 1500 разъ 112 главу Корана. За это придворный историкъ называетъ ее «одною изъ святѣйшихъ женщинъ,—чистою, какъ Марія, мудрою, какъ Сабейская царица, умѣренной, какъ Азіа, сестра Мой-

сея, благочестивой, какъ Раабія Адуйе.» Hammer, op. cit. VIII, 196—197.

Дума о Марусѣ Богуславкѣ еще разъ рисуетъ жалкое состояніе невольниковъ нашихъ у мусульманъ. Конечно, выраженіе, что невольники 30 лѣтъ не видятъ свѣта солнца,— поэтическое преувеличеніе. Рабы, особенно если ихъ было много, употреблялись для работъ, и слѣдовательно выводились на свѣтъ. Работы эти, правда, были тяжелы, обращеніе жестоко, и содержались рабы ночью въ промежутки между работами, въ темныхъ казематахъ. Вотъ какъ описываетъ англійскій авторъ XVIII в. положеніе плѣнныхъ рабовъ въ Фецѣ и Марокко: «Самыя тяжелыя работы, возлагаемыя въ Европѣ на злодѣевъ, ничто въ сравненіи съ тѣми, которыя терпятъ много честныхъ людей въ этомъ новомъ Египтѣ. Плѣнные, запираемые каждый вечеръ, раннимъ утромъ выводятся на работу жестокими надсмотрщиками, которые осыпаютъ ихъ ударами и проклятіями. Работаютъ эти несчастные.... преимущественно надъ постройками, которыя воздвигаетъ императоръ..... другіе работаютъ на конюшняхъ, мелютъ руками на мельницахъ..... Варвары надсмотрщики наказываютъ немедленно всякій малѣйшій промахъ, малѣйшую невнимательность. Они часто на столько негуманны, что отказываютъ несчастнымъ плѣннымъ во времени съѣсть кусокъ хлѣба. Уже утомленныхъ днемъ, часто ихъ тащутъ ночью на новую работу, съ оскорбительными криками...... Что окончательно возмущаетъ природу,—такъ это то, что часто людей запрягаютъ въ повозки съ ослами и мулами. Эти несчастные рабы запираются на ночь въ подземныя круглыя тюрьмы около пяти локтей въ діаметрѣ и три локтя глубины. Туда спускаютъ ихъ по веревочной лѣстницѣ, которую принимаютъ потомъ и накладываютъ на отверстіе желѣзную ляду (trappe). Пища ихъ не утѣшительнѣе. Имъ не даютъ ничего на порцію кромѣ фунта чорнаго печенья изъ ячменной муки и немного оливы. Голодъ заставляетъ многихъ изъ нихъ рисковать скакать съ очень высокихъ стѣнъ, единственно, чтобъ

собрать нѣсколько дикихъ луковицъ на кладбищѣ мавританскомъ. Платьемъ служитъ для рабовъ обыкновенно рубаха изъ грубой шерсти съ капишономъ, такъ что она служитъ вмѣстѣ головнымъ покровомъ, рубахой и штанами. Башмаковъ даютъ по четыре пары на 18 мѣсяцевъ, хотя извѣстка и тяжелая ежедневная работа портитъ ихъ въ гораздо болѣе короткое время. Были примѣры, что императоры, убивали многія сотни плѣнныхъ христіанъ,—и это или для забавы, или потому, что находили ихъ недостаточно исполнительными.... (Histoire des Etats Barbaresques, traduite de l'anglois, Paris, 1757, t. II, 277—281). Хотя нашъ авторъ и говоритъ, что положеніе плѣнныхъ рабовъ въ Фецѣ и Марокко тяжеле, чѣмъ гдѣ либо, но, конечно, и въ другихъ мусульманскихъ странахъ оно было мало чѣмъ легче. Та темница, въ которой пребывали невольники нашей думы, вѣроятно, заключала въ себѣ казематы, въ родѣ только что описанныхъ.

Въ западнославянской народной поэзіи встрѣчаемъ пѣсни, имѣющія отдаленную аналогію съ темой думы о Марусѣ Богуславкѣ, но совпадающія съ нею въ нѣкоторыхъ подробностяхъ. Мы указываемъ на эти пѣсни, вовсе не думая тѣмъ бросить тѣнь на оригинальность нашей думы. Такъ есть моравская пѣсня, расказывающая, что турки взяли въ плѣнъ брата Яна и сестру Катерину. Брата посадили въ темницу, сестру въ свѣтлицу. Катерина шила семь лѣтъ, не смыкая глазъ, на осьмой годъ заснула и увидѣла сонъ, что братъ ея сидитъ въ глубокомъ подземельи. Когда она стала плакать, ее спрашиваетъ,—вѣроятно, жена турка, такая же плѣнница,—о причинѣ слезъ и, узнавъ о ней, говоритъ:

Neplač ty Kačenko
Přeрěkna švadlenko.
Pana opojíme,
Klíče mu ukradem,
Temnicu odemknem.
Klíče mu ukradli,
Temnicu odemkli.

Dvanást vrat odemkla
Žádného nenašla.
Třinasté odemkla,
Tam bratřička našla.
Bratřicku můj milý,
Jsili ješce živý?
Já jsu, ma sestřičko.

Ale již maličko.
Moje bílé nohy
Po kolena v zemi.
Moje ruce bílé
Po loktě uhnilé.
V mojí bílej hlavě
Myši pelech majú.
V mém bílém životě
Žaby řechotajú
Z mojech černých očích
Švrčky vyhlédajú.

Братъ и сестра убѣгаютъ и прiѣзжаютъ къ матери, которая, не узнала ихъ, не пускаетъ ихъ ночевать въ домъ, не даетъ ѣсть; сынъ умираетъ въ «пустой стодолѣ (гумнѣ), на гнилой соломѣ.» Sušile, Moravske pisné, 1860, 792—793. Точно такая же пѣсня есть у поляковъ въ Горной Силезiи (Kolberg, Pieśni ludu polskiego, Serya I, 1857, 263—264). Обѣ пѣсни отличаются гораздо болѣе сказочнымъ тономъ и гиперболическими подробностями, чѣмъ наша дума.—Въ болгарской пѣснѣ **Митро и сестра Ангелина** (Болгарски народни пѣсни, одъ братья Миладиновци, 1861, 306—308) братъ проникаетъ къ сестрѣ, ставшей женой турка и побуждаетъ ее убѣжать съ нимъ. Въ другой болгарской пѣснѣ **Ханка Щипянка** говорится: «Плѣнилъ Петръ, плѣнилъ, плѣнилъ Анку Щипянку, и отвелъ ее далеко, далеко, въ нѣмецкую землю, въ нѣмецкую землю въ монастырь, и положилъ ей имя христiанское, Агна или Ангелина. Сидѣла она три года и родила трое мальчиковъ. Узналъ объ этомъ братъ ея Ибрагимъ послалъ ей бѣлое письмо: «Сестра Анка Щипянка! не моги перемѣнять вѣры,—я продамъ дома, земли заложу и вѣру твою выкуплю.» Говоритъ Анка Щипянка: «О милый братъ Ибрагимъ! Не моги продавать дома, закладывать земли: я уже вѣру перемѣнила, имѣю трое мальчиковъ. Христiанская вѣра самая лучшая, христiанская вѣра пахнетъ, какъ бѣлый василекъ, какъ красная роза.»—(ibid. 190).

Ст. 78—92 вар. А. ср. въ «Плачъ невольника о выкупѣ» ст. 13—16 вар. А, ст. 14—16 вар. Б. Ст. 85—87 ср. выше въ думѣ о Кошкѣ, ст. 28—29. Ст. 89—94 А и 57—61 Б ср. выше въ «Плачъ невольниковъ на каторгѣ,» вар. А. ст. 34—41, В. 29—34, въ «Плачъ невольн. о выкупѣ,» вар. А. 50—52.—

47.

ИВАНЪ БОГУСЛАВЕЦЪ.

Освобожденъ турчанкою.

Ой Лимане, Лимане!
Ти Сірку Романе,
Да гей-же, ти Сірку Романе!
Ой що будем робити
Нема козакам по чарці горілки де взяти,
Да гей-же, де взяти!
Ой на морі на синьому,
На каміні на білому
Там стояла темная темниця
Да гей-же... темниця
А у тій же темниці чотиріста чотирі невольника
Туда приїхала пані Кізлевская,
Віра Бусурманськая
Да пізнавати пана Кізлева,—
Да не пізнала пана Кізлева,
А пізнала Іванця Богуславця,
Козака дністрового,
Отамана віськового:
«Покидай же, Іванце Богуславце,
Віру свою христіянськую під ноги,
А воспріймай нашу бусурманську в руки,
Да будем пить гуляти
Мене за тебе пропивати.»
—Да бодай же пані Кізлевская,
Віра бусурманськая,
Да не дождала того говорити,
Щоб я свою віру христіянськую
Під ноги підтоптав,
А твою бусурманськую на руки восприяв!»
Як крикнула-ж пані Кізлевская,

Віра бусурманськая.
Да на бісових мурзаків:
«Да візьміть же Іванця Богуславця
Козака дністрового, отамана віськового.
Да звяжіть йому руки сирою сирицею.
Да положіть його перед праведним сонечком.»
Як стало сонечко пригрівати,
Стала сирая сириця ссихати.
Став Іванець Богуславець
Да на пробу кричати:
—Покидаю віру християнськую під ноги,
А воспріймаю вашу бусурманськую на руки—
Да гей....
Тоді крикнула пані Кізлевская,
Віра бусурманськая.
Да на бісових мурзаків:
«Розвяжіть же Іванцю Богуславцю
Козаку дністровому, отаману молодому
Білиї руки,
Да возьміть його під пишні боки,
Да ведіть його в терем високій,
Да будем пить-гуляти,
Мене за його пропивати
Да гей же пропивати.»

Пѣсню эту мы нашли въ письмѣ одного изъ записывателей народныхъ пѣсень С. Д. Н., вмѣстѣ съ другими пѣснями, съ слѣдующимъ примѣчаніемъ: «Записана отъ Жука въ Конотопѣ. Жукъ этотъ больше жилъ на Украйнѣ (степовой), а только изрѣдка навѣдывался въ Конотопъ; бывало, подъ хмелькомъ,—поетъ эту думу и все, бывало, насмѣхается надъ молодыми.... походитъ онъ, побродитъ,—да опять потащится на Украину, будто ему тутъ не мѣсто.»

Неровности изложенія этой пѣсни больше, чѣмъ думы, —а также то обстоятельство, что она совпадаетъ въ главной

темѣ съ такимъ сомнительнымъ источникомъ, какъ «Исторія Руссовъ» набрасываютъ сомнѣнія и на подлинность самой пѣсни. Впрочемъ, въ виду предположенія, что авторъ Исторіи Руссовъ пользовался народными думами, внося въ свою исторію то, что не подтверждается другими свидѣтельствами, а также въ виду того, что въ этой пѣснѣ мы не встрѣчаемъ явныхъ несообразностей [1]) и ошибокъ въ языкѣ,—мы не рѣшаемся отнести ее къ тѣмъ, которыя вполнѣ признаемъ поддѣльными, и ограничиваемся тѣмъ, что, помѣщая здѣсь эту пѣсню, приводимъ все, что можемъ сказать по поводу ея—pro и contra.

Въ пѣснѣ этой стихи 1—6—обращеніе къ слушателямъ—козакамъ, стоявшимъ надъ Лиманомъ,—и къ ихъ вождю Роману Сірку. Быть можетъ, Романъ тутъ поставлено ошибочно вмѣсто Иванъ,—и тогда, значитъ, пѣсню эту могли уже пѣть передъ извѣстнымъ Кошевымъ Иваномъ Сиркомъ (1669—1680).

Личности Ивана Богуславця извѣстные теперь письменные источники южнорусской исторіи не знаютъ,—исключая Исторіи Руссовъ (псевдо) Конисскаго, которая, быть можетъ, резюмируетъ вышеприведенную пѣсню. Описывая походъ Скалозуба, бывшій будто бы въ 1583 г., авторъ Исторіи Руссовъ говоритъ такъ: «Гетманъ.... спѣшивши три полка реестровыхъ козаковъ, посадилъ ихъ на лодки, выправилъ въ море подъ камандою писаря войскового запорожскаго Ивана Богуславца.......» и дальше: «писарь Богуславецъ захваченъ былъ турками въ плѣнъ при городѣ Козловѣ; но послѣ запорожцами былъ выученъ помощію Семиры, жены паши (?) турецкаго, которая выѣхала вмѣстѣ съ Богуславцемъ въ Малороссію и была его женою.» (Ист. Рус. 31—32). Авторъ исторіи Руссовъ переноситъ въ XVI в. чинъ войскового писаря, котораго тогда еще не было.

Богуславецъ названъ въ нашей пѣснѣ козакомъ **дністровымъ**. Конечно, это искаженіе слова **рейстровый, лейстровый,**—тѣмъ болѣе, что и въ варьянтѣ, который могъ быть у автора Ис-

---

[1]) Въ ст. 22, впрочемъ, странный образъ.

*

торіи Руссовъ, говорилось о реестровыхъ козакахъ. Раздѣленіе козаковъ на реестровыхъ и переестровыхъ появилось со времени Баторія, т. е. около 1580 г., и продолжалось до Хмельницкаго, т. е. до 1648 г. Къ этой эпохѣ можетъ относиться наша пѣсня.

Богуславцемъ названъ такъ отаманъ (вѣроятнѣе всего,— куренный) Иванъ по мѣсту происхожденія, подобно напр. гетману Олиферу Голубу Стеблевцу, котораго иногда звали просто Олиферъ Стеблевецъ.

Пані Кізлевская—турчанка изъ Козлова, судя по подробностямъ пѣсни, жена важнаго сановника въ Козловѣ. Отъ имени Кізлевская со временемъ народные пѣвцы произвели имя мужа ея—панъ Кізлевъ. Самовольство этой знатной мусульманки, въ той формѣ, какъ оно представлено въ пѣснѣ, нѣсколько удивительно. Впрочемъ, исключительныя лица изъ женщинъ позволяли себѣ много и у турокъ, объ этомъ см. напр. у Гаммера о значеніи и самодурствахъ женщинъ, родственницъ султана Мурата III. (Gesch. des Osman. Reiches, IV,99—103).

48.

ВСТРѢЧА КОЗАЦКАГО СУДНА СЪ ТУРЕЦКИМЪ.

(1602?)

Гей, з устні Дніпра да до вершини
Сімсот річок і чотирі,
Да усі вони да у Дніпр впали,
У Дніпр правний, несказанний!
Да повійте, вітри низовиї,
Ой на паруси безодниї!
Ой сидить козак да на демені, [1]
І він деменом повертає,
І на Чорне море поглядає:
Ой пливе судно, одним-одно,
В ёму турчин сидить з туркенею,
А туркеня сидить, вона не гуляє—
Шовковенький рушничок вишиває.

---

[1]) Корма.

Ой кому сей рушник буде—
Ой чи турчину, чи татарину,
Ой чи козакові молодому?
Ой се буде кошовому молодому.

(Максимовичъ, Укр. народн. пѣсни, 1834 г. стр. 81).

У г. Лукашевича послѣ 6 стиха прибавка: «и на демени малёвані.» (Малор. и Червон. Д. и П., 72—73). Стихи 1—6 очень сомнительны; слова: «Дніпр правний (??), несказанний» врядъ-ли могли быть въ пѣснѣ чисто народнаго происхожденія,—тѣмъ болѣе, что эпитетъ **правний** въ приложеніи къ рѣкѣ не имѣетъ смысла; безсмысленно и названіе парусовъ «безодніми» (у г. Лукашевича не болѣе удачно—безводниї). Очевидно, что стихи эти или сочинены, или подправлены слишкомъ усерднымъ ревнителемъ богатства народной поэзіи, или же неискуснымъ записывателемъ. Во всякомъ случаѣ изъ сравненія варьянтовъ Максимовича и Лукашевича, видно, что пѣсню подправляли любители. Если что есть въ этомъ отрывкѣ народнаго,—такъ это ст. 7—17,—которымъ подобные встрѣчаемъ и въ другой пѣснѣ, записанной въ другомъ мѣстѣ и другимъ лицемъ (см. дальше, № 55, ст. 30—34). Въ этихъ стихахъ на турецкомъ суднѣ сидитъ женщина. Очевидно, что судно это не военное, а купеческое. Обстоятельство это напоминаетъ случай 1602 г., когда козаки взяли купеческій корабль турецкій, плывшій изъ Кафы. Событіе это произвело въ свое время большое впечатлѣніе и едва не произвело разрыва между Турціею и Польшею. (Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій, изд. 1870, т. I, LII) Быть можетъ, нашъ отрывокъ,—начало пѣсни, о вышеупомянутомъ, или подобномъ случаѣ.

49.

ВЗЯТІЕ КОЗАКАМИ ВАРНЫ.

(1605).

Кляла цариця, вельможна пані,
Чорное море проклинала:

«Бодай же море не процвітало,
Вічними часи висихало,
Та що мого синка єдиничка,
Єдиничка у себе взяло!
Циби я войську не заплатила
Червоними золотими,
Та білейкими талярами?
Циби я войсько не приоділа
Червоною китайкою
За услужейку козацькую?»
А в неділейку поранейку
Зібралися громадойки
До козацької порадойки.
Стали ради радовати—
Отколь Варни мяста достати:
Ой ци з поля, цили з моря,
Цили з той річки невилички?
Послали посла аж под Варну.
Поймав же посев турчанина,
Старейкого ворожбита;
Стали його випитувати:
Одколь Варни міста доставати,—
Ой ци з поля, цили з моря,
Цили з той річки невелички?
«Ані з поля, ані з моря,
Іно з той річки невелички!»
А в неділейку поранейку
Бігнуть, плинуть човенцями,
Поблискують весельцями—
Вдарили разом з самопалов
В седмі-пятдесят запалов,
Яж полсоткою із гармати;
Стали усі козаки до ней ся добувати—
Стали турки нарікати;
Стали Варни доставати—

Стали турки утікати,
Тую річку проклинати:
Бодай річка не процвітала,
Вічними часи висихала,
Що нас турков в себе взяла!
Була Варна здавна славна,
Славнійші козаки,
Що той Варни міста достали,
І в ней турков забрали.

(Pauli. Pieśni ludu ruskiego w Galicji, т. I. стр. 134—136. Изъ старинной рукописи, наход. въ библіотекѣ Старо-Самборскаго замка.)

Пѣсня эта, очевидно, составная изъ двухъ, не вяжущихся между собою, пѣсень, какъ это часто бываетъ въ пѣсняхъ Галиччины, далекой отъ центра народной южнорусской исторіи. До 13 стиха идетъ жалоба «вельможной пані» на то, что сынъ ея угонулъ въ Чорномъ морѣ. Это—одна изъ многихъ пѣсень объ утонувшемъ юношѣ,—и «вельможна пані» тутъ названа «царицей,» по всей вѣроятности, случайно, съ тѣхъ поръ, какъ въ галицкія пѣсни проникли воспоминанія о Маріи Терезіи.

(Ср. плачъ «вельможной пані» объ утопающемъ любовникѣ и плачь матери утопленника въ Чт. М. О. И. и Др. 1863, III. III. 63. 64.; ср. пѣсню о матери и сынѣ—козакѣ, котораго «шевчичекъ кинулъ въ Дунай глубокій», тамже, 1866 I. 594, 95.; о дѣвушкѣ и утонувшемъ ея миломъ, тамже, 1863, IV, 228;, съ послѣдней сравн. моравскія пѣсни у Сушилы, Moravské národni pisné s nápevy 168, стр. 186, (Ranoše), 187 (Libé ryba) 188 (Závod); сестра проситъ рыбаковъ вытащить братьевъ ея изъ моря—Памятники Латышскаго Народнаго творчества изд. И. Спрогисомъ, Вильна, 1868, 2.

Съ 12 стиха начинается послѣдовательный разсказъ о взятіи козаками Варны. Подобный случай былъ въ 1605 г., —о чемъ разсказываетъ по неназваннымъ малорусскимъ лѣтописямъ и матерьяламъ Миллера Бантышъ-Каменскій: «за-

порожцы.... отважились, неизвѣстно подъ чьимъ предводительствомъ, напасть въ 1605 г. на Варну, ограбили, обратили въ пепелъ сей городъ, предали острію меча множество жителей, овладѣли десятью турецкими галерами.» (Истор. Малой Россіи, 1830, т. I. 182).

50.

СМЕРТЬ ӨЕДОРА БЕЗРОДНАГО.

(Дума).

А.

По над сагою Дніпровою
Молодий козак обід обідає, не думає, не гадає,
Що на його молодого, ще й на чуру малого біда пастигає.
То не верби луговиї зашуміли....
Як безбожниї ушкали налетіли,
Хведора Безрідного, отамана куріиного
Постреляли, порубали,—тілько чури не піймали.
То малий чура до козака прибуває,
Рани йому глибокиї промиває. То козак йому промовляє:
«Чуро мій, чуро, вірний слуго!
Пійди ти степом по-над Дніпром.
Послухай ти, чуро: чи то гуси кричять, чи лебеді ячать,
Чи ушкали гудуть, чи може козаки Дніпром йдуть?
Коли гуси кричять, або лебеді ячять—то зжени;
Коли ушкали гудуть—мене зхорони;
Колиж козаки йдуть—то обьяви,
Нехай вони човни до берега привертають,
Мене Хведора Безрідного навіщають.»
То чура малий по бережку пробігав,
Козаків забачав, шапкою махав, словами промовляв:

«Панове молодці! добре ви дбайте,
Човни привертайте, до отамана курінного поспішайте!»
То козаки тее зачували,
До берега привертали, отамана навіщали.
Тогді козак чуру вихваляе, словами промовляе:
«Чуро мій, чуро, вірний слуго!
Коли ти будеш вірно пробувати,
Будуть тебе козаки поважати!»
То тее промовляв, опрощення зо всіми брав,
Милосердому Богу душу оддав.
Тогді козаки шаблями суходіл копали,
Шапками, приполами персть виймали,
Хведора Безрідного ховали,
В семипъядні пищалі гремали,
У суремки жалібно вихваляли:
То ще добре козацька голова зпала,
Що без війська козацького не вмірала!

(Украинскія нар. пѣсни Максимовича, 1834, стр. 5).

Б.

Над сагою Дністровою
Лежить Хведор Безрідний,
Безплемінний,
Постреляний, порубаний,
На рани смертельні знемаганий.
У головках сивий кінь стоїть,
А в ніженьках слуга сидить,
А в рученьках свіча горить;
А із низу із Дніпра прехолодної води доставае,
Свойому пану, Хведору Безрідному,
Безплемінному,
На серденько возливае.

«Ей, слуго вірная моя!
Колиб ти добре дбав,
Да мині пану, Хведору Безрідному,
Безплемінному,
Тепла мині согрівав,
Рани мої смертельниї промивав,
Мякенькою бавовною закладав,
Червоною китайкою завивав.»
.......Дак іще слуга добре дбає,
Позлотку із чистого коміра воздирає,
До козаків словами промовляє...
.......Хведора Безрідного,
Безплемінного,
Над сагою Дніпровою
В чистім полі поховати.
Семиперсну могилу висипати,
З семипъядельної пищалі подзвонити,
І у головкахъ праперек постановити.
Як сеє зговорили,
Так барзо й учинили:
Хведора Безрідного,
Безплемінного,
В чистім полі, над сагою Дніпровою,
Під похилою вербою
Поховали,
Семиперсну могилу висипали,
З семипъядешної пищалі подзвонили,
А в головках праперек постановили.
Козак Хведор Безрідний,
Безплемінний,
Помер и поляг;
Слава його не вмре, не загине
Міждо нами
Народними головами;
Покудова буде світ світати,

I сонце сіяти,
Будем славу його всегда прославляти!

(Запис. въ с. Брытанахъ, Борзенскаго уѣзда, отъ Кобз. Ивана Романенка Н. М. Бѣлозерскимъ. Варьянтъ съ пропусками).

В.

Під вербою похилою
Хведор бездільний, осаула Богуславський,
На смертельні рани знемогає,
І зтиха словами промовляє:
«Ей, джура мій малий, невеликий!
Пойди ти до річки Самарки
До криниці Салтанки,
Казанок у руки взявши.

Начерпай води холодноï і постав на огонь,—согрій літепла промий моï смертельниï рани. Джура приніс води, согрів, промив йому рани смертельниï.
21—49=21—49 Б.

(Записано въ м. Александровкѣ, Сосницкаго у. отъ кобзаря Андрія Шута, П. Кулишомъ).

Г.

1—32=1—32 Б.
Єдин одному руку подали,
І од сироï землі пришествиє приняли,
35—49=35—49 Б.

(Народ. Ю. Русскія пѣсни, Метлинскаго, 1854 г., стр. 440. Зап. въ с. Брытанахъ, Борзенск. у., Білозерскимъ отъ Романенка).

Д.

1—4=1—4 А. 5=5 А. ....усікали..., 6=6 А. 7=7 А. ....поймали. 8—12=8—12 А. 13=13 А. ......усікали.....? 14=14 А.

15=15 A. .....усікали...... 16—28=16—28 A. 29=29 A. ...... опрощенье... 30=30 A. 31=31 A. ....суходол... 32—33=32—33 A. 34=34 A. .....греміли, 35=35 A. 36=36 A. ....добро.... 37=37 A.

E.

По потребі, по потребі барзо царській
Ей то там то много війська поважено
Та через мечу [1]) положено,
Та там-то между тим трупом
Хведор Безродний, бездольний пробуває,
Порубаний, постреляний
На рани смертельниї не змагає.
А коло його джура Ярема промешкає.
Та Хведор Безродний-бездольний промовить словами
Да обильється гірко сльозами:
«Ой, джуро Яремо! дарую тобі по смерті своєї
Коня вороного
А другого білогривого,
І тягеля [2]) червониї
Од піл до коміра золотом гаптовані,
І шаблю булатную, пищаль семипьядную,—
Ой та добре ж ти дбай,
Та на коня сідай,
Та предо мною повертай:
Та нехай я буду знати,
Чи удобен ти будеш поміж козаками пробувати?»
То джура Ярема добре дбає,
Та на коня сідає,
Та перед ним повертає.

---

[1]) Шабля, меч—усе одно. Пѣв.

[2]) Така одежа, чи що; золотом єсть тамъ на ёму погаптовано, звісно, як у начальника. То тим так прозивається, що він ёго *тяга* на собі, носить. Пѣв.

Ой то Хведор Бездольний-безродний
Словами промовляе,
Гірко сльозами ридае:
«Ой благодарю Тебе, Господа Милосердного,
А що не ледай-кому моя худоба буде доставати:
То він за мене буде Господа Милосердного прохати.»
—«Ой джуро Яремо,
Та добре ж ти дбай,
Та на коня сідай,
Ой та йідь ти по над лугом та Базавлугом,
Та по над Дніпром-Славутою;
То як ушкала [1]) гудуть, так ти схоронися,
А як лебеді ячать, то ти озовися,
А як козаки ідуть Дніпром-Славутою,
Так ти объявися,
Та шличок на копію іскладай,
А сам низько уклоняй,
Наперед Господу Богу
І батькові кошовому [2]),
Отаману військовому,
І всьому товариству кревному й сердешному.»
Гей то він козаків встрічае,
Шличок на копію іскладае,
А сам низько уклоняе
Наперед Господу Богу
І батьку кошовому,
Отаману військовому,
І всьому товариству кревному й сердешному.
А батько кошовий, отаман військовий,
Промовля словами:

---

[1]) Ушкала—то пулі, чи бомби, як кажуть тепер. Пѣв. *Ушкали* самомъ дѣлѣ—разбойники. Ред.

[2]) Тепер кажуть-генерал, полковник, а то був кошовий, що його батька мало військо; так як тепер Царь-кажуть „батюшка." Пѣв.

«Джуро Яремо! се ти не своїми кіньми гуляєш,
І тягеля червониї, од піл до коміра золотом гантовані, не свої маєш,
Не свою шаблю булатную і пищаль семипъядную маєш;
А десь ти свого пана вбив, або стребив,
Або молодого душі ти ізбавив!»
—«Ой, батьку Кошовий, Отаману військовий!
Я свого пана ні вбив, ні стребив,
Ні молодого душі не ізбавив;
А мій пан лежить у лузі Базалузі
Пострелянний і порубаний,
На рани смертельниї не змагає.
Та прошу я милости вашої всенижающе,—
У луг Базавлуг прибувати,
Тіло козацькее-молодецькее
У чистім полі знаходити й поховати.
Звіру-птиці на поталу не подати.»
Ой то батько кошовий отаман військовий
Добре дбав,—
Із семисот козаків
Та пятдесят вибірав,
Та в луг Базалуг у субботу висилав.
То вони в луг Базавлуг [1]) прибували
У субботу проти неділі,
У четвертій полуноцній годині,
Та тіло молодецьке знаходили,
На чирвону китайку клали,
Тіло козацькее-молодецькее обмивали,
А шаблями суходол копали,
А шапками да приполами перст виносили,
Глибокую яму викопали,
Хведора Безродного похоронили,

---

[1]) Вересай произноситъ различно, то *Базалугом* то *Базавлугом* Ред

Високую могилу висипали,
І прапірок у головах устромили,
І премудрому лицареві славу учинили.
А тим вони його поминали,
Що у себе мали:
Цвіленькими сухенькими військовими сухарьцями.
Услиши, Господи,
У просьбах і у молитвах
Люду Царському, народу християнському
І всім головам слухащим
На многа літа
До конця віка!

(Зап. отъ Кобз. Ост. Вересая. Зап. Югоз. Отд. И. Р. Геогр. Общ. приложеніе, стр. 18—21).

Въ лѣтописяхъ нѣтъ такого лица, къ которому бы можно было отнести вышеприведенную думу. Запорожье въ ней рисуется вполнѣ организованнымъ: Өедоръ Безродный есть куренной атаманъ, его сопровождаетъ **джура** (слуга-товарищъ); дума относится ко времени не раньше конца XVI в.—Въ вар. Б., замѣчат. ст. 45—46, показывающіе, что дума исполнялась среди старшины козацкой, когда она стала выдѣляться въ городахъ малороссійскихъ послѣ Хмельницкаго изъ козацкой массы. Въ вар. Б, ст. 22, и вар. Е, ст. 14—15, 56 и костюмъ Өедора безроднаго представляется, согласно условіямъ этихъ, позднѣйшихъ, временъ, богатымъ, украшеннымъ золотомъ,—а въ вар. Е., (ст. 28—30, 55—56) Өедоръ является съ достаточнымъ багажемъ. Есть свидѣтельства изъ XVIII в., что хотя обычный костюмъ запорожцевъ продолжалъ быть простъ, и запорожцы нуждались въ портныхъ и сапожникахъ [1]),

[1]) Въ 1767 г. Кошъ требовалъ отъ своихъ депутатовъ отсылки „шевця и кравця", взятыхъ изъ Сичи, полагая, что они уже пошили нужное,—въ 1749 г., когда нужно было переговариваться съ крымцами, то майоръ Никифоровъ просилъ, чтобъ запорожскіе депутаты были „во всей готовности и убранствѣ, такъ, дабы передъ татарскими депутатами не гнусны быть могли." Скальковск., Истор. Новой Сѣчи. 1846, I, 327, 328.

—но они для отличія отъ поселянъ носили красные жупаны, синіе кунтуши и высокія сѣрыя шапки,—а старшина одѣвалась довольно роскошно: выписывала себѣ изъ Москвы тонкія сукна, **позументы и галуны**, получала отъ русскаго правительства бархатныя платья и т. п. (Скальковск., Истор. Нов. Сѣчи, I 327). Запорожецъ Коржъ расказывалъ, что въ его время запорожцы носили «каптанъ, черкеску съ **вилетами**, (разрѣзными рукавами) шаровары **сіетовые**, чоботы сапьянцы, поясъ шалевый и кабардинку» (шапку изъ мѣха выдры, называемой по ногайски кабарга), а въ дорогѣ шерстяныя бурки. Черкеска—верхняя одежда, короче **каптана**, такъ что онъ всегда былъ виденъ изъ подъ нея; разрѣзки у рукавовъ, длиною въ ½ аршина и рукава по краямъ, а также и вся черкеска въ подолѣ кругомъ была обложена **золотымъ позументомъ**, рукава застегивались на плечахъ мелкими «гапличками.» (Устное повѣств. Запорожца Коржа, 27—28). Скальковскій приводитъ опись имущества двухъ запорожцевъ, убитыхъ въ 1775 г. ногайцами, какъ и герой нашей думы. «У нихъ было: **кирей** (родъ плаща) синяго сукна 2, бурокъ крымскихъ 2, кафтановъ китаевыхъ 2, юпокъ (родъ куртки на турецкій образецъ) 2: одна китаева, а другая лисичья, покрытая матеріею желтою, шароваровъ козачьихъ, въ коихъ было локоть по 5 синего сукна 2, шапокъ добрыхъ крымскихъ 2, чоботъ сафьяновыхъ красныхъ 2, и чорныхъ 2 пары; шабель 2, одна серебромъ, другая мѣдью оправленная; ратищъ со списами 2, пистолетовъ 2 пары, ладовницъ 2, одна съ табличкою, двомя кольцами и пряжкою серебряными вызолочеными, другая простой работы; лошадей четверо (ср. вар. Е, ст. 55); кульбакъ, сѣдѣлъ крымскихъ новыхъ съ **подтебенками** Крымскимижь малеванныхъ 4 и денегъ готовыхъ 500 р.» (Истор. Нов. Сѣчи, 1. 328—329). Платье изъ китайки, по всей вѣроятности, было подложено ватою (бавовною), ср. вар. Б., ст. 19—20. Бѣдные поминки, справленныя козаками по Ѳедору Безродному,—вар. Е., ст. 89—91, не гармонируютъ съ болѣе богатою обстановкой

XVIII в,, и говорятъ въ пользу болѣе древняго образованія думы, которая приняла на себя, въ нѣкоторыхъ варьянтахъ, наслойку позднѣйшей эпохи.

Ушкали, аналогическое съ **ушкуйники** (новгор.) и **ускоки,** (сербск.)—удальцы; здѣсь—это татарскіе разбойники.

Сурма—тур. **зурна**, труба.

Вар. Е. полнѣе другихъ,—но начало въ немъ (ст. 1—3) сильно отступаетъ отъ основной темы думы,—по которой козакъ Хведоръ случайно убитъ былъ набѣжавшими татарами вдали отъ войска. Начало это приросло отъ другихъ думъ, напр. Плачъ невольниковъ на каторгѣ, вар. В., ст. 1—4.

51.

СМЕРТЬ ТРЕХЪ ВРАТЬЕВЪ У САМАРЫ.

(Дума).

Ой усі поля Самарські почорніли,
Ясними пожарами погоріли;
Тільки не згоріло у річки Самарки,
У крипиці Салтанки,
Три терни дрібненьких,
Три байраки зелененьких;
То тим вони не згоріли,
Що там три брати рідненьких,
Як голубоньки сивеньких,
Постреляни да порубани спочивали;
То тим вони спочивали,
Що на рани постреляниї да порубаниї дуже знемогали.
Озоветься старший брат до середульшого словами,
Обільеться гіркими сльозами:
«Прошу я тебе, братіку мій рідненькій,
Як голубонько сивенькій!
Добре ти учини:

Хоч із річки Самарки,
Або з криниці Салтанки
Холодної води знайди,
Рани мої пострeляні да порубані окропи, охолоди!»
То середульший брат тее зачувае,
До його словами промовляе:
«Братіку мій рідненький,
Як голубонько сивенький!
Чи ти мені, брате, віри не доймаеш,
Чи ти мене на сміх підіймаеш!
Чи не одна нас шабля порубала?
Чи не одна нас куля пострeляла?
Що маю я на собі девять ран—рубані широкі,
А чотирі стрeляні глибокі!
Так ми добре, браге, учинімо,
Свого найменьшого брата попросімо:
Нехай найменьшій брат добре дбае,
Хоч на вколішки встава,
Військову суремку в головах достягае,
У військову суремку добре грае, програвае;
Нехай би нас стали странні козаки зачувати,
До нас дохожати, смерти нашої доглядати,
Тіло наше козацьке молоденьке в чистім полі поховати!»
То найменьшій брат тее зачувае,
До старших братів словами промовляе:
«Братіки мої рідненькі,
Як голубоньки сивенькі!
Не есть се нас шабля турецька порубала,
Не есть се нас куля яничарська пострeляла:
А есть се отцева й пані-матчина молитва покарала!
Як ми у в охотне військо од отця, од матері, од роду одїзжали,
Ми з отцем, з матірью і з родом опрощення не брали!
А як против церкви, дому Божого, проїзжали,

Ми шапок з голови не знімали,
Милосердного Бога на помоч не прохали!»

(Максимовичъ, Сб. укр. пѣс., 1849 г., стр. 17—19).

Поводомъ къ образованію этой думы послужили три могилы у р. Самары, мѣстность около которыхъ, какъ видно изъ словъ думы, отличается свѣжею растительностью, благодаря криницѣ Солтанкѣ. Подробности думы представляютъ край у р. Самары уже не пустыннымъ, какъ въ думѣ о побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова, которой вліяніе видно и на внѣшнихъ пріемахъ настоящей думы: по полямъ Самарскимъ уже ѣздятъ «странные» козаки, т. е. существуетъ проѣзжая дорога, на которой можно встрѣтить козаковъ,—обстоятельства, въ какихъ находилась Самарская Паланка въ XVII в. Въ думѣ не говорится о походѣ, въ которомъ бы были порубаны три брата. Положеніе ихъ скорѣе намекаетъ на пограничную личную схватку съ татарами,—о какихъ говорилъ въ письмѣ къ Хану Крымскому Кошевой Иванъ Сѣрко въ 1675 г. «що зась зъ охочихъ молодцевъ чамбули ваши и наши, по розлеглихъ и дикихъ степахъ гуляючи, сходитимутся и бытимутся, того намъ и вамъ до зайстя въ войну великую причиною ставити сполна не треба.» (Величко, Лѣтопись, т. II, 382). Конецъ думы повторяетъ религіозную и моральную идею думы объ Алексіѣ Поповичѣ и бурѣ на Чорномъ морѣ.—

52.

СМЕРТЬ КОЗАКА ОВРАМЕНКА.

Да була собі бідна вдова,
Да три собі сина мала,
Да ні одного у велику
Дороженьку не пускала:
«Ох, не їдь, синку, да нс їдь, Климку,
У великую дорогу:
Пересидь, синку, сей день середу,

У господі зо мною!»
«Ох, рад би я, моя мати,
Середу згуляти:
Що пьють козаки у таборі
Мене, мати, не видати.»
Ой у городі у Отобурі
Да дві квітки вьется:
Шо під городом Отобуром
Там Овраменко бьется;
Ой у городі да Отобурі
Да дві квітки звито:
А під городом, під Отобуром
Там Овраменка убито.
Да не було у нього грошей много,
А тілько жупан синій,
Да і то поважився прескурвий син турчин:
Шо він козак уродливий.

(Лукашевичъ;—Малор. Червонор. народ. думы и пѣсни. 1836 стр. 52).

Ни личности Овраменка, ни города Отобура мы не могли опредѣлить по источникамъ.

53.

СБОРЪ КОЗАКА НА НАБѢГЪ ВЪ КРЫМЪ.

А.

«Соколоньку синку, чини мою волю:
Продай коня вороного, вернися до дому.»
—Соколихо мати, коня не продати,
Мому коню вороному треба сіньця дати.—
«Соколоньку синку, риб нам не ловити,
Нічого нам їсти—голодом сидіти.»
—Соколихо мати, пусти погуляти,
Буду гулять, да гуляти, доленьки шукати.
»Соколоньку синку! хибаж тепер время?»
—Время, мати, время! орлу раз то время.

Ой привезу, мамо, тобі три жупани,
Да всі тії три жупани всі сріблом поткані;
Ой між тіми один жупан із самого Хана.
Ой прощай же, моя мамо, пійду я до Хама.

(Максимовичь, Украинскія народн. пѣсни, 1834 г. стр. 144).

Ст. 5 показываетъ, что тутъ въ козаки собирается рыболовъ.—

Б.

Соколику-сину! Вчини мою волю:
Продай коня, щоб не йіздить по чистому полю!
Соколихо—мати! Не хочу продати:
Треба мому кониченьку овса й сіна дати!
Соколику—сину! Хто буде робити?
Вже прийдетьця мені, сину, голодом седіти!
Соколихо—мати! Пусти погуляти!
Буду гулять подепеду, доленьки шукати.
Ой привезу тобі цілі три жупани,
Та щоб були ті жупани серебром заткані!
Ой між ними один із самого Хана,
Ой добьюся я до нього, злого бусурмана!
Ой прощай же, мамо, прощай до морозів,
Привезу я худобоньки тобі десять возів!

(Изъ рукописнаго сборн. А. А. Мартынова).

Ст. 12 не вставка ли грамотнаго человѣка?

54.

ВОЗВРАТЪ СЪ НАВѢГА.

(Отрывокъ).

Ой панове молодці, відкіль йідете?
Да з якої стороночки, да що везете?

Ой, пане Гетьмане! були в бусурмана:
Багацько в чортяки всякого надбання!—
А що ж ви панове, чого там чували,
Якого видали, якого зібрали?
Що, пане-Гетьмане, по три смухи з барана,
Четверту маленьку з самого бусурмана.

(Максимовичъ, Украинскія народн. пѣсни, 1834 г. стр. 144 № 8).

55.

ПОХОДЪ ВЪ КРЫМЪ.

Та зажурився соколенько:
«Бідна ж моя головонька,
«Що я ще рано з вірья вийшов,
«Ще по горах сніжок лежав.»
Та ще по горах сніги лежать,
По долинах води стоять.
Та по долинах води стоять,
По городах маки цвітуть;
Та тож не маки, то й козаки,
То козаки у Крим идуть.
Та то козаки у Крим идуть,
Битим шляхом той пил зобють.
Та мати сина зустрічала,
До-домоньку завертала:
—«Ой, вернись, сину, до-домоньку,
«Змию ж тобі головоньку.»
—«Ой, змий, мати, сама собі,
«Або измий дочці своїй,—
«Бо мені, нене, змиють дощі,
«А висушить буйний вітер,—
«А висушить буйний вітер,
«А розчешуть густі терни.
«Та не жур мене, моя нене,

«Бо я журбу і сам знаю;
«Ой, бо я журбу і сам знаю:
«Шле мене гетьман до Дунаю.
«А я Дунаю сам не знаю,
«Хиба людей розпитаю.
«Я до Дунаю приїзджаю,
«І на той бік споглядаю.
«Я на той бік споглядаю,
«Аж там Турчин сукні крае,
«Ой, чи Туркені, чи Кошовому,
«Чи Козаку молодому.»

(Записана Познанскимъ въ с. Дударяхъ, Каневск. у.).

Любопытный сборъ мотивовъ, встрѣчающихся въ разныхъ пѣсняхъ,—и наслоекъ разныхъ эпохъ.

56.

ТАТАРКА—СЛУЖАНКА.

Въ слѣдующей любовной пѣснѣ встрѣчаемъ воспоминаніе о наймѣ татарскихъ плѣнницъ въ службу въ Малороссіи:

Ой на горі, на підгірку,
Сидів голуб з голубкою;
Вони собі цілувались,
Цілувались, милувались.
Що в голуба та сизая голова,
А в голубки позолочувана,
Чорним шовком подоточувана.
А молодець з-за терема вигляда:
«Якби ж моя дівчинонька та така,
Тоб я її цілував, милував,
І до печі куховарочку наняв,
А до неї та татарочку,

А сам би я по водицю ходив,
Дівчиноньку та за рученьку водив.»

(Изюмъ, Метл., Южнор. пѣсни, 25—26).

Въ № 53—56 идетъ дѣло о разнаго рода добычѣ, которую надѣются достать, или достали козаки отъ татаръ, преимущественно отъ крымцевъ. Выше было упоминаемо о нѣсколькихъ набѣгахъ козаковъ на Крымъ, морскихъ и сухопутныхъ. Набѣги эти становились все страшнѣе для татаръ, по мѣрѣ колонизаціи степей запорожскихъ, т. е. съ конца XVI в. Войны козаковъ съ поляками, особенно при Хмельницкомъ отклонили въ другую сторону направленіе энергіи козаковъ и даже дали возможность татарамъ вмѣшиваться въ дѣла козацко-малорусскія, сначала, какъ союзники козаковъ противъ Польши, потомъ, послѣ подчиненія Хмельницкаго Московскому царю, какъ союзники Польши. Но какъ только положеніе хоть лѣвобочной Украины и Запорожья въ союзѣ съ Московскимъ царствомъ укрѣпилось сколько нибудь, опять усиливается наступленіе козаковъ на Крымцевъ. Изъ набѣговъ этого времени, особенно сильный былъ набѣгъ Кошового Ивана Сирка на Крымъ въ 1675 г. въ отмщеніе за набѣгъ неудачно передъ тѣмъ сдѣланный ханомъ, «послухавши,—какъ писалъ Сирко,—дурнои ради шаленого и безумного вейзѣра Царигradскаго.......» и пришедши «зъ янчарами и изъ многими Ордами Кримскими до войска Низового Запорожского, а ночною добою пришедши близко къ Сѣчи и знявши сторожу, за Сѣчою стоявшую, вслалъ былъ въ Сѣчъ пятнадцать тысячъ янчаровъ, приказавши имъ (чего встидъ было чинити) не по кавалерску всѣхъ молодцовъ войска Запорожского, сонnихъ и жадной бѣди не сподѣвавшихся, вибити и видавити, и кучу сѣчовую зъ фундаменту вивернути и разорити........» Набѣгъ Сирка описанъ характерно у Сам. Величка, и мы считаемъ необходимымъ привести выдержки изъ этаго описанія, такъ какъ оно объяснитъ вышеприведенныя пѣсни.

Съ 20 тысячами козаковъ Сирко вторгся въ Крымъ, черезъ Сивашъ, оставивъ Перекопъ вправо,—и слѣдовательно заставъ татаръ въ расплохъ. «Потомъ зоставивши при себѣ виборнѣйшихъ молодцовъ три чили чтирѣ тисящѣ и, оставшися зъ ними внутръ Крима надъ Сивашемъ, у переправи, прочее все войско при добрихъ своихъ вождахъ, Кримскихъ оселлостей и мѣсцъ добре свѣдомихъ, отправилъ во весь Кримъ, приказавши вождомъ тимъ увесь Кримъ несчадне струсвути, ему приразитися и пятого дня къ себѣ до переправи Сивашской повернути. Тое просто войско вѣтроногими конми своими внутръ селеній Кримскихъ нечаянно вподши, и, по совѣту, на килко частей роздѣливщися, весь Кримъ собою наполнили и засѣяли, огнемъ и мечемъ оній плюндруючи, Козлова, Карасева, Бакцисарая столици Ханской и инныхъ городовъ Кримскихъ коснувшися и превеликие имъ бѣди и разорѣнія въ ихъ селеніяхъ нанесли. Ханъ теди зъ султанами и мурзами Кримскими о такой фуріи и несподѣваннихъ а чедишкретнихъ въ Криму гостяхъ увѣдомившися, чимъ найскорѣй зъ Бакцѣсарая, и то заледво, зо всѣми начальниками Кримскими виходился и утекнулъ въ гори Кримскіе».... Спустя извѣстное время ханъ опомнился и собравши, если вѣрить малорусскому лѣтописцу, 50000 татаръ, пошелъ на Сирка. Но послѣднему удалось отбить татаръ и переправиться черезъ Сивашъ. Тутъ опять «около долини Чорной и Качкаровъ всѣ поля и паствиска скотинніе кримскіе струснувши и многіе череди скотинніе и ватаги овечію зъ Татарами, при нихъ бившими, себѣ загорнувши, рушило (войско запорожское) у гору Днѣпра до Сѣчи своеи, маючи у себе множество всякой здобичи Кримской и ясирю татарского зъ христіанами, въ неволѣ Кримской бывшими, тринадцати тисячъ. Отдалившися теди Сѣрко со всѣмъ войскомъ и корыстми отъ Криму у миль килканадцать и станувши нѣгдѣсь, въ приличномъ мѣсцу, на попасъ полудневій, велѣлъ единимъ козакамъ по достатку каши варити, жебы для ихъ и для ясиру могли стати онои, а другимъ велѣлъ ясиръ на двое

розлучити, христіанъ особно, а бѣсурменъ особно; которихъ гди разлучено, теди бѣсурманъ всѣхъ велѣлъ повязати, а христіанъ (которихъ мужеска полу и женска 7 тисячъ было) пробуючи, самъ Сѣрко сказалъ къ нимъ такое слово: «хто хочетъ идите зъ нами на Русь, а хто не хочетъ, вертайтеся до Криму.» Якое слово Сѣрково христіяне и туми зъ христіянъ въ Кримѣ родившіися почувши, изволили едни зъ нихъ, а именно три тисячи, лучше до Криму вернутися, нежели въ землю христіянскую простовати; а другая, чтирѣ тисячѣ, на Украину въ землю свою возжелали. Которихъ всѣхъ Сѣрко велѣвши покормити, еднихъ оставилъ при себѣ, а другихъ отпустилъ въ Крымъ, и при отпуску, гди спиталъ ихъ,—для чего бы до Криму квапились, отповѣдили—ижъ тамъ въ Криму мѣютъ уже свои осѣдлиска и господарства и для того тамъ лутше себѣ желаютъ жити, нежели въ Русѣ, ничого своего не имущи.» «Отпустивши теди Сѣрко оних людей до Криму, еще не цале вѣрилъ, жебы они конечно пошли въ Кримъ, но надѣялся, что вернутся на Русь и, взошедши на могилу, тамъ бывшую, смотрѣлъ на нихъ потоль, поколь не стало ихъ видно; а гди увидѣлъ непремѣнное ихъ въ Кримъ устремленіе, тогда заразъ козакамъ молодимъ велѣлъ на конь всѣсти и, догнавши, всѣхъ безъ жадного пощадѣнія на голову вибыти и вирубати, маючи и самъ втропи за ними поехати и досмотрѣтися, если по его станется приказу. Тіи прето козаки, такій ординанцъ отъ Сѣрка одержавши, а людей помениннихъ догнавши, сдѣлали подлугъ того ординанцу, такъ что и едной души въ живихъ не оставили. Мало зась погодивши, и самъ Сѣрко на коня всѣвъ и скочивъ туда, где его ординанцъ совершался скуткомъ; а тамъ прибѣгши, и довлетвореніе волѣ своей увидѣвши, подяковалъ козакамъ, въ томъ трудившимся, а до мертвыхъ труповъ вымовилъ такіе слова: «простѣте насъ братія, а сами спѣте тутъ до страшного суду Господня, нежели бысте мѣли въ Крыму между бѣсурманами размножатися на наши христіянскіи молодецкіи головы, а на свою вѣчную безъ крещенія

погибель.» (Ср. дальше конецъ пѣсни «Теща въ плѣну у зятя.») Дальше слѣдуетъ описаніе дѣлежа добычи и пира, на Запорожьи,—приведенное нами въ примѣчаніи къ думѣ о Сам. Кошкѣ. «Потомъ, продолжаетъ лѣтописецъ, войско въ рѣчки и вѣтки розъехалося, а ясиръ христіянскій, зъ Криму возволенній, отпущенъ зъ Сѣчи зъ новокрещенними въ Сѣчи бѣсурманами (якихъ мужеска полу и женска было полтори тисячи) въ Малую Росію. Зъ бѣсурманскаго зась ясиру една часть послана на Москву, другая до гетмана Самойловича, а третяя, то естъ чтирѣ тисячѣ, зоставлена въ Сѣчи, которому Сѣрко зъ атаманнею когда сказалъ такое слово: абы каждий невольникъ старался о слушній и скорій отъ себе окупъ, если зичитъ себѣ быти въ Криму, а которіи невольники о окупъ старатися не будутъ, тіи всѣ вскорѣ одошлются на Москву въ неисходную неволю,—тогда на тое слово всѣ татаре здрогнувшися, заразъ почали зъ Сѣркомъ и атаманнею торговатися и належитій за себе по своей возможности окупъ поступовати; и такъ всѣ, отъ мала и до велика, окупъ за себе поступивши и реестръ именъ своихъ и поступленнаго окупу по Татарскій написавши, упросили Сѣрка о троихъ Татариновъ, и послали черезъ онихъ тотъ реестръ до хана, зъ горячимъ прошеніемъ о скорое поступленнаго окупу собраніе и до Сѣчи присланіе..... При писмѣ кошового отобравши Ханъ и реестръ татарскій, послалъ заразъ чрезъ своихъ чавусовъ во весь Кримъ, приказуючи сурово всѣмъ невольничимъ кревнимъ, абы зъ пилностю старалися о поступленій Запорожцамъ окупъ отъ своихъ кревнихъ, ежели желаютъ видѣти ихъ въ Крыму. А сумма окупу того была поступлена такая: една тисяча человѣкъ по сто талярей, другая тисяча по полтораста талярей, третя тисяча по полтретя ста талярей, пятсотъ человѣкъ по пятсотъ талярей, другая пятсотъ по тисячѣ шестьдесятъ талярей. Тую такъ знаменитую сумму любо кревніи невольничіи заразъ начали стягати, однакъ ижъ не могли онои вистачити самими денгами, теди просили Хана о причину до

войска Запорожского, аби взято отъ нихъ тотъ окупъ при деньгахъ и разными Кримскими товарами; о чомъ гди писалъ Ханъ до Сѣчи, желаючи въ томъ войсковой пріязни, теди Сѣрко и войско Запорозкое давши у себе мѣсце тому Ханскому желанію, изволилося приняти товарами и деньгами окупъ помененій; которого въ мѣсяцѣ ноевріи передъ запустами филиповими, половину деньгами, а другую половину товарами, то есть: мосульбесами, мамсами, киндяками, вабами, бавелною, сафянами, конмии иншими войску потребними вещми, въ слушной ценѣ поставленими, гди припроважено зъ Криму до Сѣчи, при особливихъ подъ невольниковъ подводахъ, теди войско Низовое Запорожское, окупъ оній принявши, заразъ всѣхъ невольниковъ ласкове въ Кримъ отпустило. А для склонности Сѣрковой на Ханское о окупѣ прошеніе, обослалъ Ханъ особно Сѣрка пятма бутами вина, двома кулями волосяними сиру, а третимъ розинковъ и двома бюрдюгами оливы. За прибытемъ въ Кримъ викупившихся татар, гди спиталъ Ханъ о прочихъ невольникахъ, якихъ не доставало, отповидѣли, ижъ иніи покрестилисъ и въ землю Барабашскую отпущени, а другіи некрещеніи Самойловичу, гетману Барабашскому, а третіи на Москву въ подарунку одослани; зъ чого не меншій въ Криму плачъ, а на Хана, Солтана и везѣра нарѣканье, же запорожцевъ роздразнили.» (Лѣтопись Сам. Величка, II, 372—384).

Какъ изъ вышеприведенныхъ пѣсень, такъ и изъ разсказа Величка и изъ приводимаго имъ письма Сирка къ Хану, видно, что, по мѣрѣ заселенія степей въ XVII в. все больше укрѣплялось сознаніе своей силы у малоруссовъ передъ татарами. Эта сила не только производила болѣе смѣлые набѣги въ Крымъ, со стороны козаковъ, но и располагала населеніе съ обѣихъ сторонъ къ уваженію мирнаго сосѣдскаго житья, нарушеннаго турецкимъ вторженіемъ.—Нельзя не замѣтить относительной мягкости обращенія съ плѣнными Сирка и въ пѣснѣ № 54 сравнительно съ тѣмъ, какое мы видѣли выше со стороны татаръ и туровъ.

57.

КОЗАЦКАЯ СТОЯНКА И ПОЖАРЪ ВЪ СТЕПИ.

(Отрывки).

А.

По синьому морю хвиля грае,
Козацькій корабличек розбивае
Гей, козацькій корабличек розбивае,
Сорок тисяч війська витопляе;
Гей, сорок тисяч війська ще й чотире;
Гей, тож їхали козаченьки та із України.
Гей, тож їхали козаченьки та із України,
Попутали коникiв у долині,
Гей попутали коників у долині,
Самі посідали на могилі,
Гей, самі посідали на могилі,
Викресали вогнику, закурили,
Гей, викресали вогнику, закурили,
Роспустили пожар по долині
Гей, роспустили пожар по долині,
Попалили діточки соловині:
Гей коториї старшиї полетіли,
Которі меньчиї—погоріли.
Прилетіла матінка соловина:—
«Бідна ж моя головонька несчаслива.»

(Запис. въ Григорьевкѣ).

Б.

Шли козаченьки із України,
Да кресали огонь із оружини,
Да пустили пожар по долині,

Соловейкові дітки попалили.
Як же соловейку без дитини,
То так козаченьку на чужбині,—

(Лукашевичъ, Малор. и Червонор. думы и пѣсни, 84).

Первые три стиха вар. А. не вяжутся съ остальными ни размѣромъ, ни содержаніемъ: они—передѣлка и искаженіе вышеприведеннаго начала думы о гибели турецкихъ кораблей. Дальше же идетъ пѣсня о козацкой стоянкѣ и пожарѣ въ степи.

Тѣже обряды приспособлены къ чумацкой стоянкѣ: Рудченко, Чум. Пѣсни, стр. 234—235,

58.

УМИРАЮЩІЙ КОЗАКЪ И КОНЬ.

Ой три літа, три неділі,
Минулося на Вкраїні,
Як козака турки вбили,
Під явором положили.
Під явором зелененьким,
Лежав козак молоденький;
Його тіло почорніло,
А від вітру—пострупіло.
Над ним коник зажурився,
По коліна в землю вбився.
—Не стій коню надо мною,
Бачу ж я щироньку твою!
Біжи ж степом та гаями,
Долинами, байраками,
До моеї родиноньки,
До вірної дружиноньки!
Стукни в браму копитами,

Тай забрязкай поводами.
Ой вийде брат-понуриться,
Вийде мати-зажуриться,
Вийде мила-порадіє,
Стане, гляне, тай зомліє!...
«Ой десь, коню, пана скинув?
Кажи ж коню: чи не згинув?»
—Мене турки надігнали,
Пана мого з мене стяли,
Постриляли, порубали,
Там над Дністром лиховали!
Ой цить, мати, не журися!
Вжеж бо твій син оженився:
Він взяв собі за жіночку
Зеленую долиночку,
Та крутую могилочку...
Возьмиж, мати, піску жменю,
Посій його на каменю:
Колиж отой пісок зійде,
Тоді твій син з війска прийде!

(Гатцук. Ужинок рідного поля, стр. 253).

Есть множество варьянтовъ этой пѣсни безъ упоминанія турокъ. Послѣдніе четыре стиха—обыкновенныя слова отъѣзжающаго козака. Ср. дальше въ отдѣлѣ общихъ козацкихъ пѣсень.

59.

КОЗАКЪ И КОНЬ.

А.

Впився козак, впився—впився, зажурився,
Вороному коню на гриву звалився.
«Ой коню мій, коню, коню вороненький!
Яж тебе запродав за Дунай бистренький;

За Дунай бистренький—за биструю річку,
Молоді шинькарочці за мед, за горілку.»
—Козаче Семене! згадай ти за мене,
Згадай ти за мене, як я був у тебе;
Як я був у тебе—тай ще під тобою,
Як ми утікали бистрою річкою;
Бистрою річкою—чистими полями,
А за нами Турки з острими шаблями.—

(Изъ рукоп. сб. Синицкаго; зап. въ Ялтушковѣ)

Б.

Ой у Вільгові, тай на торгові,
Там козаченько по торгу ходить;
По торгу ходить, коника водить,
Коника водить, тай до його мовить:
«Коню ж мій, коню, продам я тебе,
Продам я ж тебе за сто червоних,
За сто червоних, за бочку вина....»
—Пане мій, пане, не продавай мене,
Не продавай мене, згадай за мене.
Як нас нагнали Турки з Татарми,
То як я скочив—Дунай перескочив,
Дунай перескочив, копитка не вмочив,
Ні острого меча, ні тебе молодця.....—

(Изъ Кіевск. рукоп. сбор.).

60.

КОЗАКЪ И КОНЬ.

А.

Ой дуб на березу
Гільлям похилився;
А син своїй неньці
Низенько вклонився:

«Нене ж моя, нене,
Чом не жениш мене?»
—«Нащо ж тебе, синку,
Молодим женити?

Нащо ж тебе, синку,
Молодим женити:
Хиба тобі, синку,
Ні з ким говорити?
Хиба тобі, синку,
Ні з ким говорити:
Куплю тобі, синку,
Коня вороного...
Куплю тобі, синку,
Коня вороного:
Прийде темна нічка
Говори до его....
Прийде темна нічка,—
Говори до его,—
По стані води ти,
Та з їм говори ти»...
«Ой коню ж мій, коню,
Коню вороненький,
Ой чого ж ти стоїш
На стані смутненький?
Чи тяжка, чи важка
Козацькая зброя,
Чи тяжкий, чи важкий
Та козацький звичай?»
—«Не тяжка й не важка
Козацькая зброя,
Та тяжкий, та важкий
Та козацький звичай:
Що ти куди їдеш,—
Мене поганяеш;
Куди відъїзжаеш,—
Шинка не минаеш;
Що ти у шиночку
Чарочками бряжчиш,
Мене ж вороного
До стовпа привъяжеш;
Та я сиру землю
У коліна вибъю,
Поки тебе, пане,
Та із корчми вивву...
Насип коню вівса
По самиї перса,
Та налий водиці
По карі очиці,
Та поклади сіна
По самі коліна;
То й кінь конем буде,—
Не стидно й між люде!...
То й сідай на мене,
То й поганяй мене;
То я як ісхочу—
Море перескочу!...
То я як ісхочу—
Море перескочу,
Та своїх копитець
І в воду не вмочу!....
Ой пане ж мій, пане,
Не продавай мене;
Як стане пригода
То згадаеш мене.
Ой ізгадай, пане,
Прежнюю пригоду:
Як ми утікали,—
Турків доганяли,—
Та все чистим полем
По над синім морем,
Та все облогами
По над берегами!...»

(С. Хухра. Ахтыр. у. Харьк. губ.).

61.

ОТПОРЪ ТУРКАМЪ.

А.

Зажурилась Украïна, бо нічим прожити,
Витоптала Орда кіньми маленькиï діти,
Котрі молодиï у полон забрато;
Як заняли, той погнали до пана до хана,
Годі тобі, пане брате, **гринджоли малёвати**,
Бери шаблю гостру, довгу, та йди воювати:
Ой ти станеш на воротях, а я в **закаулку**,
Дамо тому зтиха лиха—та вражому турку.
Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала промиж козаками.
Ой козак до ружини, бурлака до друка:
Отцеж тобі, вражий турчин, з душою разлука!

(Екатеринославской губерніи, Новомосковскаго уѣзда.
Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Начало пѣсни, какъ № 21 (Набѣгъ татарскій). Дальнѣйшіе стихи, съ 5-го, очевидно, прошли черезъ позднѣйшую редакцію, когда уже забылись подробности грозныхъ набѣговъ, въ родѣ тѣхъ, о какихъ говоритъ начало пѣсни,—и стычки съ турками со всѣмъ прекратились, или же продолжались въ видѣ небольшихъ пограничнихъ грабежей и дракъ —передъ окончательнымъ покореніемъ береговъ Чорнаго моря Россіей въ концѣ XVIII в. Этимъ объясняется и ухарскій, хвастливый тонъ конца пѣсни, не гармонирующій съ началомъ. Возможно также, что пѣсня эта подправлена.

62.

ГОРА (МОГИЛА)—МѢСТО ВИТВЫ СЪ ТАТАРАМИ.

А.

Туман поле покривае,
Козак по нім конем грае,—

Білу гору проїжджає:
Сам до неї промовляє:
—Горож моя, горо біла!
Чому сь давно не згоріла?
—Тому м давно не згоріла,
Бо я кровьёв закипіла.
—А якою?—Козацькою,
Ба й мішанов с турецькою.

(Підгірье около Станиславова, записалъ Вас. Волошникъ).

Б.

1=1 А.
2. Козак полем проїзжає
Ой виїхав крій могили,
Крій могили Верховини.
«Ти могило Верховино,
Чому рано не горіла?»
—Ой я рано не горіла
Бо крівцею обкипіла.—
—Ой якою?—Козацькою
В половину із лядською.

(Максимов., Укр. пѣсни. Р834, 102).

См. выше думу о смерти трехъ братьевъ у рѣки Самары, —гдѣ на мѣстѣ, политомъ кровью, не выгораетъ (не высыхаетъ) трава.

63.

ПОКУПКА БРАТОМЪ СЕСТРЫ—ПЛѢННИЦЫ.

А.

1. Ходит турчин по риночку, гей, море, бре!
Водит с собов дівиночку, гей, сердце мое!
Правит за ню срібло, гей, море, бре! 2, гей, сердце мое!
Правит срібло не мірене, гей, море, бре!

А золото не важене, гей, сердце мое!
Ой знайшовся один панок, и проч.
Сипле срібло не мірене, и проч.
Тай золото не важене, и проч.
Ой взяв же ї по під пашки, и проч.
Повів же ї по під дашки, и проч.
Ой взяв же ї за рученьку, и проч.
Привів ею до домоньку, и проч.
Ой тай сіли вечеряти, и проч.
По вечері в карти грати, и проч.
Єї каже постіль слати, и проч.
Вона ж тую постіль слала, и проч.
Тай ревненько заплакала, и проч.
Війшов панок до кімнати, и проч.
Взяв з дівчинов розмовляти: и проч.
«Ой Марисю, Марисенько! и проч.
Яку маеш родиноньку? и проч.
Чи багато роду маеш, и проч.
Що в неволі погибаеш?» и проч.
—Ой мала я три братчики, и проч.
Три братчики,ріднесенькі.—и проч.
«Де ж вони ся да поділи, и проч.
Три братчики да ріднесенькі?» и проч.
—Один пійшов на Волощину, и проч.
Другий пійшов на Єгорщину, и проч.
Третій пійшов в Туреччину.—и проч.
«Чи ж би ти їх ще пізнала, и проч.
Свої братя ріднесенькі?» и проч.
—Вже їх тепер не спізнаю, и проч.
Я в неволі погибаю!»......—и проч.
Що тепер за світ настав, и проч.
Що брат сестру не пізнав! и проч.
Яка тепер годиночка, и проч.
Не пізнае родиночка!... и проч.

(Чт. въ И. М. О. И. и Др., 1863, III, III, 45—46).

Б.

Ходят девки у три танки,
Не так у три, як в четири.
Наехали татарове,
Як великіе панове,
Взяли ж собі по дівоньці,
По дівоньці по хорошой,
Да й за руки побравшися,
Сестра брата нялася.
Сам засів в карти грати,
А ей велів постіль слати.
Постіль стеле,—сільно плаче.
Не так грае, як питае:
«Одкуль дівка?»—Із Кийова.
«Чия дочка?»—Андрійова.
«Дякуй Богу, що спитався,
Що з сестрою не звенчався!»

(Zieńkiewicz. Piosenki gminne ludu pińskiego. Kowno 1851, стр. 194).

В.

1=1 А. ......татар..... (Какъ въ этомъ стихѣ, такъ и въ послѣдующихъ нѣтъ припѣвки, что есть въ вар. А. «гей, море, бре!» и «гей, серце мое!») 2=2 А. 3=3 А. ....сребро, злото 4=4 А. Сребро правит....... 5=5 А. 6=6 А. 7=7 А. Дае сребро..... 8=8 А. І....... 9=11 А. Взяв він її...... 10=12 А. Повів її..... 11=13 А. Сам сідае...... 12=15 А. Дівчиноньці постіль..... 13=18 А. Потом пійшов до..... 14=19 А. 15=22 А. ...богату.... 16=23 А. 17=24 А. 18=28 А. ....Німечизну, 19=29 А. .....в Московщизну,

20. А за третёго не знаю

21=34 А. Бо в...... 22=35 А. Який.......наступае, 23=36 А. .....сестри...пізнае! 24=37 А. 25=38 А.

(Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi I, 168—169).

Г,

1=1 А. 2=2 А. Та торгує дівку руску....мре 3=4 А. Дає за ню сто червоних..... 4=11 А. Та....він ю.....мре 5=12 А. 5.=12 А. ......він ю до кімнати 6=14 А. А сам сі сів в....

7. Казав еї йти по горівку—г., м., м.,

8. Дай горівки не міривши—с. м.,

9. Давай гроші не лічивши!» г., м., м.,

10. Сама сіла та й думає с м.

11 «Що ти мила, що думаєш?»—с. м.

12. Що ти, мила, що думаєш?—с. м.

13=24 А. ....чтирі братей..... 14=24 А .....чтирі братей..... 15=28 А Єден... Туреччинов.... 16=29 А. ...Московщинов... 17=30 А. ......в світ за очі.....

18. А четвертий,--не видума, с. м.

19. Отець, мати, не виділи, г. м. м.

20. Отець, мати не прощали, с. м.

21=35 А. Який.... 22=36 А.

(Чт. М. О. И. Др. 1880, Ш. III, 15).

Д.

1+2=1 А. 3+4=2 Б. Купує сі вірменочку..., 5=3 Г. 6=9. А. Узяв її.... пахи, 7=10 А. .....її.... дахи;

8. Завів її до кімнати,

9=14 А. А сам пішов в....

10. Ой як крикнув на шинкарку

11. Давай меду не мірою!

12. Дає меду не мірою,

13=9 Г. Бере..... лічбою.

14. Начав її спитувати:

15. Чи много ж ти братів мала?

16=23 А. 17=18 А. Оден.... Венгерщину 18.=29 А. ...... Волощину 19=30 А.

20. Будь здорова, сестро моя!

(Запис. Мелитонъ Бучинскій. въ Станисл. округѣ).

E.

Була собі вдова на Білой Русі.
Брей море, брей!
Мала собі аж два сини.
Брей море, брей!
А дочку третюю—Ганну молодую
Брей море, брей!
Єдин пішов у дяченьки
Брей море, брей!
А другий в козаченьки
Брей море, брей!
А дочку орда заняла
Брей море, брей!
Ходить Сербин по базарі
Брей море, брей!
Та торгує дівчиноньку
Брей море, брей!
Та купивши дівчиноньку
Брей море, брей!
Схватив её за рученьку
Брей море, брей!
Та й повів у кімнатоньку.
Брей море, брей!
Сів собі на музику грати,
Брей море, брей!
А её заставив постелю слати
Брей море, брей!
Не так вона стеле як ревне плаче
Брей море, брей!
Не так він грає, як её питає:
Брей море, брей!
«Чи ти роду та великого!
Брей море, брей!
Чи ти батька багатого?»
Брей море, брей!

—Ні я роду та великого
Брей море, брей!
Ні я батька та багатого:
Брей море, брей!
Жила вдова на Білой Русі,
Брей море, брей!
Мала ж собі аж два сини
Брей море брей!
Та дочку третюю—мене молодую
Брей море, брей!
Єден пійшов у дяченьки
Серце мое!
А другий пійшов у козаченьки
Брей море, брей!
Мене молодую Орда заняла;
Серце мое!—
«Хвалить Бога, що ми розпитались,
Гріха не набрались!
Сестро моя!»

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Пѣсни эти принадлежатъ къ общеевропейскому кругу сказаній о кровосмѣшеніи. Малорусская народная поэзія представляетъ въ отношеніи этихъ сказаній весьма оригинальное явленіе,—свидѣтельствующее о той широтѣ поэтически-культурнаго общенія, какое имѣла, по своему георграфическому положенію и этнографическому составу Южная Русь,—съ различными народами. Сказанія о кровосмѣшеніи, какъ прозаическія, такъ и пѣсенныя, у разныхъ европейскихъ народовъ укладываются въ три темы: а) покупка братомъ сестры на невольничьемъ рынкѣ b) покупка братомъ сестры въ корчмѣ, куда она была завезена дѣтокрадами,—с) двойное кровосмѣшеніе: рожденіе мальчика отъ связи брата съ сестрою и бракъ этого сына съ матерью (или съ сестрою). Послѣдняя тема на Западѣ Европы развивается въ прозаическихъ сказаніяхъ.

Изъ славянъ въ формѣ прозаической эта тема развита въ старыхъ русскихъ сказаніяхъ, представляющихъ дословный почти переводъ западныхъ сказаній,—а въ пѣсенной переработкѣ она существуетъ у сербовъ—въ очень полной,—и у малоруссовъ—менѣе полной. Пѣснями же на которую нибудь изъ первыхъ двухъ темъ очень богаты западные славяне,—при чемъ, первую тему (покупка сестры на невольничьемъ рынкѣ) разработываютъ преимущественно пѣсни славянъ балканскихъ,—а на вторую тему (покупка въ корчмѣ служанки) преимущественно славяне сѣверозападные,—пѣсни которыхъ на эту тему почти дословно совпадаютъ съ пѣснями и сказками нѣмецкими, фризскими, фламандскими и т. п. Южнорусская народня поэзія, какъ сказано, очень богата варьянтами пѣсенъ на всѣ три темы. Изъ нихъ мы могли включить въ настоящій сборникъ только пѣсни на первую тему, такъ какъ только въ нихъ упоминаются турки и татары. Только пѣсни на эту тему у другихъ народовъ мы можемъ тутъ резюмировать подробнѣе; на остальныя сдѣлаемъ только указанія.

Ближайшія къ вышеприведеннымъ пѣснямъ мы находимъ у сербовъ и болгаръ. Такъ въ сербской пѣснѣ продата Льюба Богданова (Караджичъ, т. I, 548) Богданъ хочетъ для уплаты долговъ продать мать свою, но по совѣту сестры продаетъ жену. Покупаетъ ее турокъ и хочетъ вести ее въ ложницу, но жена Богданова проситъ его показать три чорные знака на рукѣ, говоря, что у нея былъ братъ съ такими знаками, но его украли турки. Братъ, одаривъ сестру, отправилъ ее къ Богдану. Тоже самое росказываетъ и герцеговинскій варьянтъ, въ которомъ продавцемъ жены является грекъ. Разговоръ между туркомъ, купившимъ сестру, и этою послѣднею тутъ ближе къ малорусскимъ пѣснямъ:

Ньој говори турско момче младо:
«О Богу ти, робе драгокупе!
Кога ли си соја и племена?
Имадеш ли икога од рода?»

—Ја не имам никога од рода,
Веђ једнога брата рођенога,
Њега су ми заробили турци (Караджж.—Српске народне Пјесме из Херцеговине, стр. 179). Съ этимъ послѣднимъ варьянтомъ очень сходна болгарская пѣсня **Стоянъ, невѣста и турче потуряче** (собран. Миладиновичей, 295), которая отличается только обстоятельнымъ изложеніемъ экономическихъ соображеній Стояна,—да тѣмъ, что сама жена его предлагаетъ продать ее для покрытія долговъ,—а также тѣмъ, что купившему ее турку открываетъ птичка, что онъ купилъ себѣ въ жены сестру,—подробность, повторяющаяся въ нѣмецкой сказкѣ (Der Staar und das Badewännlein,—см. Haupt und Schmaler, Volkslied. aus Lusatien, I, 330), въ великорусской былинѣ (Кирѣевск., Пѣсни, IV. 95—98, ср. II, 70—82) и на которую остался намекъ въ польской пѣснѣ (Kolberg, Pieśni, serya I, 217—218, вар. a, b, h.) [1]). Почти тоже говорится и въ другой болгарской пѣснѣ **Сиракъ Кольо и Кольовица** (Милад. 198—199), въ которой еще обстоятельнѣе передана экономическая сторона сюжета [2]). Въ третьей болгарской **пѣснѣ**

---

[1]) Въ великорусской былинѣ о Михайлѣ Петровичѣ Казарянинѣ, богатырѣ галицкомъ, и то въ одномъ варьянтѣ, встрѣча брата съ сестрою является, какъ эпизодъ. Богатырь, узнавъ отъ птицы, что въ полѣ сидитъ татаринъ съ полонянкой, убиваетъ татарина, бросается насиловать дѣвушку и узнаетъ, что это его сестра. (Кир., IV, 95—98). Встрѣча Алеши Поповича съ сестрою (Кир. 80—82) и Ильи Муромца передана неполно и нѣсколько иначе.—

[2]) Болгарскія пѣсни вообще съ подробностями говорятъ о такихъ сюжетахъ, какъ купля и продажа. Такъ въ пѣснѣ *Яна и Гюро Торговче*, —продается дѣвушка Яна съ такою детальною оцѣнкою:

Само за Яна деветъ хиляди,
За рамна става десятъ хиляди,
За бѣло лице единадесетъ,
За бѣло гърло до дванадесетъ.
За църни очи до тринадесетъ,
За тънки веги четирнадесетъ,
За руса коса до петнадесетъ (Милад., 236).

Шанна рабина и Марко братъ идетъ ловить бѣжавшую изъ гарема царскаго въ Стамбулѣ рабыню Шайну и находитъ въ ней сестру, которую нѣкогда плѣнили турки—янычаре. (ibid., 228—230).

Нельзя не обратить вниманія на то обстоятельство, что въ вышеприведенныхъ пѣсняхъ южнорусскихъ покупщикъ сестры называется сербинъ, (вар. Е) почти во всѣхъ варьянтахъ встрѣчаемъ сербо-болгарское восклицаніе **бре!** Да и малая связанность расказа во многихъ нашихъ варьянтахъ не говоритъ въ пользу туземнаго образованія или даже давняго усвоенія и самостоятельной переработки пѣсни.

Въ вар. Д, ст. 10—13,—видна подмѣсь изъ пѣсень на другую тему: встрѣчи брата съ сестрою—служанкою, или дочерею **шинкарки**,—подмѣсь, проскочившая и въ вар. Г, ст. 7—9. Пѣсень на эту, вторую тему очень много въ Малороссіи,—онѣ роспространены дальше на востокъ и гораздо связнѣе. См. Pauli Piesni ludu rusk. II, 24—25; Чтенія, 1870, III, III, 27, тамже 1863, III, III, 73, 1865, I, 575. Маркевича—Обычаи, повѣрья и пр. малороссіанъ, стр. 87—88. Костомаровъ въ Сборн. малор. Мордовцева, 234, Чубинскаго—Труды этногр. экспед. въ Югозап. край. т. V. стр. 201, № 407, стр. 917—921, № 495. Рудченка—Чумацкія пѣсни стр. 110, Лысенка—Збірник українск. пісень, II, 39. рукописныхъ мы имѣемъ три варьянта. Ср. Шеина—Бѣлорусскія нар. пѣсни, 1874, 143 № 216—Haupt und Smolar—Pjesnički Łužiskich Serbow, I, 33, II, 33, Kollar—Národni zpievanky Slovaků v Uhrách, 1834—35. II, 5, (особенно близко къ вар. Паули и Костомарова). Erben, Prostonarodne českè pisnè, 1864, 483, 484. Sušila, Moravske pisne, 174; Kolberg, Piesni ludu polskiego, Serya I, 217—224, a, b, h—ближе къ великорусскому, c, e ближе къ малорусскому, но братъ и сестра не вѣнчаются, t. e, d кровосмѣшеніе не состоялось, f—ближе къ лужицкому. Западно-славянскія пѣсни иногда почти буквально совпадаютъ съ нѣмецкими,—см. напр. Erlach—Volkslieder der Deutschen,, II, 146; сходныя голландскія и датскія пѣсни указаны у Гаупта и Смоляра, I, 330—332.

Варьянты малорусскихъ пѣсень на эту вторую тему смѣшиваются съ варьянтами пѣсень, представляющихъ переработку темы о двойномъ кровосмѣшеніи и о кровосмѣшеніи сына съ матерью,—хотя она и обращена въ малорусскихъ пѣсняхъ большею частью тоже въ сестру, выходящую за брата и выдающую дочь за сына. См.—Чтенія, 1863, IV, III, 187, 1866, III, III, 702, 1870 III, III, 22. Шейковскаго—Опытъ южно-русскаго словаря, I, 103,—тутъ какъ и въ вар. Маркевича тема перемѣшана съ предидущею, Костомарова—Легенда о кровосмѣсителѣ, Историч. моногр., I, 327 и слѣд; Чубинскаго—Труды этногр. экспед. въ Юго-зап. край, т. V, стр. 888, № 458. 921—927, № 486; въ значительной части этихъ варьянтовъ сыновья—кровосмѣсители называются донцами, а въ нѣкоторыхъ, особ. вар. Ж., видно явное вліяніе великорусское въ складѣ и языкѣ; вслѣдствіе этаго желательно было поискать пѣсень такого рода напр. въ Землѣ Войска Донскаго;—рукописныхъ мы имѣемъ два варьянта.

Прозаическая древнерусская обработка этой темы, очевидно послужившая источникомъ для народныхъ пѣсень малорусскихъ приведена въ двухъ редакціяхъ у Костомарова—Памятники старинной русск. литер., изд. Куш.—Безб., II, 415—442. Латинскія повѣсти, чрезвычайно близкія къ рукописямъ г. Костомарова, см. у Du Méril—Poésies populaires latines du Moyen âge, 326 и слѣд. Douhet—Dictionnaire des légendes du christianisme, 714 и слѣд.

Итальянскія новеллы на туже тему: Novella d'un barone di Faraone, Pisa, 1863, и Il figliuolo di germani въ Jahrbuch für Romanische und Englische Litteratur, VII, 1866, 398—411. Французская—Luzarche—Vie du pape Gregoire le Grand. Tours, 1857, и у Литтре Histoire de la langue française, 1869, II, 170 и слѣд.; неполный варьянтъ англійскій,—тамже, 255.

Нѣмецкій,—очевидно подраженіе французскому, сдѣланный въ к. XII в.—у Greith—Spicilegium Vaticanum, Frauenfeld, 1838, 180—303 и недавно съ разночтеніями у Herm. Paul—Gregorius von Hartman von Aue. Halle, 1873. Изъ ру-

кописей г. Костомарова одна близка къ исторіи Григорія св. и къ Il figliuolo di germani, другая—объ Іудѣ сходна съ помѣщенною у Дюмериля. Объ отношеніи сказаній этихъ къ миѳу объ Эдипѣ см. Lippold—Ueber die Quelle des Gregorius von Hartmann von Aue, L. 1869. Сербская пѣсня **Наход Симеун** представляетъ народную пѣсню самую близкую къ западнымъ расказамъ о св. Григоріи. (Караджь.—Српске нар. пјесме, II, 63—75). Ср. тамже I, 533, II. 125,—и дальше Удаја сестре Душанове. Ср. бретонскую пѣсню о кровосмѣшеніи отца съ дочерью,—т. е. легенду о св. Альбинѣ въ народн. пѣснѣ,—въ изданіи Luzel' я—Gwerziou Breiz—Izel. Chants populaires de la Basse Bretagne, 89.

Къ этимъ же темамъ примыкаютъ и пѣсни о томъ, какъ у вдовы было 7, 9, 10, или 12 сыновей и одна дочь и какъ сыновья-разбойники убили мужа сестры и, въ нѣкоторыхъ варьянтахъ,—смѣшались съ сестрою.—Эта тема представлена въ южнорусскихъ пѣсняхъ множествомъ варьянтовъ; см. напр. Чтенія, 1863, IV, III, 166; тоже въ видѣ колядки, тамже 1864, I, III, 45. Гулака-Артемовскаго, Народн. Укр. пісні, Кіевъ, 1868, 31. Неполный варьянтъ,—безъ убійства,—Чтенія, 1866, III, III, 700. Чубинскаго—Труды этногр. экспед. въ Югозападн. край, т. V, стр. 910—914, № 479. Ср. великорусскіе варьянты: у Сахарова, Сказанія русск. народа, 1841, II, 228. Гильфердинга—Онежскія былины, 149, 844, 884, 1154, 1265.

Сведеніе всѣхъ трехъ темъ о кровосмѣшеніи,—довольно запутанное см. въ галицк. пѣснѣ, Чтенія, 1866, III, III, 701.

Совершенно оригинальный варьянтъ о вѣнчаньи брата съ сестрою, въ коемъ можно видѣть совпаденіе книжной легенды, имѣющей цѣлью показать силу покаянія, съ исконной миѳической темой, представляетъ болгарская пѣсня **Павелъ и Сестра**—(Миладин., 193). Исконная миѳологическая тема о союзѣ близнецовъ, олицетвореній солнца и луны, дня и ночи и т. п. первобытныхъ паръ лежитъ въ основѣ такихъ представленій, какъ союзъ Зевса и Геры еще въ утробѣ матери, такой же союзъ индѣйскихъ близнецовъ Ямы и Ями (Muire,

Original Sanscrit texts, V, 290, 291 Langlois, Rigvéda, 515), союзы зендскихъ паръ Джима и Джимы, Мешья и Мешьяны и т. п. (Windischann, Zoroastrische Studien, 102 и слѣд., Justi—Bundehesh XV, 19—20, XXXII, 43—44).

Сравненіе различныхъ варьянтовъ пѣсень о кровосмѣшеніи приводитъ къ заключеніямъ не въ пользу мнѣнія о миѳическомъ туземномъ происхожденіи малорусскихъ пѣсень на эту тему (Шейковскій, Аѳанасьевъ), ни о такомъ же славянскомъ (Костомаровъ). Варьянты о покупкѣ сестры на рынкѣ, видимо, зашли въ Малороссію изъ Балканскаго полуострова,—о женидьбѣ въ корчмѣ изъ Германіи черезъ западныхъ славянъ; о женидьбѣ сына на матери или о двойномъ кровосмѣшеніи—очевидно, прямая переработка легенды о св. Григоріи, ходившей по Руси въ рукописяхъ. Хотя напечатанные г. Костомаровымъ рукописи и сѣвернорусскія, (а сѣверно-русскихъ пѣсень, которыя бы были прямо сродны съ рукописями какъ многія малорусскія, мы пока не знаемъ) существуютъ однако такія рукописи и западнорусскаго письма: какъ и на западѣ Европы, у насъ легенда о св. Григоріи помѣщалась въ извѣстный сборникъ Gesta Romanorum,—(Littrè, op. cit. 251—255). Сборникъ этотъ былъ переводимъ на польскій и западнорусскій языкъ. (Пыпинъ, Очеркъ Литерат. истор. стар. повѣстей и сказокъ русскихъ, 183 слѣд.); у г. Пыпина указаны западнорусскія редакціи **Дей Римскихъ**, въ которыхъ находятся и легенды о св. Григоріи въ родѣ тѣхъ, какія издалъ г. Костомаровъ; (см. op. cit., стр. 194, ср. съ обзоромъ редакцій Р. Д., находящихся въ Имп. Публ. Библ., стр. 183—184).

64.

ТЕЩА ВЪ ПЛѢНУ У ЗЯТЯ.

А.

1. Ой по горах огні горять,
По долинах дими курять,
Ой там турки полон ділять.

Тай досталася сестра брату
Теща зятю.
Ой брат сестру на Рось пустив.
А зять тещу в полон заняв.
Загадала її туркиниця три діла,
Щоб очима гуси пасти,
Рученьками кужіль прясти,
А ногами дитя качать.
«Люляй, люляй, турчинятко,
Та не есть ти турчинятко,
Тільки по дочці мое унучатко.»
—Щож ти, бабко, сказала,
Що ти турченятко
Своїм унучком назвала?—
«Бо я еї годувала
І ночі не досипала.»
Питаеться тещи зять:
—Хоть хоч живи з нами
Хоть хоч іди в свою землю.—
«Я не хочу жити з вами,
Я хочу іти в свою землю.»
—Слуги мої молодиї,
Запрягайте коні вороniї.
Та везить тещу в свою землю
В еї землю Хрестиянську.—

(Изъ рукописнаго сборника Чубинскаго и Новицкаго).

Б.

Що се в полі забіліло
Ой чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літають,
А лебеді не пливают—
Татарове полон женут:
Один полон з жіночками,

Другий полон з дівочками.
Третій полон з діточками.
Стали кошом під Яришом
Та взяли сі паевати:
Дівка впала паробкові,
А тещенька зятенькові.
Взяв він ею по при коні,
Ой кінь біжить дорогою,
А тещенька терниною;
Назад себе поглядае
Кровця сліди заливае,
Чорний ворон залітае,
То ту кровцю ізпивае.
Приїжджае він до двору:
«Вийди, вийди, татарочко,
Привів ем ті невольницю,
А до смерті робітницю.»
А вона їй та й завела,
Три роботи загадала:
Оченьками стадо пасти,
Рученьками кужіль прясти,
Ноженьками колисати.
Теща дитя колисала,
І дитині приспівала:
«Люлю, люлю, татарчатко,
По доненьці унучатко!
Бодай стадо виздихало,
Бодай кужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло!»
Учув тото вірний слуга.
«Чи чули ви, паненонько,
Як вам кляла робітниця:
Бодай стадо виздихало,
Бодай кужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло!»

Ой побігла татарочка,
Бігла боса без пояса,
Та вдарила по личеньку
Свою рідну матіноньку!—
—«Ой ти доню моя доню!
Не тілько м тя годувала,
По личеньку тя не била.»—
«Мамко ж моя старенькая,
Почом же сь мя ізпознала
Що сь мя доненьком назвала?»
—«В неділю сь барвінок різала,
Тайсь си пальчик відрізала
І потому м тя спізнала.»
«Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тиї лати,
Возьми дорогиї шати
Будеш з нами пановати.»
—«Ліпше мої убогі лати,
Ніж дорогиї твої шати;
Я не хочу пановати,
Пійду в свій край загибати.»
«Слуги ж мої тай вірниї!
Пряжіт коні ворониї!
Везіт мамку в еї краї!»

(Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, 1839, I, 166—168).

В.

Поле ж мое широкое!
Не могла м тя проглянути
Чорненькими оченьками;
Тепер ем тя проходила
Біленькими ноженьками
6—18=1—13 Б.
По при коні на ремені

20—22=14—16 Б.
23. Терня ноги пробивае
24—28=17—21 Б.
29. Привів ем ті кухарочку
(Остальные какъ въ вар. Б.)

(Чт. въ И. М. О. И. и Др. 1863, III, III, 42—44).

Г.

Чому кури не поете,
Чому люде не чуете!
Турки село зрабовали,
Громадами людей гнали.
Припалася зятю теща:
Він сам їде на конині,
Тещу веде по тернині,
Кровцёю сліди заливае.
Чорний ворон залітае,
То ту кровцю испивае....
«Слухай, пані турчинова,
Привівем ті невільницю,
Аж із Польщі робітницю:
Завдаймо їй три роботі:
Оченьками стадо пасти,
А руками кужель прясти,
А ногами колисати.»
Вона дитя колисала,
І дитині приспівала:
—«Люлю, люлю, татарчатко,
А по дочці та внучатко!...»
В тім туркеня с кресла встала,
Старой баби ся питала:
«Почом ти мене пізнала?...»
—«Як тя баба в купіль клала,
На груди ті искра впала,

Потому-м тебе пізнала.»
«Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тиї лати,
Возьми дорогиї шати,
Будеш з нами пановати!»
—«Ліпше мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати.»

(Лукаш.,—Малор. и червонор. народн. думы и пѣсни, 1836, 116—117).

Д.

1=1 Г. .....піете, 2—4=2—4 Г.
5. Ой вийду я на могилу
6. Подивлюся у долину;
7. Їдут турки з татарами,
8. І людьми ся поділяют.—
9—11=5—7 Г. 12=8 Г. Сліди кровця.... 13—14=9—10 Г.
15. Ой, привів ю до домоньку.
16=21 Б. .....туркинонько,
17. Привів ем ті кухароньку;
18=22 Б. 19=13 Г. Від Галіча.....20=24 Б. ..і.... 21—23= 25—27 Б. 24—28=17—21 Г. 29—32=33—36 Б. 33=37 Б. ....чули ви.....? 34=38 Б. .....кухаронька. 35—37=39—41 Б.
38. Вбігла хутко туркинонька,
39—41=43—45 Б. 42=46 Б. ...прелюбезна! 43=47 Б. 44= 48 Б. .....м.... 45=49 Б. 46=50 Б. .....ізпізнала?— 47—48= 25—26 Г. 49=27 Г. І.....тя.... 50—53=54—57 Б. 54—55= 33—34 Г.
56. Мамко ж моя, старенькая,
57. Чи будеш ти тут пановати,
58. Чи поїдеш в рідні краї?
59. Я волію бідовати,
60. Ніж с тобою пановати.—
61—63=63—65 Б.

(Русалка Днѣстр. 1837, 5—7).

Замѣчательна болгарская пѣсня, въ которой сведены мотивы настоящей и предидущей пѣсни: (Бѫлгарски Народни Пѣсни собрани одъ братья Миладиновци. Въ Загребъ. 1861, стр. 164) «Когда была война (пленъ) на землѣ, то Янкулу взяли въ плѣнъ и отнесли въ горную землю, откуда восходитъ солнце, а Янику взяли въ плѣнъ и отнесли въ дольную землю, куда солнце заходитъ, а мать осталась за Чернымъ моремъ. Дѣти росли и выросли. Янкула сталъ добрый юнакъ,—на порѣ жениться,—а Яника стала доброй дѣвкой, замужъ идти. Янкула сѣлъ на коня искать хорошей невѣсты; на востокѣ ему не нравилась ни одна женщина, ни дѣвушка, ни замужняя, ни вдова. Тогда пошелъ Янкула, куда солнце заходитъ, нашелъ Янику дѣвушку, посваталъ и взялъ. Прожила она девять мѣсяцевъ, родила мальчика, дитя, какъ лютаго змія; никакъ его не угомонишь, ни качая, ни держа. Говоритъ жена та (Янка) «господинъ Янкула, пойди ты на базаръ, за Черное море и купи няньку, пусть качаетъ моего мальчика.» Пошелъ Янкула, купилъ старую няньку, привелъ ее въ комнату и далъ ей мальчика. Качаетъ его ногою нянька, качаетъ ногою, а устами поетъ:

Нани, нани, мое мнуче,
Мнуче отъ сина, отъ керка! т. е.

Люли, люли, мой внученокъ, внученокъ отъ сына и дочери! «Надъ внукомъ говоритъ, слезы ронитъ. Тотчасъ дитя заснуло, тотчасъ затихло. Яника удивилась и вышла на двери, подождала господина и говоритъ ему: «Янкула, господинъ мой! заставь няньку пусть пропоетъ надъ дитятью,—дитя тотчасъ заснуло.» И Янкула говоритъ: «эй ты, нянька,—покачай дитя, покачай, запой, какъ недавно пѣла.» Та покачала мальчика: «Нани, нани и проч.»—«Эй ты старая нянька, зачѣмъ поешъ такую пѣсню? Какіе мы братъ и сестра?—Тогда говоритъ нянька: «а знаешь, Янко, помнишь,—когда была война на землѣ и проч.» Тогда они спознались, и любовно обнялись. А Янкула спрашиваетъ: милая мать,—что жъ дѣлать намъ съ этимъ мальчикомъ?—Возьмите

вы острую сѣкиру, нарубите сухихъ дровъ, разложите сильный огонь,—отрубите (дитяти) голову, и сожгите трупъ его.» Такъ съ нимъ и сдѣлали. А милый братъ Янкула оставилъ жену свою и стала она милой сестрой его.

Стихи 4—5 нашего варьянта А: «той досталась сестра брату, теща зятю»,—которые въ менѣе ясной формѣ существуютъ и въ вар. Б, ст. 11—12: «дівка впала паробкові, а тещонька зятенькові,»—даетъ основаніе предполагать, что у насъ существовала пѣсня, аналогическая съ болгарскою, съ двойной темой: кровосмѣшеніе и покупка тещи,—но что первая тема потомъ атрофировалась, подъ вліяніемъ того ужаса передъ кровосмѣшеніемъ, который виденъ во всѣхъ пѣсняхъ малорусскихъ о бракѣ сестры съ братомъ, которыя почти всѣ кончаются или тѣмъ, что братъ и сестра узнаютъ другъ друга и фактическое кровосмѣшеніе не состоялось,—или же тѣмъ, что братъ и сестра расходятся и превращаются въ разныя растенія, или гибнутъ отъ звѣрей. (См. выше указанныя пѣсни о братѣ и сестрѣ, изъ которыхъ многія оканчиваются словами: ходім, сестро, в темний ліс, нехай же нас звір ізъїсть и т. д.)

Этотъ страхъ передъ кровосмѣшеніемъ, отъ коего рождается и дитя, былъ причиною атрофіи первой половины болгарской пѣсни въ варьянтахъ малорусскихъ,—и вставки въ вар. А. неясныхъ словъ: «ой братъ сестру на Рось (Русь?) пустив.» Вторая половина темы—осталось въ нѣсколькихъ варьянтахъ. На эту послѣднюю тему есть много варьянтовъ и великорусскихъ. Изъ нихъ одинъ имѣетъ начало чрезвычайно близкое съ началомъ перваго нашего варьянта, который, по существованію въ немъ слѣдовъ темы о кровосмѣшеніи, мы считаемъ возможнымъ признать болѣе древнимъ. Это варьянтъ,—напечатанный у Сахарова:

По горамъ, горамъ,
По высокіимъ,
По раздольицамъ,
По широкіимъ,
Тутъ огни горятъ
Негасимые,
Злы татарове
Тутъ полонъ дѣлятъ,
Доставалася
Теща зятю въ плѣнъ;

Онъ отвезъ ее
Къ молодой женѣ.
«Ахъ и вотъ тебѣ,
Молода жена,
Полоняночка
Съ Руси Русская!
Ты заставь ее
Три дѣла дѣлать:
Что и первое
То дитя качать,
А другое то
Тонкій кужель прясть
Что и третіе
То цыплятъ пасти.»
«Ты баю, баю,
Мое дитятко!
Ты по батюшкѣ
Злой татарченокъ,
Ты по матушкѣ
Милъ внученочекъ:
Вѣдь твоя то мать
Мнѣ родная дочь;
Семи лѣтъ она
Во полонъ взята,
На правой рукѣ
Нѣтъ мизинчика.
Ты баю, баю
Мое дитятко!»
Какъ услышала
Тутъ Татарочка
Она кинулась.
Она бросилась,
На бѣлы руки
Къ своей матушкѣ:
«Ахъ родимая
Моя матушка!
Выбирай себѣ
Коня лучшаго
Мы бѣжимъ съ тобой
На святую Русь,
На святую Русь,
Нашу родину.

(Сахарова, Сказанія русскаго народа, 1841, Книга III Колыбельн. пѣсни, 263, 264) тоже у Шевырева, Истор. русской словесности, т. III, 295—296). Этотъ варьянтъ едва ли не пошолъ отъ малорусскихъ, такъ кромѣ начала, и конецъ въ немъ близокъ съ тѣмъ, какъ оканчивается пѣсня во всѣхъ малорусскихъ варьянтахъ: мать не соглашается оставаться съ дочерью въ татарской землѣ. Въ другихъ великорусскихъ варьянтахъ конецъ видоизмѣняется: рѣшеніе уѣхать мотивируется такъ:

Не сыму шубу староношеную,
Не надѣну шубу соболиную;
Отпусти ты меня въ свою сторону,
Въ свою сторону, къ Царю Бѣлому,
Къ Царю Бѣлому, къ Петру Первому. (Шеинъ, Русскія народныя пѣсни, Ч. I, М. 1870, стр. 10),—или и сама дочь предлагаетъ матери:

Собирайся на заутро въ свою сторону,
Въ свою сторону, къ Царю Бѣлому. (Шеинъ, тамже, 11) или же мать рѣшается остаться у дочери:

Не поѣду я
На святую Русь
Я съ тобой, дитя,
Не разстануся. (Якушкинъ, Народные русскія пѣсни, 186, 81—82. Тоже въ вар. Даля, Соч. В. И. Даля, 1861, VII, 169, у Шеина, op. cit, 73—74.)—Еще два напечатанныхъ великорусскихъ варьянта безъ конца: Шеина, op. cit. 11, прим., и Костомарова—Памятники Старинной Русской Литературы, изд. К. Безб., вып. I, 17.) Въ собр. Якушкина, стр. 117 есть пѣсня, въ которой татаринъ утѣшаетъ полонянку подаркомъ—шубой.

Вообще въ великорусскихъ варьянтахъ видно преобладаніе семейнаго начала подъ патріотическимъ и даже надъ религіознымъ: ни одинъ великорусскій варьянтъ не рѣшается вложить въ уста тещи того проклятія татарченку, (бодай дитя скаменіло!) какое видимъ въ малорусскихъ варьянтахъ Б. и В. Самое большее въ этомъ отношеніи то колебаніе, которое выражено въ словахъ:

«Ты, качу баю,—мое дитятко!
Ты по батюшкѣ злой татарчонокъ,—
Ты некрещенный, не молитвенный,
А по матушкѣ—мой боярченокъ.
Мой боярченокъ, русска косточка,—(вар. г. Костомарова).

или «Мнѣ бить тебя,—такъ грѣхъ будетъ,
Мнѣ дитей назвать,—мнѣ вѣра не та.» (вар. г. Якушкина,—тоже у Шеина № 15, стр. 10);—въ другомъварьянтѣ г. Шеина,—№ 16 такъ стоитъ просто:

Ты, баю, баю, молодой турчинъ!
Я не знаю твоего ни имени, ни отчества,
А только знаю, что твоя мать мнѣ дочь была.—

Ни въ одномъ великорусскомъ варьянтѣ не встрѣчается, чтобъ и дочь, неузнавши матери, ударила ее,—какъ въ малор. вар. Б. и В.

Нѣкоторую аналогію съ этими пѣснями представляютъ пѣсни о встрѣчѣ въ плѣну двухъ сестеръ, взятыхъ въ разное время: Такъ болгарская пѣсня Сестра Ангелина, Тодора и Петря Ловачето (Миладин., 238—239) говоритъ о томъ,

какъ братъ привезъ за служанку сестру своей жены, которую увезъ прежде. Эта пѣсня, кажется, аллегорія Савы, Моравы и Дуная;—покрайней мѣрѣ пѣсня начинается такъ:

Розбегнала Сава со Морава
Но Морава край белего Дунавъ.—

Такую же встрѣчу видимъ въ пѣсняхъ весьма многихъ народовъ: Такъ въ португальскомъ романсѣ Raiha e captiva» (Королева и плѣнница) мавры убиваютъ графа Флореса, въ дорогѣ къ С. Яго,—и жену его берутъ въ плѣнъ и приводятъ въ служанки къ мавроской королевѣ; графиня оказывается сестрой королевы,—что и открывается, когда обѣ женщины рождаютъ, при чемъ бабки относятъ къ королевѣ мальчика графини-служанки, а дѣвочку королевы къ графинѣ;—дѣвочка умираетъ,—а сестры бѣгутъ и поступаютъ въ монастырь. (Bellermann, Portugesische Volkslieder und Romanzen. L. 1864, 92—98) Подобныя пѣсни: каталонская F. Wolf, Primavera y flor de Romances, Berlin, 1856. II, 38, idem—Proben portugesischer und catalonischer Volksromanzen, Wien, 1856, 60, гдѣ указаны родственныя пѣсня скандинавскія, шотландскія и т. д.—

65.

БРАТЪ ПРОДАЕТЪ СЕСТРУ ТУРКАМЪ.

(Романъ и Олена.)

А.

1. Ой поїхав Романонько
До Сучави на ярмарок,
Там соєтрітив єго турок.
«Ой Романе, Романоньку!
5. Чи маєшь ти родиноньку?»...
—«Ой маю я родиноньку,
Одну сестру Олєноньку.»—
«Ой Романе, Романочку!
Продай сестру Олєночку!

Дам ті срібла не вагою,
Дам ті злота не лічбою.»
Прийшов Роман до домочку,
Склонив на стіл головочку,
Тай гадає сі думочку,
Ци продати Оленочку?
Встав, зірвався, пійшов с шумом,
Тілько вихор за ним свиснув,
Дощ ударив з ясним громом,
Роман з очей на вік згинув!
Сестра бідна ся дивує,
Пильно глядить кінця тому,
Серце ся їй крає з жалю,
Що Романа нема в дому....
Їде Роман до домоньку,
Спустив на діл голоконьку.
Ізийшла сестра, Оленочка,
Питаеся вона ёго:
«Ой братчику, Романчику!
Де ти того коня взяв?»....—
—«Мені Турчин подаровав..
Дав мі коня вороного,
На другого злота много.
О сестричко, Оленочко!
Та світлоньки повиметай,
І в покояхъ позакаджай!»—
«Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не неділя?»—
—«Ой сестричко, Оленочко!
Помий двори мостовиї,
Застель столи кедровиї,
Помий миски мідяниї,
І ложички золотиї!»—
«Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не Різдво?...»—

—«Ой сестричко, Оленочко!
І світлоньки повимащай,
Вікна красно повитерай!»—
«Ой братчику, Романчику,
Тадже завтра не Великдень?»...—
—«Ой сестричко, Оленочко!
Русу косу собі измий,
Та й красненько заплітайся,
Гостей завтра сподівайся!»—
А вона то все зробила,
Та й на двір ся подивила:
«Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
Чи то вірли крильма бьються,
Чи вівчарі с турми гонять?...»—
—«Так, сестричко, Оленочко,
Вірли крильма землю збили,
Порохами скопотили.»—
«Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
Чи то вірли крильма бьются,
Чи вівчарі с турми гонять?....»—
«Ой сестричко, Оленочко,
Скажу тобі правду щиру:
Тото в полі не димове,
Ні то вірли крильма бьются,
Ні вівчарі с турми гонять,
Лишь то турки й татарове,
А всі твої боярове.»—
А Олена як то вчула,
На слугу вірну крикнула:
«Ой кухарко, кухарочко!
Дай ми ножа остренького,
До завоя тоненького!...»—
Тонкий завій укроїла,

Ніжь у серце сі встромила...
Ой надобіг брат Романонько:
—«Ой сестронько Олененько!
Що жь ти собі ізробила,
На що'сь ти ся та й пробила?»—
Вона ёму відповіла:
Лучше тутки погибати,
Ніжь с турками пробувати!
Приїзджають турків много
До Романа на подвірье:
«Отвори нам, Романоньку!
Їдем до тя у гостину;
Виведи нам Романочку,
Твою сестру, Оленочку!...»—
Ой не вийшов Романонько,
Вийшла тілько кухаронька:
«Ой де той ваш Романонько?»—
Питаюся турки еї:
«Ой поїхав Романонько
Та й до ліса по дрівонька.»—
«А де ж то та ёго сестра,
Ёго сестра, Оленочка?»
Днесь завій собі кроїла,
Ніж у серце си встромила.»—
Вбігли турки до світлоньки,
Вздріли тіло Олененьки;
Ой взяли го за реберці,
Та й кинули через дверці;
Стали до нёго стріляти,
А потім в штуки рубати.
Так стріляли, так рубали,
Аж ся калинові луги,
З великої дуже туги,
Зачалися розлігати.

(Чт. въ Имп. Общ. Ист. и Др. Р., 1863, III, III, 37—40).

Б.

Ой пив Роман у Сочаві,
Цілий тиждень із турчаном,
Пропив сестру Оленочку.
Прийшов же він до домочку,
Послав сестру по водицю
В кидровую та кирницю.
Пійшла вона по водицю
В кидровую та кирницю,
Та дивится в чисте поле:
В чистім полі туман кіптит,
Ци грім гремит, ци звін звенит?...
Принесла вона водиці
С кидрової та кирниці,
Та й узяла промовляти,
Свого брата ся питати:
«Ци то в полі туман кіптит,
Ци грім гремит, ци звін звенит?...»
Він до неї промовляє,
А сам тяжко іздихає:
«Не туман то в полі кіптит,
Ні грім гремит, ні звін звенит,
Ай то твоє йде весілье!....»
Їде Турок з весіленьком,
Приїзжає в подвіреньки,
Поковтує в гранаточку:
«Вийди, вийди, Романочку,
Виведи мі Оленочку!»—
Вийшов, вийшов Романочко,
Виводит му кухарочку.—
«Ой брешеш ти, Романочку,
Не тва сестра Оленочка,
Лише еї одінячко.»—
Пійшов Роман до світлиці,

Веде сестру Оленочку,
Узяв турчин меже себе,
А в'на взяла промовляти:
«Ой турчине, турчиночку
Дай ми ножа остренького,
Най я пійду в лужиночку
Вирізати калиночку!» —
Жде годину, жде другую,
Далій пійшов по самую:
«Волів е'м ся сам пробити,
Ніжь мав е'м то тобі дати!...»

(Ч. О. И. и О., 1863, III, III, 41—42).

В.

1. На зеленім цариночку
2. Пили турки горілочку;
3. Пили, пили, підпивали,
4. А Романа підмовляли:

5=8 А. 6=9 А.

7. За коники вороныї,
8. І за сідла серебниї,
9. За узділа шовковиї,
10. І за станлї золотиї
11. За червоні незлічені,
13. За талярі незмірені!

13=12 А. 14=13 А. 15=14 А. 16=15 А. 17=38 А. ... Олено, сестро моя! 18=39 А. 19=40 А. 20=41 А. .... серебниї, 21=42 А.

22. Вийшла она на подвірье

23=9 Б.

24. Ой, Романе, Романочку!

25=57 А. 26=58 А. ..... крилми.... 27=59 А. .... овчари.....

28. Ой, Олено, сестро моя!

29=70 А. .... крилми.... 30=71 А. 31=72 А. ..... і татаре, 32=73 А. ...... суть бояре,»—

33. До світлиці хутко впала,
34. Меч вхопила, шею стяла,...
35. Ой, Олено, сестро моя!
36. На щось ти ся уродила,
37. На щось собі шею стяла?»—

38=86 А. ..... тутка...... 39=87 А. ..... татарми......

(Чт. О. И. и Д. 1863, III, III, 40—41).

Почти буквально таже пѣсня у Лукашевича, Малор. и Червонор. пѣсни и думы, СПБ. 1836, 111.

66.

ОТЕЦЪ ПРОДАЕТЪ ДОЧЬ ТУРКАМЪ.

(Андрієчко і Марієчка).

А.

Був чоловік Андрієчко
Тай мав доньку Марієчку.
Ой пье Андрій днину, два дні,—
Аж на третій спаметавсі;
Ой приходит до домочку—
Склонив долі головочку:
—Ох, Маріє̈, Марієчко,
Іди ѐ поле по водицю
Й у студеную кирницю.—
Приносит вна ба й водиці,
С студеної ба й кирниці.
«Ой, татуню, татунечку,
Ой що в полі за димове?
Чи вівчарі вогні кладут,
Чи татари людей берут?»

Ні вівчарі вогні кладут,
Ні татари людей берут—
Ой то, сину (sic!) за тобов йдут!
Бо м за сто миль тебе продав
Гей, за сто миль, миліёна,
І за сто миль, за далеко!—
Ой їде день, їде два дні,
Приїзджае на подвірье.
—Ой Андрію-Андріечку,
Виведи нам Маріечку.—
Виводит він служниченьку,
Найвірніщу ключниченьку.
—Не Маріїн то походець,
То Маріїн лиш уборець.
Ой Андрію—Андріечку,
Виведи ж нам Маріечку,
Бо як кіньми й а здвигнемо.
Подвірье ти рознесемо.
Тай Марію сі озмемо!—
Віводит він Маріечку,
Маріечку, як зоречку.
—«Ой мачусі я дзінькую
Тай братові я дзінькую,
Лиш татові не дзінькую,
Бо за сто миль мене продав
Ой, за сто миль, миліёна
І за сто миль за далеко.»—
Ой їде день, їде два дні,
Аж на третім промовила:
«Ой, турчине—турчиночку,
То я виджу калиночку—
Най сі вітну паличечку.—
Рубае вна ба й їдну, дві,
Їдну ему, другу собі.
Рукавцем сі вна накрила.

Й у серце ніж забуртила.
Надлетіла зазулечка
Тай узела щебетати:
—Ой, турчине—турчиночку,
Нема ж твоїй Марієчки;
Рукавцем сі ба й накрила
Й у серце ніж забуртила.—
Волів їм сі сам істяти—
Ніж мав їм їй ноже дати.

(Записалъ Мелитонъ Бучинскій—Станислав. окр.).

В.

(Братъ продаетъ сестру).

Ой то був братъ Андрієчко,
Та мав сестру Марієчку.
За сім тисяч продав її,
За волоки шовковиї.
А сам прийшов до домоньку,
Та загадав загадоньку:
—Котрий турок перед веде
То той тобі милий буде.—
А вна шиє, вишиває
В віконце се поглядає.
«Ой брате мій Андрієчку,
Найми собі служеницю.
А я піду кг Дунаєви,
Кг найвишшому мулірові.
Там мулірі мур мурують,
Та чей мене замурують.»
Їдут турки тай татари
На подвірю кіньми стали.
Вийди, вийди, Марієчко,
Та отвори ворогечка.

Не виходит Маріечка,
Але вийшла служеничка.
Стала собі а з близенька,
Вклониласі а з низенька.
—Не Мариїн то походець,
Лише з-її ручинь вінець,
Ай брате наш, Андрієчку,
Заслужив есь шибиницю.
Любив ссь в нас гроші брати,
Люби ж тепер сестру дати.
—Ідіт же, ви, кг Дунаєви,
Кг найвишшому мулірови.
Там мулірі мур мурують,
Там вам її відмурують.—

(Записалъ В. В. въ Станисл. округѣ).

В.

Ой був батько Андріенько,
Та мав дочку Маріеньку,
Продав еї Цісареві
За сто тисячь міліёни.
—«Що то, татю, за димове?
Ци волярі огні кладут
Ци вівчарі вівці женут?»—
—Поганий царь е веселеньком
Та до тебе, Маріенько—
—«Ой ти, татку, Андріеньку,
Де ся мені исховати?»—
—Іди, синку (sic!) в Чорну Гору,
Там мулярі мур мурують,
Они тебе замурують.—
—«Ой ти, татку, Андріеньку,
Найміть собі служниченьку,
Поставьте ей в тисий стів,

Та най шіе, хоть не вміе
Най пануе, хоть не знае.»—
—«Ой ти, батьку, Андріеньку,
Виведи нам Маріеньку!»—
Вийшла, вийшла служниченька,
Вклонилася що низенько.
—«Не Марисен то ходонько,
Не Марисен голосонько,
Лиш Марисен рутян вінок!—
Ой ти, батьку, Андріеньку,
Ти то любив сумку брати,
Люби ж за нас дочку дати.»—
—«Ідіть же ви в Чорну Гору,
Там мулярі мур мурують,
То вони її вітмурують.»—

(Записана въ Стрыйск. окр. Чт. въ М. О. И. и Др. 1866. I. III, 587).

Всѣ, приведенныя выше пѣсни о Романѣ и Оленѣ и Андреѣ и Марьѣ галицкія. Въ подробностяхъ и въ цѣломъ они представляютъ близкое сходство съ пѣснями у западныхъ славянъ. Малорусская дѣйствительность не представляла реальныхъ условій для того, чтобъ среди нея возникли подобныя пѣсни.

Въ сербскихъ пѣсняхъ встрѣчается чаще всего мотивъ продажи близкаго родственника,—или вообще насилія надъ нимъ,—напр. намѣреніе продать мать и продажа жены въ вышеупомянутой пѣснѣ о женѣ Богдана (Караджичъ. I, 548), въ пѣснѣ **Воинъ и сестра Иванова**, (ibid. 535). Воинъ пьетъ вино съ тридцатью мартоношами,—и затѣваетъ жениться, хотя бы и насильно, на сестрѣ Ивана, а сестра,—что отчасти сходно съ нашей пѣсней—попросившись пойти умыться, топится, говоря:

«Волим бити морским рибам рана,
Нег' Воину за неволю льуба,
Нег' Воину братнину крвнику.»

Въ другомъ варьянтѣ братъ называется уже не Иванъ, а Лютица Богданъ. Въ другой пѣснѣ о Лютицѣ Богданѣ и сестрѣ его уже сестра выходитъ противъ воли брата за Загорчича Николу и потомъ вмѣстѣ съ мужемъ терзаетъ брата, когда тотъ навѣдался къ нимъ въ гости; но Богдану удается выпросить, чтобъ ему развязали руки, и онъ убиваетъ зятя, разбиваетъ о камень головы племянникамъ, а сестрѣ выдираетъ очи. Въ пѣснѣ **Не ће Мара за Вугарска Бана** (Кар. I, 55) мать уговариваетъ дочку выйти за болгарскаго бана ради выгоды своей и брата. Пѣсня эта, очевидно, отрывокъ. Слѣдующая—**Заручница Ерцега Стјепана**, начинается почти также. Мать, для выгоды семейной сосватала дочку за Ерцега Стјепана, пьяницу и союзника турецкаго. Дочь упрашиваетъ мать не выдавать ее и притвориться мертвою. (Кар. I, 551). Въ пѣснѣ **Новак и Родивоје продају Груицу**, которая начинается, почти какъ наша пѣсня:

Вино пије Новак и Радивој
У зеленој гори Романији,—

дѣло идетъ о продажѣ отцем сына Груицы, которого покупаетъ турчанка вдова Джафербегова,—но дальше нѣтъ ничего общаго съ нашей пѣсней. (Кар. III, 4). Въ пѣснѣ **Удаја сестре Льубовића** (Кар. III, 543) братъ отдаетъ противъ воли сестру за стараго турка,—но пѣсня кончается похищеніемъ дѣвушки молодымъ туркомъ.

Сербская пѣсня Заручница Ерцега Стјепана (Кар. I. 551) представляетъ едва ли не источникъ изъ которой образовались чешскія и моравскія пѣсни о туркѣ—женихѣ, отъ которыхъ пошли дальше и пѣсни о дѣвушкѣ насильно выданной за турка. Мать изъ за подарковъ сговариваетъ дочь за Герцога Стефана, пьяницу и пріятеля турецкаго. Дочь не хочетъ идти и проситъ мать,—когда она услышитъ бубны и свирѣли,—выдать ее за мертвую. Женихъ пріѣзжаетъ и испытываетъ притворявшуюся дѣвушку: пускаетъ ей змѣю къ горлу, щекочетъ бородою лицо,—и увѣрившись что она умерла, уѣзжаетъ. Дѣвушка вскакиваетъ, выражая радость.—

*

Въ чешской пѣснѣ объ обманутомъ туркѣ (Oklamaný Turek,—Čelakowski, Słowanske národnj Pisně, 1827 t. III, II, Erben Prostonárodni české pisně a říkadla, 1864, 485—486) турецкій князь проситъ въ замужество дочь одного землянина, но дѣвушка притворяется мертвою, когда пріѣзжаетъ турокъ,—и этотъ даетъ дорогіе подарки на похороны. Начала другихъ варьянтовъ, приведенныхъ у Эрбена, уже разсказываютъ фабулу такъ, какъ будто инціатива сватовства исходитъ скорѣе отъ отца дѣвушки, чѣмъ отъ турка. Почти дословно сходна съ первой пѣсней Эрбена и моравская пѣсня Turek ženich у Сушилы (Moravske nár. pisně. 1868, 124—126).

Другая же моравская пѣсня передаетъ тему сватовства турка уже иначе; она заключаетъ въ себѣ столько точекъ соприкосновенія съ нашими пѣснями, что едва ли не слѣдуетъ признать ее, если не матерью, то ближайшей сестрою нашихъ пѣсень.

Вотъ эта пѣсня, (Sušila, 144 —145), Za Turka provdaná:

Seděl jeden věsen
Sedum desát neděl,
A tak těžko seděl,
Až tam ošedivěl.
Sam sobě rozmlúval,
Kdo by ho vyjednal,
Že by mu dceru dal,
Svú dceru Barbaru,
Polovicu dvoru.
Žádný ho neslyšel,
Edem to pachole,
Co polúža koně.
Pachole nemeškalo,
Turkům povidalo:
Slyšte milí páni,
Co náš věsen praví:
Kdo by ho vyjednal и т. д.
Turci nemeškali,
Vězna vyručali.
Přušcl vězen domů,
Sednul si ke stolu,
Svěsil hlavu dolů.
Což je vám, tatičku?
Snad vás hlava boli,
Nebo život celý?
—Mia hlava neboli,
Ani život milý;
Slibil sem t'a dáti
Turkom pohanovi.
A ja bych zaň nešla,
Radši bych umřela.
Na húru běžala,
Muziku slyšala.
Můj milý tatičku,
Pro koho to jedú
Střilajá, bubnujú?

Pro tebja, Baruško,
Najmlodši dceruško.
A Turci přijeli,
Všecko stroje méli.
Koničky v šarlatě;
Pacholci ve zlatě,
Jeji najmilejši
V samim diamantě [1]).
Do voza sedala,
S otcém sa žehnala.
S Bohem m°ij tatičku,
Už k vam vie nepřijelu
Zakél živa budu.
Patnást mil ujela
Slova nemluvila.
Třidest mil ujela
Slovo promluvila:
Počkaj milý koči,
Až z voza seskočím
Napiju sa vody.
Nepij, milá, vody
Máš vínko ve vozi.
Pivo, vínko dobré
Vodička najlepši.
Ona seskočila,
Vinek s hlavy snala,
Na vodu pustila.
Plyn ty m°j vínečku
Až k mému tatičku,
A pověz ty jim tam
Že sem sa vydala
Bystrému Dunaju.
Ty drobné rybičky,
To moje družičky;
Ti velcí karpové,
To moji družbové;
Vrbina, olšina
To moja rodina,
Vody dosihala,
Do Dunaja padla.
Turek křiči, plače,
A sobě nařiče.
Jeji bilé vlasy
Po vodě sa plasi.
Jeji bile ruce
Vodú plavú prudce.
Jeji černé oči,
Pisek sa v nich soči,
Turek křiči, plače,
A sobě nažiče:
Bych t'a byl dovezl
K svej milej mateři,
Nedala by tobě
Po zemi choditi;
Byla by ti stala
Červené přikryti.
Zvonily by tobě
Ty turecké zvony.
Včil t'a budú zráti
Ty morské potvory.

(Нѣмецкій переводъ помѣщенъ въ Westslawischer Märchenschatz. Wenzig 1870, 280).

---

[1]). Въ др. варьантѣ:
Ke dvérim prijeli
Do dverim strelili;
Stroj se, mladá pani,
Pojedes ty s námi

Другой короткій вообще варьянтъ, (стр. 147, 1) опускаетъ, какъ и въ малорусскихъ пѣсняхъ, подробность о пребываніи отца въ плѣну,—а прямо начинаетъ съ разговора между отцомъ и дочерью, въ которомъ отецъ признается:

Že sem tebe prodal | Vyhledni oknem ven,
Turku pohanovi. | Prachyli to idú
Vyhledni, dceruško, | Nebo Turci jedu? и т. д.

Въ третьемъ варьянтѣ отецъ называется Fraštacký mýtnik, Онъ сидитъ подъ арестомъ въ Красномъ Камнѣ (v červeněm Kameni),—и соглашается дать дочь туркамъ за свободу свою. Дочь предлагаетъ обмануть турокъ и отдать имъ служанку,—какъ и Маріечка въ нашей пѣснѣ;—отецъ посылаетъ дочку посмотрѣть:

Či to dú mrakavy,
Či zore červené?

Приходятъ турки,—и уводятъ дѣвушку. Но она проситъ ножъ разрѣзать яблоко—и пронзаетъ себя.—Въ четвертомъ варьянтѣ (стр. 147, примѣч.) уже дѣвушку:

Slúbil pan Sobolý | Aby mu dceru dal,
Panu Lidborovi, | Že mu kúpe hory,—т. е. мотивъ обмѣна отца за дочь въ плѣнъ турецкій перенесенъ въ ежедневныя бытовыя отношенія, какъ «пропитіе дочки Лемерихой» въ извѣстной малорусской пѣснѣ.—Въ пятомъ моравскомъ варьянтѣ (стр. 146) вдова имѣла пятнадцать дочекъ, и послѣднюю Вѣрушку хочетъ взять турокъ (а въ другой редакціи Бруновскій гетманъ). Дѣвушка притворяется мертвою, какъ въ сербской пѣснѣ, о герцогѣ Стефанѣ и какъ въ чешской и въ моравской Turek ženich, но не такъ удачно; турки увозятъ ее. Дорогою она останавливается у дуба и ломаетъ вѣтки (такъ и въ малорусской пѣснѣ, Андріечко вар. А) и бросаетъ по дорогѣ въ знакъ, что тутъ проѣзжали турки,—потомъ бросается въ Дунай.—

Близость всѣхъ вышепоименованныхъ сербскихъ и моравскихъ пѣсенъ заставляетъ предполагать одинъ источникъ ихъ образованія. Но слѣдуетъ замѣтить, что вар. А пѣсни о

Романѣ и Оленѣ представляетъ довольно самостоятельную и художественную группировку общихъ всѣмъ пѣснямъ подробностей. Пѣсня же объ Андріечкѣ и Маріечкѣ ближе къ моравской [1]).

Мотивъ насильнаго увоза дѣвушки или такой же отдачи ее замужъ противъ воли—мы встрѣтимъ въ другихъ пѣсняхъ, съ подробностями, встрѣчающимися въ вышеприведенныхъ пѣсняхъ;—такова напр. богатая варьянтами и чрезвычайно распространенная пѣсня о Лемерівнѣ,—которая начинается съ того, что, мать Лемериха пропиваетъ свою дочку,—(Шкандибенку, Сіньковичу или подобн., но не турку, не иностранцу), а оканчивается тѣмъ, тѣмъ, что Лемерівна убиваетъ себя,—говоря: «кипи, кипи, мое сердце на ножі,

Ніж маеш ти спочивати з нелюбом на ложі»

(Ненапечат. варьянтъ изъ трехъ, доставленныхъ намъ изъ Галиччины г. М. Бучинскимъ; см. также Метлинскаго, стр. 284—285, Закревскаго, Старосв. Бандуриста Малор. Сборн., 205—206, Лисенко, Укр. п., № 6. Чт. М. И. О. и И. и Др. 1870, III, III, 15. Кромѣ того у насъ есть еще 5 ненапечатанныхъ варьянтовъ, не считая вышеупомянутыхъ 3 галицкихъ).

---

[1]) И въ образахъ и выраженіяхъ пѣсня о Романѣ и Оленѣ представляетъ большое сходство съ сербскими,—напр:

На зеленім цариночку Пили турки горілочку, Пили, пили, підпивали, А Романа підмовляли....	Пију вино тридест Мартоноша, Међу њима нежењен Воине, На беседи нежењен Воине.... (Кар. I. 535, ср. 541)

или

Встав, зірвався, пішов з шумом, Тілько вихор за ним свиснув, Дощ ударив ясними громом....	Кад говори, громове пуцају, Кад погледа, муње сијевају, А кад оди, све се земља тресе. (ibid. 552).

Замурованье женщины въ стѣну — подробность часто встрѣчающаяся въ сербской поэзіи, см напр. Кар. II. 115, Зиданье Скадра.—

67.

УВОЗЪ (И УВѢНІЕ) ДѢВУШКИ ТУРКАМИ.

За синім морем, под новим двором,
Гапуленька сорочку шие;
Шие, вишивае і на двор поглядае.
«Миколайку, братику, що там так синіе?
Ци ратаеньки оруть, ой ци волики пасуть?»
—Ой Гапуле, сестро, не ратаеньки оруть і не волики пасуть,
Оно по тебе, Гапулю, туроньки ідуть.—
«Ой Миколайку, братику, найми же ти кухароньку,
А я сховаюся під девятеро дверей, під десятий замок.»
Наїхали туроньки, стали Гапулі шукати....
Гапулина хустонька, но не Гапулина головка;
Гапулини пацёри, но не Гапулина шія;
Гапулина суконька, но не Гапуля сама;
Гапулини панчошки, но не Гапулини ножки:
Гапулини черевички, но не Гапулин ход.
Стали двері ламати, Гапулю добувати;
Девятеро дверей зламали, і Гапулю достали.
Посадили її в кгариту, оточили полотенцем,—
Не били в полотенце, но в Гапулине серце...
Кгарита схилилася, з Гапули кров вилилася.

(Изъ рук. сб. Андреевскаго Зап. въ д. Хорощинкѣ, сп. Полоти, Бѣльск. у. со словъ старухи).

Пѣсня эта принадлежитъ, очевидно, къ одному кругу съ предидущими,—которыхъ подробности, развившись, сложились тутъ въ особый варьянтъ, весьма впрочемъ неясный безъ сравненія съ предидущими. Кромѣ того на пѣснѣ есть позднѣйшіе налеты, напр. карета.—Въ этой пѣснѣ развита особенно подробность подмѣны дѣвушки—панночки служанкой. Туже подробность встрѣчаемъ въ упомянутой уже выше моравской пѣснѣ.

68.

ДѢВУШКА ТОПИТСЯ, ЧТОБЪ ИЗБАВИТЬСЯ ОТЪ НЕЛЮБИМАГО ЖЕНИХА.

Ходить Иван по над Дунай,
А за ним, за ним турецький пан.
«Чи ти Иване рибу ловиш,
Чи ти ся Иване перевозиш?»
—Гіркі ж мої перевози,
Аж обілляли дрібні сльози.
Мав одну сестру Пелагію,
Та втопилася у неділю...
Пійшла к Дунаю води брати,
Із двома відерцями;
Одним відром зачерпнула,
А за другим утонула.
Нехай щуки їдять руки,
А плотиці—білі лиці;
Нехай нелюб нелюбує,
Біле лице не цілує;
Нехай пісок очі топит,
Нехай нелюб не волочит.

(Изъ рукописн. сборника Сицкаго).

Пѣсня эта представляется намъ отрывкомъ, довольно запутаннымъ впрочемъ, изъ сказанія о туркѣ-женихѣ: дѣвушка топится для того чтобъ избѣжать брака съ нелюбомъ,—который долженъ быть тотъ турецкій панъ, о коемъ упоминается въ началѣ пѣсни и который иначе совершенно не имѣетъ здѣсь смысла.—Подробность избавленія дѣвушки отъ брака съ туркомъ посредствомъ утопленія въ Дунаѣ ср. выше въ моравскихъ пѣсняхъ.

69.

ДѢВУШКА—ВОИНЪ.

(Взята въ плѣнъ татариномъ).

Тай чую загадано та заповідано,
Усім козаченькам та в військо йти
У кого е сини то висилати
А в кого нема,—то наймати.
Жила вдова на край села,
Та не мала ні одного сина,
Тілько мала одну дочку Катериночку,
Тай тую в військо виряжала,
А виряжаючи наущала:
—Дочко моя, Катериночко!
Як будеш ти в військо йти,
То не поперeжайся поперед війська
І не оставайся позад війська
Та держись війська середнёго
І козаченька сердешного.—
Дочка Катериночка не послухала
Конем попереду поїхала.
Усі козаченьки у плин пішли
А Катеринин коник не перейшов,
Десь узявся та татарин
Та узяв кониченька за повідоньки,
А Катериночку за білую ручку,
Повів кониченька у станечку—
Катериночку у світлицю,
Дае кониткові вівса-сіна
А Катериноньці меду-вина
Кінь ірже сіна-вівса не їсть
Катерина плаче, меду-вина не пье,—
Кінь ірже та по станеці—
Катерина плаче та по матінці.

(Кіевск. губ., изъ рукопис. сборн. Штангея).

Б.

1. Синее море, жовтий цвіт,
2. Та загадали на ввесь світ:
3. У кого е коні,—годуйте,
4. У кого нема,—купуйте.
5. У кого сини,—зряжайте,
6. А в кого нема,—наймайте,
7. Ой зажуриться увдова,
8. Що в неі кінь е, сина не мае.
9. Тілько одна дочка Оленочка
10. =8 А.
11. Мати Оленочку у війско виряжала
12. Виряжала, научала:
13. Ой дочко ж моя Оленочко,
14. Ти не йди, дочко поперед війська,
15. =13 А. ..... позаду.....
16. А йди, дочко, із боку війська.
17. А Оленочка не послухала,
18. Поперед війска поїхала,
19. Як же припало річку брести
І Дунай плести
20. То Оленочка перебрила и переняла.
21 =20 А. татарюшко,
22. Узяв коня за поводи
23=22 А .... Оленочку... 24=23 А. .... у стайницу 25=24 А, 26=25 А, 27=26 А.

(Изъ рукоп. сборн. Чубинскаго и Новицкаго).

Къ этимъ двумъ варьянтамъ пѣсни самая близкая—колядка, напечатанная у насъ выше на стр. 27 Е.,—въ которой многіе стихи почти дословно совпадаютъ съ половиною стиховъ въ послѣднихъ варьянтахъ. Тоже самое видимъ въ колядкѣ у Головацкаго (Чтенія. 1866, I, III, 609)—и у Лукашевича (Малор. и Червон. думы и пѣсни, 86—87). Тѣмъ не менѣе, въ пѣснѣ о дѣвушкѣ—воинѣ, за вычетомъ того, что

есть въ вышеприведенной колядкѣ, остается оригинальнымъ то, что дѣвушка идетъ на войну, будто сынъ вдовы, и что она (попадаетъ въ плѣнъ и) становится женою (татарина) въ то время, (или послѣ того, какъ она переброднтъ рѣку, при чемъ, слѣдуетъ думать) открывается полъ дѣвушки. Пѣсни на эту тему мы встрѣчаемъ во многихъ мѣстахъ, какъ въ славянщинѣ, такъ и у другихъ народовъ.

Такъ бѣлорусская пѣсня очень близка къ малорусскимъ,—только въ ней сватовство королевича на дѣвушкѣ-воинѣ выставлено впередъ, какъ въ колядкахъ предложеніе молодому герою руки дочери короля,—и конецъ бѣлорусской пѣсни совсѣмъ другой. Вотъ эта пѣсня:

Ой, загадали на войну
Нашаму сялу ўсяму,
Нашаму войту самаму.
У нашаго войта сыноў нѣтъ,
Одна дочўшка на роду,
И тоя ѣхаци на войну:
«Да справь жа мнѣ, бацька, востры мечь,
Кабъ добро было войско сѣчь.»
Скоро войтовна уступила,
Половина войска уныла;
Скоро войтовна махнула,
Дакъ мое войско уснуло.
Одозвався королевичь:
—Ой, кабъ я вѣдаў, чій то сынъ,
Отдаў бы я дочку королеўночку.
«Ой, не питай, королевичь чій то сынъ:
Я сама панна войтовна!»
—Колижъ ти есць войтовна,
Яжь цабе за сына возьму,
Я жь тобѣ половина—королеўства опишу.—
Ой войтовну бацька выправляў,
Войтовня бацька приказываў:
—Да ня ѣдзь, войтовначка, на перадзѣ!—
Войтовна бацьки ня слухала,
Напирядъ войска паѣхала.
Пріѣхала къ синяму морю,
Треба тому войску у плаў плысци:
Скоро войтовна поплынула,
Посярўдъ моря ўтонула.
Усѣ козаки зъ войны ѣдуць,
Войтовны кон у рукахъ вядуць:
Войтовна бацьки ня слухала,
Да ў низъ голоўку положила.
(Безсонова, Бѣлор. пѣсни, I. 39, [1])

---

[1]) Пѣсня эта помѣщена между купальными;—но это не даетъ еще основанія видѣть въ ней обрядовое и миѳическое начало. На купальный

Вотъ моравская пѣсня, въ которой части, существующія въ малорусскихъ колядкахъ и малорусской и бѣлорусской пѣснѣ о дѣвушкѣ—воинѣ,—соединены такъ:

Zakzaali nà vojnu
Sedláčkovi do domu.
Sedláček se zastaral
Sednă za st°il zaplakal.
Nemàu syna žadnèho
Ani bratra vlastniho.
Ty děvečko najstarši,
Jdi za mne bojovati.
Oj tatičku nep°ijdu,
Já bojovat nebudu.
Já sem srdca měkkèho
Já se leknu každèho.
Ty dcerusko prostředni,
Idi za mne bojovati.
Oj tatčku nep°ijdu
Ja bojovat nebudu и т. д.
Poslal pro tu najmladši:
Tebe jà mám naj radši.
Pod' děvečko pod' domů,
Pojed' za mne na vojnu.
Ja tatičku, já p°ijdu,
Za vàs bojovat budu.
Ja sem srdca tvrdého
Nebojim se žadneho.
A když ji oblékali
Obě sestry plakali.
Když ji vlasy spletali,
Všecky panny plakaly.
Když na koňa sedala
Otec, máti plakala
Jed' dceruško jed's Bohem,
Daj ti pan Bůh dobrý den
Jak do vojny přijela,
Třikrát vojsko objela,
Jak ponajprem střelila,
Tri sta Turků zranila
Jak po druhé střelila,
Cely tábor zranila.
Jak po třeti střelila
Všecky Turky zahnala.
Podivil se cisař pàno
A co je to za husar?
Jenom jednu dcerku mám,
Tu tomu vojáčku dam [1]).

вечеръ, какъ и вообще во время, когда поются преимущественно обрядовыя пѣсни, поются иногда пѣсни неимѣющія въ себѣ ничего обрядоваго.) Такъ въ Галиччинѣ поютъ какъ колядки такія пѣсни, какъ напр. объ отъѣздѣ козака въ войско (Чтенія, 1865, I, III 55) о девяти братьяхъ и десятой сестрѣ

[1]) Ср. въ вышеупом. колядкѣ у Лукашевича:

Угляне се сам царь на кресл:
„Ой колиб я знав,
Чий то син гуляв,
То яб за ёго свою дочь отдав,
Половину царства ёму би отдав."

A ne jesem já vojàcěk,
A sem ja ti Anička,
Chudobného tatička.
A jedneho syna màm,
Tobě Aničko ho dam.
Hned se vojna skončila,
A svadba še strojila.

Это болѣе длинный варьянтъ. У Сушилы есть болѣе короткій, конечно, первичный варьянтъ съ одною только дочерью, какъ и въ малорусской пѣснѣ. Тутъ дѣвушка отказывается отъ свадьбы съ сыномъ короля, говоря:—

Něpřjiela sem se vdat'
Přijela sem bojovat'
To za sveho mileho,
Za tatička stareho.

Изъ третьего варьянта Сушила приводитъ наставленія отца дочери, сходныя съ тѣми, какія даетъ мать въ малорусской пѣснѣ:

Dyž jí vrata otviral,
Takto jí on povídal:
Nedrž sa prědu, zadu,
Než sa chytni prostrědu.
V zadu, prědu střilajú
Prostředek vyminajú.

(Подобная же пѣсня чешская: Waldau, Böhmische granaten, B. I, 266. Словацкая—Kopper—Slavische Melodien (L. 1844) 34.—король женится на дѣвушкѣ). Изъ романскихъ пѣсенъ болѣе обстоятельно обработана эта тема въ португальскихъ романсахъ. Напечатанный у Беллермана (Portugessche Volkslieder und Romanzen, Leipzig. 1864, 64—74), романсъ «Donzella que vai à guerra» состоитъ изъ двухъ половинъ: начинается такъ:

Большая война объявлена,
Между Франціей и Арагономъ.
«Горе мнѣ,—старому,
На войну я идти не имѣю силъ,
Есть у меня семь дочерей,
Но ни одного сына!»

(также 45) объ обманѣ дѣвушки волохами (также 87—88) и т. п. Это особенно дѣлается въ Бѣлоруссіи. гдѣ на купала поютъ и шуточныя пѣсни, заимствованныя у Малороссовъ, какъ „Ой, Сямёня, Сямёня, Ходи, серпа, до мяне“. (малор.—Семене, до мене) или „Да пропиу *чумакъ* жито“ (Безсоновъ, Бѣлор. пѣсни, I, стр. 55, 57) и т. п.—

Дальше идетъ разговоръ отца съ младшею дочерью,—которая изъявляетъ желаніе пойти на войну. Отецъ говоритъ по очереди, что дѣвушку узнаютъ по волосамъ, глазамъ, плечамъ (os hombros mui altos), груди, (os peitos mui altos), рукамъ, ногамъ,—но дочь на все это даетъ успокоительный отвѣтъ,—прощается съ родными, получаетъ ихъ благословеніе и идетъ на войну «защищать короля». (defender el Rei Dom Joao). Вторая половина начинается:

О моя мать, моя мать,
Я умру отъ любви,—
Очи дона Марка
Женскія очи, а не мужескія!

Мать совѣтуетъ пригласить дона Марка въ садъ:—если онъ женщина, онъ выберетъ изъ цвѣтовъ розу;—но онъ выбралъ пахучую фіалку,—замѣтивъ,—что розы для дамъ.—По очереди повторяются жалобы (капитаномъ) и мать совѣтуетъ пригласить дона Марка на обѣдъ: если онъ дѣвушка то сядетъ на рогожкѣ;—пригласить на рынокъ:—если женщина то кинется на ленты,—наконецъ въ купальню. Но хитрая дѣвушка садится на высокій стулъ, покупаетъ кинжалъ. А когда она снимаетъ башмакъ, собираясь идти купаться,—то пажъ приноситъ ей письмо. Дѣвушка-воинъ плачетъ и говоритъ, что мать ее умерла, отецъ умираетъ и т. п.,—и приглашаетъ капитана ѣхать съ нею. Дома она представляетъ его отцу, какъ будущаго зятя.—«Семь лѣтъ я была на войнѣ,

И считалась мущиною,—
Никто не узналъ во мнѣ дѣвушки,—
Только мой капитанъ,—
Узналъ меня по глазамъ,
И ни по чему другому.»

(Менѣе полный варьянтъ у Garret—Romaneiro por de Almeida и Ферд. Вольфа—Proben portugesischer und Catalanischer Volksromanzen, W. 1856, 99. Беллерманъ указываетъ старый испанскій варьянтъ, упоминаемый у португ. поэта Jorge Ferreira de Vasconcellos, ум. въ 1585).

Въ сѣверной Италіи есть много варьянтовъ подобной пѣсни. Нигра въ своемъ сборникѣ пьемонтскихъ пѣсенъ, помѣщённомъ въ Rivista Contemporanea за 1858, 1861, 1863, —и къ великому сожалѣнію, не изданномъ отдѣльно, говоритъ что собралъ 12 варьянтовъ, изъ которыхъ напечаталъ три (Canzoni popolari del Piemonte, fasc. III, 86—92) Джузеппе Ферраро помѣстилъ другой монферринскій варьянтъ въ своихъ Canti Monferrini въ изданіи D. Comparetti ed Al. Ancona—Canti e Racconti del popolo Italiano 1870, t. I, p. 54.

«За чѣмъ плачете вы, отецъ,
За чѣмъ плачете вы?—
—Я долженъ идти на войну.—
Я пойду за васъ.
Дайте мнѣ коня,
Который бы могъ носить меня,
Дайте мнѣ служителя,
Который бы былъ мнѣ вѣренъ,—

Такъ начинаются пьемонтскіе варьянты. Дѣвушка, одѣвшись драгуномъ, идетъ на войну. Но начальникъ батальона (у Феррaро) или королевичъ (у Нигры) подозрѣваютъ въ драгунѣ дѣвушку. Чтобъ испытать ее, приводятъ ее въ лавку,— соблазнять перчатками, въ садъ—цвѣтами, и т. д., у Нигры рядъ испытаній оканчивается тѣмъ, что ее посылаютъ брести черезъ воду (ср. въ нашей пѣснѣ вар. А ст. 19, вар. Б, ст. 19) «Если она дѣвушка,—то не захочетъ раззуваться». Но когда она стала раззуваться пришло письмо съ отпускомъ. Дѣвушка возвращается домой, торжествуя, что «показала храбрость, была семь лѣтъ на войнѣ и сохранила честь.» Венеціанскій варьянтъ Адольфа Вольфа (Volkslieder aus Venetien, W. 1864, 57—59) не такъ полонъ: дѣвушка идетъ вм. брата; для испытанія, ее ведутъ на рынокъ, гдѣ она покупаетъ не перстень, но оружіе, предлагаютъ вымыть руки, (въ португальскомъ варьянтѣ дѣвушка надѣется скрыть малыя руки и ноги большими перчатками и сапогами), но она отвѣчаетъ, что солдатъ омываетъ руки только въ крови хри-

стіанской,—везутъ въ садъ, гдѣ она не беретъ букета,—говоря, что солдатъ, развѣ изрѣдка, возьметъ розу или жасминъ.»

Сербскій варьянтъ, заключая въ себѣ подробности испытанія дѣвушки, ближе къ романскимъ пѣснямъ, чѣмъ къ моравской и нашимъ,—хотя подробности испытанія и конецъ пѣсни своеобразны. Пѣсня начинается восклиценіемъ: «хвала богу, хвала единому!» и за тѣмъ расказывается,—что пришло письмо отъ султана изъ Стамбула къ старому Гейвану, требующее на войну или его, или замѣну на девять лѣтъ. Вмѣсто отца ѣдетъ дочь Златія. Плачъ отца и разговоръ съ дочерью расказаны длинно, какъ почти все въ сербскихъ пѣсняхъ; дѣвушка—воинъ всѣмъ нравится, помѣщается въ домѣ визиря и служитъ девять лѣтъ, но сынъ морскаго визиря Омеръ подозрѣваетъ полъ ея. Отецъ его совѣтуетъ испытать дѣвушку, предложивъ ей кидать булаву, дискъ,—та бросаетъ хорошо; потомъ ее приглашаютъ лежать на травѣ, —которая должна только слегка придавиться подъ дѣвушкою. Но Златія придавливаетъ траву еще и грудью. Когда ее наконецъ ведутъ купаться,—и она начинаетъ снимать нагрудникъ, прибѣгаетъ вѣстникъ, говоря что отецъ ея умеръ, и т. д.—дѣвушка бросается на коня, и съ конемъ въ рѣку,—откуда кричитъ Омеру: «Омеръ, молодой воинъ,—пусть ростетъ у тебя на полѣ хлѣбъ, какъ у меня волосы подъ чалмою,—пусть ростутъ у тебя яблоки въ саду, какъ у меня груди,»—и ѣдетъ прямо въ свою землю, къ своему отцу, старому Гейвану. (Tommaseo, Canti popol. toscani, corsi, illirici, greci. Venezia, 1841, t. III, 79—84).

Великорусская былина о женѣ Ставра, пріѣхавшей для выручки мужа, посаженнаго Владиміромъ, за хвастовство въ погребъ, переодѣвшись въ ордынскаго посла, отклоняется онъ всѣхъ вышеприведенныхъ варьянтовъ по основному мотиву,—такъ какъ въ ней нѣтъ рѣчи о службѣ за семью на войнѣ,—и нѣтъ мущины, который открываетъ полъ переодѣтой женщины. Но былина эта развиваетъ подробно тему испытанія женщины, какъ и романскія и сербская пѣсни. Въ

былинѣ подозрѣваетъ въ послѣ женщину, жену Ставра, княгиня, жена Владиміра. Послу-женщинѣ предлагаютъ бороться,—она

Первому борцу изъ плеча руку выдернетъ,
А другому борцу ногу выломитъ;
Она третьяго хватила поперегъ хребта,
Ушибла его середи двора.
А плюнулъ князь, да и прочь пошолъ:
«Глупая княгиня, неразумная!
У тя волосы долги, умъ коротокъ:
Называешь ты богатыря женщиною.»—

Заставлютъ жену Ставра стрѣлять изъ лука;—она предлагаетъ свой лукъ, который и 30 человѣкъ едва несутъ —и разбиваетъ въ куски дубъ,—потомъ обыгриваетъ Владиміра въ шахматы. Владиміръ соглашается платить подать послу двѣнадцать лѣтъ. Посолъ—женщина требуетъ гусляра; приводятъ Ставра, котораго посолъ беретъ себѣ вмѣсто подати и уѣзжаетъ. Надъ Днѣпромъ жена Ставра открывается мужу, дѣлая ему циническія напоминанія. (Кирѣевскій, Пѣсни, вып. 4, 59—68). Въ варьянтахъ у Рыбникова (Пѣсни, II, 93—191) княгиня еще съ большею откровенностью говоритъ объ анатомичеекихъ примѣтахъ переодѣтой жены Ставра,—а въ испытаніи, вм. шахматъ, является и наблюденіе отпечатка частей тѣла на перинѣ, на которой спитъ посолъ—женщина, а также баня парная съ княземъ Владиміромъ, гдѣ женѣ Ставра удается скрыть свой полъ только потому что «у князя Владиміра были справы княженецкія,» и Ставрова жена успѣла выпариться и одѣться, пока князь пришелъ въ баню. Князь соглашается отдать за посла племянницу или дочь. Конецъ, какъ у Кирѣевскаго,—только намеки еще болѣе развиты. (Тоже, I, р41—250).

Албанская сказка о княжнѣ Ѳеодорѣ (Hahn, Griechiche und Albanesiche Märchen, II, 124—129) по подробностямъ представляетъ среднее между романскими пѣснями, сербскою пѣс-

нею и великорусскою былиною[1]). Въ изданіи г-на Радлова Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd Sibiriens (I, II, 12—23) находимъ тюрко—алтайскій расказъ, въ которомъ есть много подробностей, общихъ съ великорусскою былиною, —только мотивъ переодѣванія другой: дѣвушка сестра хлопочетъ въ пользу брата, который нечаянно убитъ на охотѣ, потомъ братъ оживляется дѣвушками, добытыми въ жоны его сестрою-воиномъ. Г. Стасовъ (О происхожденіи русскихъ былинъ, Вѣстн. Европ. 1869, II, 688—696) выводитъ великорусскую былину, албанскую сказку и тюркскій разказъ изъ однихъ восточныхъ источниковъ. Предположеніе это можетъ получить больше вѣроятности, если будетъ указанъ ближайшій восточный источникъ и для пиринейскихъ варьянтовъ, отъ которыхъ, весьма вѣроятно, пошли французскій и итальянскіе; въ сербскомъ турецкая обстановка, видимо, господствуетъ,— а потому восточное происхожденіе его тоже вѣроятно.

[1]) Мотивъ переодѣванія дѣвушки въ воина встрѣчается въ сказкахъ разныхъ народовъ и съ нѣкоторыми подробностями испытанія, подходящими къ тѣмъ, какія мы видѣли въ вышеизложенныхъ пѣсняхъ. Такова напр. валашская сказка „Царская дочь и жеребенокъ“ (Schott, Walachische Märchen, Stuttg. 1845, 171—183) Здѣсь царская дочь переодѣвается воиномъ, чтобъ избавиться отъ жениха—волшебника, добываетъ невѣсту (для другихъ), выходитъ сама замужъ и т. д.,—между прочимъ ее испытываютъ на базарѣ, купитъ ли она оружіе и т. п. Но эти подробности перемѣшаны съ другими,—какъ вообще бываетъ въ сказкахъ, большая часть которыхъ составная. Сами по себѣ подробности, сходныя въ сказкахъ и въ пѣсняхъ, еще не даютъ достаточнаго основанія предполагать общій источникъ для тѣхъ и другихъ. Переодѣваніе можетъ быть обусловлено разными мотивами сказки, а испытаніе естественно идетъ за переодѣваніемъ,—за тѣмъ испытаніе оружіемъ также естественно является для открытія воина въ костюмѣ женщины, какъ напр. въ исторіи Ахиллеса, и на оборотъ дѣвушки въ костюмѣ воина, какъ въ вышеупомянутыхъ пѣсняхъ и сказкахъ. Съ достовѣрностью предположить общій источникъ для пѣсенъ и сказокъ разныхъ народовъ,— можно только тогда, когда мы видимъ сходство и въ основномъ мотивѣ и въ главныхъ подробностяхъ —

*

Во всякомъ случаѣ малорусскія пѣсни отличаются отъ великорусской былины какъ мотивомъ переодѣванія дѣвушки, такъ и отсутствіемъ подробностей испытанія ея и заключеніемъ. Отсутствіемъ испытанія отличается эта пѣсня и отъ романскихъ и сербской,—хотя и сходна съ ними относительно мотива переодѣванія:—для службы за семью. Ближе всего по этому наша пѣсня съ чехо-моравскими,—и вмѣстѣ съ ними сходна цѣлою серединою своею съ колядками. Мы не рѣшаемся еще сдѣлать окончательный приговоръ объ образованіи малорусской пѣсни о дѣвушкѣ-воинѣ. Но на основаніи вышеизложеннаго считаемъ возможнымъ высказать такое предположеніе: у малоруссовъ, какъ и у чехо-моравовъ были пѣсни о молодомъ богатырѣ,—какъ колядки;—къ этимъ пѣснямъ пришелъ путемъ усвоенія тотъ мотивъ о дѣвушкѣ воинѣ, который лежитъ въ основѣ романскихъ пѣсенъ объ этомъ сюжетѣ. Мотивъ этотъ, какъ извнѣ явившійся и мало отвѣтствующій дѣйствительности,—остался въ моравской, а еще болѣе въ малорусской пѣснѣ неразвитымъ и только слегка измѣнилъ колядку о мущинѣ—богатырѣ,—при чемъ даже подробности объ испытаніи переодѣтой дѣвушки не усвоились и не развились. Только въ томъ, что дѣвушка попадаетъ къ татарину и становится его женою какъ разъ послѣ того, какъ перебродитъ рѣку, есть слабый отголосокъ того послѣдняго испытанія въ водѣ, какое въ нѣкоторыхъ западныхъ варьянтахъ является послѣднимъ эпизодомъ передъ выходомъ дѣвушки замужъ. Плѣнъ у татарина вм. выхода замужъ за капитана, или царскаго сына,—составляетъ финалъ, наиболѣе отвѣчающій реальному характеру малорусской поэзіи, и въ тоже время этотъ плѣнъ въ пѣснѣ изображенъ близко къ тому, какъ изображаютъ колядки свадьбу. Бѣлорусская пѣсня—очевидно одного происхождерія съ малорусскою и моравскою; она отличается только перестановкою подробностей, т. е. большею перепутанностію,—а также послѣдними 6-ю стихами; но изъ нихъ потопленіе войтовны въ морѣ—неорганическая прибавка по поводу слова «плы-

сти», находящаяся въ противурѣчіи съ мотивомъ сватовства королевича на войтовнѣ,—а стихи 30—41 «Усѣ козаки зъ войны ѣдуть, войтовны коня у рукахъ ведуть» взяты изъ малорусской пѣсни объ убитомъ козакѣ, какъ эта часто дѣлается въ Бѣлоруссіи, гдѣ много поется малорусскихъ пѣсенъ о такихъ даже явленіяхъ, какъ козаки, чумаки и т. п., какихъ въ Бѣлоруссіи не было.

Издатели и толкователи народной поэзіи наклонны сближать разныя пѣсни разныхъ народовъ, если только замѣчаютъ въ нихъ что либо похоже и объяснять одну другою. По этому поводу въ объясненіяхъ разныхъ изъ вышеизложенныхъ пѣсенъ указуются иногда и другія, въ коихъ почему либо дѣвушка переодѣвается воиномъ. Таковы напр. французскія пѣсни о дѣвушкѣ драгунѣ (Chants populaires recueilis dans le pays Messin p. le C-te de Puymaigre, 1855, p. 76, La brave Claudine, и p. 78 La fille—soldat); но мотивъ поступленія дѣвушки на службу тутъ совсѣмъ особый: дѣвушка идетъ за невѣрнымъ любовникомъ, котораго и убиваетъ, прослуживши (по второй пѣснѣ) семь лѣтъ. Совсѣмъ особый мотивъ и другія подробности прекрасныхъ новогреческихъ пѣсняхъ о дѣвушкѣ клефтѣ. Въ одной дѣвушка идетъ въ клефты, чтобъ не разлучаться съ милымъ. Такой же мотивъ лежитъ въ основѣ западно-французской пѣсни—Je viens te dire adieu (Jérome Bujeaud, Chants et Chansons populaires de provinces de l'Ouest. 1866, II, 20); тутъ дѣвушка по прошествіи семи лѣтъ ранена, узнается и получаетъ отпускъ вмѣстѣ съ любовникомъ; потому же побужденію дѣвушка переодѣвается матросомъ въ другой пѣснѣ у Пюймегра, Les deux marins (p. 74—75); любовники вмѣстѣ заробатываютъ деньги и женятся.—Этимъ пѣснямъ соотвѣтствуетъ малорусская о томъ, какъ дѣвушка проситъ козака взять ее съ собою въ походъ; см. Чубинск., Матерьялы, т. V, стр. 8.

Въ другой новогреческой пѣснѣ дѣвушка двѣнадцать лѣтъ была клефтомъ; разъ во время игры съ метаніемъ диска у нея порвалось платье на груди,—и молодой клефтъ открылъ полъ

ея; дѣвушка ударила его мечемъ,—и потомъ узнала, что это братъ ея, повела его къ врачу, но юноша умеръ; дѣвушка схватила пистолетъ и застрѣлилась. (Th. Kind. Anthologie neugriechischer Volkslieder, 51—55. Послѣдняя пѣсня въ оборванномъ видѣ есть и у Томмазео, Canti toscani, corsi, illirici, greci, III, 78). Нечего говорить, что въ новогреческихъ пѣсняхъ болѣе, чѣмъ гдѣ либо, согласенъ съ дѣйствительностью образъ дѣвушки—клефта.

Совсѣмъ особаго рода, и образъ «поляницы женщины великой», встрѣчаемый въ великорусскихъ былинахъ (напр. у Кирѣевск. II, 29); онъ, конечно, имѣлъ вліяніе на редакцію былины о женѣ Ставра,—хотя и въ этой послѣтней мы видимъ черты женщины поздней, теремной, или купчихи, перемѣшаныя съ чертами богатырши вѣка (культурнаго) амазонокъ,—но въ вышеприведенныхъ пѣсняхъ, какъ романскихъ, такъ и славянскихъ мы не встрѣчаемъ никакихъ чертъ, общихъ съ этимъ образомъ. Латышская пѣсня о дѣвушкѣ-воинѣ всего ближе по началу къ малорусской, бѣлорусской и моравской, такъ что можно бы было предположить общія съ этими вліянія, подъ которыми она сложилась,—но конецъ ея совершенно мѣстный: «у Лемпова пять сыновей, ниодинъ не хочетъ идти на войну. А дочь Апшы сѣдлаетъ коня, хочетъ съ радостью идти на войну. Она сѣдлаетъ коня, препоясываетъ себѣ золотой мечъ.—Прощайте, батюшка, матушка, прощайте младшіе братья!.... Я проѣхала первое пространство, какъ пчелка распѣвая; проѣхала второе пространство, повстрѣчала сраженіе. Говорю—Богъ на помочь главному начальнику войска. Заговорили воины: «Это не нашъ братъ... Миръ, миръ въ этой странѣ, нѣтъ болѣе враговъ!... Поѣзжай, милая, назадъ, чествуй батюшку, матушку! Твое достояніе отцовская земля, отцовскіе карые кони; тамъ для тебя сложатъ возжи, вычистятъ коня; а кто будетъ складывать возжи, гладить коня для воина—солдата». Памятн. Латышскаго народн. творчества, Ив. Спрогиса, В. 1868, 273—274).

Въ малорусской народной поэзіи есть еще пѣсня, къ сожалѣнію, въ весьма неполномъ варьянтѣ записанная, о

дѣвушкѣ—воинѣ: эта пѣсня о «поповнѣ, возбуждающей народъ ко защитѣ Медведовки отъ турокъ. (Записки Югозап. Отд. И. Р. Географ. Общ. I стр. 229). Но здѣсь образъ дѣвушки—воина вполнѣ историческій, отвѣчающій позднимъ условіямъ быта, при которыхъ патріотическое чувство пробуждаетъ въ женщинѣ, какъ въ Жаннѣ Д'Аркъ, военный инстинктъ,—а потому пѣсня о Медведовской поповнѣ не имѣетъ ничего общаго ни съ сказаніями о «поляницахъ», ни съ тѣми пѣснями, которыя помѣщены здѣсь. Мы приведемъ и объяснимъ ее въ слѣдующемъ томѣ.—

ДОБАВЛЕНІЯ:

Варіанты и пѣсни, доставленныя во время печатанія.

КЪ ПЕРВОЙ ЧАСТИ.

Къ № 3 вар. В.

Ей в лозе, лозе, под густой калиной,—
Стой, калина, стой калиноньва,
Не розвивайся раненько!
Під калиной кровать,—
Стой, калина и проч.—
На теей кроваті постель пухова,
На постеле молод Гришечка,
Молод Гришечка переборщечка.
Перебірае в стаде коней:
Котрий лучше, собе бере,
Которий плоше, челяді дае.
Молод Гришечка переборщечка
Перебірае в скрине жупани:
Которий ловче, той собе бере,
Которий плоше, челяді дае.
Молод Гришечка переборщечка,
Перебірае на крючку шапочки,
Которая лучше и проч.
Молод Гришечка переборщичка,
Перебірае в танку девочок,

Которая ловче—за себе бере,
Которая плошче, челяді дае.
Молод Гришечка переборщечка,
Ми ж тебе не зневажаем,
З годовим праздником поздоровляем.

(Зап. С. Ѳ. Линдфорсовой въ с. Алешнѣ, Черн. губ., Городн. у.)

Въ верьянтѣ этомъ, сравнительно съ А. и Б, черты первоначальной героической эпохи сильно смягчены, а позднѣйшія подробности быта выставлены яснѣе. Между прочимъ герой выбираетъ одну дѣвушку, а не многихъ лучщихъ (ср. на стр. 12.) Обращаемъ вниманіе на то, что щедривка эта, которой два варьянта мы имѣли только изъ Галиччины,—оказалось и на лѣвомъ берегу Днѣпра, въ полѣсскомъ округѣ, вообще имѣющемъ много остатковъ архаическихъ.

КЪ №.12.

Кромѣ добавочныхъ варьянтовъ, помѣщонныхъ на стр. 70, намъ доставлены О. П. Косачевой еще два варьянта изъ Новградволынскаго уѣзда. Изъ нихъ одинъ,

Л.

изъ м. Полонного стихами 1—12 сходенъ почти дословно съ вар. З, а въ стихахъ 13—26 сводитъ всѣ почти отличія второй половины вар. З, І. и К. такимъ образомъ:

13. У що ж воно вбране
(мєзинне дитятко)?
—В чорнім оксамиті.—
15. На чім та посажене?
—На золотім креслі.—
Ой чим воно грае?
—Золоту дудочку мае.—
А чим заграває?
20. —Червоним яєчком.—
А чим покраває?
—Золотий ножик мае.
Що ж воно міняе?
—Золоті перстюнки.—
25. На що ж ті перстюнки?
—На білиї ручки.—

М.

Вородарь, Вородаричку,
Очини ворітечка!
—Хто з за воріт кличе?—
Царевиї слуги.

А що ж він виносить? [1]
—Мизине дитятко.—
А в чім да наряжене?
—У сріблі у злоті.—
А на чім да посажене?
—На золотім кріслі.—
А чим забавляеться?
—Золотим яблучком.
А чим покравае?
—Золотим ножичком.—
—Тече муравель, тече муравель,
Горами та долинами.—
А що ж він виносить?
—Парубоцьку красу.
Парубоцька краса
У смолі потопае
В огні погорае.
—Тече муравель, тече муравель
Горами та долинами.—
А що ж він виносить?
—Дівоцьку красу.
А дівоцька краса
В огні виграває,
А в меду поплавае.
(Зап. въ мѣст. Яруни.)

Послѣдній варьянтъ для ясности нуждается въ свѣдѣніяхъ, какой стихъ какой хоръ поетъ,—чего намъ, къ сожалѣнію, не доставлено. Варьянтъ этотъ сильно отличается отъ всѣхъ остальныхъ. Сопоставляя ст. 5 съ 15—17 и 22—24, слѣдуетъ думать, что пѣвица ошибочно подъ словомъ він разумѣла Вородаря, а не муравья,—и что въ варьянтѣ этомъ слились двѣ совершенно различныя пѣсни и игры. Этимъ и объясняется, то, что вслѣдствіе вставки ст. 5 изъ нижеидущей пѣсни о муравьѣ отношеніе между хорами въ томъ варьянтѣ совсѣмъ измѣняется въ противуположность всѣмъ остальнымъ: дитя приноситъ не хоръ, идущій въ городъ, а сидящій съ Вородаремъ. Эта приставка о муравьѣ, выносящемъ парубоцькую и дівоцькую красу, быть можетъ, имѣетъ миѳологическую основу, хотя теперь она приняла шутливый характеръ насмѣшки дѣвушекъ надъ паробками. Эта приставка имѣетъ сходство съ слѣдующей пѣсней, записанной въ Волынской же губерніи (уѣздъ?) и напечатанной въ III т. Трудовъ этногр.—стат. экспед. въ Югозап. край, стр. 30—31.

[1] На вопросъ: *„хто він?“* пѣвица отвѣчала: *„да той же вородарь!“*.

Та Урай (Юрій?) матку кличе:
—Та подай, матко, ключа
Одімкнути небо,
Випустити росу,
Дівоцькую красу.
Та дівоцька краса,
Як літняя роса:
У меду потопае,
У вині виринае.—
Та Урай матку кличе:
—Та подай, матко ключа,
Одімкнути небо,
Випустити росу,
Парубоцькую красу.
Парубоцькая краса,
Як зімняя роса:
В смолі потопае,
В дёгтю виринае.

Сопоставленіе этой пѣсни съ нашимъ варьянтомъ М. даетъ основаніе думать, что въ этомъ варьянтѣ слилось двѣ игры: въ Вородаря военной крѣпости и словословія Урая, отмыканіе воротъ небесныхъ, къ которому имѣетъ какое то отношеніе муравей. Слѣдуетъ впрочемъ прибавить, что въ мѣстности, откуда намъ доставленъ вар. М., какъ и въ нѣкоторыхъ другихъ, весь періодъ весеннихъ игръ, называется: «співать володаря,» что даетъ основаніе предположенію о древней игрѣ, аналогической съ игрою въ Воротаря, но съ болѣе яснымъ миѳологическимъ характеромъ, на который теперь въ остальныхъ, кромѣ М., варьянтовъ могутъ намекать только стихи о дитяти.

Но каково бъ ни было первоначальное происхожденіе игры и пѣсни о Володарѣ, или Воротарѣ—большинство варьянтовъ, особенно стихи о князѣ и дани пчолами, носитъ на себѣ явные слѣды древнерусскаго военно-замковаго быта, а подлясскіе варьянты и слѣды памяти о князѣ Романѣ. — Въ слѣдующемъ томѣ мы представимъ примѣръ игры въ Кривого танця,—приспособленной къ событіямъ временъ Хмельницкаго.

ЯГЕЛОВА ДОЧКА.

(Гаивка)

Гела—Гелочка,
Ягеловая дочка
Встала ранесенько,
Вмилася білесенько,
Головку причесала,
(В) панчишечки ся вбірала!
Возьмися по під боки,
Покажи свої скоки.—
—Я ходжу ж по думаю (по Дунаю?),
Як бжілка (з) своім роем,
В калиновім лугу.
Вибірай собі другу.

(Запис. А. В. Тихомірова въ Верховнѣ, Под. губ., Брацл. у.)

Пока не будетъ добыто нѣсколько варьянтовъ, трудно что либо сказать рѣшительное объ этой пѣснѣ. Во всякомъ случаѣ она обращаетъ на себя вниманіе именемъ **Ягеловая** дочка. Въ западныхъ губерніяхъ есть дворянская фамилія Ягеловъ,—но трудно, чтобъ они могли дать поводъ къ вставкѣ такого имени въ народную пѣсню. Скорѣе имя общеизвѣстнаго въ свое время князя Ягела могло попасть въ народную пѣсню.

КО II ЧАСТИ, ОТД. I.

Къ стран. 133, варьянтъ думы

О ПОБѢГѢ ТРЕХЪ БРАТЬЕВЪ ИЗЪ АЗОВА.

Всѣ помѣщенные выше варьянты этой думы были уже напечатаны, когда мы получили сборникъ Е. В. Судовщикова съ пѣснями, записанными въ Пирятинскомъ уѣздѣ въ 1850—51 г.,—и въ немъ между прочимъ нижеприводимый варьянтъ, записанный въ м. Яготинѣ отъ кобзаря Өеодора Алексѣева, изъ с. Крячкова, который называлъ эту, какъ и другія думы, (о козацкой жизни, о выходѣ козака въ походъ, о бурѣ на Черномъ морѣ) невольницкою, изъ чего можно бы вывести

заключеніе, что впервые что эта форма поэтическая появилась въ Малороссіи съ людьми, побывавшими въ неволѣ турецкой. Варьянтъ этотъ очень интересенъ многими выраженіями, своебразнымъ расположеніемъ частей думы и ихъ полнотою, упоминаніемъ въ стихахъ 73—77 продажи невольниковъ на каторгу, и своеобразною передачею проклятія землѣ турецкой въ ст. 135—144. Ст. 145, кажется, остатокъ того воззванія къ Богу объ освобожденіи изъ неволи турецкой, какое въ думѣ «Плачъ» и пр. непосредственно слѣдуетъ за проклятіемъ землѣ и неволѣ турецкой. Вообще, какъ въ варьянтахъ Вересая, такъ и того кобзаря, у котораго записывалъ свои варьянты г. Судовщиковъ, замѣтно, что по мѣрѣ того, какъ нѣкоторыя думы забывались, — отдѣльные части ихъ прилѣплялись къ тѣмъ думамъ, которыя еще помнились пѣвцами. Когда Алексѣева приглашали пѣть больше, онъ сказалъ: «Коли ж не згадаю; тут истинно котору знаеш, до й то не набреде на толк; а то так співаеш деяких: стих з одноеї, да з другої, да ізвяжеш так; а шо б то усю!.... дак не знаю; нічого й брехати; от божественних, дак я таки багато дойшов». Вотъ варьянтъ кобзаря Крячковскаго:

Е.

Ох не тумани уставали,
Як із города з Азова,
З тяжкої неволі,
Три братіка утікало,
Два кінних, третій піший — піхотина,
Та як помеж ними чужа чужанина.
Піший піхотинец біжить — підбігае,
Пужар під біли ноги підпадае,
Кровця сліди заливае.
Он біжить — підбігае,
Своїх братів кінних доганяе,
Миждо кон вбігае,
За стремена хватае,

Слезами горко ридае:
«Брати мої старші, милі,
Як голубоньки сиві,
Миждо коні возьміте,
Хоть мало підвезите,—
Шоб я мог добре знати,
Куда к городам християнским до отця — до панiматки гостем прибувати.»
Примовлять два брата словами:
—«Ми, брате, сами не вийдем,
Тебе, меншого брата, не вивезем.»
От промовить він словами:
«Ей брати мої старші, милі,
Есть у вас ясенький міч,—
Здійміть мені головоньку з пліч;
Поховайте козацькее тіло
У чистому полі,
Не подайте звірі, птиці на поталу.»
Середульший брат з коня встае,
Низенько голову склоняе,
Словами промовляе,
Слезами горко ридае:
«Брате, каже, наш меньший, милий,
Голубоньку сивий,
Твоеї шиї ясненький міч не йме,
І наше козацьке серце не осмілиться,
Козацька рука молодецька не воздойме.»
—«Ідіте ж, каже, ви, брати, битими шляхами,
Рубайте тернові кущі шаблями,
Зелені байраки
Кидайте для козацької привнаки.»
Їхали брати битими шляхами,
Виїхали на степа—на моря,—
Не завиділи не зелених кущів,
Не зелёних байракув,—

Середульший брат промовить словами:
«Брате наш старший милий,
Голубе сивий,
Нумо отут спочивати,
Меншого брата—пішого-піхотинця
Хоть мало поджидати;
Або коней завернімо—
Миждо коній возьмімо,
Хоть мало підвезімо,—
Щоб він мог добре знати,
Куда к городам христіанским прибувати.»
Старший брат промовить словами:
«Десь тобі, каже, брате,
Земля турецька а віра бесурманьска не увиралася,
Сириця у білі руки не уідалася,
Що ти будеш коні ваковати,
Междо коні ваготу набирати;
Лучче ми, каже, до-дому будем доїздити,
На-двое поля, грунта паёвати—
Менше между собою супорову будем-мати.»
Середульший брат промовить словами:
«Як ми будемо до-дому доїздити,
Як за меншого брата будем одвіт давати?»
—«Я, брате, сам могу добре знати,
Як за меншого брата одвіт отдати.
Іскажем, брате: був пан Гроздив,
Турчин молодий,—
Оддав нашого брата в землю у турецьку,
В віру бесурменську,
На каторгу тай довічну.»
Середульший брат промовить словами:
«Будем, брате, правду говорити,—
Буде нас отець-мати кляСти-проклинати,
А неправду говорити,—
Буде нас Господь громовим огнем карати.»—

То середульший брат с коня вставає,
С-под лудана червону китайку вириває,
На шматочки ирветь, по шляхам роскидає
Для козацької признаки.
Піший піхотинець біжить—подбігає,
На степа—на моря вибігає,
Нічого не увидає:
Ні тернових кущів,
Ні зелёних байраков,
Только червону китайку завидає—
Бере в руки—до серденька пригортає,
Словами промовляє,
Слезами горко ридає:
«Десь, каже, мене злая година,
Лихая хуртовина
У зелених байраках на спочинку проминула,
Що моїх братів доганяла.
Дорогії шати порвала
Ех, коли-б я знав, що моїх братів постріляно,
Или-бо порубано,—
Пошов би я по чистому полю блукати,
Белое тело знаходити,
Дай похоронити,
Звірі, птиці на поталу не подати!»
Се козак промовить словами,—
Бойние ветри вставали,
Козака із-під ніг валяли:
Одно безпиття, друге безъїжжя,
Трете бездорожжя!—
Козак под Савур-могилу головоньку склоняє.
Орли силопері з чистих поль налітали,
У головоньках сідали,
На чорні кудрі наступали,
С-під лоба очі виймали;
Звіри з чистих поль набігали,

Од сустав жовті кости одривали,
По комишам роскидали;
Буйні ветри вставали,
Комишями покривали,
Пужарями обгаряли.
Не отець-мати сина—оплакала—
Як сива зозуля прилітала,
В головоньках сідала,
Жалібненько закувала:
«Ей ти, каже, голово козацька, молодецька,
Мо, чи допила, чи доїла,
Чи хороше сходила,—
Що довелося по чистому полі валятися,
Звері-птиці на поталу не податися!»
А брати у города християнські прибували,
На святі церкви накладали
І нищих убогих наділяли,
Землю турецьку,
Віру бесурменську
Кляли-проклинали:
«Ей ти, земле турецька,
Віро бесурменська,—
Горазд еси проклята,
Тілько туркам-нагайцам на срібло, на злато богата
Розлучила брата з сестрою,
Мужа з женою,
Товариша з товаришем—
На путь—дороги!»
Вслиши, Господи, в прозьбах і в молитвах!
У люду царському, народу християнським—
Усім головам вислухащим,
От нам мати многа літа
До конця віка!

КОНЕЦЪ.

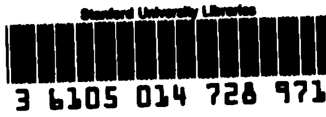
Stanford University Libraries
3 6105 014 728 971